

**ГОВОР МРЖЊЕ
И
КУЛТУРА ПАМЋЕЊА**

Говор мржње и култура памћења

Тематски зборник

Приредили:

Зоран Милошевић (1959)

Милош Кнежевић (1952)

Издавач

Институт за политичке студије, Београд

Светозара Марковића 36

Тел. 0113349205

<http://www.ips.ac.rs/>

За издавача

Др Живојин Ђурић, научни саветник

Рецензенти

др Живојин Ђурић, научни саветник,

Институт за политичке студије

др Момчило Суботић, научни саветник

Институт за политичке студије

Проф. др Лазо Ристић

Факултет политичких наука Универзитета у Бања Луци

Организациони одбор

Живојин Ђурић, Иван А. Чарота, Милош Кнежевић, Кирил Шевченко, Лев Криштапович, Зоран Милошевић, Александар Митић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Лектор

Татјана Вучинић-Маљевић

Прелом и штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж

100

ISBN 978-86-7419-325-9

DOI:<https://doi.org/10.22182/gmkp2020>

**ГОВОР МРЖЊЕ
И
КУЛТУРА ПАМЋЕЊА**

Тематски зборник

ПРИРЕДИЛИ
Зоран Милошевић
Милош Кнежевић

ИНСТИТУТ ЗА ПОЛИТИЧКЕ СТУДИЈЕ
Београд, 2020.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР

9-16

I ГОВОР МРЖЊЕ

Брацо Ковачевић

ОД ГОВОРА МРЖЊЕ ДО „ХУМАНИТАРНИХ
ИНТЕРВЕНЦИЈА,,

19-63

Милош Кнежевић

СТРАХОВИ И МРЖЊЕ У ПОЛИТИЦИ:
Историјска димензија србомржње и србофобије

64-125

Илија Кајтез, Срђан Старчевић

ПОЛИТИЧКИ ГОВОР И ЗЛОУПОТРЕБА
ЕМОЦИЈА У ПОЛИТИЦИ

126-153

Миленко Бодин

МРЖЊА КАО (АУТО)ДЕСТРУКЦИЈА
ДОМАЋИНА: Од комунизма до друге Србије

154-171

Зоран Милошевић,
Александра Мирковић Јанковић

ВЕЛИКИ РАТ И (НЕ)КУЛТУРА ПАМЋЕЊА У
МЕДИЈИМА: Говор мржње кроз фалсификовање
историје и пропагандно деловање

172-219

Драгана Трифковић

МЕДИЈИ И ГОВОР МРЖЊЕ КАО НАЈВЕЋИ
НЕПРИЈАТЕЉИ ДАНАШЊИЦЕ: Пример
анти-српске пропаганде за време југословенских
конфликата

220-241

Кирил Шевченко

КАЖЊЕНИ ИДЕНТИТЕТ: РУСИНИ АУСТРО-
УГАРСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

242-262

Олег Генадјевич Казак

МАЂАРСКО-РУСИНСКИ ОДНОСИ У
ТУМАЧЕЊУ МАЂАРСКОГ ПОЛИТИЧАРА
ЈАНОША ЧОРБЕ (1943. године)

263-273

Душан Туваљевић

ЗНАЧАЈ СТАЉИНА ЗА СЛОВЕНСКЕ НАРОДЕ

274-298

Александар Гронски

ФУНКЦИОНИСАЊЕ КОНТРОЛИСАНОГ
ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА У БЕЛОРУСИЈИ

299-314

Райко М. Буквич

ОТ ПОЛИТИКИ К ЛИНГВИСТИКЕ И
ОБРАТНО: ЈАЗЫКОВАЯ ПРОБЛЕМА НА
УКРАИНЕ

215-346

Велько Благојевић, Игор Пејић

РЕТОРИКА ПРЕДСЕДНИКА ТРАМПА И
МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

347-369

II КУЛТУРА ПАМЋЕЊА

Милош Јевтић,

ПРОГЛАС О КОЛЕКТИВНИМ СЕЋАЊИМА:
ЗНАЧАЈ И ПРОБЛЕМИ ЗА КУЛТУРУ
ПАМЋЕЊА

373-393

Александар Митић

НЕКАДАШЊА ТРИ СРПСКА МАНАСТИРА
НА ПРОСТОРУ СВЕТЕ ГОРЕ - ЗАБОРАВЉЕНА
СРПСКА КУЛТУРНА БАШТИНА

394-413

Душан Ковачев

ЈОВАН ЧОКРЉАН ЗАБОРАВЉЕНИ
НАРОДНИ ОТПАДНИК

414-428

Милан Николајевић

СТАРОБАЛКАНСКА БЕЛА КАПА – КЕЧЕ:
ДЕЛИЋ ЗАБОРАВЉЕНЕ ПРАСРПСКЕ
КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

429-446

Николај Вадимович Бабилунга

ПРОМЕНА ДРЖАВНИХ СИМБОЛА
МОЛДАВСКЕ ССР И ФОРМИРАЊЕ
ПРИДЊЕСТРОВСКЕ МОЛДАВСКЕ
РЕПУБЛИКЕ

447-470

Душан Ковачев

СОЦИЈАЛНИ РАСКОЛ СРПскоГ ДРУШТВА У
ЛИКОВНИМ ДЕЛИМА УРОША ПРЕДИЋА

471-491

Драган Р. Млађеновић

ЧИЈА ЈЕ ОВО ПЕСМА? 492-498

ПРЕДГОВОР

Говор мржње и потискивање у заборав многих важних историјских догађаја и појединаца који су стварали историју, заплуснули су не само Србију. Под изговором да то представља борбу с аветима тоталитаризма, уклањају се споменици војсковођама који су се изборили са највећим европским злом – нацизмом.¹ У том контексту, политичка историја добија нова тумачења и интерпретације, тако да победници постају зли, а побеђени се претварају у борце за правду и свеколики напредак. Руски аутор Игор Шишкин то је назвао «осветом поражених»² С овом политиком није се суочила само Украјина која је бројне „своје“ нацисте и сараднике нациста прогласила националним херојима и подигла им споменике, већ и Румунија која оправдава своје учешће у агресији на СССР борбом против тоталитаризма, а слично се понаша и Пољска и прибалтичке државе.

У ту врсту „накнадних победника“ спада и Хрватска које је своје усташке злочинце рехабилитовала и накачила им витешки ореол. Мада су успомену на своје „витешке претке“ неговали свих деценија свога високог брозовског покровитељства (оличеног у Брозовом обећању датом 1944. године, у ослобођеном Београду, да „Србија нема чему да се нада, ми се у Србији морамо понашати као у окупираној земљи“), охрабрење да отворено искажу своје антисрпско расположење стигло им је са демократског Запада, у време док је разбијана Југославија а Срби представљани свету као оличење зла, у време кад су се западни политичари утркивали ко ће их више оцрнити (да подсетимо на неке изјаве):

„Срби су народ без закона и без вере. То је народ разбојника и терориста”. (Жак Ширак, бивши председник Француске).

1 Резолуција Европског парламента, законодавног и представничког тела Европске уније, „О значају европског сећања за будућност Европе“, усвојена 19. септембра 2019, изричито захтева да све земље ЕУ усвоје пољско искуство и очисте територије својих држава од споменика совјетским војницима.

2 Месть побежденных. Что стоит за осквернением памятников нашим воинам в ЕС, <https://regnum.ru/news/polit/2917039.html>

„Срби нису нарочито паметни. Српска деца се више неће смејати”. (Лоренс Инглбергер, државни секретар САД).

„Молим се да се ватра небеска обруши на Србе”. (Отац Пјер, француски свештеник, наводни хуманитарац, по повратку из Сарајева и посете Маркалама 2, на конференцији за штампу).

„Зауставите Србе. Одмах. Заувек”. (Маргарет Тачер, премијерка Велике Британије, часопис Њујорк тајмс 4. мај 1994.)

„Срби су злочиначки дупеглавци”. (Ричард Холбрук, помоћник државног секретара САД, часопис Њујоркер, 6. новембра 1995.)

„Што се Срба тиче... то је данас један болестан народ”. (генерал Жак Кот, командант УНПРОФОР-а у Босни и Херцеговини, Војни месечник Дифенс национал, јун 1997, Париз).

“Срби тргују људским органима својих жртава како би обезбедили новац за свој рат. Требало би да ђаволски бомбардујемо Београд!” - Пол Џексон, уредник канадског листа Калгари сан за Фани стар, 13. октобра 1992.

“Срби су дводимензионалан народ са тежњом ка простаклуку. Животиње користе своје ресурсе знатно сређеније него ови наопаки створови, чија је припадност људској раси у великом закашњењу”. - Питер Јустинов, глумац, амбасадор Унеска, за **The European**, 10. јуна 1993.

“Предлажем да се српској деци забрани у школама учење српске националне поезије”. - Професор др Ролф-Дитер Клуге, директор славистичког семинара Универзитета Тибинген, на округлом столу Универзитета у Тибингену, 1997.

“Срби су немилосрдни људи, спремни заклати ножем, што могу захвалити свом словенском пореклу”. - Франсоа Кремио, припадник француских снага СФОР-а, маја 1995.

Многе се чињенице могу навести као оправдање да се крене (и) у научно истраживање говора мржње и културе нашег заборавља, тј. памћења, али их на овоме месту нећемо

набрајати. Рећи ћемо само да делује чудно што је ово прва научна публикација Института за политичке студије посвећена тој теми, нарочито због тога што су њени приређивачи уверени да је ова истраживања требало покренути много раније. Но, док су и научне институције и државни органи у Србији спавали, други су радили...

Када је објављено да ће бити приређен тематски зборник радова о „говору мржње и култури памћења“, многи истраживачи су што јавно, што заобилазно, изразили своје негодовање, скоро гнушање самим наговештајем да се та тема уопште покреће. То се, наравно, одразило и на њихов одзив јер су, уверени у исправност својих ставова, игнорисали понуду свог Института да се укључе у поменуто истраживање. То и јесте главни разлог што у зборнику преовлађују радови ванинститутских аутора.

Прва примедба колега односи се на саму тему, односно проблем истраживања. Подразумевало се да треба да се, између осталог, истражује говор мржње усмерен према Србима, с обзиром на агресију НАТО-а на Србију и Црну Гору и окупацију Косова и Метохије, као и пропаганду која је тада обиловала, а обилује и сада, мржњом према Србима. Истраживати мржњу према Србима, по њиховом мишљењу, нема смисла јер су је они, Срби, заслужили. То с једне стране, а са друге, они, у удвориштву „напредном“ Западу, своје узору, не би желели да бавећи се „националистичким“ темама затворе капије западних научних и финансијских институција.

Потом је подсмеху извргнута синтагма „култура памћења“, што је, према њиховом мишљењу, „ретро“, сведочанство научне заосталости оних који су прегли да приреде замишљени зборник. Према њиховом мишљењу **не ради се о „култури памћења“, већ о „култури сећања“.**

Да видимо да ли је тако.

Београдска издавачка кућа „Просвета“, 2011. године објавила је превод књиге Јана Асмана под насловом „Култура памћења“ (не „сећања“) у којој се бави улогом памћења и његовим облицима у изградњи културног идентитета.

Весна Ђукић, професор на Факултету драмских уметности, објавила је 2017. године монографију „(Ка)ко смо?, Студије културе памћења и политике идентитета у Србији“ (поново „култура памћења“).

Влада Републике Српске покренула је сајт „Култура памћења“ (<https://kulturaramsenja.com>) да од заборава сачува не само страдање Срба него и Јевреја у Другом светском рату.

Дечји културни центар Београда (www.dkcb.rs) развија пројекат „КУЛТУРА ПАМЋЕЊА – Светосавље у трећем миленијуму“.

А ваља знати и да је бавећи се трудом епских певача да допринесу очувању самосвести својих слушаалаца у обичном пуку, **историчар Радован Самарцић** записао да је „било и у најширим слојевима оне мудрости кад се зна да живот престаје **губитком памћења**. Због тога се (усмени) хроничар (са њим и народни гуслар) трудио да успостави и очува вертикалу, сачињену од историјских, моралних и песничких примеса, услед које ће се васцели српски род држати усправно и тако опстати.

Шта би, дакле, могло бити спорно у теми „Култура памћења“? Прво да кажемо да се наш предмет проучавања уобичајено дефинише на следећи начин:

„Култура памћења је симболичко наслеђе представљено у текстовима, церемонијама, споменицима, прославама, светим списима и другим медијима који служе као мнемотехнички покретачи значења која се односе на то шта се десило у прошлости.“

Мада се за овај појам, као синоним, често користе и термини: култура сећања, национално памћење и културално памћење, треба истаћи да у Србији нема синонимности међу појмовима „памћење“ и „сећање“.

Ево и зашто. **Синтагму „Култура сећања“ користе другосрбијанци**, они који свој идентитет дефинишу као несрпски, чешће антисрпски, односно проевропски и пронатовски, не схватајући да је „сећање“ краткотрајни, најчешће тренутни мисаони чин обично усмерен на нешто мање-више неважно, споредно, узгредно...

Године 2006, професор Тодор Куљић објављује књигу „Култура сећања“ (и она је једина, али међу младима очигледно утицајнија од претходно поменутих) која се препоручује поједностављеном, али зато нетачном досетком да „**срећни људи имају лоше памћење и богато сећање**“, а то значи да би млади били срећни треба да имају „богато сећање“ (какво поједностављење, уз то и нетачно). Куљић препоручује својим читаоцима, а то су углавном студенти Филозофског факултета, да буду „критични према групним и идеолошким сликама прошлости и кадри да изграде самостални однос према историји“. Даље каже да без памћења свакако не бисмо могли замислити време. Међутим, **памћење свесно и несвесно искривљава оно што се не може вратити. „У сећању прошлост није мртва, већ употребљив и активан садржај**. Управо у томе леже и могућности манипулације. Критичка култура сећања настоји да покаже узроке и обрасце разноврсних потреба прошлости. У овој књизи су показани разни механизми искривљавања прошлости. То се не постиже само чувањем одређених садржаја, већ и заборавом других. Другим речима, како се и зашто заборавља оно што је за владајуће групе некорисно, али и оно што је за групу нефункционално, а за појединца нелагодно? Речју, треба демистификовати селективно памћење и организовани заборав”.

Ако ово није довољно, навешћемо шта професор Куљић о „сећању“ пише за „Пешчаник“, најважнији портал Друге Србије. „Изгледа да је 2005. године суочавање са блиском прошлошћу нових балканских држава под притиском из вана добило нове тонове. Заоштрена је дебата око ратних злочина унутар и између држава. Хрвати грчевито бране дигнитет Домовинског рата, **а Срби настоје да ублаже неупоредивост геноцида у Сребреници истичући и остале злочине. Домовински рат се не смије криминализовати**, а Сребреница је резултат смишљене пропаганде – јесу пароле којима се умирује повређено врело поносног националног осећања обичног човека. Не мање је упадљива реторика по којој су се сви бранили од агресије, а ако је и било претеривања, реч је о ексцесима.“³

3 Тодор Куљић, Критичка култура сећања, <https://pescanik.net/kriticka-kultura-secanja/> 30.

Ако смо добро прочитали, за Куљића је „геноцид у Сребреници“ неоспоран, што га дефинитивно дискредитује као објективног и добронамерног истраживача.

Трећи аргумент у корист синтагме „култура памћења“ је језичке природе. Руски аутор Вадим Викторович Рибин у једном свом раду констатује да једна од метода језичке борбе коју су научници описали, јесте слабљење супарничког језика са њему сродним језицима. Ова метода је стара као и принцип “завади па владај”. Тако, на пример, **видимо како словенски језици без међусобног договора позајмљују стране речи.**⁴ Иако се код „памћења“ и „сећања“ не може говорити (бар што се тиче српског језика) о страним речима, може се говорити о одступањима од заједничког корена. **На руском памћење се каже „память“, на бугарском „памет“, на пољском „паміе́ць“** и јасно је да имају заједнички корен (што би, ваљда, требало сачувати). Традиција је нешто што науку чини не само уверљивијом него и сведочи о њеном трајању. Тако је и код појмова. Другим речима, како се види, аргументи су за непристрасне и неострашћене на страни „културе памћења“.

Из наведених примера јасно је да се ради не само о различитим теоријским приступима, већ и наметању, кроз „културу сећања“ другосрбијанске идеологије чији је саставни део наратив о српској геноцидности. Колеге, очигледно је, у ушима имају мембрану која их спречава да чују како се Југославија није распала, већ је разбијена спољном интервенцијом (о чему већ постоји доступна грађа). Они не могу да појме да Срби на Косову и Метохији нису терорисали Шиптаре, већ да је било обрнуто, о чему на најтрагичнији начин сведочи судбина Ђорђа Мартиновића, и то много пре „потезања оружја“. Они, даље, не могу да схвате да је НАТО извршио агресију на Србију и Црну Гору јер није имао одобрење Савета безбедности Уједињених нација, по међународном праву јединог органа овлашћеног да доноси одлуку о употреби оружја и војске. За њих, Србија и Црна Гора заслужиле су да

06 2006.

4 Вадим Викторович Рибин, ОПЕТ СЕ ПОВЛАЧИМО: Смањивањем употребе црквенословенског језика у Богослужењу ми издајемо православље, у зборнику *Православље и расколи: Како се снаћи?*, Приредио Зоран Милошевић, Примапром/Балканска геополитика, Бања Лука, 2020, стр. 145.

их НАТО бомбардује, те их таква њихова логика нужно мора сврстати у аутошовинисте, односно „самопрзеће Србе“.

Овде се отвара питање ко нам, дакле, школује младе?

Јасно је да је Србија предала свој образовни систем западним центрима моћи који дефинишу не само наставне програме, него и наставнички састав. На Светог Саву 1966. године, Свети Јустин Ћелијски са тугом опомиње и горко рида над судбином српског народа. „Ти земаљска Србијо, куда идеш? Шта је твој крај? Шта ако не пропаст, погибија? ...Срби неће у монахе, Срби кренули за Европом, за културом, за модом. Жене трче за париском модом, и по вароши и по селима. Младићи, омладина, Срби зрели, родитељи, чиновници, службеници, све то се дало на уживање. Биоскопи пре свега, и позоришта изнад свега... О лешеви српски! Шта вам даје та култура и цивилизација? Шта, осим лажи? Шта, осим лажног задовољства? ... Пуна је Српска Земља лешева духовних. Душа до душе, ох, леш до леша! То су мање-више данашњи Срби.“⁵

Оно што у целој ствари јесте погубно, то је (само)уверење неких истраживача да све боље знају од осталих, нарочито старијих колега чији положај у послу, и знање и године, све више тумаче као болест и интелектуалну заосталост, чак и дементност! Таква логика у истој је равни са „знањем“ младог света у Србији да су за све невоље у њиховој домовини криви пензионери, они који су вишедеценијским деловањем створили све што постоји као друштвено богатство.

Ако се некада старост повезивала са животном зрелошћу и мудрошћу, сада је она сметња прогресу, напретку, освајању животног простора, очувању природних ресурса за нове генерације, у коме се појава коронавируса сматра нормалном, јер докрајчује старе и људе који одавно већ ништа не доприносе заједници.

Наравно, овде не смемо заборавити да млади „беже од Русије, као ђаво од крста“, те сарађивати са научницима из ове земље представља (идеолошку) јерес, недопустиву грешку и интелектуални регрес, при чему свесно превиђају да и у тој земљи има науке, али и да је она, између осталог, ослободила

5 Св Јустин Ћелијски: Где су Срби?, у зборнику: *Тајна Светосавља*, Београд, 2013, стр. 252-255.

Европу од нацизма. Све то подсећа на (не)прилике које је књижевник Драгослав Михаиловић описао у свом роману „Кад су цветале тикве“ (прво издање 1968.), тада се, да подсетимо, због слушања Радио Москве ишло на робију.

Свим ауторима који су приложили своје текстове и тиме допринели објављивању овога зборника, приређивачи од срца захваљују.

З. М.

I
ГОВОР МРЖЊЕ

Брацо Ковачевић

*Универзитет у Бањој Луци,
Факултет политичких наука
Република Српска (Босна и Херцеговина)*

ОД ГОВОРА МРЖЊЕ ДО „ХУМАНИТАРНИХ ИНТЕРВЕНЦИЈА“

Сажетак

Да би оствариле геополитички концепт новог свјетског поретка, моћне државе Запада и њихове организације, изводе ратове и тзв. хуманитарне интервенције. Пред, у току, и након њиховог извођења, воде снажан медијски рат. Пропагандни медијски рат им се темељи на семантици говора мржње, лажима и манипулацији. Без говора мржње, који се протеже кроз медијску пропаганду, војна димензија рата и тзв. хуманитарних интервенција не би била ефикасна. То су показали примјери многих ратова и тзв. хуманитарних интервенција који су вођени прије и после рата у бившој Југославији, као и примјери бомбардовања Републике Српске, Републике Српске Крајине 1995. и СР Југославије 1999. године од стране моћних држава запада и НАТО алијансе. Између говора мржње и тзв. хуманитарних интервенција постоји снажна међусобна веза.

Кључне речи: Говор мржње, медији, пропаганда, Нови свјетски поредак, хуманитарне интервенције.

УВОД

Глобална архитектоника изградње новог свјетског поретка одвија се на различите начине - економског, политичког, културног, медијског и војног карактера. Посебну улогу у његовој реализацији имају медији и војне интервенције. Преко медија се обликује и развија дискурс говора мржње који ће, потом, своју финализацију задобити у „хуманитарним интервенцијама“.

Преко медија се концепт новог свјетског поретка припрема и оправдава, а ратовима и војним интервенцијама намеће. Стварањем наднационалних структура моћи доводе се у питање националне државе и њихове суверености.

Како би се оправдала одређена експанзионистичка политика и геополитички интереси, мора се наметнути и одређена медијска пропаганда не само домаћој, већ и свјетској јавности.

У процесу реализације новог свјетског поретка неопходан је и нови медијски поредак. Ако су доскора медији имали национално и државно обиљежје и дифузно се распрострарили на њиховом подручју, данас медији превазилазе те границе задобивајући глобално обиљежје и глобални карактер, што се види на свим подручјима дифузије медијских порука, а посебно оних везаних за медијски, дипломатски и војнички рат.

Ратови се прије, а данас посебно, не могу водити само и искључиво војничким средствима. Да би се нека драстична војна мјера реализовала (као, на примјер, оправдање бомбардовања, у орвелијанском новомовору као тзв. *хуманитарна интервенција*), неопходно је да се она најприје медијски припреми како би се задобило јавно мњење и „оправдало“ своју сврховитост. На тај начин говор мржње јавних медија завршава у „хуманитарним интервенцијама“.

МЕДИЈСКА ПРОПАГАНДА

У ратовима медији постају веома значајним и моћним средствима утицаја, што се видјело и у рату у бившој Југославији.

Медији су били подстрекачи говора мржње, стереотипа и измишљених семантичких наратива како би се оправдале дипломатске, политичке и војне мјере моћних држава Запада на челу са САД и НАТО-ом. На тај начин се државе НАТО-пакта у суштини показују као милитаристички и белицистички оријентисане државе које ратују свугдје гдје имају своје стратешке геополитичке интересе, као што је то случај и са Југославијом, као и са Балканом.

У медијском дискурсу је, а посебно пропагандном, веома битан - контекст. А, „контекст је често најважнија ствар у вестима. У сваком догађају може се релативно лако извештавати у погледу изношења голих чињеница – говор у коме је то и то речено, толико и толико је људи погинуло у експлозији бомбе... Оно што нам даје значење јесте контекст... Контекст је увек избор. Истом инциденту може се дати другачије значење ако се уређује концепт: у крајњем случају, починилац може постати жртва, миротворац – ратни хушкач, званичник који се труди да каже истину – бирократа који прикрива чињенице... контекст је мрежа претпоставки, политичких веровања и моралних ставова... Репродукција овог контекста стално се одвија...“¹

Зато медији играју огромну улогу у свакодневном културном, духовном и политичком животу човјека на Западу, снажно обликујући његову свијест, ставове, мишљење и понашање.

Сматра се да су Сједињене Америчке Државе прва земља информисања у свијету, што није случајно, јер улогу и значај медија морамо довести у везу са улогом и значајем америчке геополитике и америчких интереса у свијету, а они се односе на америчку пројекцију изградње - *новог свјетског поретка*. А, да би то било могуће, неопходна је семантичка прича о „извозу демократије“ и заштити „људских права“.

1 S. Reljić, *Odumiranje slobodnih medija*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2011, стр. 138.

У манипулативном поступку обликовања мишљења јавности заједно са својим савезницима Сједињене Америчке Државе користе различита средства чиме се показује да „демократија није нужно везана за слободу“ (Ноам Чомски), те да су „нужне илузије“ дио западне културе које подразумевају „контролу ума“, тј. контролу произвођења различитих облика „истине“ која одговара корпорацијама, политичким и војним елитама или, како је то некада истицао Рајт Милс, „елити власти“. Није улога новинара и медија да стварају јавно мњење, него да га инструментализују и беспоговорно се приклоне владајућем дискурсу, а они који покушавају бивају одстрањени познатим средствима. Модел корпоративног олигополизма подразумева државну контролу медија која је свој највиши степен достигла управо у високоразвијеним земљама и посебно у САД гдје контролу медија остварују они који контролишу државу, односно они који имају моћ да државом владају и који настоје да остваре један глобални геополитички систем којим би Сједињене Америчке Државе доминирале и унутар којег би се интереси америчког бизниса остваривали. Највећи дио свијета сачињавао би једну „Велику област“ која би искључиво била потчињена интересима америчке економије и геополитике: другим капиталистичким државама био би дозвољен улазак у ту област, али под условом да тај улазак не угрози америчке интересе. Тако би САД остваривале своју контролу на глобалном нивоу и овим „новим поретком“ – управљале.

Преко медија се пропагандно утиче на јавно мњење с циљем остваривања одређених циљева и интереса. Медији су, пред почетак војничког рата, у току њега, а и после њега, играле и још увијек играју велику пропагандну улогу. Зато се многе земље, а посебно оне транзиционе, међу које спада и Србија, суочавају са различитим облицима притисака који се односе на њихову деидентизацију.

Према мишљењу Ноама Чомског постоји десет значајних и веома карактеристичних стратегија манипулације јавног мњења путем медија.

Први начин се односи на *преусмјеравање пажње*, што значи да се пажња јавности семантички преусмјерава са важних

проблема на оне који нису важни и који су неважни; то је тај познати „семантички терор“ у оквиру којег се људима приказује нешто битно да није битно, а небитно се приказује као битно; неопходно је презапослити јавност поплавом различитих небитних информација, како људи не би размишљали и стекли основна (са)знања о разумијевању свијета.

Други начин се односи на *стварање проблема* – или „проблем-реаговање-рјешење“, што такође представља методу манипулације у оквиру које се ствара проблем да би дио јавности реаговао на њега; на примјер, потребно је изазвати и преносити насиље са намјером да јавност лакше прихвати насиље, потребно је ограничавање слободе или потицање економске кризе како би се успјешније оправдало рушење социјалне државе.

Трећи начин истиче значај *поступности промјена* – што значи, да би јавност пристала на неку њој неприхватљиву мјеру, потребно је уводити постепено „на кашичицу“, мјесецима и, ако је то неопходно, годинама; промјене, које би могле да изазову отпор, ако би биле изведене нагло и у кратком временском року, биће спроведене политиком малих корака; свијет се тако временом мијења а да ова манипулативна пракса не буди и не развија свијест о промјенама.

Четврти начин се односи на – *одлагање*. То је начин манипулативног припремања јавности на непопуларне промјене које се најављује унапријед и много раније; на тај начин људи не осјете одједном сву тежину и опасност промјена, јер се претходно привикавају на саму идеју о промјени, а и „заједничка нада у бољу будућност“ олакшава њихово прихватање.

Пети начин подразумијева *употребу дјечијег језика*, што значи да, када се обраћа одраслима, заправо треба да се обраћа као кад се говори дјеци, чиме се постижу два корисна учинка: прво, јавност потискује своју критичку свијест и, друго, порука има снажније дејство на људе; тај сугестивни механизам у великој мјери се користи и приликом рекламирања.

Шести начин укључује - *буђење емоција*, односно, *злоупотребу емоција* и представља класичну технику која

се користи у изазивању „кратког споја“ приликом разумног просуђивања; критичку свијест замјењују емотивни импулси (бијес, страх, итд.); употреба емотивног регистра омогућава приступ несвјесном, па је касније могуће на том нивоу спровести идеје, жеље, бриге, бојазни или принуду, или пак изазвати одређена понашања.

Седми начин се односи на *незнање*: сиромашнијим слојевима треба онемогућити приступ механизмима разумијевање манипулације њиховим пристанком; квалитет образовања нижих друштвених слојева треба да буде што слабији или испод просјека, да би понор између образовања виших и нижих слојева остао непремостив.

Осми начин подразумева *величање глупости*, јер јавност треба подстицати у прихватању просјечности, и људе је потребно убиједити да је нешто ин и у моди, да је пожељно бити глуп, вулгаран и неук и, у том погледу, треба изазивати отпор према култури и науци.

Девети начин се односи на *стварање осјећаја кривице* – јер манипулативна стратегија која подразумева то да треба убиједити сваког појединца да је само и искључиво *он* одговоран за сопствену несрећу, или било шта друго, а усљед оскудног знања, ограничених способности, или недовољног труда; тако несигуран и потцијењен појединац, оптерећен осјећајем кривице, одустаће од тражења правих узрока свог положаја и побуне против економског система.

И, коначно, десети начин се односи на *злоупотребу знања*; с обзиром на брз развој науке у последњих 50 година, ствара се растућа провалија између знања јавности и оних који га посједују и користе, а то су владајуће елите, које лако тим знањем манипулишу.²

Неолиберални тоталитаризам настаје као глобални свјетски тоталитарни поредак. С обзиром на дисперзију његове тврде и меке моћи, ни један народ, ни једна држава, нити једна култура неће остати поштеђене од његовог утицаја зато што ће се овај глобални тоталитаризам идеологијом, пропагандом, новцем, (меком моћи), ратом и „хуманитарним

² N. Čomski, *Deset strategija manipulacije ljudima*, 2015; Na sajtu: <https://www.carsa.rs/deset-strategija-manipulacije-ljudima/> Očitano: 30.09.2019.

интервенцијама“ (тврдом моћи), али и на друге начине и другим средствима, наметати. Глобалним центрима моћи је важно да се неолиберални тоталитаризам остварује у било којој земљи, без обзира да ли су у њој на власти диктатори, ауторитарни појединци, парламенти, или је ријеч о формално демократски изабраним моћним појединцима, војним хунтама. Њима није важно ни то како је већини људи у већини земаља; битно им је да слушају властодршце, да не стварају проблеме и не размишљају о побунама. Тако, мало по мало, свијет постаје неолиберално маклуановско „глобално село“ наметнуте контроле без људских права, грађанских слобода, демократије, критичког мишљења, цивилног друштва и побуна. Тржиште неолибералног тоталитаризма ће постати значајним, али не и јединим инструментом регулације друштва, што, на одређени начин, већ антиципативно показују и примјери „моралне панике“ везане за епидемије и пандемије вируса и обољења као потенцијалних и стварних облика вођења биолошког рата, те подупирања глобалне економске кризе и рецесије.

Концепт *новог свјетског поретка* произлази из глобалистичке неоколонијалне политике чији је циљ, на једној страни, успостављање апсолутне економске, политичке и војне доминације и моћи развијених земаља Запада, а на другој, остваривање десуверенизације појединачних држава. У том погледу медији играју значајну улогу, што се видјело и на примјеру рата у бившој Југославији.

С обзиром да се медији пропагандно баве поступком „класификовања свијета“ у оквирима дискурса владајућих појмова, идеја и идеологија, јасно је да су и у протеклом рату правили манихејистичку дистинкцију разликовања „нас“ од „њих“, „моралног“ од „неморалног“, „исправног“ од „неисправног“, „нормалног“ од „ненормалног“, „правилног“ од „неправилног“, „доброг“ од „лошег“.

Подјела на „нас“ и „њих“ је „најупечатљивији симптом фашистичке политике“. Наравно, не само оне фашистичке идеологије, политике и пропаганде која је припадала Мусолинијевој фашистичкој идеологији и тоталитарној држави (*stato totalitario*), него и онима које припадају тоталитарним,

аутократским и недемократским државама, идеологијама, политичким и војним праксама.

Манихејистичка подјела на „нас“ и „њих“ се налази у основи етничких, вјерских или расних разлика. Она снажно обликује идеологије а затим и одређене друштвене, политичке, војне и друге праксе, што се сасвим очигледним показало и на примјеру рата у бившој Југославији.

Не само припадници зараћених етничких група, него и они који су непосредно или посредно укључени у конфликт трибалистички се понашају у складу са ставом „они су против нас“. Разлике између „нас“ и „њих“ постају све веће, развијају се предрасуде, мржња, лажне информације о „њима“, непрестано се редефинише стварност што изазива потребу за извођењем агресије и насиља. Употреба било каквих мјера тражи своје упориште у етици: „они“ су пријетња за „нас“ и „наше“ вриједности.

На пропагандном политичком и медијском плану се проводи поступак фузије идентитета, што значи да се индивидуални идентитет спаја и стапа са колективним идентитетом како би остварио своју замишљену улогу и функцију.

У „свом“ рату, тј. „медијском рату“ разликовања ових дихотомија, медији често изазивају „моралну панику“ на стварна, али и измишљена стања и догађаје. Бројни су примјери који потврђују тврдњу о измишљању стања и догађаја како би се оправдале предузете милитантне и милитаристичке мјере.

Поступци изразите сатанизације и демонизације Срба кулминирали су у ставовима и иступима тадашњих високих државних службеника Западних земаља што је веома много утицало на одређивање њиховог јавног мњења и продубљавање стереотипа о Србима. Тако су стигматизација, сатанизација и демонизација започињали у државној институцији, а затим су се преко државно контролираних медија преносили на њихово становништво.

У манипулативном пропагандном поступку напада на тзв. стварање „Велике Србије“, заправо се стварала „Велика Хрватска“, а Србија постајала све мања. Да би је осакатили

и отргнули од ње који дио, опет ће покренути причу о тзв. „Великој Србији“, „великосрпској идеји“, „окупатору“, „агресору“, „хегемонистичком“, „комунистичком Београду“, „угњетачкој нација“, „србочетницима“, „србокомунистима“, итд.

У рату су, али и у филмовима снимљеним након распада бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, Срби и даље приказивани као „ружни“, „прљави“ и „зли“, као „пргав, својеглав и непослушан народ, са религијом која личи на јерес“; а српско „очувано ћирилично писмо доказ је недозвољене самосталности“. Истицали су да „Срби припадају другој цивилизацији, изван европске матице, под утицајем византијске и европске културе“, итд. У бестијалној пропагандној хистерији Срби су проглашавани као „хајдуци“, „опанчари“, „византици“, „геноцидни“, „нацисти“, „непријатељи демократије“, „нецивилизовани Балканци“, „склони атентатима и убиствима владара“, „инације“, „силеције“, „насртљивци“, „мегаломанска и ратничка нација“, и како све не.

Европа је развијала националистичка, расистичка и ксенофобична осјећања, нетрпељивост и страх, подстичући негативне представе, предрасуде и стереотипе у односу према Србима.³

Антисрпска пропаганда потицала је од раније формираних стереотипа, из периода Аустро-угарске, и у себи је носила снажан печат реваншизма чији је циљ био сецесија Хрватске и Словеније, те распадање Југославије.

Сатанизовање Срба посљедица је прије свега њиховог отпора разбијању Југославије коју су осјећали као своју домовину, као што Американци осјећају своју земљу као своју домовину, Французи своју или Нијемци своју и које би, исто тако, осјећали као своје домовине и у тренуцима када би им се под утицајем неког спољног фактора – распадале.

3 Иако се посљедњих неколико деценија непрестано од стране Европе наглашава њена демократска улога и значење, не треба заборавити да је ова иста Европа експлоатисала и још увијек експлоатише сиромашне, убијала народе, уништавала природу, рушила, ратовала, сијала болести, глад и смрт. Уосталом, она је и колијевка рајања тоталитаризма - фашизма, нацизма, стаљинизма...

Давно је Маркс истицао да „свака владајућа класа тежи да оправда своје стварно вршење власти тиме што се ослања на неки универзални морални принцип“. Тај принцип се може односити на „божанску правду“ или нешто друго па, према томе, и на „моралну надмоћ“, о чему говоре теоретичари и практичари новог свјетског поретка. У име тзв. „моралне обавезе“ и „хуманитарних разлога“ Запад је бомбардовао, рушио и разарао Србију и Србе убијао. И, из истих разлога то раде и у свијету. У суштини, то су цинични ратови борбе „цивилизације“ против „зла“, тј. богатих против сиромашних, без обзира на врсту идеолошког или политичког „оправдања“.

Агресивни рат против Србије и Срба није искључиво војни сукоб. Како је Тони Блер истицао „рат против Срба није више само војни сукоб. То је битка између добра и зла, између цивилизације и варварства“. Слично је истакао и Вилијам Коен, амерички државни секретар за одбрану у прољеће 1999 рекавши: „Ово је борба између добра и зла, а НАТО неће дозволити да зло надвлада“. Тако се западњачка моралност изражавала као империјализам и колонијализам, а империјализам „западног типа“ и јесте утемељен у жељи да се „други колонизују, цивилизују, физички посједују, преобрате и прогутају као заостали и подређени“, истицала је Хана Арент.

О каквој се медијској пропагандној хистерији ради навешћемо, само за илустрацију, још неке ставове некадашњих веома моћних државника, војних званичника и политичара.

Бивши њемачки канцелар Хелмут Кол се залагао за уништење Србије као „последње оазе комунизма“, а његов министар иностраних послова Клаус Кинкел је говорио да: „Србију треба бацити на кољена“. Амерички секретар Медлин Олбрајт је егзалтирано истицала: „Срби ће клечати на кољенима и молити за милост“; командант НАТО-а за Европу Весли Кларк рекао је да ће „Србију претворити у прах и пепео“, а Бејкер да ће Србију претворити у *парију* (земљу народа ниже врсте), истичући: „водићемо против Срба рат – дипломатски, економски, политички, пропагандни и психолошки“. Мајкл Роуз је истакао да је: „НАТО спреман да Србе врати у камено доба“. У искривљеној оптици *camera obscura*, када политички и војни функционери моћних

држава говоре језиком мржње, јасно је да иза тог „семантичког терора“ мора стајати пропагандна машинерија која лажима, веома исфабрикованим и веома инструментализованим стереотипима, треба да припреми сопствено и свјетско јавно мњење како би добила „легитимитет“ за репресивне војне и политичке мјере које ће предузимати. У таквом пропагандном ширењу лажи Хавиер Солана ће у току бомбардовања СР Југославије за *BBC* рећи да се на Косову више „не могу видјети мушкарци од 30 до 60 година“, а председник Клинтон да - „Срби проводе терор и силују албанску дјецу“. До којег нивоа примитивизма и вулгарности сежу лажи, пропагандни стереотипи и говор мржње, навешћемо, такође за илустрацију, и став америчког дипломате Ричард Холбрука према којем су Срби „злочиначки дупеглавци“. За Медлин Олбрајт Срби су „одвратни“; француски председник Жак Ширак каже „Срби су народ без закона и без вјере, народ разбојника и терориста“. Генерал Жак Кот је рекао: „Што се Срба тиче... То је данас један болестан народ“; Јохан Фрик, директор бечког дневника *Di Presse* и директор Међународног Института за штампу, је за Србе у Босни и Херцеговини рекао: „Уосталом, босански Срби су за нас увек били и остали само банда разбојника и убица“. Њемачки канцелар Хелмут Кол ће рећи: „Нека се Срби подаве у сопственом смраду“, амерички конгресмен Дејвид Оби: „Срби су свиње“; Лоран Фабијус, председник Народне скупштине Француске: „Срби су ђубре“. Познати секретар иностраних послова САД Ворен Кристофер је Србе назвао „неморалном расом“, бивши државни секретар САД Лоренс Инглбергер: „Срби нису нарочито паметни... Српска деца се више неће смијати“, а амерички сенатор Џозеф Бајден ће Србе назвати „убицама беба“. Дејвид Гомперт, директор за Европу Савјета за националну безбједност из периода Бушове администрације изјавио је: „Ми би требало да Србију осудимо на карантин, све док се вирус који она носи не избрише“.⁴

4 S. Vuković, *Etika Zapadnih medija: antisrpska propaganda devedesetih godina XX veka*, Sremski Karlovci - Novi Sad, „Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića“, 2009; M. Ivanović, *Evo šta su o Srbima i Srbiji govorili političari zemalja NATO pravdajući zločin: Srbe treba spokojno bombardovati jer će sve brzo zaboraviti, njihova deca se neće više smejati*, 2019; Dostupno na: <https://jugmedia.rs/srbe-treba-spokojno-bombardovati-jer-ce-sve-brzo-zaboraviti-njihova-deca-se-nece-vise-smejati/> Očitano: 15.04.2019.

Била је то снажна медијска пропаганда демонизовања, сатанизовања, стигматизовања и дисквалификавања Срба као етничке и политичке групе.

Амерички предсједник Бил Клинтон је изјавио да је Србија „срце европског мрака, регион бомбардованих цамија, убијених мушкараца и дјеце, силованих дјевојака“, додајући - „Срби ће ово скупо платити“. Двадесет година након бомбардовања СР Југославије се предсједник самопроглашеног Косова Хашим Тачи захваљивао бившој америчкој државној секретарки Медлин Олбрајт на „несебичном доприносу“ и одликовао је Орденом слободе, на што је Олбрајтова одговорила да јој је част да прими орден.

Снажним медијским спином Срби постају једини кривци и, као такви, морају бити кажњени. Увођене су санкције, ембарга и блокаде, међународне контроле, разни облици малтретирања и понижавања.

Не само амерички, него и новинари из других западних империјалних земаља тзв. „међународне заједнице“, су о стравичном разарању Републике Српске и СР Југославије извјештавали забављајући се и зато добивајући „престижне награде“ својих наредбодаваца.

Информације су биле строго контролисане: могле су се појавити и фабриковати само оне које су одговарале наредбодавцима извођења „хуманитарне интервенције“. НАТО је спречавао или уништавао дјеловање независних медија.

Историјски посматрано, рат је увијек, а савремени рат посебно, имао потребу за важним средством подршке, а то је – пропаганда. Пропаганда представља поступак утицања на особе и групе, како би се код њих створило одређено мишљење у циљу формирања одређених ставова; она је облик убјеђивања људи како би се придобило њихово мишљење за оправдање идеолошких, политичких и војних активности субјекта пропаганде. Њен циљ је поткопавање борбеног морала и уношење неслоге код непријатеља, и у том смислу користи различите методе и технике „специјалног рата“, а дезинформације посебно. Дакле, као што рекосмо, „Важно је Картагину уништити“, што и јесте основни мото пропагандне

поруке. Тако се још увијек као актуелном показује она мисао коју је изрекао Јозеф Гебелс о понављању лажи како би постала „истином“. У том смислу су медији на Западу писали о „бруталним монструмима ниже врсте“, српским вођама као „Хитлерима“, „српским конц-логорима“, „српском систему силовања“, „масовним силовањима на градским трговима“, итд.

Пропагандне стереотипе и говор мржње, оправдавајући одређене политичке, дипломатске и војне мјере „међународне заједнице“, поред медија, проводе и пропагандне агенције. „Малициозна ратна пропаганда, истиче Петер Џенингс, антисрпска мржња и саме лажи преплавиле су америчке медије. То је било финансирано и проведено кроз кампање агенција и група које се баве заштитом људских права под покровитељством влада, и то све да се јавно мњење мобилише на страни босанских Муслимана и Хрвата, а против Срба“. У балканском конфликту су медији, писао је Питер Брок, „постали покрет, једна од зараћених страна која се није приказивала као неутрална и непристрасна“.⁵

Прва агенција такве врсте која се „као министарство“ специјално бавила пропагандом била је основана у Великој Британији за вријеме Првог свјетског рата.

Треба напоменути да на Западу, а у Сједињеним Америчким Државама посебно, има много пропагандних агенција које су, уз велика финансијска средства, ангажоване у кризним и ратним ситуацијама, а које својим медијским манипулацијама утичу на каналисање појава у правцима које желе наручиоци и финансијери тачно одређених услуга.

Тако је фирма *Hill and Knowlton* позната по томе што је измислила инцидент са кувајтским бебама из инкубатора, што је снажно утицало на јавно мњење и тако убрзало Заливски рат.

Управо је то тако било и у рату у БиХ и бившој Југославији. Фирму *Ruder&Fin* ангажовали су Муслимани и Хрвати (а, касније и сепаратисти са Косова) да за њихове сецесионистичке и сепаратистичке циљеве, а против Срба, организује политички маркетинг управо зато што се на рат

⁵ М. Milutinović, *Rat je počeo rečima (Bosna i Hercegovina devedesetih)*, Banja Luka, „NUBL“, 2010, стр. 372.

може утицати и рат добро продати и наплатити. Директор ове фирме Џејмс Харф је децидан када је рекао да „наш посао није да правимо информације“, већ „да убрзамо циркулацију информација које су за нас повољне и да их усмјеримо ка брижљиво одабраном циљу“.⁶

Који је то био „брижљиво одабрани циљ“?

Управо, тај „брижљиво одабрани циљ“, истиче Харф, односи се на то „што смо придобили јеврејско јавно мњење. Та игра је била јако деликатна и, са те стране, ово питање је укључивало велику опасност зато што је предсједник Туђман био толико непромишљен у својој књизи *Vespuća povijesne zbiljnosti*. Због тог текста могао је бити окривљен за антисемитизам. Ништа боље није било ни на босанској страни, гдје се предсједник Изетбеговић у својој *Исламској декларацији*, објављеној 1970. године, сувише залагао за муслиманску фундаменталистичку државу (у Босни). Поред тога, прошлост Хрватске и Босне била је обиљежена врло реалним и суровим антисемитизмом. Неколико десетина хиљада Јевреја нестало је у хрватским логорима. Било је много разлога што су јеврејски интелектуалци и организације били непријатељски расположени према Хрватима и Босанцима. Пред нама је био изазов да постигнемо да се ситуација преокрене и успјели смо у томе између 2. и 5. августа 1992. године када је *The New York Newsday* објавио носећи чланак о (српским) логорима. Ухватили смо се за то и позвали три велике јеврејске организације... Предложили смо им да штампају оглас у *The New York Times* и организују протест испред зграде УН. То је заиста упалило: ангажовање јеврејске организације на страни Босанаца (босанских муслимана) била је партија супер-покера. Одмах послје тога успјели смо да у јавном мњењу Србе доведемо у везу са нацистима. Било је то сложено питање. Нико није могао схватити о чему се ради у (бившој) Југославији. Искрено говорећи, могу вам рећи да се већина Американаца питала у коју афричку земљу да смјесте Босну. Једним јединим ударцем успјели смо да понудимо једноставну причу, причу о добрим и лошим момцима. Знали смо да на том плану треба да играмо игру. И, побиједили смо, тако што смо циљали у јеврејско јавно мњење, у праву мету. То се није

6 М. Brkić, *Blokirana istina*, Beograd, 1995, стр. 203.

догодило много прије него што је дошло до јасне промјене у писању штампе, пошто су се појавили емоционални изрази као што су етничко чишћење и концентрациони логори, који су подсјећали на нацистичку Њемачку и гасне коморе у Аушвицу. Емотивни набој је био тако снажан да му се нико није могао супротставити, а да не буде оптужен за ревизионизам“.⁷

Била је то невјероватна, али веома ефектна, на гебелсовски начин, изрежирана и изведена манипулација! И, наравно, - подвала. Пропагандни успјех фирме *Ruder&Fin* је могао бити остварен само зато што су то хтјеле моћне силе Запада.

Да би остварила успјех, фирма *Ruder&Fin* је остваривала бројне контакте са сенаторима и „медијским посленицима“, организовала брифинге и едукације водећих америчких новинара, дипломата и политичких функционера.

Пропагандне активности су се водиле на три подручја – Босне, Косова и Хрватске. И то с циљем „подржавања Клинтонове администрације (на изборима у новембру 1992. године) да реализује снажнију америчку улогу у балканској кризи“. Директор фирме Џејмс Харф истицао је како његову фирму не интересује етичност, већ комерцијализација и новац: „Ми смо професионалци. Имали смо посао који је требало урадити и ми смо то и учинили. Нисмо плаћени да моралишемо“.⁸

Према томе, у складу са неолибералним тржишним принципима, етика није важна, важан је - бизнис.

С обзиром да су Срби унапријед били оптужени, започела је и пропаганда о *колективној одговорности Срба*. У рату у бившој Босни и Херцеговини Срби су из Републике Српске а priori стигматизовани и проглашавани „балканским варварима“. У пропагандном „семантичком империјализму“ Срби су представљани као незрела дјеца којима је потребан – „старатељ“. Медијска представа о рату у бившој БиХ и бившој Југославији, имала је за циљ „сатанизацију“ Срба гдје су Срби приказивани као „варвари“ а припадници других народа, који су са њима били у рату, као „жртве“.

7 Б. Ковачевић, *Медијски рат и геноцид*, Бања Лука, „Глас Српски“, 1996, стр. 109-111.

8 В. Илић, *Familija: medijski poredak novoga sveta*, Београд, „Konras“, 2002, стр. 248-252.

Као империјална сила САД су такав стереотип о Србима пренијеле на своје сателите како би се америчко империјално поимање новинарства проширило по цијелом свијету.

Када је 1999. године, без одлуке Савјета безбједности, НАТО започео рат против СР Југославије, све су информације које су долазиле „од друге стране“ биле цензурисане. „Све информације о рату НАТО против Југославије које до нас стижу, морају прво да прођу цензуру алијансе“, изјавио је Франц Бауер, тадашњи уредник недјелника Тренд и функционер организације *Reporters Without Borders*, организације која се, како су они за себе говорили, бори за слободу медија у оним земљама у којима она не постоји. Међутим, десило се да и „код куће“ није могуће слободно информисање. „Слободно информисање је немогуће“, изричит је Бауер, додајући да то исто важи и за Аустрију, која често „цијелом свијету држи лекције“. Као и у другим дијеловима свијета, тако су и у Аустрији издавачи и уредници медија веома дисциплиновано и кооперативно прихватили упутства о пропагандном рату. А, што је најгоре, тих чињеница су свјесни и гледаоци и читаоци, али се нису превише бунили. И управо то показује сву фарсу и лаж у вези са причом о „независним“ и „слободним медијима“, као и о „слободи медија“ на Западу. А, докле иде та политика полтронства и подаништва „Великом Брату“, показивао је и захтјев *Neue Kronen zeitung* фоторепортерима и камерманима на Косову да више не сликају и не снимају „сваки погођени трактор“ и „колатералне грешке“ јер то помаже српску пропаганду. „Још неколико оваквих слика и НАТО ће изгубити пропагандни рат“, изјавио је тада репортер Аустријске радио телевизије у тренуцима када су „хуманитарни“ бомбардери из ваздуха бацали смртоносне и еколошки загађујуће и контаминиране „тепих-бомбе“.

Тиме се показује да пропагандисти на свијет гледају из перспективе *моралног релативизма*.

У рату у бившој Југославији и Босни и Херцеговини, а и послје њих, медији су одиграли срамну и неморалну улогу ширећи лаж и пропагандне стереотипе мржње. Да није било медија, а и оних који их користе да би остварили профит, као и стратешке геополитичке интересе, не би се ни ратовало, расељавало, гинуло, умирало, оболјавело и патило.

У односу у којем су информације и медији постали директно зависни од војних и политичких центара моћи, телевизија постаје средством *семантичког терора* и „прања мозга“, средством ширења лажи и подвала, тако што: препарира информације и манипулише придајући значај маргиналним и мање битним проблемима, не допушта развој Истине и критичког мишљења, већ проводи апологију субјекта моћи тако што се контролом медија утиче на домаће и свјетско „јавно мњење“, укида јавност и аутономију јавног мњења, фабрикујући га и манипулишући њиме. Под утицајем влада, разних пропагандних агенција и медија, а у не знању, неинформисаности и дезинформисаности, људи на Западу, али и у многим другим земљама, прихватају лажне информације као истините.

Дакле, посебну улогу у ширењу доктринарног језика као семантичког терора у пропагандним лажима имају медији.

Навешћемо неке примјере семантичког терора које даје Ноам Чомски, теоретичар који се овим феноменом манипулативности озбиљно бави.

Као први примјер наводи – *демократију*. Истиче да је друштво демократско у мјери у којој народ може значајно учествовати у обављању друштвених функција и улога. Међутим, дискурзивна анализа показује да је доктринарни концепт демократије другачији и према њему је демократски систем онај систем у којем одлуке доноси бизнис и његова елита. Други примјер се односи на *слободно предузетништво* које није слободно, него се односи на друштвено финансирање приватног бизниса и државни интервенционизам очувања државе најбогатијих. Чомски децидно напомиње да било која фраза која садржи ријеч „слободан“ у суштини има супротно значење. Трећи примјер се односи на *одбрану агресије* која заправо значи – агресију. Четврти примјер се односи на мировни процес за којег Чомски истиче да само наивни људи могу мислити да је стварно ријеч о постизању мира. Не, тамо гдје Американци говоре о „мировном процесу“, ради се о америчком блокирању међународног настојања да се постигне мир. Такав „мировни процес“ подразумијева америчку иницијативу једностраног споразума по америчкој мјери.⁹

⁹ Н. Чомски, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Београд, „Институт за политичке студије“, 1999.

Показује се да „доктринарни језик“ и „семантички терор“ представљају „терор“ поруке, простор језичког скривања, лажи и подвала масовно присутних у пропаганди и медијима на Западу. У својој манипулативној пропаганди медији се користе неким темељним појмовима, као што су „приватизација“, „слободно тржиште“, „либерални капитализам“, „конкуренција“, „дерегулација“, „демократија“, „структурално прилагођавање“, које убацује у матрицу друштвене свијести са циљем омогућавања функционисања глобалног експлоататорског и неоимперијалног капиталистичког система.

Поред медијског рата - у којем је намјерно искривљавана слика у свјетском јавном мњењу, а којем су се Срби невјешто супротстављали - према Србима су вођене и друге врсте ратова: економски, психолошки, еколошки, дипломатски и политички рат, манифестован у чињеници да се Србима онемогућавала било каква политичка комуникација у свијету и учешће у разним „форумима“.

Економски рат, односно санкције које су уведене 1991. године, произвеле су огромне штете у привреди и економији. Посебан рат је вођен и на интелектуалном подручју, тако што се придобијао одређени круг интелектуалаца, новинара и умјетника који су позивали на дезертерство и бомбардовање.

Када америчка пропаганда представља бомбардовање као „хуманитарни напор“, то је манипулативни семантички поступак који не показује то да је бомбардовање погоршало хуманитарну катастрофу.

Главнокомандујући НАТО снага, генерал Весли Кларк је рекао да је било очекивано да ће Србија реаговати прогоном у великом броју, што се ипак није догодило. Бомбардовање је само довело до још веће хуманитарне катастрофе на Косову. Али, „знамо да америчку владу није брига за хуманитарне катастрофе, једнако као ни већину људи у Америци који се овом работом баве. То ћете лако схватити ако погледате недалеко одатле, у Турску – где свесрдно подржавају још горе злочине и не предузимају ништа да ту подршку спрече. Престаните да шаљете млазне ловце, напалм и противвјешадијско наоружање. Биће сасвим довољно“.¹⁰

10 N. Čomski, *Jugoslavija: mir, rat i raspad*, Beograd, „Samizdat“, 2018, стр. 107

У складу са веома израженим концептом „семантичког терора“, чија је суштина лаж, манипулација и обмана, многи неће говорити о *америчком империјализму*, већ о *америчком вођству* с обзиром на „привлачност“ *америчког стила живота, демократији и технолошким предностима*.

Тако ће се свјесно америчка војна надмоћ камуфлирати и лажно представљати као да је ријеч о „добровољном прихватању америчког вођства“. Истичући да су САД „мирољубива нација“, Буш је развијао доктрину „превентивног ратовања“. Управо, овакав „доктринарни“ говор, „семантички терор“ и лаж представљају основу бројног америчког ратовања са многим земљама од 1945. године.

ХУМАНИТАРНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

Шта се подразумејева под појмом „хуманитарних интервенција“?

Прије него што наведемо одредбу „хуманитарне интервенције“, наведемо члан 2, тачке 4 Повеље ОУН гдје пише: „Чланови се у својим међународним односима суздржавају од пријетње силом или употребе силе које су уперене против територијалне цјеловитости или политичке независности било које државе, или су на било који начин неспојиве с циљевима Уједињених народа“ (*Повеља Уједињених народа*).

Из наведеног схватања произлази да је нелегална било каква интервенција која угрожава национални суверенитет државе. И, без обзира на то, апологете разумију хуманитарне интервенције као изузетак од принципа неинтервенције, а који се темељи на принципу суверености држава установљених Вестфалским документом (1648).

Провођење интервенције или започињање рата пропагандно се настоји оправдати „етичким“ и „хуманитарним“ разлозима.

Џорџ Буш је 20. септембра 2001. године поставио питање: „зашто нас мрзе“?

Иако није дао озбиљан одговор на своје постављено питање, ипак широм свијета постоји снажно антиамеричко расположење.¹¹

Наравно, то антиамеричко расположење је производ синдрома наметања „*our way of life*“ (нашег начина живота), преосталом *остатку свијета*, а којег Американци под све мање привлачном флоскулом оправдавају као начин ширења и успостављања „демократије“ и „људских права“.

На тај начин се политички, економски, социјални и војни катастрофизми издижу на ниво *етичке вриједности*, мада се, у његовој позадини, налазе морални релативизам, па и нихилизам.

Оправдање ратова из „хуманитарних“ и „етичких“ разлога не представља некакав ексклузивитет нашег (пост) модерног доба. У историји се оно дешавало позивањем на одређене вриједности: „Божанске“, „Цивилизацијске“, на нешто што је „Добро“, „Прогресивно“, „Праведно“, „Правилно“, „Нормално“, „Исправно“, „Цивилизовано“, „Хумано“ у односу на оно што је „зло“, „неправедно“, „непрогресивно“, „неисправно“, „неправилно“, „ненормално“, „нецивилизовано“, „нехумано“, итд.

Дакле, „ми“ смо против „њих“; или: „ми смо најправеднији“, а они то нису.

Историја људског друштва је историја супрематизама. Нису постојала друштва у којима неке идеје, а затим идеологије и филозофске концепције, нису људе и друштвене групе међусобно одвајале, подвајале и антагонизирале.

Идеје су оправдавале племенске подјеле, робовласничку подјелу на робове и робовласнике истицавши да је то „природно“ и „нормално“, и на исти начин су оправдавале подређени положај једних у односу на експлоатацију и супремацију других у феудализму и капитализму. Идеје, идеологије и филозофије супремације моћи задржале су се и данас и, у нашем примјеру, представљају основу етичког оправдања извођења „хуманитарних интервенција“ и ратовања.

11 F. Furedi, *Poziv na teror: rastuće carstvo nepoznatog*, Zagreb, „Naklada LJEVAK“, 2009, стр. 11.

Они који оправдавају извођење хуманитарних интервенција истичу да је то зато што држава угрожава људска права, а та њена активност узнемирава савјест човјечанства.

Ерик Хобсбаум говори о постојању три разлога за извођење оружане „хуманитарне интервенције“. Прва претпоставка се односи на постојање „неподношљиве ситуације“, на примјер, масакра или геноцида; друга се односи на непостојање „ни једног другог начина“ да се ријешу проблем, и трећа, на то да је „корист од тога очигледно већа од цене“.¹²

Наравно, питања која се постављају односе се на то: ко у сложеној интересној геополитичкој интеракцији односа може да одреди тачност постојања „неподношљиве ситуације“, да истакне да не постоји „ни један други начин“ и да је „корист“ од извођења „хуманитарне интервенције“ заиста „већа од цијене“?

Концепт „хуманитарне интервенције“ води своје поријекло од концепције „*bellum iustum*“ или „праведног рата“ а ова, опет, води своје поријекло из библијских времена и старих империјалних претензија, а задржана је и до данашњих дана.

Након Заливског рата концепт „*bellum iustum*“, поново задобија средишње мјесто у политичким расправама, а темељи се на ставу да, уколико је држава суочена са неком агресијом која би угрозила њен територијални интегритет или политичку независност, „она има *jus ad bellum* (право да зарати)“. Овај традиционални концепт „праведног рата“ заправо представља „банализацију рата“ и слављење рата као „етичког средства“ којег „модерна политичка мисао и међународна заједница националних држава одлучно одбацују“.¹³

Да би се неки рат водио, мора се пропагандно оправдати „етичким“ и „хуманитарним“ разлозима. Дио „међународне заједнице“, оне моћне и неоимперијално оријентисане, прихвата концепт „*bellum iustum*“, односно вођења ратова из „етичких“ и „хуманитарних“ разлога.

12 Е. Hobsbaum, *Globalizacija, demokratija i totalitarizam*, Beograd, „Arhipelag“, 2008, стр. 13.

13 М. Hardt, А. Negri, *Imperij*, Zagreb, „Multimedijalni institut Arkzin“, 2003, стр. 24.

Када се изабере циљ, онда вриједи она порука коју је заговарао Макијавели *finis sancificat media*. Управо, америчка политичка историја пружа одређене илустрације о унапријед таргетованим „хуманитарним интервенцијама“.

Својевремено је амерички предсједник Теодор Рузвелт, говорећи о хуманитарним етичким мотивима рата, а у поводу освајања Запада и уништавања старосједилачког становништва, рекао: „Од свих ратова, најправичнији је рат са дивљацима“ над којима се успоставља власт „доминантних свјетских раса“. Када су остварили тај „најправичнији“ рат над Индијанцима, из тих „хуманитарних мотива“ САД су отишле даље. Извели су, „у интересу цивилизације, човјечанства и слободе“, интервенцију на Куби 1898. године. Када је у хаванској луци експлодирао амерички брод Мејн, Шпанци су одбацивали монтирану оптужбу и предлагали независну комисију која би истражила праве узроке експлозије, међутим, „Американцима није било ни на крај памети да пропусте шансу“ и - рат је отпочео.¹⁴

И предсједник Мекинл је оправдао амерички империјализам етичким разлозима.

Своју милитантност исказао је на слиједећи начин: „Латили смо се оружја само слушајући налоге човечности и ради испуњавања високих општих и моралних обавеза“. Затим је слиједило освајање Филипина што ће амерички предсједник опет оправдати из „етичких“ и „цивилизацијских“ разлога: „Ми испуњавамо више моралне обавезе, које су нам припале и за које није потребан било чији пристанак. Ми испуњавамо своју дужност према њима, пошто нас је Бог просветлио да видимо своју дужност, уз пристанак наше сопствене савести, уз одобрење цивилизације“.¹⁵ Анексију Филипина предсједник Мекинли је оправдавао Божјом Провидношћу: „Ноћима сам ходао Бијелом кућом, све до ситних јутарњих сати; и не стидим се пред вама признати... не једанпут сам падао на кољена и молио Свемогућег Бога да ми просвијетли ум и покаже ми пут. И једне ноћи... ми је синуло... (1) да их не можемо вратити Шпањолској... (2) да их не можемо уступити Француској и Њемачкој – нашим трговачким такмацима на Оријенту... (3) да

¹⁴ S. Reljić, *Odumiranje slobodnih medija*, Beograd, „Službeni glasnik“, 2011, стр. 64.

¹⁵ N. Čomski, N. (2000). *Novi militaristički humanizam: Lekcije sa Kosova*, Beograd, „Plato“, стр. 100, 101.

их не можемо препустити самима себи – били су неспремни за управљање самима собом... (4) да нам не преостаје ништа друго него узети их све и образовати, подићи их, цивилизовати и покрстити их и уз помоћ Божју учинити за њих све најбоље што можемо, јер су Филипинци људи као и ми, и јер је Крист умро за њих као и за нас“.¹⁶

И предсједник Џорџ Буш је говорио о Сједињеним Америчким Државама као својеврсном Месији.

У свом говору од 13. априла 2014. године Буш је изјавио: „Ми нисмо империјална велесила, ми смо велесила која ослобађа народе“. У говору 6. новембра 2003. године предсједник Буш је за америчку универзалну цивилизирајућу мисију рекао: „Сједињене Државе су прихватиле нову политику на Блиском истоку, напредну стратегију слободе... Успостава слободног Ирака у средишту Блиског истока бит ће развође у свјетској демократској револуцији... ширење слободе зов је нашег времена; то је зов наше земље... Ми вјерујемо да сва природа тежи слободи; ми вјерујемо да се повијест креће према слободи. Ми такођер вјерујемо да слобода – она слобода до које је нама посебно стало – није намијењена само нама, него да на њу има право цијело човјечанство те да ју је оно способно и остварити“. Свој месијански став Буш је изнио и у говору у септембру 2004. године, рекавши: „Прича о Америци прича је о слободи која се све више шири; то је прича о кругу који непрекидно бива све већи како би досегнуо још даље и обухватио још више. Ми смо и данас одани истим оним начелима којима смо били одани у почелима стварања наше нације: у свијету у којему живимо, а и код куће, проширит ћемо границе слободе... Настојимо промицати слободу у ширем подручју Блиског истока, јер она јамчи будућност, наду и мир којима сви ми тежимо... Слобода је у офанзиви. Ја вјерујем у преображаватељску моћ слободе: америчку моћ најпапетније ћемо искористити будемо ли промицали слободу“. Као што многи Американци не виде противријечност између циљева глобалне демократизације и средстава са којима се САД при том служе, тако ни предсједник Буш не види разлику између алтруизма и милитантног милитаризма.

16 N. Ferguson, *Kolos – uspon i pad američkog imperija*, Zagreb, „Profil Multimedia“, 2011, стр. 118.

Проблем је у томе што је Бушов „универзални“ појам слободе, којем теже сви људи, сличан викторијанском појму и идеалу „цивилизације“. Наиме, у америчком пропагандном семантичком дискурсу „слобода“ подразумијева амерички модел „демократије“ и капитализма а „стварање нација“ у ствари значи пресликавање америчког државног уређења и изградњу институција које су исте или сличне америчким институцијама и које одговарају америчком начину живота. Па, ипак, наметање „слободе“ доводи у питање слободу, тако да се може рећи да између викторијанског ширење „цивилизације“ уз помоћ митраљеца и натовског увођења „демократије“ помоћу тенкова, нема битне разлике.¹⁷

Намећући своје геополитичке интересе као „универзалне вриједности“ Запад ће монтирани случај *Рачак* 15. јануара 1999. године искористити као разлог за бомбардовање Савезне Републике Југославије од стране НАТО алијансе.

Косовски Албанци су увидјели да се распадом бивше Југославије, и стварањем нових граница, рађа шанса за отцјепљење од Србије, што она то нипошто није допуштала. Да би, уз помоћ „међународне заједнице“ настојали да остваре свој циљ, косовски Албанци су формирали герилску војску Косова (ОВК – УЧК) чији је циљ био „да спроведе етничко чишћење и издејствује отцепљење од Србије“. У том смислу је „међународна заједница“ подржала ОВК и њихове злочине није осуђивала. „Тако је настала веома искривљена слика: Србима је, као што је то већ био случај, приписана сва кривица, иако су обе стране подстицале спиралу насиља“. Мали број људи је био свјестан „да су САД и намерно суделовале у оснивању ОВК и тиме закулисно покренуле спиралу насиља“. Годину дана прије бомбардовања СР Југославије су „Јединице за специјалне операције“ (*Special Operation Forces*) обучавале ОВК војним тактикама и ратовању против Срба, помажући им опремом са савременим оружјем.¹⁸

Иако није тачно, ипак је званично образложење за покретање ваздушних напада на Савезну Републику

17 N. Ferguson, *Kolos – uspon i pad američkog imperija*, Zagreb, „Profil Multimedia“, 2011, стр. 11, 12, 13.

18 D. Ganzer, D. *Protivzakoniti ratovi: kako zemlje NATO-a podrivaju Ujedinjene nacije: hronika koja počinje od Kube i završava sa Sirijom*, Beograd, „Laguna“, 2018, стр. 241-242.

Југославију од стране САД и њених савезника у НАТО-у, било спречавање тешких и систематских повреда људских права и хуманитарне катастрофе на Косову и Метохији. Истицало се да су сви претходни напори да се сукоб ријеши мирним путем били узалудни. Послије неуспјеха преговора у Рамбујеу 1999. године, а заправо постављања ултиматума српској страни и његовог одбијања, започела је војна интервенција. Као повод искориштен је монтирани случај у селу Рачак. Американци су тврдили да је у питању масакр над цивилима који је починила српска страна, али се касније испоставило да то није истина, односно да је ријеч о убијеним терористима паравојне јединице ОВК које су Албанци пресвукли у цивилну одјећу, након чега је Вилијам Вокер, као предсједник верификационе комисије ОЕБС-а, оптужио Србе за масакр. Такођер, Вокер је касније, говорећи на свечаности поводом оснивања *Алијансе за будућност Косова* Рамуша Харадинаја, најавио стварање Велике Албаније.

Ништа то није било ново, јер се сценарио подметања догодио и раније 1995. године у Босни и Херцеговини, у Сарајеву, у улици Васе Мискина 27. маја 1992. године и на пијаци Маркале 5. фебруара 1994. и 27. августа 1995. године. Муслиманска влада је инсценирала масовна убиства сопственог народа како би се Срби оптужили и наметнуле им се *санкције*. Тадашњи генерал Мајкл Роуз је знао да је граната на пијаци Маркале дошла са муслиманске стране, али није реаговао. Генерални секретар УН Бутрос Гали је имао извјештај експерата УН о подвали бошњачке стране, али га није изнио на сједници Савјета безбједности. Оптужени су Срби, свјетско јавно мњење је обмануто, а санкције уведене. Само четири године касније, слична подвала била је позната под називом – *Рачак*. И, послије те подвале – бомбардовање Србије (СР Југославије).¹⁹

19 Професорица Пирко Турпеинен, некадашња посланица финског парламента, али и стручни сарадник у Комисији за испитивање тортуре и кршења људских права Савјета Европе, изјавила је да је геноцид извршен над Србима. „Над Србима је током прошлог века извршен геноцид, а лажне оптужбе да сте чинили злочине у време распада Југославије део су кампање великих сила како би оправдале своје освајачке циљеве“. Постала је позната по подршци генералу Ратку Младићу, о чему је написала и књигу, а припрема нову студију о догађајима који су обиљежили распад СФРЈ, а међу њима случај Рачак, који је био и повод за агресију НАТО на Србију, добио посебно мјесто. О случају Рачак, Турпеинен је рекла да је он веома важан зато што је у питању била провокација да би бомбардовали Србију. „Али то је била само једна у низу провокација над вашим народом. Зато ће моја следећа књига бити историја

Због пропагандног семантичког дискурса о „моралној обавези“, „етичким разлозима“ и „Божјој вољи“, оправдавају се бројни ратови, проводе бомбардовања и чини масовни геноцид.

Бомбардовање СР Југославије 1999. године је амерички генерал Весли Кларк упоредио са „божјом руком“. Бивши министар иностраних послова САД, Џејмс Бејкер, је рекао „да се САД и НАТО боре против непријатеља цивилизације и хуманости“, што је значило да су амерички интереси детерминисани човекољубљем и цивилизацијском дужношћу према човјечанству. Полазећи од свог узвишеног „етичког теоцентризма“ Запад се понаша као некакав *Deus Absconditus* „мислећи“ да има „божији мандат“ и, како је говорио Рузвелт, „дужност да уреди слабе и хаотичне народе“. Полазећи од оваквих нарцисоидних убјеђења и „етичког теоцентризма“ Западњаци ће мислити да им је „повјерено укупно човјечанство“ над којем има „моралну надмоћ“.²⁰

Понашајући се као некакав *Deus Absconditus* Запад показује и лицемјерност своје политикологије.

Лицемјерност Западњачке, прије свега америчке, политикологије, је присутна у дискурсу о рату Америке против *rest of the world*. У том смислу Дејвид Кенеди истиче: „Ратови мога доба и моје земље, Америке `послијератне` половине стољећа, врло су разноврсни. Водили смо Хладни рат, водимо

холокауста и геноцида над Србима, како током Другог светског рата, тако и у време ратова деведесетих и НАТО окупације Косова“. На питање до ког закључка је дошли истражујући овај случај, она је одговорила: „Медицинске чињенице и подаци о полицијској акцији у покушају да избаци терористе из села, никада нису били скривани, већ транспарентни. Уосталом, у то су могле да се увере бројне ТВ екипе, посматрачи ОЕБС-а... Сви су били присутни тако што их је управо српска полиција позвала да се својим очима увере у оно што се одиграло у Рачку, 15. јануара 1999“. Турпеинен истиче да су САД и Њемачка, заједно са другим земљама НАТО, планирале окупацију читаве Југославије. „То недвосмислено показује и Анекс Б Споразума из Рамбујеа... Подсетићу да су земље, чланице НАТО, претходно економским санкцијама већ уцењивале Југославију и те уцене су трајале од 1992. Међутим, земља је опстајала. Зато државе НАТО нису више виделе алтернативу свом плану, осим да физички освоје простор бомбардовањем. САД су хтеле да направе војну базу на Косову и то су и урадиле“. Истиче да пропаганда доминира западним земљама, те да има пуно научних доказа и књига које преносе истину, међутим, преовлађује пропаганда медија НАТО, која је стигла и у филмску индустрију, литературу и спорт. Сматра да је Србима потребно да се чује њихова страна, кроз филмове попут оног о Јасеновцу, или наступа угледних личности, као што је нобеловац Петер Хандке. [*Finska političarka uzdrmala region: Genocid je izvršen nad Srbima*; <https://bigportal.ba/finska-politickarka-uzdrmala-region-genocid-je-izvršen-nad-srbima/> (24.12.2019)].

20 D. R. Simić, *Poredak sveta*, Beograd, 1999, стр. 300.

постколонијалне ратове против, примјерице, `сиромаштва` и `дрогe`. Наша војска интервенира овдје и ондје из разних хуманитарних и стратешких разлога“.²¹

Иза дискурса о „етичности“, „хуманитарности“, „ширењу демократије“ и „људских права“, заправо стоји универзалистички и империјалистички мотив.

За Запад је карактеристично то да је његов однос према „Осталима“ *универзалистички* и *империјалистички*. Универзалистички, зато што се на Западу мисли да ће „остали“ прихватити његову модерност, либерализам и капитализам а, империјалистички, зато што је на Западу снажно изражено увјерење да Запад широм свијета мора ширити „демократију“ и капитализам, „па и силом, ако је потребно“.²²

Ширење универзалистичке и империјалистичке воље Запада „и силом“, осјетили су Република Српска и Република Српска Крајина 1995. и СР Југославија 1999. године, као и читав низ других држава и њихових народа, прије и послије тога.

Какве су посљедице „хуманитарних“ разлога, најбоље знају народи у преко 70 земаља у којима након Другог свјетског рата Западњаци, предвођени Американцима, воде разне ратове убијајући све оне који им се супротставе. Као што то, истовремено, добро на себи осјећају и Американци над којима институционална власт проводи „*friendly fascism*“ (Gross) оспоравајући им људска права, свакодневно их тероришући не само путем медија, него и свакодневним бруталним полицијским акцијама на улицама, државним праћењем и надзором, итд.

Иако собом носе насиље, убијање и геноцид, ипак су многи „интелектуалци“ присталице извођења „хуманитарних интервенција“ из „етичких“ разлога.

Вацлав Хавел истиче да рат против СР Југославије „ставља људска права изнад права државе. Савезна Република Југославија је била нападнута од стране алијансе без мандата УН. То се није догодило неодговорно, као акт агресије или из

21 D. Kennedy, *O ratu i pravu*, Zagreb, „Mate“, 2011, стр. 1.

22 B. Koch, C. Smith, *Samoubojstvo Zapada*, Zagreb, „Naklada LJEVAK“, 2007, стр. 187.

непоштовања међународног права. То се догодило, напротив, из поштовања права, у име права које долази изнад оног права којим се штити суверенитет државе. Алијанса је деловала на основу поштовања људских права“.²³

Тако мисли и Мајкл Волцер који се 1999. године залагао за бомбардовање Србије, а који је 17. јуна 2010. добио почасни докторат Ректората Универзитета у Београду (!?).

На питање „како коментаришете чињеницу да сте постали почасни доктор Универзитета у Београду?“, Волцер је одговорио: „Велика је част што сам позван, мада верујем да постоје људи који су изненађени одлуком да добијем то признање. У сваком случају сам захвалан на подршци коју сам добио од Универзитета у Београду и надам се да ће људи у Србији схватити да се аргументи о теорији праведног ратовања коју заговарам, не односе само на Србију него на све конфликте у свету“. Затим је услиједило питање: „Јесте ли били изненађени када сте добили позив из Београда?“ Волцер је одговорио: „Искрено, заиста сам био изненађен“. Опет, слиједи питање: „Зашто?“, а Волцер је одговорио: „Због тога што сам подржавао интервенцију НАТО-а у решавању косовске кризе 1999. године. Очекивао сам да ће бити јако тешко да ми се додели овакво признање с обзиром на мој став о решењу кризе на Косову“. На питање: „Због чега сте подржали интервенцију НАТО-а?“, Волцер је неодређено одговорио: „Да не буде неспоразума: ја сам подржавао хуманитарну интервенцију на Косову, али се лично нисам слагао са идејом ваздушних удара коју је пропагирао тадашњи председник САД Бил Клинтон, већ сам био за то да НАТО трупе започну копнену интервенцију с којом би, верујем, било много мање жртава с обе стране“. Ипак, слиједило је поновно питање: „Нисте одговорили због чега сте подржавали ту интервенцију?“, а Волцер је одговорио: „Подржавао сам је на исти начин на који сам подржао и акције против вијетнамског мешања у Камбоџи, Индије у Пакистану, Танзаније у Уганди и збацивање диктаторског режима Иди Амина. Верујем да се проблеми морају решавати пре него што дође до масовних убистава“. На питање: „Од НАТО бомбардовања је прошло 11 година. Да ли сте променили

²³ V. Havel, "Kosovo and the End of Nation-State", *New York Review of Books*, 10 June, 1999, p. 6.

мишљење?“, Волцер је рекао: „Нисам променио мишљење када је реч о хуманитарној интервенцији, али сам у овом периоду схватио колико је проблем Косова комплексна прича. Па сада су Срби на Косову у проблему, они су сада угрожени, што ипак није био случај 1999. године“. Новинар је додао: „Део српске јавности сматра да сте Ви заправо били главни идеолог НАТО бомбардовања?“, а Волцер је одговорио; „Ти који тако размишљају би прво требали да прочитају текстове које сам објавио. А поводом интервенције на Косову сам објавио само један чланак у коме, да поновим, критикујем бомбардовање, али одобравам копнени улазак на Косово. То је све“.²⁴

Као теоретичар „политичке етике“ Волцер се кроз историју ратовања бави моралним аспектима ратовања и ратних злочина.

Волцер децидно истиче да принцип, према којем државе не би требало уопште да се мијешају у унутрашње ствари других држава, произлази из легалистичке парадигме, али да појмови о „слободи“ и „животу“ ипак чине ту парадигму потпуно неприхватљивом. Интервенцију не дефинише као „злочиначку активност“ и, мада практично извођење интервенције често угрожава територијални интегритет државе, па и њену независност, ипак „она понекад може да буде оправдана“. Према Волцеровом мишљењу, „хуманитарне интервенције“ су у ствари „етички неопходне“. У тексту под називом *Политика и морал на Косову*, Волцер каже: „Док ово пишем, НАТО бомбардовање Југославије се наставља, а наставља се и српско уништавање косоварског друштва. Да, српски поход морао је бити планиран пре него што је бомбардовање почело, логистички покрети четрдесет хиљада војника су неизмерно сложени. У неким деловима Косова сурова реалност етничког чишћења већ је била видљива пре него што је донета одлука да се Срби гађају ракетама и паметним бомбама. Ако се узме у обзир српски досије из Босне, мобилизација војника на граници са Косовом, избеглице које су већ на путу, војна интервенција ми изгледа као потпуно оправдана, чак обавезна“. Волцер истиче да су се акције „хуманитарне интервенције“ доста злоупотребљавале, али да су оне „етички неопходне“

24 Ђ. Barović, *Volcer: Podrжаo sam napad na Srbiju*, 2010; Na sajtu: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/61436/Volcer-Podrжаo-sam--napad-na-Srbiju> Očitano: 10.05.2017.

онда „кад год су свирепост и патња доведени до крајњих граница, и када се чини да локалне власти нису способне да их окончају... Да, норма каже да не треба интервенисати у земљама других народа; норма је само – одређивање. Али не за ове људе, жртве тираније, идеолошког жара, етничке мржње, који својом судбином нимало не управљају, којима је хитно потребна помоћ споља“. Волцер поставља питање „шта ако је проблем унутрашњи, нехуманост локална и дубоко укореењена, ствар политичке културе, друштвених структура, историјских успомена, етничког страха, огорчености и мржње“? Он сматра да би брзо повлачење сила које интервенишу било вјероватно пропраћено поновним стварањем услова који су и довели до интервенције, и у том смислу као примјер наводи Босну и Херцеговину као примјер неефикасности Уједињених нација, при чему Србе одређује као мучитеље. Волцер прећуткује то да сукоби у Босни нису започели сами од себе, да су САД одиграле значајну улогу у изазивању рата, наводећи Алију Изетбеговића да повуче потпис којим је претходно прихватио Кутиљеров план и да је рат започео после тога. Стање на Косову означио је као државни тероризам према сопственом народу, па је и НАТО интервенцију прогласио као оправдани „рат против тероризма”.²⁵

Волцер није искрен јер припада веома великој групи прагматичара „интелектуалаца“ који у једном случају нешто одређују као „државни тероризам“, а у другом не, као у случају, рецимо, турског државног терора над Курдима. Као што се Сједињене Државе нису супротстављале Турској, тако ни ови „интелектуалци“ мотивисани релативним стандардима „двојних аршина“, не критикује мјере турске владе као геноцидне.

И некадашњи генерални секретар Уједињених Нација Кофи Анан је подржао НАТО интервенцију на СР Југославију 1999. године иако је она била изведена без сагласности Савјета безбједности Уједињених Нација. Сматрао је да су ваздушни удари на Југославију неопходни како би се свијету показало да се неће толерисати земље које крше људска права, а које

25 M. Volzer, „Politika izbavljenja“, u: *Humanitarne vojne intervencije*, Beograd, Službeni Glasnik“, 2008, стр. 42, 50; Lj. Bogdanović, „Majkl Volcer, Ples sa vukovima“, *Pečat*, 23.06.2010; Na sajtu: <http://www.pecat.co.rs/2010/06/majkl-volcer-ples-sa-vukovima/> Očitano: 10.05.2017.

се скривају иза Повеље УН, која истиче значај државног суверенитета. За њега је заштита људских права ипак преча од државног суверенитета, те употреба војне силе од стране НАТО-а, може у одређеним случајевима бити оправдана и без одобрења Савјета безбједности. Тако је војна интервенција проведена уз његову сагласност, али не и сагласност и одобрење Савјета безбједности УН. Анан је сматрао да, када дипломатија није ефикасна, тада употреба силе може бити „леgitимна“ за постизање мира. Оправдавања војних интервенција бригом за људска права водила је покушајима да се редефинише сам концепт суверенитета. Кофи Анан уводи појам „индивидуалног суверенитета“ под којим подразумева „фундаменталну слободу сваког појединца“ гарантовану Повељом ОУН и међународним уговорима. Због „индивидуалног суверенитета“, мора суверенитет државе бити редефинисан: у времену глобализације и међународне сарадње, државе се виде као инструменти у служби народа, а не обрнуто. Свијет не може стајати по страни када се догађа масовно кршење људских права и мора у тим ситуацијама интервенисати. Анан каже да интервенција мора бити заснована на легитимним и универзалним принципима, који траже адаптацију постојећег међународног система.

У *Општој декларацији о правима човјека* (1948) су људска права и слободе одређени као неотуђиви. Државе су дужне да их поштују, а за њихово кориштење су предвиђене мјере међународне осуде као и казне од *ad hoc* судова, а од 2002. године и од Међународног кривичног суда. На тај начин *државна сувереност* није више недодирљива јер је држава међународно одговорна у заштити људских права. Умјесто државне суверености је *сувереност појединца* постала значајним критеријумом дефинисања друштвених и политичких појава.

Портпарол НАТО-а Џејми Шејн је у марту 1999. године говорио да „Србе треба спокојно бомбардовати, јер ће све брзо заборавити“. Двије деценије касније, на 20. годишњицу бомбардовања СР Југославије, Џејми Шејн је лицемјерно изјавио је да жали због „колатералне штете“, али да је бомбардовање било оправдано.

Генерални секретар НАТО Јенс Столтенберг сматра да је „бомбардовање било оправдано“, потребно и легитимно, јер је циљ био да се заустави војна акција и репресија против цивила на Косову, да се избјеглима омогући повратак, а хуманитарним организацијама приступ. Сматра да је КФОР помогао да се на Косову створи безбједно и сигурно окружење за све, и да је НАТО позитивна сила у стварању одрживог међународног поретка. Децидно, али лицемјерно, истиче да НАТО интервенција из 1999. године није била усмјерена против народа у Југославији већ да је њена улога била да заштити цивиле у ширем региону.

Као друштвени феномен, рат је фасцинирао многе књижевнике, пјеснике, глумце, нпр. Аполинера, Коктоа, Маринетија. Када је у питању однос према Србима, нису само политичари и медији, него су и интелектуалци ширили пропагандни говор мржње. За Кајзерлинга су Срби „примитивна раса ратника и разбојника“, за Гинтера Граса, који је такође подржао „хуманитарну интервенцију“ НАТО-а на Србију, „агресори су у првом реду Срби“ и „крајње је било вријеме да се Југославија нападне, надам се да није прекасно“. За Хабермасу је „оправдана НАТО агресија“; Сузан Сонтаг ће говорити о „праведним ратовима“, а Едгар Морен, Андре Гликсман, Анри Леви, и многи други интелектуалци, ће прихватити априорну пропагандну причу о „српској кривици“ и Србима као агресорима.

Поред ових, било је и других „интелектуалаца“ који су из различитих, а најчешће „етичких разлога“, инсистирали на бомбардовању Србије. За руског пјесника и Нобеловца Јосифа Бродског „Србија, несумњиви агресор, требало би да буде присиљена УН резолуцијом да сноси читав терет репарација“; „Срби су немилосрдни људи, спремни заклати ножем, што могу захвалити свом словенском поријеклу“, став је Франсоа Кремиоа, припадника снага француског СФОР-а. „Предлажем да се српској дјечи забрани у школама учење српске националне поезије“, изјавио је проф. др Ролф-Дитер Клуге, директор славистичког семинара Универзитета у Тибингену.

Бомбардовање је подржао и Срђа Поповић, адвокат и потписник захтјева свјетских интелектуалаца за бомбардовање,

који је за загребачки Глобус у октобру 1994. године изјавио: „Нема мира док Србија не буде војно поражена“. Пол Џексон, уредник листа „Калгари сан“ је децидно рекао: „Срби тргују људским органима својих жртава како би обезбедили новац за свој рат. Требало би да ђаволски бомбардујемо Београд“, а Питер Јустинов – „Срби су дводимензионалан народ са тежњом ка простаклуку... Животиње користе своје ресурсе знатно сређеније него ови наопаки створови, чија припадност људској раси је у великом закашњењу“.²⁶

Медијска пропаганда против српског народа није бирала средства како би се српски народ принудио на капитулацију и апсолутно потчинио господарима Новог свјетског поретка. Али, и поред тога, појављује се књиге које указују на медијску манипулацију и пропагандне фалсификате које су против Срба користили његови непријатељи.

Једна од таквих је књига Мишела Колона, *Poker menteur les grandes puissances la Yougoslavie et les prochaines guerres* (*Лажљиви покер – велике силе, Југославија и будући ратови*).

У књизи Колон пише о правилима пропагандне манипулације која је посебно долазила од стране режима Алије Изетбеговића у бившој Босни и Херцеговини:

1. *мит о Србима као освајачком народу* – је фалсификат којим се западној јавности сервирала стереотипна порука о Србима као примитивној, освајачкој и рушилачкој руљи, а Србији као држави која жели да покори мале, мирољубиве и незаштићене народе; ширећи мит о Србима као освајачима а муслиманима као жртвама, медији су спречавали јавно мњење да схвати шта се заправо дешавало;

2. *мит о српским злочинима – прикривати ратне злочине „наших пријатеља“*, правило је пропагандне поруке које је имало два основна циља, први, да се прикривају ратни злочини „пријатељске стране“ (бошњачке и хрватске) и, други, да се не објављују информације српских медија, односно да се оне игноришу и бојкотују; овакве изманипулисане ратне лажи и фалсификати су

26 V. Ilić, *Familija: medijski poredak novoga sveta*, Beograd, „Konras“, 2002, стр. 175-178.

вјешто пласирани како према српском народу, тако и према припадницима снага УН; на примјер, када су код Сарајева, 3. септембра 1992. године, ракете срушиле талијански хуманитарни авион Уједињених нација, одмах су средства информисања оптужила Србе, мада су УН утврдиле да иза тога стоји бошњачка војска, и афера се брзо заташкала, а санкције нису уведене Изетбеговићевом режиму;

3. мит о српској опсади Сарајева – приказати га као град жртву, односило се на то да су Срби медијски сатанизовани и оптужени као „давитељи Сарајева“, као што су били оптужени и за Дубровник чији је стари град под заштитом УНЕСКА; Сарајево је приказано као град патњи дјецe, старих и изнемоглих лица, а у овој србофобичној матрици емоционалног наратива, Срби приказивани као свирепи, окрутници и бездушници који блокадом и ратним разарањем увећавају патње цивилног становништва; иако је Сарајево био подијељен град у којем су биле и српске четврти које су бомбардовале муслиманске снаге убивши седам хиљада Срба, ипак је у бестијалној медијској пропаганди град Сарајево приказиван као „жртва“ којег Срби као нападачи из споља и иностранства опседају и „даве“; неки војни официри из Велике Британије и Сједињених Држава су истицали да Изетбеговићева влада сама изазива тешке патње свога народа којег држи као таоца, ипак та се чињеница није могла наћи у унапријед режираној медијској пропаганди; о монструозности ратне пропаганде Колон каже: „не ради се о опсади у правом смислу речи. Срби немају намеру да натерају град да се преда. И више од тога, само ако нису изазвани, не спречавају хуманитарне конвоје да уђу у град... Новинари имају склоност да забораве да велики део помоћи УН стиже било из саме Србије, било преко територија под контролом Срба... Док сам боравио у Сарајеву, све прекиде ватре прекршиле су владине снаге... Неке градске несреће наметнуте су актом сарајевске владе... Владици војници, на пример, бомбардовали су аеродром, главну тачку на коју је стизала међународна помоћ. Штампa и неке владе, укључујући

и владу САД, обично приписују те пуцње Србима. У том случају бомбардовање обично затвара аеродром на извесно време, због чега скачу цене на црном тржишту намирница које улазе у град путевима које контролишу заповедници бошњачке војске и владини званичници“;

4. *мит о величини и броју српских злочина – демонизација не смије имати везу са стварним чињеницама*, је мит који оптужује Србе за злочине гранатирања и рушења, на примјер Дубровника, са по 1.500 граната дневно, а да при том није објављена ни једна слика стварних рушевина; или, на примјер, бошњачка страна је приказивала своје људе „мршавим као костуре по српским концентрационим логорима“, мада се добро знало да се радило о болесним и неухрањеним особама, али то није сметало ратној пропаганди да Србе прикажу као „зле“, а Муслимане као „добре“ и да на тој пропагандној манипулацији као „истини“ траже подршку и помоћ са Запада;

5. *мит о српском злочинаштву – извршити дијабололизацију једног народа*, јесте настојање ратне пропаганде да се дијабололизација, демонизација и сатанизација српског народа прикаже „примјерима“ о „злочиначкој природи“ српског народа који је способан само да чини зло и које треба приказати као „ратне злочинце“ што је „хашка правда“ и учинила; „хашка правда“ је имала два циља: први, да се покаже да су Срби криви за распад СФРЈ и све оно што се догађало у рату након тога и, други, да се осуди цјелокупно војно, полицијско и политичко руководство Срба како би се Србима дало до знања да је сваки покушај супротстављања Новом Свјетском Поретку бесмислен и унапријед осуђен као пораз;

6. *мит о српској свирепости – или како један режим убија властити народ*; с обзиром да је вриједило убјеђење да Срби нису довољно „ефикасни и свирепи“, неопходно је било да режим Алије Изетбеговића медијску харангу и бестијалну пропаганду изрази гнусним актима насиља и злочина против сопственог народа а за које ће окривити Србе како би се задобила подршка међународног јавног мњења и међународне политике Запада; у том

смислу су бомбардовани цивили који су стајали у реду за хљеб пред једном сарајевском пекарном, подметнуте експлозије на гробљу, снајперски гађани цивили; па и масакр на Маркалама је изрежиран у том смислу да се придобију савезници за бомбардовање Срба; за све акције муслиманског режима против сопственог народа знале су владе Запада, али су то вјешто прикривале – „измишљања су, напомиње француски генерал Пјер Мари Галоа, била многобројна, од приче о експлозији у улици Васе Мискина, испред пекаре, затим афере на пијаци Маркале (атентат), зашта су погрешно оптужени Срби, заправо су у ствари, муслимани из Сарајева `гађали` сами себе (односно, мешовиту српско-муслиманску популацију), да би за тај одвратан злочин оптужили Србе. Створен је, такође, мит о опсади Сарајева од стране српске војске, тако да је `хуманитарни` Запад дошао на идеју да је апсолутно неопходно учинити нешто против те опсаде“.²⁷

Неки политичари и државници су се залагали за бомбардовање СР Југославије, да би касније изразили жаљење и скепсу о томе да ли је оно уопште било неопходно.

Без обзира на оптужбе против Срба, понекад се појаве и гледишта која говоре о истини у рату у бившој Југославији и бившој Босни и Херцеговини. Тако се истиче да је тешко оспорити кривицу Запада. Иако се својевремено залагао за бомбардовање Срба, бивши француски предсједник Митеран је 1991. године предлагао да се „признавање република насталих из бивше Југославије одложи док се на међународном нивоу не утврде права мањина“. Рећи ће „да је највећа грешка учињена неколико мјесеци касније под притиском догађаја. Признати независност и сувереност нових држава без добијања гаранција које сам ја захтијевао, значило је изложити се трагедијама које су касније услиједиле. Том питању су Заједница и Уједињене нације пришле на погрешан начин“. Лорд Овен је 1993. године захтијевао „интервенцију из ваздуха“ у Босни, касније и у Србији, да би последије рекао: „Запад сноси дио кривице због гупог признавања ривалских држава зачетих у расколу“. Амерички дипломата Сајрус Венс је био специјални изасланик

27 Lj. Despotović, Z. Jevtović, *Geopolitika medija*, Sremski Karlovci, „Kairos“, Novi Sad, „Kultura polisa“, 2019, стр. 159-167.

УН за Југославију, и након свега је изјавио: „Преурађено признање независности Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине од стране ЕЗ и САД довели су до рата који се води на просторима Југославије“. Предсједник Чешке Милош Земан је означио бомбардовање Југославије 1999. године као грешку и признао да се нерадо сјећа одлучивања чешке владе да одобри бомбардовање. Земан, који је зелено свјетло за бомбардовање СР Југославије дао као премијер тадашње чешке владе, подсјетио је да је Чешка покушавала да тражи савезнике у НАТО-у за дипломатско рјешење, али без успјеха, и да је тек касније Чешку подржала Грчка и предложиле су дипломатску иницијативу. Милош Земан је 1999. године као премијер чешке мањинске социјалдемократске владе упркос гласним протестима у својој партији одобрио бомбардовање Југославије и дао сагласност за прелијетање авиона НАТО снага преко Чешке, али је још тада упозоравао да се бомбардује због хуманитарне катастрофе косовских Албанаца а да би био апсурд када би бомбардовање водило ка отцјепљењу Косова од Србије. Земан је истицао да су га у вријеме бомбардовања савезници убјеђивали да ће бити бомбардовани искључиво војни циљеви у СРЈ. Тед Гален Карпентер, амерички стручњак за одбрану и спољну политику, у колумни за амерички *National Interest* рекао је да је интервенција НАТО-а на Косову била страшна грешка. Карпентер даље каже како је та интервенција трансформисала НАТО од одбрамбеног војног савеза у механизам за агресивне нападе на нације. Насилно отимање територије једне суверене државе створио је шаблон који забрињава у међународном систему након периода Хладног рата. Вашингтон и даље угрожава међународно право упркос Савјету безбједности УН. На крају су акције САД и њених савезника на Косову додатно затровале односе са Русијом. У сваком погледу, мисија САД на Косову била је контрапродуктивна. Први међународни судија на Косову и Метохији Кристер Карпхамар изјавио је да су Американци утицали на то да се злочини Албанаца на Косову и Метохији сакрију. Карпхамар, шведски судија који је био именован као први страни судија у јужној српској покрајини крајем 1999. године, недавно је у Шведској објавио књигу *Судија у земљи безакоња*, у којој је писао о својој каријери на Косову и Метохији од 1999. до 2011. године. Његова служба на Косову и Метохији у правосудном смислу је, како каже, била

саздана из низа мањих и већих катастрофа. Код најкрупнијих случајева покушаја процесуирања Албанаца за злочине, по правилу су се појављивали главни актери на Косову и Метохији - Американци који су утицали да се злочини сакрију, а убице пусте.

Рат у бившој Југославији је био посебан зато што се одигравао изван подручја територије НАТО-а (*out of area*), а на територији државе која није напала ни једну чланицу НАТО-а. Професор Вернер Руф је тада истакнуо да „такав развој НАТО-а нема баш никакве, али ни најмање везе са `одбраном`. Пре бисмо могли да кажемо да је на овај начин недвосмислено исказано ко кроји светски поредак“. У том смислу је и бивши њемачки канцелар Герхард Шредер признао да је својим одлукама Њемачка прекршила међународно право: „Када се поставило питање догађаја у Републици Југославији, рату на Косову, ми смо послали наше авионе, наша торнада ка Србији и заједно са НАТО-ом бомбардовали смо суверену државу иако за тако нешто нисмо имали дозволу Савета безбедности“.²⁸

Чланови „елите власти“ *новог свјетског поретка* оправдавали су „хуманитарне интервенције“ као значајне инструменте изградње тог „новог свјетског поретка“. Тако се „хуманитарним интервенцијама“ није само ограничавала сувереност држава, него се и доводио у питање сувереност у цјелини.

Они који изводе „хуманитарне интервенције“ не праве јасну границу између „хуманитарних интервенција“ и агресије, између „хуманитарних интервенција“ и државног терора, између „угрожавања националне безбједности“ и терора, између „националне безбједности“ и права. У том смислу „војни челници и државници често призивају националну сигурност како би одбацили правне границе допуштене силе“. А, „примијенити насиље значи призивати право, право које стоји иза рата, озакоњујући и допуштајући насиље“.²⁹

28 D. Ganzer, *Protivzakoniti ratovi: kako zemlje NATO-a podrivaju Ujedinjene nacije: hronika koja počinje od Kube i završava sa Sirijom*, Beograd, „Laguna“, 2018, стр. 260-261.

29 D. Kennedy, *O ratu i pravu*, Zagreb, „Mate“, стр. 33, 32.

За неке је „хуманитарна интервенција“ на Савезну Републику Југославију била нелегалан и нелегитиман чин, док је за друге била легалан и легитиман циљ.

Ноам Чомски је сматрао да су напади НАТО авијације и ратови које је изазвао Вашингтон били највећи терористички напади у људској историји. Аустријски писац Петер Хандке је још 1996. својим дјелом *Правда за Србију* покушао да убиједи Запад да ствари на Балкану нису црно-бијеле, али му то није успјело. Француски писац Патрик Бесон је такође био противник бомбардовања Србије. Контровверзни француски филозоф Данијел Шифер је био у Србији од почетка до краја бомбардовања. Руски режисер Никита Михалков је био против бомбардовања, као и грчки композитор Микис Теодоракис, који је 29. марта 1999. године српском народу послао поруку: „Желим да издржите и да побиједите, и да тако дате, као и у прошлости, још једну историјску лекцију кукавицама и убицама“. Британски писац и нобеловац Харолд Пинтер се снажно супротстављао спољној политици САД. Истицао је да је кориштење „хуманитарних обзира“ као оправдања бомбардовања лош виц, јер та акција демонстрира изузетно лицемерје САД и Британије... то је чист геноцид.

Оправдавана тиме да ће спријечити и зауставити етничко чишћење и „заштити“ људска права, “хуманитарна интервенција“ је остварила „ефекат бумеранга“: остварење етничког чишћења, односно остварење масовног егзодуса Срба и неалбанског живља са подручја Косова и Метохије.

Извођење интервенције НАТО-пакта против СР Југославије оправдано је етичким разлозима – етничким чишћењем, геноцидом и угрожавањем људских права и слобода албанске мањине. У чл. 5 Атлантске повеље, истиче се да НАТО војно-политички савез војно интервенише само у случају када је на неку чланицу савеза извршена агресија. Када је у питању СР Југославија, она није извршила агресију на било коју чланицу Савеза. Војна интервенција НАТО пакта је била остварена без одлуке УН и Савјета безбједности УН. Она је била – нелегална и не етична.

С обзиром да је војна интервенција била нелегална и, с обзиром да су Сједињене Америчке Државе подржавале

и пружале подршку ОВК, и „намерно јачале међуетничке напоне на Косову, можемо извести закључак да би амерички председник Бил Клинтон због противзаконитог напада НАТО-а на Србију 1999. године који је вођен без мандата Савета безбедности, заправо морао да одговара пред међународним кривичним судом УН у Хагу. И Герхард Шредер, Јошка Фишер и Рудолф Шарпинг би због злочина агресије требало да одговарају пред Међународним кривичним судом у Хагу. Међутим, није много вероватно да ће се то догодити. Јер и даље важи оно што је Смедли Батлер... објаснио још 1935. године: `Рат је превара. То је одувек било тако. Вероватно спада међу најстарије преваре, а уз то је свакако најуноснија и сасвим извесно најзлокобнија. Једина чије су размере међународне. И једина је чији се добитак мери у доларима, а губитак у људским животима`“.³⁰

Када је у питању бомбардовање СР Југославије од стране НАТО-а и Сједињених Америчких Држава, покушајмо да замислимо и другачији сценарио, на примјер, да је Југославија, без мандата Уједињених нација, бомбардовала Сједињене Америчке Државе и да је на Флориди направила војну базу са 5.000 војника. Јасно је да се то није догодило, али да јесте (!?) цијели свијет би се сасвим с правом успротивио томе. Тада би се САД жалиле Савјету безбједности УН и притисцима натјерали Југославију да затвори базу, повуче војску и плати ратну одштету. Али, све је било другачије у случају ширења „америчке империје“. НАТО и САД нису говориле о ширењу опсега војне моћи, ни о својим интересима већ, како је то рекао амерички председник Џорџ Буш, посјетивши Камп Бондстил 24. јула 2001. године, да се створи свијет „у којем владају толеранција и слобода“. Захвалио се војницима рекавши да се захваљујући њима „слобода... шири у цијелом свијету“. Дакле, „толеранција“ и „слобода“, како би рекао амерички председник!

Али, супротно њему, бивши агент СИА Роберт Бер је истакао да су САД намјерно дестабилизовале Југославију и разбиле је на неколико мањих држава и, да није ријеч о „толеранцији“, већ о империјалистичким интересима америчке

³⁰ D. Ganzer, *Protivzakoniti ratovi: kako zemlje NATO-a podrivaju Ujedinjene nacije: hronika koja počinje od Kube i završava sa Sirijom*, Beograd, „Laguna“, 2018, стр. 261.

спољне политике. Кад год желе да остваре своје интересе, Американци подстичу конфликте између етничких група. Тако је било и са Југославијом и Косовом „зато што тамо постоје драгоцене руде и друге сировине“. Због тога је било неопходно поставити војну базу. Наравно, да би остварили своје интересе, била је неопходна ефикасна пропаганда, а њен циљ је био разбијање Југославије, отцјепљење и осамостаљивање њених република. Пропаганда је тражила „жртвеног јарца“ одговорног за постојеће стање рата и насиља, и он је нађен у Србији јер је она „на одређени начин била стожерна република тадашње Југославије“, каже Бер.³¹

Поред геополитичких и геостратешких интереса које државе имају вођењем ратова и „хуманитарних интервенција“, показује се да веома често и њихови политички и државни представници у тим ратовима имају своје личне интересе и користи. И они настоје да уновче агресију.

Примјер Косова и Метохије, као и други примјери из међународних односа, јасно показују да је кршење људских права ствар интерпретације, и да су „двоструки стандарди“ често присутни у поступцима тумачења догађаја што, наравно, зависи од актера који у њему учествују. Тако руковођење неким универзалним принципом заправо завршава у моралном релативизму интерпретације „двоструких стандарда“.

ЗАКЉУЧАК

Масовни напад НАТО-а на СР Југославију као малу земљу је чин велике империјалистичке агресије на једну суверену државу. У позадини ове агресије налазили су се геополитички и геостратешки интереси вјешто камуфлирани снажним медијским, дипломатским и политичким говором мржње.

Агресија на СР Југославију представља потпуно нову фазу ерупције америчког и европског милитаризма. Чин бомбардовања је показао да Сједињене Државе за себе резервишу право захтијевања државе да промијени своју

31 D. Ganzer, *Protivzakoniti ratovi: kako zemlje NATO-a podrivaju Ujedinjene nacije: hronika koja počinje od Kube i završava sa Sirijom*, Beograd, „Laguna“, 2018, стр. 221, 222.

политику у складу са америчким захтјевима, те да се одрекне суверенитета унутар својих државних граница. У том смислу је Кисинџер истицао да је рат против Србије представљао повод да се редефинише концепт америчког „националног интереса“. У посљедње вријеме су се војне интервенције САД-а догодиле све чешће. У мање од дванаест мјесеци САД су, уз подршку Британије, бомбардовале Судан и Авганистан, и водиле стални рат против Ирака. Јасно је да и напад на Србију није могуће одвојити из овог ланца догађаја.

У циљу остварења стратегије десуверенизације малих и немоћних држава, моћни Запад изграђује различите наднационалне структуре које доводе у питање и угрожавају сувереност држава, као што развија и различита средства преко којих остварују те интересе. Једно од тих средстава се односи и на извођење „хуманитарних интервенција“ и ратова које оправдавају *медијском пропагандом*, а у чијој се семантици налази снажна матрица говора мржње.

У страховито снажном дипломатском, политичком, војном и медијском притиску актера рата и у Републици Српској и у Савезној Републици Југославији Срби су демонизовани и сатанизовани тако да им се ограничава било каква могућност истинског остварења права на самоопредјелјење и политичку конституцију сопствене државности.

ЛИТЕРАТУРА

Barović, Đ. (2010). *Volcer: Podržao sam napad na Srbiju*. Na sajtu: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/61436/Volcer-Podrzaosam--napad-na-Srbiju>

Bogdanović, Lj. (2010). „Majkl Volcer, Ples sa vukovima“, *Pečat*, 23.06; Na sajtu: <http://www.pecat.co.rs/2010/06/majkl-volcer-ples-sa-vukovima/>

Brkić, M. (1995). *Blokirana istina*, Beograd.

Čomski, N. (2015). *Deset strategija manipulacije ljudima*; Na sajtu: <https://www.carsa.rs/deset-strategija-manipulacije-ljudima/>

Čomski, N. (2018). *Jugoslavija: mir, rat i raspad*, Beograd: Samizdat.

- Čomski, N. (2000). *Novi militaristički humanizam: Lekcije sa Kosova*, Beograd: Plato.
- Чомски, Н., *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Београд, „Институт за политичке студије“, 1999.
- Despotović, Lj., Jevtović, Z. (2019). *Geopolitika medija*, Sremski Karlovci: Kairos; Novi Sad: Kultura polisa.
- Ferguson, N. (2011). *Kolos – uspon i pad američkog imperija*, Zagreb: Profil Multimedia.
- Furedi, F. (2009). *Poziv na teror: rastuće carstvo nepoznatog*, Zagreb: Naklada LJEVAK.
- Ganzer, D. (2018). *Protivzakoniti ratovi: kako zemlje NATO-a podrivaju Ujedinjene nacije: hronika koja počinje od Kube i završava sa Sirijom*, Beograd: Laguna.
- Hardt, M., Negri A., (2003). *Imperij*, Zagreb: Multimediaлни институт Arkzin.
- Havel, V. (1999). “Kosovo and the End of Nation-State”, *New York Review of Books*, 10 June.
- Hobsbaum, E. (2008). *Globalizacija, demokratija i totalitarizam*, Beograd: Arhipelag.
- Ilić, V. (2002). *Familija: medijski poredak novoga sveta*, Beograd: Konras.
- Ivanović, M. (2019). *Evo šta su o Srbima i Srbiji govorili političari zemalja NATO pravdajući zločin: Srbe treba spokojno bombardovati jer će sve brzo zaboraviti, njihova deca se neće više смејати*; Dostupno na: <https://jugmedia.rs/srbe-treba-spokojno-bombardovati-je-će-sve-brzo-zaboraviti-njihova-deca-se-neće-vise-smeјati/>
- Kennedy, D. (2011). *O ratu i pravu*, Zagreb: Mate.
- Koch, R. Smith, C. (2007). *Samoubojstvo Zapada*, Zagreb: Naklada LJEVAK.
- Ковачевић, Б. (1996). *Медијски рат и геноцид*, Бања Лука: Глас Српски.
- Milutinović, M. (2010). *Rat je počeo rečima (Bosna i Hercegovina devedesetih)*, Banja Luka: NUBL.

Reljić, S. (2011). *Odumiranje slobodnih medija*, Beograd: Službeni glasnik.

Simić, R. D. (1999). *Poredak sveta*, Beograd.

Volzer, M. (2008). „Politika izbavljenja“, u: *Humanitarne vojne intervencije*, Beograd: Službeni Glasnik.

Vuković, S. (2009). *Etika Zapadnih medija: antisrpska propaganda devedesetih godina XX veka*, Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

<https://bigportal.ba/finska-politicarka-uzdrimala-region-genocid-je-izvršen-nad-srbima/>

Braco Kovačević

FROM HATE SPEECH TO HUMANITARIAN INTERVENTIONS

Summary

In order to achieve geopolitical concept of a new world order, the powerful state of the West and their organizations, make wars and the so called humanitarian intervention. Before, during, and after their performance, make powerful media war. Propaganda media war to them is based on the semantics of hate speech, lies and manipulation. No hate speech, which extends through media propaganda, the military dimension of the war and the so called humanitarian intervecnija not be effective. It showed examples of the many wars and so called humanitarian interventions that have been conducted before and after the war in the former Yugoslavia, as well as examples of the bombing of Serbian Republic, the Republic of Serbian Krajina in 1995 and Yugoslavia in 1999 by the powerful nations of the West and the NATO alliance. Between hate speech and so called

humanitarian intervention there is a strong mutual relationship.

Keywords: Hate speech, media, propaganda, new world order, humanitarian intervention

СТРАХОВИ И МРЖЊЕ У ПОЛИТИЦИ Историјска димензија србомржње и србофобије

Сажетак

Као чинилац, стање и облик различитих емотивних токова у свету живота, мржња је посебно уочљива у мрзилачком дискурсу, тј. у говору мржње. Али мржња се као негативна и деструктивна емоција испољава и у другим областима па је отуда могуће препознати политичку, геополитичку, историјску и националну мржњу. Поменути облици мржње су повезани а неки од њих и међусобно прожети до неразлучивости. Оно што их у целини разликује од феномена индивидуалне мржње јесте њихов групни, колективни и масовни карактер. Одатле се проучавају у областима етнопсихологије, те социјалне и политичке психологије али и психологије емоција.

Као предмет истраживања од посебног значаја су облици мржње испољени у прошлости и садашњости према српском народу у целини и његовим деловима. Реч је о србофобичним одношењу према Србима унутар јужнословенског простора, али и односа који се према српском народу успостављају из европског и глобалног контекста. У том погледу од значаја су креиране медијске представе о Србима као реметилачком

* Главни уредник часописа *Национални интерес*

фактору у историјским збивањима. Срби су у тим представама осликавани у демонским и дијаболичким стереотипима, дехуманизовани и тиме лишавани права на самоодбрану.

Диференциране и конкретизоване облике србофобије је могуће препознати у политичким и геополитичким, те историјским и међунационалним односима. Као специфично одређена етнофобија, нациофобија и родомржња, србофобија је генерички и морфолошки слична славофобији, русофобији и антисемитизму. Србомржња, међутим, није само негативна емоција која тек претећи наговештава будуће деструктивне учинке. Много горе од тога, србомржња је етнопсихичка реалија која је у прошлости средином 20. века већ изазвала погубне историјске последице сатирања и истребљења. Србофобија је у Другом светском рату резултирала геноцидом над Србима које су починиле хрватске усташе у тзв. НДХ. Један од разлога потребе за тумачењем савременог говора мржње је обнављање правашке и неоусташке идеологије у Хрватској која је базирана на ксенофобији, антисрпском расизму и геноцидним премисама. Зато је неопходно стално подсећати да је геноцид у Јасеновцу и другим логорима смрти у Хрватској извршен над Србима, Ромима и Јеврејима. Отуда тумачење и разумевање србофобије нема само академски карактер већ је уједно и моралан чин савести, заснован на култури дубоког памћења у којој се осуђују злочини почињени из мржње и геноцид над Србима.

Кључне речи: Мржња, страхомржња, говор мржње, политичка мржња, национална мржња, антисрпство, србомржња, србофобија, србоцид, самомржња, славофобија

УВОД: ПСИХИКА И ПСИХОЛОГИЈА МРЖЊЕ

О мржњи као да је све што је потребно већ речено, јер скоро да нема никога ко мржњу није трпео и претрпео, некога или нешто случајно или намерно мрзео. Иако је у свачијем искуству, осећај мржње најчешће пребива несвесно, изван дефиниција. Психолошко одређење мржње и осећаја сродних мржњи не утиче битно на њене емпиријске појаве. Једино што теоријска, тј. психолошка, психијатријска и неуропсихолошка истраживања могу да допринесу јесте потпуније разумевање компоненти и механизма мрзилаштва, мрскости, омражености и мржње. Но, дубљем разумевању мржње као изразитог људског осећаја доприносе и друге науке, али и књижевност, уметност, митологија, религија.

Као психичка појава која припада човеку и људском свету мржња јесте такав осећај који је, и поред свих алтруистичких, пацифистичких и социјалутопијских настојања и подухвата психоинжењеринга, практично неискорењив. Но, уколико је као негативни осећај неискорењива, мржња је утолико високо функционална емоција у политичком домену. Мржња може бити у основи тежњи ка искорењивању појединих етноса и народа.

Мржња може снажно утицати на добру и рђаву судбину нације.¹

Мржња, међутим, није урођено стање по себи него однос у психосфери који се успоставља између онога који мрзи и онога који се и шта се мрзи. Мрзилац и омражени могу а не морају да подједнако очитују мржњу као међусобни однос. Иако као негативна емоција мржња несумњиво садржи и испољава изузетне деструктивне потенцијале, она спорадично може да се испољи као нужна па и корисна психичка реакција на почињене неправде и зла. Зло које се мрзи је предмет праведне мржње.

Појава и појам националне мржње се обично пропитује у координатном систему *психологије емоција* која обухвата бројне феномене: филије и фобије, симпатије, антипатије, носталгије,

¹ О томе: Јеротић Владета, *Вера и нација*, глава „Укореневање и искорењивање српског народа“, стр. 47-69, Ars Libri – Задужбина Владете Јеротића, Београд, 2007.

сентимента, ресантимана, комплексе супериорности, инфериорности, нарцизма малих разлика и сл. При том, као и у општем теоријском приступу емоцијама, ваља разликовати афекте, емоције, темпераменте, карактере, расположења, осећајности, доживљаје...

Као негативна колективна емоција унутарнационална и међунационална мржња може бити тумачена помоћу одиста различитих појмова и категорија. Најчешћи пут анализе је пројектовање сазнања *индивидуалне психологије* (одређене школе и правца) и њихова примена на узорцима бројних људских група, слојева, великих класа, етноса, народа, нација. То да се појединци могу волети или мрзети мање-више је опште познато. Али, да ли се индивидуални однос љубави и мржње може дословно преликати на људске групе, колективитете и заједнице, то је већ дискутабилно питање на које је могуће дати више одговора? Тешкоћа је, наиме, у томе што интерактивни психички феномени, процеси и структуре које обележавају емотивни живот и афективност индивидуа, њихова емотивна личност, темперамент, менталитет и карактер, често не наликују масовним емотивним стањима.

Масовна психичка мржње одиста није исто што и мржња појединаца, она је обухватнија и опсежнија, делује на ширем и драматичнијем плану. Стања колективних негативних емоција не само да указују на њихову просторно/временску распрострањеност него оцртавају и њихову територијалну и групну расподелу, као и умножавање, деобу, тј. увећање и опадање интензитета у испољавању. Будући да је шире усмерена на велики број људи у заједницама и колективитетима попут етноса и нације, предмет омразе условљава и облик и снагу мржње. Иако је конкретно упућена на одређену нацију као циљани објект таква мржња није у сваком случају индивидуализована и персонализована. Уколико се у случајевима сукоба не изопачи у злодело – злочин из мржње - она остаје у дифузном стању, генерална и деперсонализована, али потенцијално делатна.

Колективне негативне емоције попут мржње, када се потпирују, шире и јачају, теже политичком остварењу потирањем предмета омразе. Зато међунационална мржња у

уређеној политичкој заједници и држави али и на међународном плану, испољава политичка својства. Међу државама и савезима држава негативна емоција мржње очитује се на геополитичком плану. И политичка и геополитичка негативна емоција мржње исказује се у историјским облицима. Читав репертоар појмова и категоријални апарат *социјалне психологије, етнопсихологије, политичке психологије, антропологије*, проналази могућност примене у тумачењу конкретних националних и међунационалних омраза. Коришћењем увида многих психолошких праваца и школа може се доспети до нових сазнања садржаја и облика мржње на међунационалном плану.

Иако са етичке тачке гледишта мржња можда не би требало да постоји или да бар буде што више суспрегнута, међунационална мржња је психополитичка реалност. Према неком народу се, са историјским разлогом или без разлога, имају негативна и нелагодна очекивања. Услед рђавих историјских искуства која су довела до према одређеним народима и њиховим лидерима гаји се обазривост, опрез и зазор. Нелагода и стрепња у међусобном одношењу народа може бити плод рђавог историјског искуства, али и наталожених предрасуда. Мржња се напослетку показује или не показује као оправдана или неоправдана.

У мрзилачким праксама дешава се да је и тако уопштена мржња према неком народу макар делимично персонализована, фокусирањем на неко конкретно дешавање, деловање, догађај, личност, више актера, људску групу, слој, касту, клан, професију. Тада се новонастали мрзилачки поводи као омразни камичци утискују у претходно настали мозаик међунационалне мржње. Мржња се захвата све већи број људи, шири се и продубљује и, рекло би се, обогаћује новопобуђеним облицима. У мњењу масовно уобличене негативне емоције попут узавреле и кипуће мржње, доводе до неконтролисаног стадијума љутње и беса. Обест је такође порок јер охола и обесна мржња помахнитаву у осветничку мржњу.² Разјарена а онда државним путем систематизована и организована мржња исходи највишим

2 Аристотел разликује обест од освете. „... обест се састоји у вршењу и говорењу таквих ствари које наносе увреду ономе кога се тичу, чинећи то не да би, извршивши исто, постигао било шта друго, него ради задовољства, јер узвраћање истом мером није обест, него освета.“ Аристотел, *Реторика*, глава „Љутња“, стр. 114, Унирекс, Подгорица, 2008.

ступњем безумља, планираним масовним уништавањем људи - геноцидним сатирањем.

НАЦИОНАЛСТВО И НАЦИОНАЛИЗАМ

Добро је када су нације трпељиве и у сапостојању уважавају једна другу. Међународни и унутардржавни мир је уосталом заснован на међунационалној толеранцији и коегзистенцији. Најгоре што може да се деси је да се нације у истим или различитим државама замрзе. Без обзира како је и због чега настала, њихова мржња може да доведе до међунационалних, сецесионистичких и међудржавних сукоба, великих разарања и огромних губитака у људству, ратних злочина и геноцида.

Када се на несрећу догоди геноцид у први план доспева потреба тачног сазнања који народ је жртва почињеног геноцида и, истовремено, коме народу припадају починиоци злочина геноцида. Предуслов за моралну, политичку и кривичноправну осуду и кажњавање злочинаца је прецизно одређење жртава и целата у почињеном злочину геноцида. Ако се то не учини правовремено и енергично радње које се предузимају са закашњењем наилазе на велике тешкоће скривања и заташкавања. Уз то, потребно је имати на уму да у злочину геноцида никада не учествује један народ у целини, нити постоје народи „природно“ и „прирођено“ предиспонирани на геноцид. Има народа који су претрпели ужасе геноцида али нема у целости геноцидних народа. Овоме је потребно додати неопходност спречавања ревизионистичке праксе којом се настоји да се народ жртва претвори у народ целата, изградњом изопачене и лажне слике народа који је претрпео геноцид као народа који је починио геноцид.³

Мржња потхрањује сукобе, мржња је потхрањена сукобима. Националне и међунационалне мржње се рађају у нацијама и на основу места побуђености, настанка и претежног својства, оне се тако и одређују. Има онолико националних емоција колико има нација. У ствари, нема нације у свету која не побуђује позитивне и/или негативне емоције припадања.

3 Видети: Цацић Петар, *Нова усташка држава. Од Старчевића до Павелића и Туђмана*, глава „О геноцидном народу“, стр. 44-68, Политика, Београд, 1991.

Припадање је, између осталог, сума индивидуалних осећаја путем које се синтетизује јество нације. Нација се испољава кроз колективно припадање њеном бићу. Нација јесте када јој се на разне начине припада, када се збива и бива у њеном окриљу. Отуда нација није романтична и утопична, идеализована конструкција, већ у људском смислу разнолика, добра и лоша етнопсихичка и етнокултурна реалност.

Када се колективна негативна емоција обликује и усмерава према другом колективном субјекту, на пример према нацији, испољава се као *међунационална мржња*. Ако се негативна емоција окрене према сопственој нацији, испољава се као *национална самомржња*. Мржње које су усмерене на братства, племена, етносе, народе и нације, као и мржње које се у њима стварају и испољавају, граде посебне историјске физиономије и карактере. Тако је и са међунационалним мржњама, као колективним омразама усмереним ка конкретним народима-нацијама.

Међунационалне омразе су, по свему судећи, психополитичка, психосоцијална и етнополитичка реалија. Ваља поновити да нису сводљиве на симулована, митомански измаштана и параноидно уображена стања, ни емотивне обузетости у колективним манијама гоњења, већ су најчешће жестока политичка стварност. На жалост, колективне мржње су такве емоције које подстрекују и наводе на зло и несрећу, оне су конкретна емотивна подлога почињеног зла.

Распрострањене мржње, додуше, могу бити и уображене, митомански засноване и сулуде у умишљајима али у таквим случајевима оне се препознају као патогене и малигне и спадају у домен *психопатологије*. Опсесивне, маничне и параноидне мржње у свету политике обележавају ауторитарне и тоталитарне режиме и тиранске владаре. Режији могу бити мрзилачки устројени али и омрзнути од других. У екстремно аморалним и нехуманим ситуацијама социјалне деструкције такве мржње, као процеси и структуре, нису само у истраживачком домену психологије политике него и *политичке психијатрије*.

У тумачењу унутарнационалних и међунационалних, као и међудржавних односа од значаја су они видови негативних емоција и мржње поводом којих се, и поред ирационалне

основе, тежи извесној рационализацији то јест оправдању и искупљењу. Злочинећа мржња се поткрепљује и оправдава злочиначком идеологијом, или се пак, као осећај и свест о осећају зарад ескулпирања делимично или у потпуности негира.⁴ Уколико се правовремено не протумаче и не схвате корени колективне мржње не могу се схватити ни њена мотивација, побуђеност, снага, смерови, облици, просторно-временски опсег и, најзад, њени стварни и могући погубни учинци међу жртвама. Одатле је потребно стално пропитивање мрзилачких стања и злотворских пракси којима се граде и учвршћују омразе према појединим народима и нацијама.

Мржња међутим, није једина колективна емоција која се испољава међу народима. Далеко од тога, историјске околности су друкчије, сложеније. Међу нацијама као и међу државама владају односи сарадње и сукоба, симпатија и антипатија, љубави и мржње. Љубав и мржња према некој људској групи осведочена је безброј пута у историји. Да би се нека група људи волела, била омрзнута или се мрзела, мора бити одређена као различита. Исто се не мрзи, бар не док се постане друкчије и можда супротно. Тада оно може да се доживи негативно као супарничко, противничко и непријатељско, такође и страно, туђинско, душманско.⁵

Не воле се и мрзе се породице, братства, племена, кланови, етноси, народи, делови народа, нације, нациолики хибриди, синтетичке нације, псеудонације, маргиналне, хендикепиране, номадске, исељеничке и уселјеничке групе... Припадници народа или нације који мрзе, истовремено могу бити омражени. Међунационална мржња и омраза су (а) социјална емотивна стања и релације које указују на постојање латентног или манифестног конфликта. Реални и потенцијални сукоб је оно што је својствено негативној емоцији мржње.

Према мерилу смерова међунационална мржња се може схватити на два основна начина као: 1) Мржња којом је као

4 Историографску и психосоцијалну анализу понашања нацистичких злочинаца и њиховог негирања знања и свести о чињењу геноцидних злочина над Јеврејима у Другом свестком рату, видети у: Koen Stenli, *Stanje poricanja. Znati za zlodela i pamje*, glava „Znanje i neznanje: psihologija poricanja“, str. 47-87, Samizdat B 92, Edicija Reč, Beograd, 2003.

5 О томе: Valdenfels Bernhard, *Topografija stranog. Studije o fenomenologiji stranog*, glava „Fenomenologija kao ksenologija. Paradoks nauke o stranom“, str. 96-125, Stilos, Novi Sad, 2005.

трпни објект омразе обухваћена, оптерећена и погођена нека нација, и; 2) мржња која се у окриљу неке нације обликује, усмерава и упућује према другој нацији.

Двосмерност и двополност мржње, додуше, не мора бити дословна, јер се у сложеним историјским ситуацијама формира *мрежа омраза* у којој се могу препознати не само више од два него и мноштво активних и пасивних објеката мрзилаштва. У таквим ситуацијама антипатије и мржње се не испољавају само у различитим дужинама трајања и интензитетима, него и у променљивим смеровима који зависе од колебљивих мотива савезништва и противништва. У ратним и окупационим временима *мане негативних емоција* или *мане мржње* захтевају прецизно лоцирање и пажљиво тумачење мрзилачких понашања у променљивим и противречним околностима.

Додатну компликацију чини сазнање да је национална мржња великим ако не и највећим делом политички, геополитички и историјски формирана. Из историјског контекста националне политике и геополитике засноване на националним и државним интересима, пристиже друкчији, непсихолошки, углавном политиколошки и историографски категоријални апарат, чиме анализа националне мржње постаје разуђенија и многоликија.

Напоследку, за тачније разумевање феномена политичке, геополитичке, историјске и националне мржње неопходно је имати у виду и једну фундаменталну појавну и појмовну разлику која се најчешће превиђа и занемарује. Када је реч о односима и стањима феномена нације у политичком дискурсу је приметна конфузија кључних појмова са којима се оперише. Та конфузија у настојањима одређења и употреби може бити плод омашки и случајности али и смишљене и свесне идеолошке злоупотребе. О чему се ради?

Национални осећај је темељни осећај идентитетне припадности народу-нацији. Национални осећај није никаква тренутна досетка, краткотрајна и нестабилна „конструкција“, нити пука имагинативна „пројекција“, већ еволутивно кристалисано и традирано стање реалног личног и колективног припадања опсежнијој и крупнијој заједници.

Осећај националног идентитета је хоризонтално савремен и вертикално историјски структурисан, појединачно садржан и групно саприпадан. Осећај националног идентитета је, такође, сазнајно образован, вољан, сензибилан и емотиван. Најчешће је проживљаван и подразумеван целокупним индивидуалним колективном хабитусом и етосом нације.

У условима смањене толеранције, а поготову драматичним сукобним околностима, национални осећај може бити тумачен, пропитиван и оспораван, што значи хваљен и кућен. У извесним историјским тренуцима осећај националне припадности је од пресудне историјске важности. Лојалност нацији и постојани патриотизам се тада манифестују у функцији у мобилисања свих снага отпора пред нараслим опасностима по заједницу. Без постојања позитивних националних осећаја то би било тешко ако не и немогуће.

Које име у текућим дискурсима носи национални осећај? Да ли је довољно и тачно рећи „национализам“, па семантички удовољити потреби одређења једног реалног колективног психичког садржаја и стања? Израз „национализам“ не покрива читаво поље испољавања националних осећаја. Треба ли томе додати толико честе пежоративне идеолошке дефиниције сваког националног осећаја као „национализма“? Као да не постоје мирни и умерени национални осећаји, већ само његови свађалачки и ратоборни видови. Као да је сваки национални осећај по себи неморално претеран, такорећи екстреман и екстремистички, па тиме као негативна и деструктивна емоција, одбојан и одуран?

У негаторном схватању идентитетне националне емотивности на удару су све компоненте историјског склопа: и идентитет као оличење нације; и нација као људска заједница; и емотивност коју нација у себи садржи и која се према нацији негује и усмерава. Али идеолошка идентификација националног осећаја са национализмом, пре свега, ни емпиријски ни теоријски није одржива и тачна. Испољавање националних осећаја је предуго ригидно и долозно поистовећивано са стањима тобоже померене и изопачене колективне (не) свести национализма. То, свакако, не значи да национализам уопште не постоји и да не делује на унутрашњој политичкој

и међународној сцени. Напротив, учава се и делује, као што много шире и дубље делују темељни национални осећаји који нису нити могу бити сведени само на пежоратив национализма.

На основу овог увида потребно је домислити нешто друго; потребно је наине непрекидно препознавати и успостављати конкретну разлику између позитивне емотивности *националства* и негативних емоција *национализма*. Јер управо појавна дистинкција националства и национализма у емпиријским међунационалним односима потцртава темељну разлику стања и токова позитивних и негативних емоција у историји, политици и геополитици. Тиме ће такође постати јасније значење и смисао одиста негативних историјских појава које су обухваћене појмовима: *национализам, шовинизам, расизам, родомржња, апартхејд, ксенофобија, хостилизам, клерикализам, верски фанатизам, прозелитизам, антисемитизам, геноцид, холокауст, славофобија, русофобија, србофобија, србоцид ...*

МЕЃУНАЦИОНАЛНЕ АНТИПАТИЈЕ И ОМРАЗЕ

Потребу за панорамским тумачењем мржње као негативне и деструктивне емоције изазивају доживљени и проживљени облици омразе према српском народу у целини и помесним деловима. Таква интерпретативна потреба се односи на Србију као државу, али и на друга национална постигнућа и тековине Срба у историјској ретроспективи и савременом добу. Не без голицаве патетике, може се до у бескрај недоумевати зашто нас толико антипатишу и симпатишу, који су мотиви пулсирања мржње и љубави према српском народу? Јесу ли то само емотивни увиди у српска хвале вредна прегнућа и достигнућа, или, пре свега и само, безочни интереси, егоизам и користољубље?

Уколико се без остатка поверује и ослони на прво, може се запасти у сваковрсну морализаторску наивност о великом утицају истине и правде у историјским збивањима. С друге стране, уколико се одбаци сваки морал у историјским дешавањима запада се етички нихилизам по коме зато што је све могуће – све што се догоди, уједно и оправдано као неизбежно и нужно. Шта би онда могло бити боље од конкретног приступа

које има на уму и једно и друго, а опредељује се према истиноликим могућностима у сазнању проблема.

Антипатије, мржње и страхомржње могу да буду усмерене и према групи по пореклу сродних народа. Тако су, на пример, у европском контексту уочљиве германофобија, англофобија, латинофобија и, нарочито, славофобија.⁶ Посебни јужнословенски случај настаје када се нациофобија усмерена према конкретном народу Србима темељи и гради на вишеструко негативном осећају идентитетног одбијања и расистичког омаловажавања: 1) Расног инфериоризовања Словена и одбијања припадања словенском свету, што претпоставља доказивање несловенског порекла; 2) такође расног инфериоризовања Срба и одбијања помисли на било какву њихову равноправност и саживот са Хрватима, и; 3) изградње мита о, на пример, чистој и надмоћној хрватској несловенској раси којој је предодређена велика држава на Балкану у којој нема места за Србе.

Изразити пример свега наведеног пружа „отац хрватске домовине“ и изумитељ бројних србождерних израза Анте Старчевић, који на једном од многих места исписује ове славофобне редове: „Просветљена Европа сматра Славјане за таково легло, од којег није могуће очекивати ништа добра, ништа племенита, ништа узвишена, него противно, она суди да је све што је потиштено, што је сужањско, што је барбарско, већ од нарави за Славјени срасло.“⁷

Одатле потреба дубљег разумевања деструктивних појава србомржње и србофобије упућује на пропитивање њихових специфичних политичких, геополитичких и историјских форми које на такав начин не постоје код других народа. Зато не може бити оправдање за одустанак од тумачења указивање на околности да су и други народи предмети мржње и страхомржње. Јесу, и многи други народи свакако, то нико разуман не спори, али ко уопште жели и може да проучи и протумачи негативне емоције, антипатије и мржње према

6 Видети: Кнежевић Милош, „Контуре славофобије. Епохалне предрасуде о Словенима“, *Национални интерес*, бр. 3, 2016, стр. 75-120.

7 Видети: Starčević Ante, „Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?“, *Djela dr Ante Starčevića*, Knjiga III, Zagreb, 1984, стр. 18-19.

српском народу ако то, пре свих и више од свих, не учине научници са овог поднебља.⁸

Изворну србомржњу нису генерисали нити осмислили Срби, за себе, о себи и према себи. То су учинили други према Србима јер су за настанак такве негативне колективне емоције пронашли довољно побуда, мотива и интереса. Може се, додуше, помислити да србомржња указује на Србе који као колективни субјект активно мрзе баш све, или само понеке међу другима, али то екстремно и свакако подругљиво значење је у ређој употреби. Србомржња је мржња према Србима а не српска мржња према другима. Сигурно је, међутим, да јужнословенски народи такође опажају негативне емоције које им ти блиски а ипак „други“ додељују, па између осталих и Срби. Срби се у таквим случајевима вероватно доживљавају као емитенти мржње, дакле као они који мрзе друге и, условно речено, србомрси. То је оно друкчије и обрнуто значење србомржње и србомрзаца које, иако није уобичајено и често, ради отклањања забуне у политичком дискурсу мржње ваља вазда имати у виду.

Појам и појава србомржње заправо означава емотивно стање и ток у коме су Срби као етнос, народ и нација трпни предмет мрзилаштва и омразе. Прецизности ради, могуће је и становиште да су Срби генератори и продуценти мржње према несрбима, али је оно како је речено, у политичким односима и говору, ређе и неуобичајено. Србомржња није појава измишљена и уображена међу непоправљивим српским „националистима“. Међу жртвама бруталне националне мржње били су управо Срби, само зато што су по пореклу, идентитету и самоизјашњењу Срби.

Удар на национални идентитет није се, међутим, исцрпљивао само хтењем поништавања припадања српском народу и православљу. Ишло се много даље од такве намере. Хтело се намицање друкчијег и новог несрпског идентитета. Етноинжењеринг примењиван на Србима заснивао се на суми

8 Један од аутора који је велики део свог научног рада и бројна дела посветио тумачењу антипатија и мржњи према српском народу, била је правница Смиља Аврамов. Видети њену књигу *Геноцид у Југославији у светлости међународног права*, Политика, Београд, 1992. Та књига је, у ствари, образложена научна и етичка реплика једног истакнутог српског аутора и експерта за међународно право, на политичку појаву и књиге Фрање Туђмана.

панкroatистичких идеја и клерофашистичкој идеологији усташтва. Преверавање и преумљење делова српског народа у НДХ претпостављало је расрбљивање које је водило у похрваћивање. Дилема нема око тога да ли су Срби насилно претварани у Хрвате. Јесу, јер кроатизовање целокупног простора НДХ није био само краткорочни циљ него и далекосежни политички идеал етничког чишћења који је високо рангиран међу припадницима усташког покрета, њиховим следбеницима, сарадницима и симпатизерима.⁹ Национална припадност и опредељење означавали су Србе као слободно нациљане мете - жртве погрома. Историчар, лингвиста и теоретичар књижевности Петар Милосављевић сматра да је процес кроатизације Срба имао друкчије значење и донео нови вид расрбљивања: „Прекорачене су извесне границе својствене процесима потурчивања, мађаризације, германизације. Новина је у томе што је процес кроатизације био усмерен ка уништавању српског националног идентитета.“¹⁰ Колективна мржња довела је до колективног етничког уништавања Срба који симболизује усташки концентрациони логор смрти Јасеновац.

Као што је жестоко деловала у прошлости, негативна емоција мржње колективна психоактивна стварност делује и у садашњости. Констатацију постојања србомржње, која понеком из незнања и заблуда може да се причињава као необразложена тврдња, потребно је дати на самом почетку описа њених конкретних историјских и презентних облика. После прелудијума, и по опису и попису активних и актуелних облика мржње према српском народу, постају јаснији негативни колективно емотивни садржаји и деструктивни домети. Они се, додуше, углавном знају и памте, али се у одређеним заинтересованим круговима прикривају и потискују у заборав.

На почетку је потребно диференцирање сличних појмова који се често користе у политичком дискурсу, па и у говору мржње, међу које спадају: *антисрбизам*, *антисрбијанство*, *антисрпство*, а онда и *србомржња*, *србофобија* и *србоцид*.

9 О томе: Жутић Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати*, део „Великохрватске идеје кроатизације Срба и српских земаља“, стр. 61-141, Српска радикална странка, Београд, 2006.

10 Видети: Милосављевић Петар, *Срби и геноцид*, глава „Василије Крстић о генези геноцида“, стр. 53, Институт за политичке студије, Београд - Матица Српска у Дубровнику, Београд – Логос, Грачаница – Српски културни центар „Свети Сава“, Бања Лука, 2017.

Предочени низ речи употребљава се у језичком означавању стања негативних индивидуалних и колективних емоција несклоности и одвратности, антипатије и мржње према различитим видовима националног испољавања српског народа у географском простору и историјском времену. Језички формиран израз негативних емоција мржње према Србима има етнонационалне, расне, верске, идеолошке, политичке, геополитичке и историјске карактеристике.

Устаљени у политичком језику и комуникацији, ти термини се садржински односе на Србе као етнос, народ и нацију, у бројним аспектима српских националних творевина и достигнућа. Иако као појмови указују на честу појаву негативних емоција у идеологизованој и политизованом медијском општењу, међу онима који их практикују они најчешће нису декларисани као такви. Њих у pejоративном значењу и деструктивном потенцијалу најпре и највише осећа и препознаје управо она страна којој су ти негативни садржаји упућени и на коју се као на циљани објекат односе а то су, разумљиво - Срби.

Иако су испуњени негативним емоцијама антипатије према Србима генератори мржње према српском народу, србомрзители често одбијају самоодређење свог идеолошког и политичког дискурса као мрзилачког. Они сопствени говор мржње углавном сматрају уобичајеним и „нормалним“ а оно за чим као за разлогом најчешће посежу јесте аргумент давања отпора „српском национализму“. Одатле, у вербално испољеним мрзилачким осећајима они немају ни мало сумње нити дају назнаке гриже савести, постиђености, па стога ни свести о кажњивости онога што чине. Огресли у таквом дискурсу, понеки се без страха од икакве осуде чак и поносе србофобним говором мржње.

„Српски национализам“ је био и остао крунска побуда и повод, али и доказ потребе назови самозаштите делова политичких елита јужнословенских народа, али и неких константно заинтересованих спољнополитичких чинилаца. Просторно/временске границе раста жестоког отпора према етнонационалном постојању Срба одређивало је непрекидано трајање три Југославије. Србомржња је

посредована југомржњом, било да је Србија као предмет мржње изједначавана са Југославијом, било да је постојање Југославије условљавано умањењем значаја улоге Србије, па чак и њеним искључењем из њеног појма.

Како год се у постјугословенским приликама тумачио српски национализам, он се свакако више не схвата као политичка брига за интегритет државе која је пре неколико деценија темељно дезинтегрисана. Данас се српски национализам у регионалном „окружењу“ схвата првенствено као незастарива и недовољно кажњена српска кривица за пројугословенске грехе, али и продужена брига за аутохтоне делове српског народа који су остали изван граница савремене Србије. Штавише, већ и сама брига за те делове српске нације се тумачи као преступнички српски национализам што указује да се српски народ не појми и не доживљава као целина већ као распарчана и размрвљена етномаса на постјугословенском јужнословенском простору.

При том се међу свим јужнословенским народима понаособ предано негује интегрални доживљај просторно/временског бића властите нације, док се Срби сагледавају партикуларно, дакле, из неједнаких ракурса, размештено и изразито нецеловито. То стога, што се диференцираним и селективним приступом Србима оспорава јужнословенска национална општост и натурају преименовани регионални варијетети као припојни идентитети. Тако се Срби као дискриминацијом умакањена етносмеша припајају другим јужнословенским народима и атрибуирају као споредни чинилац на њиховим маргинама.

Замисао је једноставна и примењивана од југословенских почетака; она се огледала у императиву српске деобе а не националне целовитости. Тако практикована деобна политика међу Србима је водила умањењу националне способности за одржање, раст и развој, што значи и умањењу укупног регионалног значаја и моћи. У југословенским оквирима национална политика распарчавања српског народа спровођена применом гесла „Србе на Србе“ била је успешна.¹¹

¹¹ Писац Душан Ковачевић је драматуршки надахнуто и без уједначених мерила пописао двадесетак српских подела. По његовом мишљењу карактеристичне деобе су оне на: Небески и овоземаљски народ; происточне и прозападне Србе; косметске чуваре и сецесионисте; српске

У постјугословенским условима прилике су донекле промениле. Мада су порасле тензије између Србије и Ђукановићевог режима у Црној Гори, ситуација на српском простору је боља него пре двадесетак година. Али, међу постјугословенским јужнословенским државама и даље делује у сваком погледу анахрона извансрпска, мимосрпска и противсрпска политика. Она се у краткорочним и дугорочним визурама, са српског полазишта као таква препознаје у оштрим контурама и нису јој потребни додатни истраживачки алати нити реторичке „нормализационе“ мистификације.

Око антисрпског начина посматрања Срба и деловања против њихових националних и државних интереса, у овом часу, у тзв. окружењу можда и није склопљена нека јавно видљива и официјелна сагласност. Али, здружено становиште политократа из Љубљане, Загреба, Сарајева, Подгорице, Скопља и Приштине, не оставља место сумњи; иако је у постјугословенским условима неприхватљиво и неусвојиво, такво становиште није неочекивано.

Политичко деловања словеначке, хрватске, босанске, црногорске и македонске политократије у том погледу је идентично и под западном, тј. евроатлантском диригентском палицом „упевано“. Те политократије сопствене националне и државне интересе ажурно уклапају у ширу евроатлантску геополитику и геоекономију. Било који повод за реаговање да се укаже међу ексјугорепубликама, никакве разлике се напросто не уочавају. Увек је на делу очекивани антисрпски став који се у међусобним односима антисрпских чинилаца појачава до нивоа синергије и структурира као савезнички. Подршка сваком антисрпском потезу било ког актера услеђује из унапред утврђених интереса и без нарочите потребе њиховог образлагања и оправдавања.

Јужнословенске републике, у ствари, практикују политику према Србији која је уходана у раздобљу друге Југославије. Мада са једном разликом, која би требало да буде одсудна а

патриоте и издајнике; рационалне и ирационалне; монархисте и републиканце; четнике и партизане; ослободиоце и ослобођене; Србе и Југословене; подунавске, поморавске, посавске, подринске Србе; српске Србе и косовске, црногорске, босанске, хрватске Србе; српске Србе и иностране Србе; богате и сиромашне; Србе са презименом на „ић“ и остале; старе и младе; рођене нерођене, и најзад у једини; Србин подељен на самог себе. Ковачевић Душан, *20 српских подела: Срби на Србе*, стр. 1-255, НИИ, Београд, 2008.

како се показало ипак није. Антисрпска политика је још увек на делу иако је отпао злорабљени југословенски алиби њеног креирања, јер Југославије више нема. Али, по свему судећи, то што је Југославија нестала није довољан разлог за престанак антисрпске политике на постјугословенском простору. Тиме се у талогу рђавих мотива и још горих интереса огољује негативни јужнословенски однос антисрпске интернационале према Србима и Србији.

Отуда, иако нема формално потписаног „правно обавезујућег споразума“ о антисрпском савезу, на делу је активна и превентивна антисрпска политика „нових суседа“ са позападњеног Балкана. Мада нема споразума у правном и политичком облику удружења, алијансе, пакта, коалиције... у обилним количинама има практичне политике која имплицира сагласност свих постсецесионих актера у ограничавању и осујећивању српског чиниоца на балканској сцени. Иако су приступи донекле нијансирани, сви су одреда обухваћени заједничким именитељем „братства“ по властитим интересима и јединства на „линији ватре“ према савременим Србима и Србији. Одатле Срби никако да се ослободе старих ватиканских, бечко-берлинских и коминтерновских греха. Чак и савремени Срби су неокајано грешни иако су, на пример, греси и злодела дела ватиканског клера у НДХ одавно доказани.¹²

Јер, у политичком дискурсу поново су актуелне старе и нове тобожње српске неопростиве кривице за: *великосрпство, српски хегемонизам, свесрпски интегрizam, светосавље, четничтво, равногорство, љотићевство, србокомунизам, партизаништину, оријентализам, русофилију, синофилију, евроскептицизам, американофобију, исламофобију, кроатофобију, албанофобију* итд. и сл. Зато је не само корисно него и неопходно поменути неколико најчешће обликованих контрапозиција које се указују сурово антитетични, међу којима су: *антисрпство, србомржња, србофобија и србоцид* као *геноцид над Србима*.¹³

12 Консултовати: *Тајни документи о односу Ватикана и усташке НДХ*, Загреб, 1952; Дедијер Владимир, *Ватикан и Јасеновац: документи*, Београд, 1987. Такође: Булајић Милан, *Усташки злочини геноцида: мисија Ватикана у Независној Држави Хрватској*, књига 1 и 2, Београд, 1992.

13 Због просторне економије текста изостављена су поглавља о *антисрбизму и антисрбијанству*.

АНТИСРПСТВО

Антисрпство је контрастни и антитетични појам појму *српство*. По садржају *антисрпство* није обичан етнопсихолошки и политички појам већ појам чија комплексност у пуном опсегу указује на контрапојаву испуњену осећајима упорног непристајања, противљења и јаке негације појаве и појма српства, спрам којих се емпиријски, идеолошки и „теоријски“ успоставља.

Уочено је да су у политичком животу српство и антисрпство увек били појмовни пар и, по свему судећи, остали у јаком и вишесмисленом међусобном односу. Ређе се догађало да јачање српства није изазивало пораст антисрпства, а много чешће супротно, да се не само јачањем већ и утишаним испољавањем српства, преко сваке мере и бучно оглашавало антисрпство.

Да би се знало шта значи и како се испољава антисрпство потребно је знање о томе шта је српство и зашто изазива толика и таква идеолошка и политичка противљења. Попут *антисрбизма* и *антисрбијанства*, и *антисрпство* је опозитна појава, она оличава противнички контрастав, критички говор, говор мржње. Под општом претпоставком да су одређене две ствари: 1) да је јасно са којих полазишта и са којим конкретним квалификацијама се противи српству, и: 2) да је јасно одређено оно чему се као српству антисрпско становиште противи, могуће је његово тумачење које води до бољег разумевања. То стога, што и заступници и припадници српског полазишта понекад нису довољно свесни, нити знају тачне побуде, мотиве и интересе који генеришу антисрпску позицију. Подразумевање без неопходног пропитивања контрастановишта води у изненађење.

Иако су субјективна полазишта и претпостављени објекти антисрпског становишта, као пријемчиве негативне колективне емоције, садржани у магловитој интуицији и ирационалном облику, када је реч о идеолошким и политичким формама није тако. Антисрпске идеологије садрже богат репертоар идеја, аргумендовања, илустрација, вредновања, препоруке, уверења,

убеђења, те стога пружају обиље историјског материјала за тумачење дубоких и плитких порива за њихово испољавање.

Како год, антисрпски став развијен до облика становишта формира се у нужној и тесној зависности од примарне јужнословенске појаве Срба и српства, са којом се политички, геополитички, религијски и културно не слаже и не мири. Појачавањем противничке нетрпељивости и антипатије антисрпски став ескалира у непријатељску мржњу. Према досадашњим историјским сведочанствима, антисрпство је, у ствари, један од облика верско-црквеног у облику идеолошко-политичког хостилизма. Мисионарске и прозелитске опсесије доводе од расистичког насиља које кулминира у геноциду.¹⁴

У непријатељизујућој политичкој реалности противљење појави идентитетних емоција српства означава уједно и противљење конкретним људима, групама, заједницама и колективима који такве емоције поседују и испољавају. Антисрпство је јасно и недвосмислено уперено против Срба као народа и зато изазива сразмерно јака реаговања, понајпре међу Србима. Грубо, али реалистично исказано, посведочено антисрпство је мрзилачко противљење српском националним осећајима као таквим. Оно настаје из склопа сопствених или неких других националних и религијских осећаја и идеологија које га надахњују и обузимају, усмеравају и оправдавају.

Будући да се антисрпство испољава у страсним мрзилачким облицима оно у себи крије бар две опасности: по оне - а то су Срби - према којима су такви осећаји испољени; али и по оне – а то су *анти-Срби* - који такве осећаје испољавају. И једни и други субјекти у релацији обично су свесни емитоване антисрпске мржње, али тако не мора да буде у сваком случају. Понекад се прикривано антисрпство разоткривало са великим закашњењем, у кобној доцни када је било немогуће поправити штете које је начинило.

До недавно је појам српство у медијима и идеолошки интонираној литератури имао претежно или чак само пежоративно значење. Појам српства био је везан за, наводно,

14 О томе: Кнежевић Милош, „Верски чинилац сецесионих сукоба. Вера и црква у процесу разлагања државе“, чланак у зборнику *Религија између истине и друштвене улоге*, приредили Владета Јеротић и Мирослав Ивановић, „Дерета“, Београд, 2009, стр. 199-213.

појаву племенског, традиционалистичког, анахроног и архаичног сензибилитета који, упућеношћу на властиту нацију, одудара од духа модерног времена.

Од недавно, међутим, заједно са обнављањем идеолошког и политичког плурализма, појам српства се у поливалентним облицима вратио у дискурзивну праксу. То се догодило нужношћу историјских ерупција, упоредо са разбираспадом земље и стварањем више националних држава на тлу некадашње Југославије. Будући да се и Србија као последња југословенска република најзад осамосталила у политичком и уставноправном облику националне државе, осећај припадности Србији и српству у целини повратио је некадашњи предјугословенски значај и смисао.

Може ли се иједан национални осећај у савременом добу изразити и објаснити без притужбе за пренаглашеност и патетику? Па још употреба првог лица множине – Ми као припадање националном колективном идентитету? Да ли су у „постнационалном добу“ могући још само лежерни искази о анационалном контраидентитету, полиидентитету, трансационалном сензибилитету, постнационалним равнодушним „постосећајима“ (с оне стране емоција и афеката), корпоративној лојалности, утувљеном космополитизму без космоса и политее? Шта би могло да буде и шта већ јесте са српским националним осећајем у тако распојмљеној папазјанији?

Ево једног традиционалистичког, сасвим непостмодерног покушаја поимања мимо „расредиштене“ препоруке да појаве усред љуте борбе против панлогизма, у опојној језичкој игри морају остати недирнуте, непојмљене и непојмљене. Рецимо: српство је индивидуални и колективни идентитетни осећај, знање и свест, као и емотивно, знано и вољно хтеће припадања српском народу на целокупном српском етноационалном простору.

Колико очекивано толико разумљиво, сваку нацију прожимају саобразни национални осећаји. Ни Срби нису изузетак. Усмереност ка целом бићу српског народа не значи искључење или маргинализовање његових појединих делова из доживљаја националне целине, већ свест о потреби

њиховог саприпадања, прожетости и укључености у целину која их у много чему надмашује и превазилази. Управо по том холистичком и тотализујућем својству, када је реч о Србима, српство се разликује од србијанства. Српство је етнонационална појава и појам ширег и дубљег опсега од Србијанства.¹⁵ Српство се, заправо, не односи само на државу Србију него на све Србе који обитавају на другим одржављеним и неодржављеним местима постјугословенског, сада већ јужнословенског простора.

Интензивно осећање српства делује у српским државама Републици Србији, Републици Српској и у аутентичном делу Републике Црне Горе, али и посвуда у расејању. У поменутих српским државама се негује истовремени и сложени однос према српству као целовитом осећају; затим према сопственим државама, Српској и Црној Гори; а онда и према Србији као најстаријој и најснажнијој српској државној творевини. Распоред и редослед као и интензитет позитивних осећаја наклоности и емотивне привржености српској националној целини сигурно није увек исти, али општи смер и оквирна композиција тих осећаја углавном јесте. Симултана осећајност обликује се као интегристичка свест о пожељној етничкој једности, националном јединству и политичкој једнакости духовно и културно неподељене српске нације.¹⁶

Но, на предоченом тлу схватања целокупности српског народа ваља имати на уму два различита процеса: национални интегрizam и интегрализам.

а) Српски интегрizam је оличавао и оличава националну тежњу обједињавања и уједињавања подељеног српског народа у повезану и функционалну политичку целину. Утемељена на идентитетном националном осећају српства савремена тежња ка српској интеграцији се разликовала од некадашње српске тежње ка југословенској интеграцији. Полазећи од националног

15 О томе: Vučinić Marinko, *Druga Srbija. Na mrtvoj straži političke korektnosti*, глава „Srпstvo i srbijanstvo“, стр. 399-402, Službeni glasnik, Београд, 2012. Такође: Димитријевић Владимир, „Паланка философије или књига о говору мржње на све што је српско“, *Двери српске*, бр. 24, 4/2004, стр. 5-14.

16 Упоредити: Ковић Милош, „Срби и југословенска идеја“, глава „Српска национална свест: вера или језик“, стр. 296-599, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, Catena mundi, Београд, 2018.

циља и државног разлога српски интегрizam је смерао стварању потпуније српске државе. Самерен постајањем, постојањем и нестајањем Југославије српски интегрizam је у оштријим видовима тежио обликовању Србије пре настанка Југославије; успостављању политичког и уставног облика српског простора у Југославији, и; обликовању српског политичког простора после разобличења државног облика Југославије. Испољаване у разним раздобљима све три тежње оспораване су и осујећиване са наизглед пројугословенских или партикуларних националних (хрватских, словеначких, босанских, македонских, црногорских, албанских...), али свеједно, у сваком случају антисрпских становишта.

б) Пројугословенски српски интегрализам је често чинио нејасном, успоравао и осујећивао интеграцију српског народа. Раније снажан и јасан, српски државотворни осећај је у све три Југославије био регионално подељен, етнопсихички противречан и политички конфузан. Српство се утапало у интегрално југословенство а онда у њему гасило до неприметности. Отуда је интерпретативно разликовање становишта српског интегризма и пројугословенског српског интегрализма одиста битна.

С једне стране, међу Србима је у Југославији југољубиво препознавана тековина сложене друштвене и политичке заједнице Јужних Словена у којој је на умешан начин могуће задовољење националних потреба српског народа. С друге стране, такође међу Србима, југословенски државни оквир доживљаван је југофобично, као знак обесхрабрујућег државног дисконтинуитета и средство прикраћивања и сузбијања српских националних потреба. Предочених филично/фобичних, просрпских и антисрпских контрадикција српске политичке, војне, економске, научне, културне и црквене елите се нису у потпуности ослободиле до данашњег дана.

Залагање за уједињење српског народа је зарад „вишег циља“ живота у заједничкој југословенској држави је као циљ дуго маргинализовано и минимализовано. Од Југославије се није назирала Србија. Указивало се да је сложена заједничка

држава Југославија већ пронађени државни и друштвени оквир унутар кога су уз српско заувек решена и сва остала национална питања. Зато је на матрици политичке неосвештености потребе решења, оно одлагано све до крајњег часа бруталног разбираспада последње Југославије. Тек у финалној сецесији се испоставило оно што се макар наслућивало од раније, да српско питање у Југославији не само да није било решено него да су, рушењем комунизма и геополитичком транзицијом са несврставања на вестернизам, настале такве околности у којима је веома тешко да у догледно време буде решено на прихватљив и повољан начин.

Предоченом је потребно додати и најновију идеолошки скројену интеграциону заблуду која се тиче српског „уласка у Европу“. Реч је о ироничном обртању редоследа и приоритета унутрашњих и спољашњих интеграција српског народа и његових држава. Уместо да су у првом плану процеси сарадње, повезивања и обједињавања Срба размештених на разним деловима постјугословенског простора тежи се интегрисању, тј. учлањењу у једну наддржавну и транснационалну творевину спорне садашњости и неизвесне будућности.¹⁷Тиме се не увиђа и не одбацује стање у коме се Срби постепено интегришу и асимилију у новонастале државе и државолике творевине, попут Хрватске, БиХ, Црне Горе и лажне државе *Republika Kosova*. Уједно се постепено мири са дезинтегративним токовима у којима се систематично и упорно осујећују колективна и индивидуална права Срба у Хрватској, Републици Српској, Црној Гори и на „Косову“.

Док се споља инсистира на целокупности, неповредивости новоцацртаних граница, територијалном интегритету и суверенитету изниклих држава, дотле се путем међународноправних преседана оспоравају колективна права Срба у тим државама. Следећи инверзну логику дезинтеграције и преседана Срби би, дакле, требало и морало да признају фамозну „нову реалност“ у, на пример реунитаризованој Босни и Херцеговини, или „независном Косову“, и да при том забораве антисрпски карактер насилне и уз страну помоћ извршене вишеструке сецесије. И, уза све, да се као

17 О томе: Кнежевић Милош, *Евроскептицизам*, глава „Евроскептицизам у Унији и изван Уније“, стр. 200-201, Заслон, Шабац, Београд, 2008.

размрвљена територијална и демографска честица са тзв. Западног Балкана, у једном магловитом часу интегришу у Унију која је поменуте процесе не само подржавала него и осмишљавала и оправдавала?

Следећи недоумице које настају из предочених противречности јача потреба да се ближе одреди садржај националних осећаја. Као темељни и целовити народносни и национални осећај, односно позитивна колективна емоција, српство је идентитетна *националност* и *националство* а не национализам.¹⁸

Ова дистинкција је, поновимо, неопходна јер се у обимном антисрпском дискурсу уобичајило да се свако српство дисквалификује и дискредитује као неприхватљиви екстремизам и национализам. Такви ставови су идеолошке резидуе претходних једноумних времена у којима је српство било дифамирано као отровно испарење злодуха великосрпства недовољно заштитеног у боци забрана. Свако српство је, наиме, тумачено и осујећивано као *великосрпство* које нарушава постигнуту равнотежу међунационалних односа и из темеља поткопава југословенску државну заједницу. Не само у општем идеолошком схватању односа класног и националног, него и у посебним разрадама најризичнијих политичких појава великосрпство идентификовано са *свесрпством*, било је на самом врху листе опасности.

Историјска подлога таквих антисрпских становишта може се препознати у комунистичком разумевању општег односа националног и класног, посебно у увреженим ставовима према месту и улози српског чиниоца у југословенском контексту. Зар је потребно подсећати да су ти ставови били беспоговорно негативни јер су српски национални осећаји третирани као реална и потенцијална опасност по химерично схватано југословенство. Наметнуто је начело „Слаба Србија – јака Југославија“. На тој основи изграђено је крхко здање (а) националног попуштања и допуштања, српског самоодрицања и самопоништавања, не би ли се коначно „одобровољили“

18 Темељно историографско тумачење настанка и развоја народне и националне свести у Срба, представља књига историчара Јеремије Митровића. Видети: Митровић Д. Јеремија, *Народносна свест у Срба*, глава „Како се ширила и потврђивала српска народносна свест“, стр. 61-99, Народна књига, Београд, 1989.

надмоћни актери антисрпске политике. Наравно, удовољити у потпуности таквим жељама није било могуће јер је српска номенклатурна позиција у епохи титоизма почивала на наметнутој стратегији практиковања политичког мазохизма.

На одиста бизаран начин чак и доброћудно испољавање српских традиција, предачких обичаја и народног фолклора тумачено је као назнака притајене али неугасле жеље за мајоризацијом и доминацијом. Као да је емотивност проистекла из предмодерног народног и модерног националног идентитета Срба могла, како се умишљало, да буде израз незатрвене воље за хегемонизмом у међунационалној федералној заједници? Баук је био фамозни „великосрпски хегемонизам“.¹⁹ При чему је српство, како међу лежерним тако и међу фанатизованим антисрбима, подједнако доживљавано као недозвољиви хегемонијални комплекс националистичких емоција, а антисрпство као разумљиво и природно оруђе идеолошке и политичке контроле тог емотивног комплекса. Парадоксално или не, али дуго су само лоши и самопорекнути Срби били примерно добри Срби.

Други извор анационалних и антинационалних, антисрпских пракси садржан је у актуелним идеологемама корпоративног неолиберализма, услужног постмодернизма и идеократског глобализма. У тим идеологемама се такође зарад грађанских, мондијалистичких, космополитских, номадистичких и мигрантских филија, фобично оповргавају темељна национална становишта. Србија се на Западу, ако се на њу уопште и помишља, доживљавала као заостало и предмодерно, немодернизовано и недемократизовано друштво. У извесним западним круговима развијено је мњење са претензијом знања да су Србија и Срби природно склони сваковрсним ауторитаризмима и тиранидама, безнадежно окренути евроазијском и далеком Истоку, и оријенталним деспотијама уопште.

Србија се у сличном стилу третира као ваневропска држава а Срби као примитивци, дивљаци и варвари, нарогушене

¹⁹ Луцидне анализе оптужне политичке етикете „великосрпски хегемонизам“ дао је филозоф Љубомир Тадић. Видети његову књигу целини посвећену том појму великог калибра: Тадић Љубомир, *Криза и великосрпски хегемонизам*, посебно „Предговор“, стр. 7-8, Изабрана дела, том VII, приредио Триво Инђић, Завод за уџбенике – Службени гласник, Београд, 2008.

бунције на тек незнатно одшкринутим источним капијама западне цивилизације. Било је тужно и ружно ишчитавати, слушати и гледати разобручени аманпурични и шемизовани говор мржње,²⁰ који је као бучна артиљеријска припрема сручен на Србе, пре него што ће се на њихове главе стварно обрушити касетне бомбе и крстареће ракете. У времену сецесионих ратова 90-их и евроамеричке агресије 1999. године, Срби на српском простору су засути огромном количином медијски формиране токсичне мржње. Тада су Срби „почашћени“ незамисливим погрдама које су покуљале и са неких места са којих се нису очекивале. Срби су планирано и из интереса демонизовани и сатанизовани.²¹ Толико хваљена и захтевана политичка коректност је престала да важи за Србе. Заправо важила је али на перверзан начин. Политички некоректан био је само онај тип дискурса који се усудио да искаже дисонантно становиште и стане у одбрану истине о Србима. Такав, условно речено, просрпски говор је муњевито медијски спречаван и осуђиван као „говор мржње“. У уврнутој новоговорној Орвелијани политички коректан је био само србо-брифовани и упевани антисрпски дискурс. Мржња је у случају Срба ослобођена логичких и етичких стега дефиниције негативне и забрањене емоције у медијски посредованом општењу.

Зато су Срби у антисрпском говору тог времена доживели да буду без зазора нападани објекат малигне мржње. Срби одређивани као: *дивље животиње, подљуди нељуди, јадници, бедници, смеће, талог, крадљивци, лопови, разбојници, уцењивачи, лажови, блудници, развратници, силоватељи, убице, кољачи, главосече, рушитељи мира, православни шизматици, фашисти, нацисти, комунисти, бољшевици, стаљинисти, некажњени починиоци ратних злочина и геноцида...* Измаштавању најгорих епитета Срба као „злих момака“, „грдоба и гнусоба“ на погрешној и дубоко омраченој страни историјске улице, као да се није назирао крај.²²

20 Поменути описни придеви усијаног антисрпског говора мржње изведени су из пропагандног деловања међународног дописника Си-Ен-Ена Кристијане Аманпур и портпарола НАТО-а Џејми Шеја.

21 Видети: Џаџић Петар, *Нова усташка држава. Од Старчевића до Павлића и Туђмана*, глава „О сатанизацији Срба“, стр. 68-98, Политика, Београд, 1991.

22 Антологијски допринос евиденцији разобручне и помахнитале мржње према Србима дало је неколико домаћих аутора, међу којима се обиљем прикупљеног србофобног материјала свакако истиче књига Зорана Петровића Пироћанца, *Хоћеш ли и даље да будеш Србин?*

Горњи пасаж о подсмевајућем и презривом говору мржње на упадљивој антисрпској основи, био је потребан зарад схватања политичке релативности и манипулативности појма коректног говора. Савремено идеолошко, политичко и геополитичко антисрпство се донекле променило. Пошто је постјугословенска ситуација битно друкчија, оно се базира на негацији српске националне целокупности на простору изван граница нестале државе. Међутим, чак и када више нема заједничког друштвеног и државног југословенског оквира, феномен српства се оспорава како у тродржавним границама српског етнонационалног простора, тако и изван тих граница у новонасталој „дијаспори“. То се пре свега односи на постојећа антисрпска осећања у „блиском окружењу“, односно, на постјугословенском простору.

Како се, у ствари, обликују антисрпска осећања? Унутар граница три српске државе оспорава се њихов заједнички национални именитељ пренаглашавањем деобне квалификације: Србијанаца у Србији; Црногораца у Црној Гори и; босанских Срба или Босанаца у саставу фиктивно јединствене БиХ; хрватских Срба у Хрватској и најзад; тзв. Косовора Срба на КиМ... Изван граница три српске државе, Срби се означавају разним провинцијалним, регионалним и мањинашким одређењима „заједнице“ и „ентитета“ путем којих их изручују у конвертитско и емиграционо наручје држава и квазидржава - Словеније, Хрватске, Северне Македоније и лажне државе *Republica Kosova*. У тим државама и квазидржавама Срби су инфериоризовани у помућеним статусима грађана другог реда, или пак гетоизовани као обесправљене жртве последњег апартхејда у Европи.

На основу реченог, могуће је, у ствари, препознати унутрашњу и спољашњу негацију српства која се генерише и формира на ширем међународном плану. Спољашња негација српства тиче се геополитичког оспоравања граница, величине и облика српских држава и укупних српских идентитетних осећаја. С друге стране, унутрашња негација српства дотиче се антисрпског деловања у постјугословенском несрпском

Антологија антисрпства, Компанија Вечерње новости, Београд, 2014. Видети, такође: Вуковић Слободан, *Како су нас волели. Антисрпска пропаганда и разбијање Југославије*, Стилос, Београд, 2007.

окружењу. Трећи облик, унутарсрпска негација српства дешава се међу самим Србима, на пример, у Србији. Од прва два предочена вида антисрпства се донекле разликује унутарсрпска негација српства коју практикују поменути *другосрбијанци* или *антисрпски Срби*.

Социолог Зоран Аврамовић сматра да антисрпске Србе карактерише околност да они увек држе страну несрпским елементима. По његовом мишљењу неколико индикатора открива њихово противљење темељним српским интересима: „а) Прихватају територијално смањење државе; б) омаловажавају легално изабрану власт, по свету као и код куће; в) национално им је ‘девета рупа на свирали’; г) од Срба траже да буду грађани и подржавају захтеве несрпских заједница; д) Косово им је мит, а Београд одговоран што албанска мањина неће да користи своја права; њ) у међународним релацијама они говоре исто што и политички несклони Србима у светским центрима моћи (иностранству ће увек рећи - да).“²³

Напоследку је потребно рећи да појава и појам антисрпства у идеологизованој теорији и политичкој пракси, већ садрже негативне емоције, између осталих и националну мржњу. Штавише, према многим увидима мржња је, у ствари, доминантан негативни осећај у антисрпству. Одатле је потребно, макар и укратко, оцртати конкретно персонализовану форму националне мржње – србомржњу.

СРБОМРЖЊА

Србомржња свакако није тек неки случајни и олако трансферисани негативни осећај преко кога се може нехајно прећи без разборитог тумачења и емотивне реакције. Са националног становишта тешко је остати равнодушан спрема излива националне мржње према народу коме се припада. Уколико се то и поред свих поука рђаве прошлости ипак учини, забија се глава у песак самозаборава и затварају очи пред несумњивим опасностима и актерима који вребају сваку могућност да циљеве омразе остваре у збиљи. Одатле

23 Видети: Аврамовић Зоран, *Родомрци: о једном делу српских политичара и интелектуалаца од 2000. до 2009.*, глава „Антисрпско српство“, стр. 159, Култура полиса, Графомаркетинг, Нови Сад, 2009.

србомржња, испољена и препозната у свим стадијумима и интензитетима, захтева помно испитивање узрока и мотива. Да би се превладала и уклонили разлози србомржње, медицинским речником исказано, потребно је схватити њену морфологију, анатомију и физиологију.

Уколико се србомржњи супротставља само идеолошки, на нивоу вербалне негације њене појавности и без залажења у битне историјске, етнопсихичке и политичке побуде, неће се у потпуности разумети њен дијаболички негативитет. Иако је опасно говорити о говору мржње и међунационалним мржњама, међу које свакако спада и србомржња, још је опасније окретати главу у страну, ћутати и не размишљати о њеним стварним и могућим погубним учинцима. Укратко, докле год се србомржња, као негативна и деструктивна емоција, рађа, развија и обнавља, неопходно је тумачити облике њеног испољавања.

Србомржња је стварна појава персонализоване и адресиране мржње према Србима као појединцима, групи, колективу, заједници, етносу, народу и нацији. Од злочина почињених из србомржње масовно су страдали наши преци. Злочини из националне мржње су се догодили и недавно током југословенских сецесионих сукоба. Зато је нужна њихова стална и помна анализа.

У постмодернистичком разигравању граматичких лица једнине и множине, србомржња може бити појмовни означитељ појаве на релацији: ја-ти, ја-он, ти-он; ми-твоји, наши-твоји, наши-њихови, твоји-њихови итд. У овим релационим фигурама испоставља се оно што је Моје и Наше као вредност коју ваља бранити од насртаја онога који ту вредност намерава да разгради и потре или то већ чини. На овом месту битан је искорак из постмодернистичког антихераклитовског уверења да Разлика у стварности није супротност и мњења да се филозета живота исцрпљује у слободној језичкој игри независној од реалности.

У психици негативних емоција и психолошкој интерпретацији националних и политичких конфликта разлике међу актерима су доведене до максимума управо као супротности. Политички живот нација обележен је супротностима и супротстављањима. Као негативна и

деструктивна емоција национална мржња је политичко стање и ток историјских супротности; емотивно супротстављање субјекту или објекту омразе. Из језгра тако настале мржње делују разлике, али не уобичајене већ оне које кулминирају у антителици, у супротностима. Мрзилачке разлике као супротности, између кога и чега? Противништво између онога који мрзи и онога који се мрзи. Међунационална мржња увек оличава непревадане супротности. Крајње супротности указују на непоколебљивост и непомирљивост – антагонизам. Национални и политички антагани не желе компромис, они желе да остваре оно стање које сматрају победом.

У разлици која оличава супротност њихово је строно, туђе и непријатељско и, разумљиво, противно нашем. Моје Ја као наше Ми, успоставља се као унутрашња индивидуална и колективна потреба идентитета. Ја и моје у саставу нашег оличава одбрамбени идентитетни бедем првог лица множине – Ми! Ми смо Наши, што је вредност заједничког и колективног припадања али и интерес који мотивише на одбрану од оспоравања и оповргавања, угрожавања и напада, покушаја потирања и уништавања. Тако се бар предочне фигуре значења доживљавају у психосфери и тумаче у психологији емоција, и када је умесно и оправдано а покаткад и када је само умишљено и необразложено.

Србомржња очитује кулминативну емотивну разлику на ступњу супротности између Нас и Њих. У политичкој граматичи међунационалних односа мржња се успоставља у првом лицу множине на релацији Ми-Они. Препозната србомржња се у доживљају Срба очитује као претећи наговештај могућег зла и реална опасност угрожавања колективног постојања. Као емотивна претња нацији србомржња означава ризик по националну егзистенцију па се одатле тумачи као фактор безбедносних ризика по одржање нације и државе. С обзиром на рђаво историјско искуство и културу памћења, уочена србомржња упућује на обазривост и крајњи опрез у политичком и научном опхођењу.

Као појава и појам *србомржња* је контрастна и супротна родољубивим појавама и појмовима *србољубави* или *србофилији*. Родољубље је, у ствари, патриотизам који у

постмодернистичком дискурсу „с оне стране националног“ схваћеног у контурама нациофиличног политичког зла, није омиљена појава и појам. У обзир се, заправо, узима само као мета жестоке критике, поруге и исмевања. Са тачке гледишта идеологије глобализма, нису омиљени ни слични и сродни појмови који упућују на лирске и епске осећаје привржености, оданости и љубави према просторима порекла и генезе: *завичају, отаџбини, мајчевини, дедовини, домовини, родини...* Са „посттериторијалног“ и „постисторијског“ становишта такви, углавном веома јаки чак страсни индивидуални и колективни осећаји према просторно/временским склоповима колективног идентитета, сматрају се неумесним и архаичним.

Интересантно је, међутим, да се у текућем постмодернистичком дискурсу неке колективне емоције, сентименти и носталгије допуштају тек селективно док се друге маргинализују или чак проказују као афективни прекршаји. Тако се, на пример, у постјугословенским условима на српском простору често испољавају југосентименталност и југоносталгија, али не и *србосентименталност* и *србоносталгија*. Савремени српски однос према Југославији може бити југофилан или југофобан, југоносталгичан или србоносталгичан.²⁴ Често испољавана југољубивост или југофилија на чежњивој југоносталгичној основи заробљенике таквих осећаја не узнемирава јер их, у кључу дозвољене политичке емотивности, не сматрају националистички инцидентним.

Плаузибилни однос је, међутим, изостајао када је било речи о монархистичком *интегралном југословенству* и централистичком *југословенском унитаризму* из раздобља титоистичког комунизма. Поменуте врсте политички импостираног југословенства су схватане као лидерски ауторитарне и антидемократске у основи. Савремена југоносталгија и југофилија су, заправо, прихватљиве само као индивидуализовани и фрагментаризовани сензибилитети недорасли до нивоа политичке повезаности на постјугословенском простору. Они се на том политички

24 Видети: Гајић Александар, „Српско искуство југоносталгије“, посебно глава „Специфичност српског југословенства и југоносталгије“, стр. 582-585, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, Catena mundi, Београд, 2018.

подељеном емотивном простору указују као нека врста тужног сећања на некадашњи бољи живот и уцвелености због изгубљене величине. Као оруђе упоређивања сентименталне емоције служе процењивању савременог стања атомизованости јужнословенског простора у односу на претходно стање у коме је тај простор био интегрисан у међунационалним оквирима једног сложеног друштва и државе.

Будући да се југословенство и југославизам у југоносталгичном приступу не схватају као етнонационални већ као хибридни или синтетички осећаји припадности, њихово испољавање у времену после Југославије не третира се као политички некоректно. Са србносталгијом и србофилијом то, међутим, није увек случај. Као некада у временима Југославије, оспорава се легитимност српског интегрализма (интегризма), центризма (србоцентричности), српског унитаризма (као тежње противне троделном уређењу Србије) и сл. Србносталгија се, наиме, још увек повезује са тзв. великосрпским национализмом, а ако се као могућност дозвољава, то се чини само уколико су такве емоције оријентисане на ограничени простор Србије. Уколико нису и изничу или сежу до ширих српских простора изван Србије, у србомржном маниру се третирају као недопустиве.

Србомржња спада у узрујане и накострешене родомрзилачке појаве у међунационалном и политичком животу. Историјско искуство сведочи да се у екстремним тренуцима криза, припрема за рат и отпочињања војних конфликта, србомржња испољавала у хистеричним и неконтролисаним димензијама. Штавише, љутња и бес против Срба подстицани су и подстрекивани на сваком месту и сваким поводом када је то било политички и војно потребно.²⁵ Мржња уперена против Срба је подбадана, подстрекивана и распаљивана са циљем слабљења српског чиниоца који је доживљаван као нелојалан и бунцијски. У току Првог светског рата К. und К. монархија је направила прве концлогоре за Србе који су били узор каснијим нацистичким и усташким логорима смрти. Као екстремно негативна политичка и национална емоција србомржња је

25 О томе: Вуковић Ђорђе, *Предстража славе и плача. Српско питање у БиХ прије и послје Југославије*, глава „Читав народ стављен ван закона“, стр. 120-126, Факултет политичких наука, Бања Лука - Институт за политичке студије, Београд, Бања Лука – Београд, 2018.

испуњавала шикане и зулуме, прогоне и изгоне, харанге и репресалије, сатирања и поморе српског народа.

Не сме се заборавити ни име оних који испољавају и заговарају *родомржњу*, супротно родољупцима или родољубима, они могу бити означени као *родомрски*.²⁶ Наравно, србомржња је као оптерећујућа и деструктивна емоција неодвојива од *србомрзаца* као оних људи који је стварају, заговарају и шире. Када се у говору о говору и чињењу мржње помене србомржње не би требало сметнути са ума србомрзитеље. Да ли они тиме што практикују србомржњу преузимају ризик од удара повратне мржње омрзнутих, или настоје да се на разне начине изузму од емотивног бумеранг ефекта? Како год, имунитета и амнестије за србомрзилаштво у разним видовима па и у виду уносног занимања, не би требало да буде. Не само због тога што је србомржња конкретно усмерена према Србима, него и стога што је, као и свака национална мржња, генерално гледано нехумана и штетна.

У тежњи потпунијег тумачења потребно је имати и виду да се мржња испољена према српском народу у прошлости и садашњости ретко када јављала као једини колективни осећај. Много чешће србомржња се испољавала у неуједначеном осциловању супротних стања антипатије и омразе с једне стране, и симпатија и топлих осећаја наклоности, с друге стране. Као конкретизована негативна емоција изразито деструктивног потенцијала, србомржња је антиподна симпатијама и љубави према српском народу, који су такође посведочени у историјским дешавањима и савремености.²⁷

Србомржња је негативно уобличена и фокусирана емоција са тачно одређеном адресом; индивидуално или колективно испољени негативни осећај антипатије и мржње према Србима као религијско-црквеној и културној заједници, етносу и нацији. Историја сведочи да су побуде и мотиви, потребе и интереси настанка и испољавања србомржње

26 О савременим родомрским у целости и детаљно, видети: Аврамовић Зоран, *Родомрски: о једно делу српских политичара и интелектуалаца од 2000. до 2009.*, Култура полиса, Графомаркетинг, Нови Сад, 2009, стр. 1-195.

27 Од савременика потребно је памтити имена као што су: Петер Хандке, Харолд Пинтер, Никита Михалков, Александар Дугин, Наталија Нарочицкаја, Јелена Гускова, Ана Филимоновна, Пјер Мари Галоа, Патрик Бесон, Ефраим Зуроф, а од млађих Анри Гујон, Дијего Фузаро и многи други.

одиста различити. Они су историјски формирани у областима политике и геополитике, религије, културе, економије, науке, уметности, спорта, медија, и на другим подручјима на којима су за такву негативну емоцију проналажени подесни разлози и поводи.

Иако деловање негативних колективних емоција покатакд може да се учини дифузним и неперсонализованим, у стварности политичког живота није тако. Колективне мржње се конкретизују и персонализују, како међу мрзилачким субјектима (омразивачима) тако и међу омразним објектима (омрзнутима). Отуда је могуће прошле и садашње међунационалне мржње топички интерпретирати према мерилу народа/нација међу којима су настајале, али и према политичким и геополитичким пунктовима на којима су те мржње креиране и практиковане. Одатле је сасвим могуће прецизно хронополитички одредити историјске и презентне облике антисрпске мржње, у оном редоследу онако како су побуђивани и настајали, трајали и потом нестајали у историјским токовима. Могуће је, заправо, саставити и приказати мрежу или *ману мржњи* у конкретизованим облицима испољавања.

Показало се да србомржња садржи широки регистар конкретизованих осећања које у општем смислу и иначе садржи мржња као негативна и деструктивна емоција. Таква мржња се испољавала у областима политике, геополитике и имала је разнолике историјске облике. Топичким одређењем србомржња се лоцира на унутрашњем и спољашњем плану. Унутрашњи план србомржње указује на јужнословенски и некадашњи југословенски етнонационални простор као место настанка и деловања. Реч је, пре свих, о околним племенским саставима, религијским групама, етносима, народима и нацијама који су, предвођени својим политичким, војним, културним и црквеним елитама, производили опасне ситуације у којима је доминирала мржња према српском народу.

При том, ваља имати на уму да су се у прошлости догађале неравномерне етнонационалне еманципације и закаснеле модернизације које од јужнословенске балканске масе нису изградиле хомогену и хармоничну структуру. Напротив, у сваком исечку тог времена била је видљива етнонационална

хетерогеност и дисхармоничност које су на махове доводиле до међусобних трвења и сукоба.

Најзад, посебан унутрашњи облик србомржње је самомржња у околностима када једни Срби мрзе друге Србе као такве, или када мрзе сопствени национални идентитет и припадност српском народу уопште.

СРБОФОБИЈА

Србофобија је страхомржња усмерена према Србима на расној, религијско-црквеној, етнонационалној и културној основи. *Србофобија* је контрастни појам појму *србофилија*. Тај антитетички појам се често непрецизно употребљава и меша са сличним али не и истоветним појмом *србомржња*. Прецизности ради, потребно је подсетити на начелне разлике и сличности између мржње и страха, при чему остаје уочљива двокомпонентност: да мржња може да садржи страх, као што страх може да садржи мржњу. Овој разлици потребно је додати и психолошку и психијатријску разлику између страха, мржње и фобије. Фобију је упутно поимати као густо прожету страхомржњу.

Фобија је страх испуњен одбојношћу, одвратношћу и гађењем, бојазни, страхом и мржњом. *Страхомржња* је кованица која најприближније осликава вишеструко значење фобије. Једно од прецизнијих одређења фобије је оно које је психијатар Поро преузео од Перјеа: „Фобија од грчке речи *phobos* – страх. ‘Интензиван страх везан за опасност од појављивања неког објекта или неке ситуације за коју субјект селективно везује актуализацију неког доживљеног страха’... Клиничка слика. Перманентно стање опреза које се каткад претвара у право стање узбуне, у страху од сусрета са фобогеним објектом... максимално избегавање те ситуације, које каткад може да доведе до знатног ограничавања активности... Када је суочавање са фобогеним објектом или ситуацијом неизбежно, у околностима које су за исто лице увек исте и одређене, субјект бива обузет страхом који је праћен низом својих емоционалних и неуро-вегетативних манифестација (стрепња) које могу

ићи до паралишућег ужаса. Ово осећање каткад има премису одбојности или аверзије“.²⁸

Такође је занимљива следећа дефиниција фобија: „... безразложан страх од неких спољних ситуација и сопствених унутрашњих стања. Јавља се у различитим степенима, све до болесних, онеспособљавајућих реакција... Основна одлика фобије је њена отпорност на рационалне разлоге. Личност је свесна необразложености и ирационалности своје реакције, настоји да јој се супротстави, али у томе не успева. Фобије припадају општој категорији страха.“²⁹

Политичку опсесију је потребно разликовати од политичке фикс-идеје и политичке фобије. У *Енциклопедији психијатрије* опсесија се дефинише као идеја или група идеја које се намећу духу на болан и мучан начин и које не могу да се одагнају иако се сматрају апсурдним. „Веома често је праћена компулзивним и ритуалним радњама, а субјект осећа да мора да их врши не били избегао стрепњу... Карактеристична својства опсесије су принуда, анксиозна борба, сумња, свест о болесном карактеру поремећаја. Ове патолошке црте омогућавају да се прави разлика између опсесивне идеје и сумануте идеје.“³⁰

Мрзилачке фиксације и опсесије могу, међутим, да се наследе и усвоје као колективни ресентимани. Уколико нису психопатогене, мрзилачке фиксације сплашњавају деструкцијом субјекта као предмета опсесивне мржње. Као релативно и динамично стање мржња може да се претвори у неку другу чак и супротну емоцију, или напросто да се раствори у равнодушности заборава. У том случају реч је о избијању и угаснућу несталне и краткотрајне мржње.

На предоченој основи србомржња није идентична ни са политичком опсесијом, ни фикс-идејом нити са *србофобијом*,

28 Видети: Poro Antoan, одредница „Fobija“, стр.166, *Enciklopedia psihijatrije*, Nolit Beograd, 1990. У оквиру исте одреднице Поро фобије класификује у више група, међу којима су оне: 1) везане за ситуације или место – топофобије; 2) везане за објекте – неживе ствари и жива бића; 3) импулсивне фобије- фобична неуроза; 4) везане за органско функционисање – поремећај, болест; 5) пантафобија – као дифузан и несистематизовани страх од свега. Наведено дело, стр. 167.

29 Видети: Крстић Драган, *Психолошки речник*, одредница „Фобија“, стр. 152, Савремена администрација, Београд, 1991.

30 Нису Видети: Poro Antoan, *Enciklopedia psihijatrije*, одредница „Opsesija“, Nolit Beograd, 1990.

мада се у колоквијалном коришћењу са њима често идентификује. Све четири психичке и психолошке појаве/појмови, употребљене у односу на српски народ, нису уникатни јер скоро сваки народ може бити и субјект који емитује и објект који прима негативне емоције или бива увучен у негативна стања. Па ипак, управо у односу на српски народ колективни страхови, опсесије, фикс-идеје, мржње и фобије испољиле су посебне, спорадично и веома интензивне облике.

Наивни поглед на јужнословенски свет као лишен супротности, априори доброхотан и обасјан ишчезлим сјајем земље која је у сецесионим ратовима престала да постоји, превиђа јер заправо и није способан да препозна стварност великог зла које се пре тога догодило. Југофилија као симпатија, љубав и чежња према претходној међунационалној заједници, друштву и држави се често доживљавала и самоприказивала као одсудна брана међунационалној мржњи, а да се при том није желела да види мржња која је у прошлости деловала и довела до злочина. Мржња је одиста деловала: против стварања било какве Југославије; против њеног постојања у три позната историјска облика, и; која је усмерена против обнове било какве Југославије, под било којим именом и у било ком сличном геополитичком значењу.

Чини се као да југоносталгична југољубивост, као контраст и супротност, не поима југомрзну југофобију, па одатле ни оне облике југофобије међу Јужним Словенима чија је суштинска побуда србофобија. Обзиром на историјско искуство, заборавља се да је мржња упућена Југославији уједно била мржња упућена Србији у мери којој су оне споља идентификоване, и наравно, у којој су се Срби, у целини или делимично, до последњег даха идентификовали са Југославијом. Одатле је неопходно имати у виду и оне ретке историјске ситуације у којим се Срби нису идентификовали са Југославијом, те су и сами производили негативне колективне емоције *просрпске југофобије*.

Док су неки сматрали да је аутентичну Србију могуће остварити тек потпуним напуштањем југословенске идеје и идеологије, дотле су други мислили супротно, да се Србија и српски народ не могу у целини објединити и у пуној мери

остварити без извесног политичког облика јужнословенске заједнице. Истовремено, међу Јужним Словенима противним Југославији испољавана је *антисрпска југофобија* јер су они у темељу и на врху сваког југословенског здања препознавали Србију. За њих Југославија са Србијом није оличавала слободу већ подаништво и ропство, а Југославију без Србије нису могли нити су се трудили да замисле јер је такву напросто нису хтели.

Угледна правница Смиља Аврамов сматра да је хрватска усташка србофобија историјски и психолошки специфична: „Геноцид над Србима произишао је из србофобије, само за разлику од антисемитизма који представља једну кохерентну категорију са јединственим идејним основама, на формирање србофобије утицали су многобројни диспаратни чиниоци. Србофобија у Хрватској се не може редуцирати само на један једини елемент, на усташки покрет или његову идеологију; она је произишла како из старчевићевско-усташких идеја, толико и из коминтерновских. У првом случају, психодинамички елементи били су верски фанатизам и једна нестварна представа о сопственој прошлости; у другом случају, била је једна визија будућности у којој Срби ‘хегемони’ представљају баријеру у остварењу те визије.“³¹

Напослетку се показало да је заједно са србомржњом србофобија као страхомржња опасно психичко стање испуњено негативним емоцијама које у склопу одређених историјских околности могу да доведу до катастрофалног конфликта и трагедије. Показало се, заправо, да је претходно формирана србофобија као идеологија и политика била у подлози почињених колективних злочина и геноцида над српским народом.

ГЕНОЦИД НАД СРБИМА – СРБОЦИД

Геноцид је највеће замисливо колективно почињено зло. Србоцид је конкретан вид геноцида. Србоцид је појам и реч, кованица која непосредно оличава и хрватско-усташки и муслиманско-усташки геноцид над Србима почињен током Другог светског рата 1941-1945. године, на територији НДХ.

³¹ Видети: Аврамов Смиља, *Геноид у Југославији у светлости међународног права*, „Закључак“, стр. 509, Политика, Београд, 1992.

То је, на жалост, као сечиво оштар и конкретан појам који није ушао у широку употребу и усталио се онако како би и колико би требало у историјским опсервацијама и историографским истраживањима. Појмови *холокауст* и *шоа* постали су неизоставан део културе међународног памћења и њихова основна значења не захтевају стална додатна објашњења јер су она у великој мери позната. У случају масовног геноцида почињеног од стране хрватских и муслиманских усташа над Србима, на жалост, није тако.

Противно историјском разуму и међународном моралу геноцид над Србима се упорно оспорава а огромне српске жртве геноцида непрестано прећуткују, релативизују и умањују. Тако исходи да су Срби непрекидно принуђени да подсећају на трагедију дела сопственог народа и доказују грозоте и ужасе које њихови несрећни преци нису преживели. Такво стање непризнавања почињених злочина пре свих оптерећујуће потомке жртава али и све оне који осуђују сваки злочин геноцида над ма ким, ма када и ма где био почињен. Непризнавање злочина геноцида над Србима није само историографски ревизионо и псеудонаучно него је људски гледано, асоцијално и нехумано. Оно, заправо, потиरे културу памћења срозавајући је на идеолошку некултуру заборављања. Затирање памћења – *damnatio memoriae* - је злодело по себи, зато је оспоравање и заборављање јасеновачких жртава неморално и посрамљујуће.

Мада се Србима већма не допушта статус народа који је у прошлости претрпео историјски геноцид, истовремено им се „великодушно дарује“ улога злих починилаца геноцидних радњи у сецесионим сукобима 90-их година прошлог века. Упркос покушајима ружне преинаке историјских учинака и „претовара“ епохалне кривице за злодела геноцида почињена у току Другог светског рата на српска плећа, на снази је ипак супротно: истина је да су Срби народ који је у више наврата трпео етничка чишћење и геноцид а не народ који их је починио!

Како онда објаснити ревизионистичку и реваншистичку инверзију улоге невиних жртве у улогу монструозног злочинца, у српском случају? Као што је у прошлом и ранијим вековима

забележен геноцид над Јерменима, Јеврејима, Ромима, Пољацима, Русима, тако исто су и Срби били предмет смишљеног и планираног националног сатирања и истребљења – геноцида. А опет, ноторност сатирања Срба у НДХ, у другој Југославији је потискивана и сакривана иза застора владајуће идеологије „братства и јединства“ и потребе саживота јужнословенских народа. У првом плану је била димензија народноослободилачког рата и револуције, док је истовремени грађански и етнонационални рат са геноцидним премисама, потискиван у други план. Јер, Срби су у Југославијама били одређивани као већински и хегемонистички народ, па стога нису доживљавани и признавани ни као стварне али ни као могуће жртве.

Као снажна компонента почињеног геноцида над Србима деловала је политичка мржња према српском унионистичком и унитаристичком, те интегративном и интегралистичком чиниоцу. План сатирања Срба настао је због Југославије, развијан је у време постојања Југославије и није, на несрећу, дефинитивно нестао ни после разграђења Југославије. Геополитички гледано, оне снаге које нипошто нису желеле нити признавале легитимност стварања прве Југославије 1. децембра 1918, зарана су испољиле потенцијал за злочине над припадницима оног народа који је ту државу војним путем ослободилачки саставио и политички омогућио. У антијугословенском сепаратистичком континуитету, током читавог прошлог века био је садржан антисрпски србофобни континуитет.³² Он је био невидљиви део леденог брега са којим се напослетку у глобализацијском кршу и лому комунизма сударио српски чинилац јединства друге Југославије.

Србоцид као конкретан облик геноцида над Србима није рођен нити спровођен ни случајно ни спонтано. Његов историјски ембрион био је хистерични расизам у облику правашке идеологије тзв. хрватског државног права Анте Старчевића.³³ Та идеологија је потом у разним политичким

32 О томе: Вуковић Ђорђе, *Предстража славе и плача. Српско питање у БиХ прије и послје Југославије*, глава „Антисрпство и/или антијугословенство“, стр. , 84-89, Факултет политичких наука, Бања Лука - Институт за политичке студије, Београд, Бања Лука – Београд, 2018. Такође: Жутић Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати*, глава „Србофобија и антијугословенство Стјепана Радића“, стр. 239-286, Српска радикална странка, Београд, 2006.

33 Видети: Жутић Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати*, глава „Србин

фазама расла и развијала се на континуираној линији: Јосип Франк - Анте Павелић - Фрањо Туђман.³⁴ У мрачном Павелићевом времену антисемитски и расистички став усташког режима према Јеврејима, Ромима и Србима био је у локалним приликама „обогаћена“ варијанта нацистичког антисемитизма и расизма. И у НДХ је, наиме, донето и важило „расно законодавство“ које је било задојено србофобијом издигнутом до драконски санкционисаног нивоа (квази) државног става.³⁵

Хрватски сепаратистички планови темељили су се на ђаволој замисли насилног решења српског питања у Хрватској, одвојеној и независној од било које и било какве Југославије. Опсесивна сепаратистичка телеологија очитовала је хтење одвајања Хрватске од Југославије, кад-тад, на било који начин и по сваку цену. Зато су Срби масовно застрашивани и жигосани, преверавани, изгоњени и убијани. Зато је настао логор смрти за Србе, Роме и Јевреје - Јасеновац.³⁶

Организатор и старешина усташког логора смрти осуђени усташки злочинац Макс Лубурић се чак хвалио да је у Јасеновцу покрано више Срба него за време читаве владавине Османског царства. А високи комунистички функционер и Титу веома блиски конспиратор Стево Крајачић у једној од посведочених опаски се вајкао да број Срба у Хрватској није довољно умањен. Слично је мислио, говорио и писао и први председник осамостаљене Хрватске Фрањо Туђман који је број Срба убијених у Јасеновцу сводио на само тридесетак хиљада.³⁷

римокатолик – ‘Отац домовине’“, стр. 67-72, Српска радикална странка, Београд, 2006.

34 О Туђмановом лику и делу, видети: Миљевић Милан, Суботић Драган, *Српско хрватски односу у XX веку*, глава „Повијесничар и повијесни човијек“ др Фрањо Туђман“, стр. 79-84, ЗМ, Београд, 1997.

35 О томе: Мирковић С. Зоран, „Расно законодавство у Независној држави Хрватској“, стр. 45-75; такође: Вуковић Игор, „Поредак злочина – кривично право Независне државе Хрватске“, стр. 153-195, зборник *Правни поредок Независне државе Хрватске*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

36 Видети: Брдар Симо, „Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945“, глава „Концентрациони логор Јасеновац“, стр. 117-120, зборник *Православно – католички дијалог после Јасеновца*, зборник, Света Русија, Београд, 2011.

37 О томе, у целости: Булајић Милан, *Јасеновачки мит Фрање Туђмана*, Стручна књига, Београд, 1994.

Говор екстремне мржње у коме се зло геноцида не само описује него и оправдава карактерисао је константну антисрпске и србофобне хрватске политике. Отуда је сасвим умесна историјска аналогија: оно што су немачки нацисти наумили и остварили геноцидом над Јеврејима, учиниле су, где год су стигле и када год су могле, хрватске усташе геноцидом над Србима.³⁸

Реч је о монструозној платформи „коначног решења“ проблема који је у очима хрватских усташа чинило присуство аутохтоних Срба на уображеном „повијесном тлу“ њихове квазидржаве. У платформи је без икаквог либљења сугерисан екстремно деструктиван, заправо мрзилачки убилачки однос према целини подељеној у три трећине српског народа. Геноцидна препорука је гласила: једну трећину Срба покрстити, једну прогнати, а трећину побити!! Како је оствариван усташки и неоусташки троделни разломак мржње и зла?

Прва трећина Срба требало је да буде покатоличена и претворена у Хрвате. Усташка идеологија подразумевала је проверавање насилним покатоличавањем. Срби су под притиском и принудом, усред смртних опасности у ратним олујама прелазили са православља на католицизам.³⁹ Верска конверзија није била добровољна промена вероисповести него насилно преумљење које је путем мрзилачког застрашивања тежило промени свести о српској националној припадности. Био је то планирани католички црквени удар на српски национални идентитет и на живот Срба уопште.⁴⁰ Циљ је био расрбљивање и похрваћивање Срба претварањем у ревносне ново-Хрвате.⁴¹

38 О томе: Кољанин Милан, „Идеологија и политика уништења Срба у НДХ“, стр. 23-46, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, Catena mundi, Београд, 2018.

39 О покатоличавању Срба у НДХ, видети: Хори Ладислаус, Бросцат Мартин, *Усташка држава Хрватска 1941-1945*, глава „Прогањање Срба и српски отпор“, стр. 144-146, Интернационал паблишинг, Београд, 1994.

40 О томе: Умељић Владимир, „Ватикан, хрватска римокатоличка хијерархија и србоцид хрватске државе 1941-1945. (НДХ)“, стр. 70-90, *Канонизација Алојзија Степинца, Изазови и одговори*, зборник, Фонд стратешке културе Бернар, Београд, Стари Бановци, 2016.

41 Видети: Жутић Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати*, глава „Римокатолички прозелитизам и хрватство у Србији 19128-1941“, стр. 194-215, Српска радикална странка, Београд, 2006.

У подлози прозелитистичког деловања католичког клера у Хрватској било је доктринарно религијско-црквено убеђење о српском православљу, то јест светосављу као шизматичком продукту на Балкану, који треба мисионарски потиснути и, уколико устреба, и насилно уклонити. Као део плана проверавања и расрбљивања одлуком усташког поглавника формирана је и тзв. хрватска православна црква такорећи без свештеника и без пастве.⁴²

На прозелитској основи са врха црквене пирамиде, у изричитој сагласности са врхом НДХ и поглавником Павелићем, деловао је и контроверзни хрватски надбискуп и званични „душобржњик“ Алојзије Степинац.⁴³ На Степинчевој канонизацији и беатификацији и дан-данас настоје одређени хрватски клеронационални, политички и културни кругови.⁴⁴

Друга трећина Срба требало је да буде изгоњена из НДХ, а сви они непреверени православни Срби, који преостану као „трећа трећина“, требало је у оквиру усташког коначног решења да буду побијени. У савременом дискурсу о геноциду континуирано се расправља о Хитлеровом и Химлеровом „коначном решењу“ јеврејског питања у Немачкој и диљем западне и источне Европе. Недовољно се, међутим, пише да је слично „коначно решење“ било планирано и спровођено над Србима у НДХ. Приликом аудијенције 7. јуна 1941. године фирер Трећег Рајха Адолф Хитлер препоручио је поглавнику НДХ Анти Павелићу следеће: „Ако хрватска држава стварно хоће да буде трајна, она мора током 50 година водити национално нетолерантну политику“.⁴⁵

Они Срби који нису насилно проверени и прешли у хрватско католичанство, и они који нису изгоњени у Србију већ су стицајем околности остали у својим обитавалиштима,

42 О томе: Ђукић Далибор, „Правни положај хрватске православне цркве“, стр. 269-291, зборник *Правни поредак Независне државе Хрватске*, зборник, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

43 Видети: Драшковић Бојан, *Алојзије Степинац - пастир посрнулог стада*, глава „Хашење и осуда надбискупа Степинца“, стр. 281-315, Србона, Београд, 2018.

44 О томе у целости сведочи зборник радова девет аутора: *Канонизација Алојзија Степинца, Изазови и одговори*, зборник, приредили Ања Филимонова, Владимир Димитријевић, Фонд стратешке културе Бернар, Београд, Стари Бановци, 2016.

45 Према: Хори Ладислаус, Броскат Мартин, *Усташка држава Хрватска 1941-1945*, Прогањање Срба и српски отпор“, стр. 149, Интернационал паблицинг, Београд, 1994.

били су предвиђени за елиминацију. Србима као аутохтоном народу православне вере, није било места за живот у усташкој квазидржави. За њих су зато смишљени сабирни логори и логори смрти.⁴⁶

Злочин геноцида коме су били изложени Срби у НДХ из идеолошких и политичких разлога дуго, безмало током читаве титоистичке епохе, није био приказиван у веродостојним димензијама. Умањиван је и ублаживан. Главни етичко-футуристички акценат је стављан на народноослободилачку борбу против окупатора и социјалну револуцију против старог поретка, па су злочини почињени из националне мржње били друкчије разумевани. Партизанска и комунистичка борба била је усмерена против растројног национализма у који су запале бројне стране у јужнословенском сукобу међу којима је усташка у злочиначким дOMETИМА свакако била најгора. Национални, националистички и шовинистички карактер колаборатера подвођен је под идеологему борбе са класним непријатељем. Уједно, стално је истицана интернационалистичка потреба братства и јединства.

Иако монструозни део хрватске усташке прошлости свакако ничим и никада не може бити оправдан, ипак су се догађали и још увек догађају бестидни покушаји рационализовања и оправдавања злочина над Србима. За непрепознавање и непризнавање језивих аспеката масовних и индивидуализованих техника елиминације Срба у НДХ, био је одговоран сплет историјских околности које су деловале у раздобљу друге Југославије.

Била је, на пример, упадљива недовољна гласност победничке југословенске стране о геноцидним ужасима. Све до хрватске сецесије и растура друге Југославије 90-их о томе се није детаљно говорило и писало. На дубоко идеологизованој интерпретативној снази били су сваковрсни међунационални еквилибријуми и симетризми у појединачним националним учешћима у победи над нацифашизмом. На тој основи су злочини хрватских усташа над српским народом умањивани а по обнови хрватске државности 90-их и игнорисани.

46 О томе: Миљевић Милан, Суботић Драган, *Српско хрватски односу у XX веку*, глава „Усташки логори смрти - ужаснији од Дантеовог пакла“, стр. 137-145, ЗМ, Београд, 1997.

Упадљив разлог је садржан у неуклопљивости признања *словеноцида* у хладноратовски славофобни, русофобни и србофобни дискурс. Словенским народима, а пре свих и највише од свих Русима, на евроатлантском Западу се и дан-данас одричу огромне жртве и кључни допринос у слому нацифашизма средином прошлог века. Реч је охолом самодоживљају супериорности цивилизацијског Запада спрам нецивилизованог Истока које има дугу славофобичну традицију у западним круговима моћи.⁴⁷

Западно занемаривање и потцењивање српских жртва геноцида у НДХ и на другим просторима уклапа се у свикло идеолошко схватање да Срби на Балкану и Руси у Европи не могу бити жртве, већ само обрнуто – актери који изазивају жртве других. Док су јеврејске жртве осликаване у детаљним приказима геноцида, онако како је било, дотле су руске, пољске и српске жртве почињене од хрватских усташа, јединица Вермахта и есесоваца и домаћих колаборатера, систематски прећуткиване и умањиване. Исто се дешавало и дан-данас дешава багателисањем совјетског и југословенског доприноса савезничкој победи у рату 1941-1945. године.

Следећи разлог касног употпуњавања слике о геноциду био је у српској немарности у евидентирању властитих жртава, губитака и штета претрпљених у сукобима са другима. Делимично оправдање за неевидентирање српских жртава може бити у великом броју бурних догађаја и ратова кроз које је пролазио српски народ. Будући да су се ратови низали један за другим, Срби нису стизали да забележе све губитке које су претрпели а када су се на то најзад одлучивали већ је бивало касно за прецизне увиде. Томе је потребно додати да српска историја бележи знатан број примера националног срљања у опасности и безразложног и безглавог урањања у сукобе чији крајњи исходи су по српску страну, у најмању руку, били неизвесни. То је Србе коштало катастрофалног умањења бројности националног бића.

Један од значајних разлога ћутања о геноциду садржана је у склоности незамерању јужнословенским народима, давању уступака и одрицањима зарад очувања заједничке

47 О томе, детаљније: Кнежевић Милош, „Контуре славофобије. Епохалне предрасуде о Словенима“, *Национални интерес*, бр. 3, 2016, стр. 75-120.

државе. Таква склоност дуговала се српском утиску да ће попуштањима и уступцима да одбровоље друге Јужне Словене за живот у политичкој заједници и придобију сепаратоидне и сепаратистичке актере. При том се лакомислено и наивно рачунало да ће дубоко структуриране антипатије и негативне мрзилачке емоције, уступцима да се преобразе у симпатије па чак и србофилију. То се, наравно није догодило али се после успостављања квазифедералне Бановине Хрватске 1939.⁴⁸ већ 1941. уз помоћ Немаца и Италијана, догодила НДХ, а одмах потом и четворогодишњи масовни геноцид над Србима.

Поменутом низу разлога занемаривања чињенице геноцида на Србима, најзад се може додати и поменути склоп југофиличних и југосталгичних емоција које, упућеношћу на позитивне емоције везане за „стару добру Југу“, замагљују геноцидну реалност из прошлости. Као да је Југославија побуђивала само позитивне а не и негативне колективне емоције, чија мрзилачка ерупција је и подстакла потонуће у сецесионе ратове.

Може ли се напоскон рећи да време постојања прве и друге Југославије у практиковању начела „народне слоге“ и „братства и јединства“ одиста није било могућности и помисли на међунационално сатирање. Ако није, шта је онда кренуло по злу? Зашто се зло догодило? Да ли су злочини против човечности и геноцид узели маха у разграничењу и раздвајању Јужних Словена управо у часу у коме више није било Југославије као заједничког инхибиторног оквира? Или је управо стварање Југославије, које је осујетило неке мање јужнословенске народе да створе националне државе, било реални повод за њихово стављање на погрешну страну историје, чињење ратних злочина и геноцида? Недоумица се надноси над упит: да ли је Југославија онемогућавала или омогућавала зло које је избијало при њеном укидањима?

Геноцид над Србима се не само различито него и супротно тумачи. Истиче се, на пример, да нису само Срби били жртве геноцида него и Јевреји и Роми. Истиче се, такође, да су и Хрвати били жртве геноцида. Али не злочина над Хрватима комунистима, масонима, југоинтегралистима и монархистима,

⁴⁸ О томе: Жутић Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати*, глава „Бановина Хрватска – британски пројект Велике Хрватске“, стр. 317-321, Српска радикална странка, Београд, 2006.

које су починили хрватске усташе, него геноцида над Хрватима на кроатофобној основи, које су починили четници и „србокомунисти“ током Другог светског рата и сецесионих ратова 90-их.

У оптицају је и схватање у коме се дешава „поравнање“ геноцида који су, наводно, Срби починили над другима: над Хрватима у Блајбургу 45’ и у Вуковару 91’, или муслиманима Бошњацима у Сребреници 1995. Осим изједначавања геноцида на делу је и искључиво приписивање геноцидности српској страни, уз непризнавање постојања икаквог геноцида над Србима. Таква пракса се усталила од времена разбираспада друге Југославије и геополитичке транзиције, када је у владајућем дискурсу о српској одговорности и кривици за слом државе, устаљено прећуткивање Јасеновца, уз истицање догађаја у Блајбургу, Вуковару и Сребреници.

Геноцид над Србима - Србоцид је уследио у првој подесној прилици после априлског слома 41’, окупације и субјугације Југославије и хрватског издвајања у марионетским оквирима НДХ. У усташким очима аутохтони Срби су били сметња остварењу, од Хитлера, Мусолинија и Хортија подстакнуте и допуштене, хрватске осовинске полудржаве. У немачким интересима организације и снажења Рајха на простору „Југоистока“ значајан удео је имало и искуство слома К. und К. монархије 1918. и историјске улоге српског чиниоца. С друге стране, италијански фашисти, који су посезали за источном обалом Јадрана и дубљим балканским простором, наилазили су на српску реалност. Адмирал Миклош Хорти је заступао панхунгаристичке и иредентистичке идеје везане за Војводину која је схватана као „мађарски југ“. Бугари су пак, својатали источне делове Србије и Македонију, одређујући их као „западну Бугарску“.

Мржња према Србима и Србији као геополитичкој и демополитичкој окосници прве Југославије извирала је из старих религијско-црквених и историјских мотива. Уместо одиста повелике Југославије на војно растројеном и субјугираном простору укинута државе замишљане су омање полудржавне, у ствари, марионетске и сателитске творевине са штедро додељеним великодржавним префиксима. Тако је

рушењем од Сила осовине и придружених савезника омражене југословенске краљевине са српским монархом на престолу, у новом поретку требало да заживи неколико тобоже „великих“ државоликних творевина: Велика Хрватска, Велика Албанија, увећана Црна Гора, Велика Бугарска, Велика Мађарска, Велика Румунија.

„Величина“ ових ратних творевина није се огледала само у величини помоћи и заштите које су им додељивале силе Осовине, него и у томе колико је умањена ионако распарчана Србија као „идеални“ трпни простор територијалних намиривања, и колико је етнички очишћен српски простор. Отуда окупирана и просторно окљаштрена Србија никако није могла бити „велика“. Њена превелика величина указала се поново у идеолошким скаскама тек по обнови Југославије. Тада је реактивиран аустроугарски, ватикански и коминтерновски наратив о Великој Србији и великосрпству. Мало коме је падало на памет да омрзнути појам Велике Србије подвргне разборитој анализи и смести га у класу великих кривотворина. У току слома комунизма и отпочињања геополитичке транзиције то се ипак догодило.⁴⁹

У току Другог светског рата на подељеном и раздржављеном политичком простору је изникло неколико државоликних креатура, у ствари ратних протектората. Њихову неприродно увећану територију, усклађену са просторном и државном мегаломанијом, а на уштрб раније југословенске државе и Срба у целини, обезбеђивали су окупатори. Нацифашисти су међу опортунистима и колаборатерима схватани као ослободиоци. Ослободиоци од кога и од чега? Ослободиоци од Срба и Србије као Југославије, наравно. Туђом силом „ослобођене“ од Југославије политичка, црквена и војна вођства тих креатура хтеле су да се ратосиљају и од Срба. Ужасан пример тога је НДХ.

Све те на злочинима утемељене, полустворене и нестворене државолике творевине у окриљу Трећег Рајха и фашистичке Италије, нису биле одрживе без војне помоћи и

49 Пример подробног тумачења еволуције идеологеме „Велика Србија“ даје историчар Чедомир Попов књигом *Велика Србија: стварност или мит*, посебно главе „Успон и пад великосрпске идеје“, стр. 254-273, и „Велике Србије није било“, стр. 316-333, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2007.

заштите немачке и италијанске солдатеске. Оне су заправо биле пролазни продукт разбијања и распадања претходне државе и по својим границама, облику, садржају и становништву које их у већини није подржавало као и власти која није имала пуну и суверену контролу над територијом, биле су *државолике креатуре*.⁵⁰ Градиле су се заправо као *противдржаве* у квазиправном покушају заснивања у зацртаним оквирима новог европског поретка у организацији Трећег Рајха.⁵¹

Антагонизам према српској идеји и постојању Југославије испољавале су као помоћне трупе Осовине мрзилачки усаглашено, пратећи беспоговорно основне замисли нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Отуда је разумљиво да су се творци тако на мржњи сазданих колаборационих творевина чврсто везали за Силе Осовине, делећи у потпуности њихову поразну судбину.

Агресија на прву Југославију априла 41', њена брза окупација и још бржа субјугација очитовала је претходно формирану мрзилачку и омразни карактер антијугословенских идеологија великих европских држава тога доба. У очима елита и вођстава ненаклоњених држава, Југославија је као „версајска творевина“, „вештачка држава“ и „тамница народа“ била омражена. Као омражена држава она је на међународној арени била једва трпљени субјект поводом кога се са нестрпљењем чекао погодни склоп околности за њену трајну елиминацију.

Истовремено, унутарјугословенске а противјугословенске сепаратоидне тежње испољавале су специфичан етно-национални и религијско-црквени карактер. Своју негативну идеолошку енергију прожету мрзилачким емоцијама сепаратистички фактори су црпили из недоречености и окаснелости националног развоја и политичке инфериорности. Сепаратисти „српску Југославију“ нису доживљавали као погодан оквир за сопствено национално реализовања. Штавише, Србе и Србију су поимали као највећу препреку националног

50 О томе: Маринковић Танасије, „‘Такозвана’ Независна држава Хрватска“, стр. 75-107, зборник *Правни поредак Независне државе Хрватске*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

51 О неправности и квазиправности поретка у НДХ, видети: Здравковић Милош, „‘Правност’ поретка Независне државе Хрватске“, стр. 21-45, зборник *Правни поредак Независне државе Хрватске*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

самореализовања. Њима је недостајала сопствена национална држава. Антисрпска и антијугословенска становишта су се поклапала само у оним случајевима када је Југославија у три историјска облика поистовећивана са Србијом. А у критичним историјским тренуцима у антисрпском јужнословенском окружењу је углавном поистовећивана.

Управо због рђавих историјских раздобља српско/хрватских односа, учвршћује се потреба да се догађање геноцидних страхота у НДХ фиксира као изван сваке сумње најгори злочин геноцида. У свести оних који димензије тог грозног злочина знају, геноцид наилази на енергичну осуду и покајање. Дешава се, на жалост, и супротно да и поред увида у сведочанства и чињенице о геноциду, међу поклоницима и заточеницима савремене антисрпске мржње истрајава на умањивању размера злочина над Србима у НДХ. У таквим околностима је нормализовање међунационалних односа Срба и Хрвата веома тешко ако не и немогуће.

Уприличавају се, наиме, политичке и црквене комеморације које директно упућују на позитиван доживљај злочиначког режима Анте Павелића, Еугена и Диде Кватерника, Миле Будака, Андрије Артуковића, Младена Лорковића, Јуре Францетића, Макса Лубурића, Љубе Милоша, фра Сотоне Мајсторовића... У псеудонаучним интерпретацијама доказани ратни зликовци, иако одговорни и осуђени за геноцидне масакре над Србима, фигурирају као борци за хрватску независност и национални великани и јунаци.

На сличној основи обнављају се антипатије и омразе према српским идентитетним и културним творевинама, српском ћириличном писму, српском језику и екавским изговору, Српској православној цркви, традиционалним националним амблемима и симболима Срба и другим видовима културног, књижевног, уметничког и медијског живота.

Делови савремене хрватске политичке, црквене и научне елите требало би да се суоче са изворима и побудама негативних емоција које гаје према другима, посебно опсесивних антипатија и мржње према српском народу. Са српског становишта, сваки знак хрватске покајне самосвести о малигним секвенцама сопствене историје користио би

најпре хрватском народу. Иако је тако нешто у екстремистички оријентисаним круговима мало вероватно, непоколебљива и постојана осуда геноцидног карактера НДХ, у Хрватској не би ишла у прилог само тамошњим све малобројнијим Србима и српском народу уопште, него би као неопходност моралног прочишћења користила и хрватском народу у целини. Реч је, наравно, о потреби *катарзе* и *деусташизовања* као посебном облику *денацификавања*.

Поновимо да су у НДХ су 1941-1945. године хрватске усташе, домобрани и делови католичког клера починили ужасан геноцид над Србима, Ромима и Јеврејима. Почињено зло геноцида је неизбрисиво па га је стога потребно истрајно меморисати. Српске жртве геноцида у систему логора смрти: Јасеновцу, Градини, Госпићу, Градишки, Јастебарском, Пагу, Сиску, Ђакову, Коритској јами, у Броду на Дрини и многим другим местима, опомена су на зло које се ни по коју цену не сме поновити.

У култури историјског памћења трајно место има сећање на милион људи који су страдали у „новом европском поретку“, само зато што су као Срби сметали својим постојањем малигној марионетској творевини НДХ и плановима Трећег Рајха за преуређење европског „Југоистока“. Велики део аутохтоног и конститутивног српског народа, који је на тлу Хрватске и БиХ уништен геноцидом у току светског рата, доживео је нову Голготу у последњој декади прошлог века.⁵² Изгон Срба из Хрватске у операцијама „Бљесак“ и „Олуја“ био је наставак онога што се дешавало у светском рату. Хрватска је демографски скоро испражњена од Срба. Повратак Срба у завичај је успорен до застоја, а у савременој Хрватској нема назнака жеље и воље да се то стање промени на боље.

У десном спектру хрватске политичке сцене и међу тако оријентисаним интелектуалцима и грађанима, осетна је обнова правашке и неоусташке идеологије.⁵³ Повампирење неоусташтва обично је подржано политичком реториком

52 О томе: Кеџмановић Ненад, „Кратак пресејек распадања: БиХ од 1945- до 1990.“, стр. 228-263, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, *Catena mundi*, Београд, 2018.

53 Видети: Џаџић Петар, *Нова усташка држава. Од Старчевића до Павелића и Туђмана*, глава „Тако је говорио Анте“, стр. 191-195, Политика, Београд, 1991.

вулгарне антисрпске мржње. Архаична и опскурна неоусташка идеологија, која резултирала геноцидом над Србима, Ромима и Јеврејима, дубоко је контрастна и хостилистичка. Њој је, наиме, непрестано потребан антагон, „зли други“ у улози непоправљивог противника и архенепријатеља. А да не буде дилеме, то су још увек Срби, који у усташоидним умовима као да не могу да буду замењени неким другим такође умишљеним „злим актерима“. А по свему судећи не могу, јер и у постсецесионим условима још увек снажно делује ничим изазван колективни ресентиман у коме Срби заузимају трајно негативно место.

Хрватски усташки геноцид на Србима мора остати у средишту тумачења све док се у целини не успостави веродостојан интерпретативни режим историјског обистињавања. Тек када се најгори облик србомржње који се током Другог светског рата испољио у такозваној Независној Држави Хрватској, схвати у димензијама националног и међунационалног ужаса, могуће је направити даље кораке у разумевању истрајности антисрпске јужнословенско-албанске коалиције и савременој недобросуседској ситуацији задојеној старим и неусахлим антисрпским омразама.

ЗАКЉУЧАК: ИЛИ О ПОТРЕБИ НЕОМРАЗНЕ ПЕДАГОГИЈЕ

Пуна и делатна свест о почињеном хрватском усташком геноциду над Србима средином прошлог века неопходна је зарад побољшања међунационалних и међудржавних односа савремене Србије и Хрватске у целини. Под условом да се зацељењу и побољшању суседских односа тежи, јер, „безалтернативне“ и „једностране“ нормализације нема; да би је одиста било потребно је стварно учешће свих укључених страна. Зато је потребна историографска синтеза о почињеним усташким зверствима над Србима, али и нарочита педагогија уперена против зла који за сва времена оличава геноцид.

У светлу предочених околности културе памћења потребно је и сагледавање историјског раздобља сецесионих сукоба 1991-1995/9. Снажан одбрамбени рефлекс српског

народа угроженог разбуктавањем сецесије у другој Југославији извирао је из незацељених рана насталих геноцидом у току Другог светског рата. Свест о претрпљеном геноциду упућивала је Србе на самоорганизовање које је уродило плодом стварања две нове политичке творевине: Републике Српске Крајине и Републике Српске.⁵⁴

Превентивним самозаштитним деловањем колико год се могло је предупређено понављање геноцида који се на застрашујући начин догодио средином прошлог века. Успостављен је постјугословенски поредак на тзв. западном Балкану у коме су на српском простору конституисане Република Србија, Република Црна Гора и Република Српска. Агресија НАТО и западних земаља на СРЈ изведена 1999. је са намером насилног одвајања Косова и Метохије од Србије, што се и догодило. Садашње стање односа у погледу насилне ампутације и окупације Косова и Метохије на дуги рок је неузддржљиво и неодрживо.⁵⁵

У емотивној подлози предочених политичких, геополитичких, историјских и националних процеса деструкције и реконструкције српског у саставу јужнословенског политичког простора, на српској страни деловали су опрез заснован на памћењу и обазривост, с обзиром на трауматична искуства и поуке геноцида претрпљеног у прошлости. Интегралистички чинилац оличен у Србима до последњег часа настојао је на принципима политичке заједнице оличене у федерацији као заједничкој држави. Ти принципи, додуше, више нису били у потпуности интонирани титоистичким и кардељистичким схватањима југословенског друштва и државе. Зато су ратоборно одбијени. Тек када је и у случају последњег републичког савеза Србије и Црне Горе постало очигледно да је југословенска заједница немогућа, Србија је и без своје воље наведена на самосталност.

54 О томе: Кнежевић Милош, „Тужбена иронија прикриваног геноцида. Сећање на Републику Српску Крајину: Олуја над истином српско/хрватских односа“, зборник *Српски народ од Сарајевског атентата до Хашког трибунала*, Удружење Срба из Хрватске, Београд, 2014, стр. 145-174. Такође: Кнежевић Милош, „Одолевање Републике Српске. Поремећај редоследа српских и европских интеграција“, *Национални интерес*, бр. 1-3, 2007, стр. 105-161.

55 Видети: Кнежевић Милош, „Српске и европске муке са Косовом. Клијентизам у маскирној теорији и пракси“, зборник *Досије КиМ. Српско сведочанство*, „Пешић и синови“, Београд, 2010, стр. 91-158.

Напоследку подсетимо се да је не/контролисана експлозија сецесионе мржње била трагични исход почињених масовних злочина над Србима у Другом светском рату. За *србоцид* се може рећи да је најинтензивнија мрзличка појава која је резултирала масовним злочином сатирања српског народа. У ствари, најнегативнија могућа резултанта свих претходних токова, стања и облика антипатије и мржње према Србима - на злоделујућој линији *антисрпства, србомржње и србофобије... јесте геноцид над Србима - Србоцид*.

*

Политичка моралистика и педагогија пожељних позитивних емоција у визури побољшања регионалних балканских прилика, испуњеним старим омразним напетостима и ресентиманима, реалистично гледано, још увек нема превелике шансе за остварење. Поправљању постсецесионих новосуседских односа битно не доприносе ни спољне препоруке „стабилизације“, „нормализације“, „хармонизације“, те „кооперације“ и „дијалога“, које се свако мало на адресе микродржава и ентитета на „Западном Балкану“ одашиљу из канцеларија, тобоже, брижне Европске уније.

Шта би, уосталом, требало да садржи применљива стратегија трпељивости и уважавања, те „сарадње и љубави“ између народа који су не тако давно у жестоком и трагичном рату, уз обилату страну подршку и помоћ, у међусобном крвопролићу растурили сопствену заједничку државу? Како би требало да изгледа „компромисна“ и „договорна“ историја овдашње скорије прошлости? Да ли као кубистички многострана прича, или „мултиаспектни“ наратив у коме свака страна распреда своју причу о прошлости, без обзира да ли је она и у чему саображена са историјским чињеницама? Или као нешто друго, рецимо обавезна прича „главног тока“ који уколотечава онај актер који своју надмоћ остварује у интерпретацијама свих димензија времена: онога шта је било, шта јесте и шта ће тек бити. Или, пак, као нешто треће и неревидирано, представљено непосредно, макар и приближно онако како је одиста било!

Напоследку, зар уопште сме да се избегава и да се зазире од описивања и тумачења историјских и етнопсихолошких реалија мржње према српском народу? Шта се хоће да каже? Да су Срби страдали у Јасеновцу и другим местима бестијалних погрома из пуне равнодушности и „љубави“? Да продужена и обновљена мржња у корену зла није постојала и у сецесионим сукобима 90-их? Када се занемаривање и прећуткивање историјских појава мржње према Србима дешава из идеолошких и политичких, или неких других разлога, зар то није посрамљујуће? Недоумица нема: свакако јесте.

Поменуто је колико пута је антисрпска мржња испољена у прошлости и на које начине се данас обнавља и претрајава у само привидно софистикованим *нео* и *пост* облицима. Историјско искуство модерног и постмодерног времена исувише често и у таквој мери упућује на чињеницу мобилисања и експлоатације мржње према Србима, да би та чињеница могла да остане непропитана и несхваћена. Зато је, историјске истине ради и одржања памћења за генерације које наилазе, потребно инкриминисати дискурс заснован на негативним емоцијама антисрпске мржње, у коме се негира усташко-муслимански геноцид почињен над Србима у 20. веку. Било да је реч о мржњи усмереној према целини српског народа, или мржњи према његовим регионалним варијацијама, идеолошка и политичка пракса србомржње је подједнако забрињавајућа, неприхватљива и недопустива.

ЛИТЕРАТУРА

Смиља Аврамов Смиља, *Геноцид у Југославији у светлости међународног права*, Политика, Београд, 1992.

Аврамовић Зоран, *Родомрсци: о једном делу српских политичара и интелектуалаца од 2000. до 2009.*, Култура полиса, Графомаркетинг, Нови Сад, 2009.

Аристотел, *Реторика*, превод Марко Вишић, Унирекс, Подгорица, 2008.

Брдар Симо, „Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945“, *Православно – католички дијалог после Јасеновца*, зборник, приредио Ранко Гојковић, Света Русија, Београд, 2011.

Булајић Милан, *Усташки злочини геноцида: мисија Ватикана у Независној Држави Х*, књига 1 и 2, Београд, 1992.

Булајић Милан, *Јасеновачки мит Фрање Туђмана*, Стручна књига, Београд, 1994.

Valdenfels Bernhard, *Топографија страног. Студије о феноменологији страног*, Stilos, Novi Sad, 2005.

Вуковић Ђорђе, *Предстража славе и плача. Српско питање у БиХ прије и послје Југославије*, Факултет политичких наука, Бања Лука - Институт за политичке студије, Београд, Бања Лука – Београд, 2018.

Вуковић Игор, „Поредак злочина – кривично право Независне државе Хрватске“, зборник *Правни поредак Независне државе Хрватске*, зборник, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

Вуковић Слободан, *Како су нас волели. Антисрпска пропаганда и разбијање Југославије*, Стилос, Београд, 2007.

Vučinić Marinko, *Друга Србија. На мртвој стражи политичке коректности*, Službeni glasnik, Београд, 2012.

Гајић Александар, „Српско искуство југоносталгије“, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, Catena mundi, Београд, 2018.

Дедијер Владимир, *Ватикан и Јасеновац: документи*, Београд, 1987.

Димитријевић Владимир, „Паланка философије или књига о говору мржње на све што је српско“, *Двери српске*, бр. 24, 4/2004.

Драшковић Бојан, *Алојзије Степинац - пастир посрнулог стада*, Сербона, Београд, 2018.

Ђукић Далибор, „Правни положај хрватске православне цркве“, у зборнику *Правни поредак Независне државе Хрватске*, зборник, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

Жутић Никола, *Срби римокатолици такозвани Хрвати*, Српска радикална странка, Београд, 2006.

Здравковић Милош, „‘Правност’ поретка Независне државе Хрватске“, зборник *Правни поредак Независне државе Хрватске*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије, зборник, књига друга, Catena mundi, Београд, 2018.

Јеротић Владета, *Вера и нација*, Ars Libri – Задужбина Владете Јеротића, Београд, 2007.

Канонизација Алојзија Степинца, Изазови и одговори, зборник, приредили Ања Филимонова и Владимир Димитријевић, Фонд стратешке културе Бернар, Београд, Стари Бановци, 2016.

Кецмановић Ненад, „Кратак пресјек распадања: БиХ од 1945-до 1990.“, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, Catena mundi, Београд, 2018.

Кнежевић Милош, „Одолевање Републике Српске. Поремећај редоследа српских и европских интеграција“, *Национални интерес*, бр. 1-3, 2007.

Кнежевић Милош, *Евроскептицизам*, Заслон, Шабац, Београд, 2008.

Кнежевић Милош, „Верски чинилац сецесионих сукоба. Вера и црква у процесу разлагања државе“, чланак у зборнику *Религија између истине и друштвене улоге*, приредили Владета Јеротић и Мирослав Ивановић, „Дерета“, Београд, 2009.

Кнежевић Милош, „Српске и европске муке са Косовом. Клијентизам у маскирној теорији и пракси“, чланак у зборнику *Досије КиМ. Српско сведочанство*, уредници Јово Марковић и Горан Буцак, „Пешић и синови“, Београд, 2010.

Кнежевић Милош, „Кошмарни снови неотитоизма. Скица за једну феноменологију титоизма и посттитоизма“, чланак у зборнику *Како сахранити Броза. Тито и Срби. Књига друга*, приредио Владимир Димитријевић, Catena mundi - Двери, Београд, 2013.

Кнежевић Милош, „Тужбена иронија прикриваног геноцида. Сећање на Српску Крајину: Олуја над истином српско/хрватских односа“, чланак у зборнику *Српски народ од Сарајевског атентата до Хашког трибунала*, уредник Милојко Будимир, Удружење Срба из Хрватске, Београд, 2014.

Кнежевић Милош, „Контуре славофобије. Епохалне предрасуде о Словенима“, *Национални интерес*, бр. 3, 2016, стр. 75-120.

Ковачевић Душан, *20 српских подела: Срби на Србе*, НИН, Београд, 2008.

Ковић Милош, „Срби и југословенска идеја“, глава „Српска национална свест: вера или језик“, *утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, *Catena mundi*, Београд, 2018.

Koen Stenli, *Stanje poricanja. Znati za zlodela i patnje*, Samizdat В 92, Edicija Реџ, Beograd, 2003.

Кољанин Милан, „Идеологија и политика уништења Срба у НДХ“, *Историја једне утопије. 100 година од стварања Југославије*, зборник, књига друга, *Catena mundi*, Београд, 2018.

Крстић Драган, *Психолошки речник*, Савремена администрација, Београд, 1991.

Маринковић Танасије, „‘Такозвана’ Независна држава Хрватска“, у зборнику *Правни поредак Независне државе Хрватске*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

Милосављевић Петар, *Срби и геноцид*, Институт за политичке студије, Београд - Матица Српска у Дубровнику, Београд – Логос, Грачаница – Српски културни центар „Свети Сава“, Бања Лука, 2017.

Миљевић Милан, Суботић Драган, *Српско хрватски односу у XX веку*, ЗМ, Београд, 1997.

Мирковић С. Зоран, „Расно законодавство у Независној држави Хрватској“, зборник *Правни поредак Независне државе Хрватске*, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

Митровић Д. Јеремија, *Народна свест у Срба*, Народна књига, Београд, 1989.

Петровић Зоран Пироћанац, *Хоћеш ли и даље да будеш Србин? Антологија антисрпства*, Компанија Вечерње новости, Београд, 2014.

Poro Antoan, *Enciklopedia psihijatrije*, Nolit, Beograd, 1990.

Правни поредак Независне државе Хрватске, зборник, уредници Борис Беговић, Зоран С. Мирковић, Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, 2017.

Православно – католички дијалог после Јасеновца, зборник, приредио Ранко Гојковић, Света Русија, Београд, 2011.

Starčević Ante, „Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?“, *Djela dr Ante Starčevića*, Књига III, Zagreb, 1984.

Тадић Љубомир, *Криза и 'великосрпски хегемонизам'*, Изабрана дела, том VII, приредио Триво Инђић, Завод за уџбенике – Службени гласник, Београд, 2008.

Тајни документи о односу Ватикана и усташке НДХ, Загреб, 1952.

Умељић Владимир, „Ватикан, хрватска римокатоличка хијерархија и србоцид хрватске државе 1941-1945. (НДХ)“, стр. 70-90, *Канонизација Алојзија Степинца, Изазови и одговори*, зборник, приредили Ања Филимонова и Владимир Димитријевић, Фонд стратешке културе Бернар, Београд, Стари Бановци, 2016.

Хори Ладислаус, Броскат Мартин, *Усташка држава Хрватска 1941-1945*, Интернационал паблишинг, Београд, 1994.

Џацић Петар, *Нова усташка држава. Од Старчевића до Павелића и Туђмана*, Политика, Београд, 1991.

Miloš Knežević

FEARS AND HATRED IN POLITICS
The historical dimension of Serbo-hatred
and Serbophobia

Abstract

As a factor in the condition and form of various emotional flows in the world of everyday life, hatred is especially noticeable in hateful discourse, i.e., in hate speech. However, hatred manifests itself as a negative and destructive emotion in other areas as well, so it is possible to recognize political, geopolitical, historical and national hatred. The mentioned forms of hatred are closely connected, while some of them are even intertwined to the point of indistinguishability. What distinguishes them as a whole from the phenomenon of individual hatred is their group, collective and mass character. Therefore, these forms are studied in the fields of ethnopsychology, social and political psychology, but also in the field of psychology of emotions.

As a subject of research, forms of hatred expressed in the past and present towards the Serbian nation as a whole and towards its individual members are of special importance. The point is in the Serbophobic attitude towards the Serbs within the South Slavic ethnic space, but also in the attitudes that have been established towards the Serbian nation in the European and global context. In that respect, media representations of the Serbs as a disruptive factor in historical events are of great importance. In accordance with these representations, the Serbs are portrayed according to demonic and diabolical stereotypes, dehumanized and thus deprived of the right to self-defense.

Differentiated and concretized forms of Serbophobia can be recognized in political and geopolitical,

as well as in historical and interethnic relations. As a specific ethnophobia, national phobia and national hatred, Serbophobia is generically and morphologically similar to Slavophobia, Russophobia and antisemitism. However, Serbo-hatred is not merely a negative emotion that only threatens to create future destructive effects. Much worse than that, Serbo-hatred is an ethnopsychic reality that has already caused the disastrous historical consequences of persecution and extermination for the Serbs in the middle of the 20th century. Serbophobia in the Second World War resulted in genocide against Serbs committed by the Croatian Ustaše in the so-called The Independent State of Croatia (NDH). One of the reasons for the need to interpret modern hate speech is the renewal of right-wing and neo-Ustaše ideology in Croatia, which is based on xenophobia, anti-Serbian racism and genocidal premises. Therefore, it is necessary to constantly remind that the genocide in the Jasenovac concentration camp and other death camps in Croatia was committed against Serbs, Romani and Jews. Hence, the interpretation and understanding of Serbophobia has not only an academic character, but also represents a moral act of conscience, based on a culture of deep memory in which crimes committed out of hatred and genocide against Serbs are condemned.

Keywords: Hatred, fear-hate anger, hate speech, political hatred, national hatred, anti-Serbism, Serbo-hatred, Serbophobia, Serbocide, self-hatred, Slavophobia

ПОЛИТИЧКИ ГОВОР И ЗЛОУПОТРЕБА ЕМОЦИЈА У ПОЛИТИЦИ

Сажетак

Испитујући моћ речи, говора и прича, аутори у овом раду указују на могућности и праксу њихове злоупотребе у политичке сврхе. Политички говор може да проистекне из матрице одговарајућих наратива, али може да буде и инструмент којим се наратив с намером подражава, подржава, појачава и распростире у политичком простору, ради манипулације грађанима (бирачима) и остваривања личних и парцијалних интереса манипулатора. Кретање трагом ове мисли ауторе је довело до закључка да се политички говор употребљен у сврхе манипулације окреће ирационалном у човеку, да рачуна с емоцијама и могућности емоција да плавећи људска бића поплаве рационалност у њима, сузе им видике, те на тај начин припреме људе за усмеравање и афективно реаговање. Да би се што боља манипулација масом постигла, људи се морају уплашити, и зато политички говор поприма особине војничког беседништва, позајмљујући из ратништва појмове попут непријатеља и издајника.

Кључне речи: Политички говор, политички мит, манипулација, страх, рат, непријатељ, издајник

* Илија Кајтез, Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет Унион – Никола Тесла, ilijasbm@ptt.rs

** Срђан Старчевић, Војна академија, Универзитет одбране у Београду, srdjan.starcevic@vs.rs

УВОД

Десетинама хиљада година пре настанка првих трајних насеобина, заједнице *homo sapiens* биле су номадске. Крстарећи Африком, Блиским и Средњим Истоком и Европом, ови древни људи нису згртали добра, јер нису познавали ни личну својину нити су располагали знањима која би им омогућила да кварљиве намирнице дуже чувају, већ су све што им је било потребно носили са собом: „ватру, оруђе, оружје, одећу, знања, језике, обичаје, приче (прим. аутора).“¹ Постоје археолошки докази да су се и у дубокој старини, у доба чије лавиринте догађаја не обасјава звездано светло писаних трагова, људи окупљали око ватре и ту причали,² то јест размењивали своје идеје. Те идеје су, потом, обликовале њихова заједничка мишљења и деловања према свету који их окружује, па и само њихово заједништво.³ Размена порука, по мишљењу Клод Леви-Строса, један је од три основна нивоа

1 Žak Atali, *Kratka istorija budućnosti*, Arhipelag, Beograd, 2010, стр. 22.

2 На додели Нобелове награде за књижевност 1961. године у Стокхолму Иво Андрић је између осталог рекао: „Стога бих желео да тежиште...излагања поставим, као што је по мом мишљењу право и умесно, на разматрање о причи и причању уопште. На хиљаду разних језика, у најразноличнијим условима живота, из века у век, од древних патријархалних причања у колибама, поред ватре, па све до дела модерних приповедача која излазе у овом тренутку из издавачких кућа у великим светским центрима, испреда се прича о судбини човековој, коју без краја и прекида причају људи људима. Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању краја нема. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да заваара крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх? Или је циљ тог причања да нам осветли, бар мало, тамне путеве на које нас често живот баца, и да нам о том животу, који живимо али који не видимо и не разумемо увек, каже нешто више него што ми, у својој слабости, можемо да сазнамо и схватимо; тако да често тек из речи доброг приповедача сазнамо што смо учинили а шта пропустили, шта би требало чинити а шта не. Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслути, ако не сазнати смисао те историје. И то без обзира на то да ли обрађује прошлост или садашњост“.

3 „Замислите један типичан приказ. Спустило се мрак. Логорска ватра гори. Цепанице пуцкетају и избацују варнице испод звезданог неба. Старац устаје и све очи се усмеравају на његово мудро изборано лице осветљено треперавом светлошћу. Прича почиње. И док приповедач говори, сваки слушалац замишља описане догађаје. Њихова машта дочарава осећања која имају и јунаци приче. Ово је изузетно моћан процес. То је дословно стапање мноштва умова у заједничку свест.“ Kris Anderson, *TED govori*, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2016, стр. 10.

комуникације унутар сваког друштва.⁴ Умберто Еко је мудро (ус)тврдио да је култура у својој бити комуникација.⁵ Из овога следи закључак да је јавно говорништво морало бити зачето веома рано у људској праисторији и да је битно утицало како на формирање друштвених установа, обичаја и веровања, што га чини културним феноменом, тако и на одређивање циљева људских заједница и начина да се дође до циљева, што ово говорништво чини политичким феноменом. Од тада до данас, у структури политичког говорништва налази се, макар латентно, усмерење ка људској емоционалности или, тачније, тежња да се код публике пробуде и распламсају одређена осећања, помоћу којих говорник стиче одговарајућу власт над публиком, њеним жељама, хтењима, стрепњама, надама и деловањима. Смисао сваког говорништа, а политичког посебно, јесте да се руководи људима и да се они поведу у жељеном смеру.

МОЋ РЕЧИ

Комуникација⁶ међу људима обавља се на много начина и разним средствима, али најмоћнији алат у служби међуљудске комуникације јесте језик.⁷ Значај језика је мудро запазио филозоф воље за моћи Фридрих Ниче: "Миленијумска духовна делатност наталожила се у језику". После овакве (пре)дубоке мисли нема се шта ни додати али ни одузети. Геније је мера свему. Изговорене и записане речи преносе најразличитије податке (од баналних до врло суптилних), знања и значења људима који могу бити просторно и временски блиски, али и веома удаљени. Многе се информације и значења могу

4 Claude Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977, стр. 308.

5 Umberto Eco, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973, стр. 207.

6 "Комуникација - пренос информација од једног појединца до другог или од једне групе до друге, било говором или путем масовних медија, од великог је значаја за свако друштво". Antoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006. стр. 464.

7 „Када би на свету постојала само једна једина тајна, сложена загонетка језика и неодгонетна мистичност људског говора, та и таква тајна била би сасвим довољна да пролазни Човек одгонета ту моћну мистерију кроз све векове свога Постојања; толико је тешка, запретена и неразмрсива тајновитост језика и недокучивост вештине и велови говорења људи. Језик је једна од највећих загонетки људског рода, високо уздигнута у своду свих веловитих Тајни животворног трајања и мучног хода људског рода кроз даровано и чаробно Време. Можда магија језика наговештава и саму Тајну Живота или је људским даром говора учињен покушај да се разреши Тајна света, или можда само укаже нашем роду где и на којем путу треба да тражи решење Загонетке Трајања, ако је она уопште и извесна за запале људе.“ Илија Кајтез, *Мисао и космос*, Добротољубље, Београд, 2018, стр. 171.

пренети и другачијим средствима, на пример звуком, покретом или симболом, а то нарочито важи за осећања. Симболи⁸ су посебно моћни преносници значења. Ипак, без језика (речи⁹), комуникација међу људима била би сиромашна, ако уопште и могућа. Наши симболи добијају своја надчулна значења¹⁰ у контексту у који су урођени, а не из своје бити.¹¹ Ткање од речи или прича неопходно је стварима да би се испољиле као симболи.¹² Око истог симбола људи се могу окупити са

8 “Ми живимо у свету симбола и свет симбола живи у нама, цео свет је једна симболичка башта или лавиринт... *Симболи* су заправо херменаутика оног езотеричког, тајанственог и загонетног. Они си мостићи и копче преко којих човек успоставља везу са могућим и непознатим светом у себи и изван себе. Симболи се не могу до краја дефинисати, јер означавају више него што речи могу захватити... значење (смисао) симбола није дато и затворено, већ задато и отворено. Они откривају скривајући и скривају откривајући... И савремени човек живи у свом свету симбола, па моћници њиме често манипулишу управо (зло)употребом симбола.“ Иван Коларић, *Филозофско теолошки лексикон*, Легенда, Чачак, 2010. стр. 347.

9 „Бескрајно ткање речи, химна песме, бол патње и вечна потрага за Смишлом дешава се од самог искона човековог изрона и трагања за загонетком Живота и тајном Космоса. Сви умни и мудри људи су...духовна сабраћа на том шареном историјском тргу и светлосном трагу.“ Илија Кајтез, *Човек и тајна*, Добротољубље, Београд, 2015. стр. 7.

10 Леп и значајан пример натчулности јесте симбол мача у *Библији*. О томе врло поучно пише Богољуб Шијаковић. “...управо Христос, који је све поздрављао „Мир вам!“, успротивно се чисто биолошком начину човјековог постојања, и то на радикалан начин: „Не мислите да сам дошао да донесем мир на земљу; нисам дошао да донесем мир него мач. Јер сам дошао да раставим човјека од оца његова и кћер од матере њезине и снаху од свекрве њезине.“ (Ат 10:34-35).— Како да разумијемо ове ријечи кад их говори онај за ког су „блажени миротворци, јер ће се синови Божији назвати“ (Мт 5:9)? Мач који доноси Христос није мач насиља и неправде, већ је то мач који треба да раскине наше везе са доминирајућим биолошким начином постојања. Ако смо „синови Божији“ тек онда смо „блажени миротворци“, а ако смо синови у биолошком смислу, ако нас везују стеге биологије и природног живота, онда не можемо бити „блажени миротворци“. То је дакле мач који раскида нашу спрегу са чистом природношћу, из које непосредно слиједи насиље. Читав живот као такав, као биолошка појава, заснован на чистој природности, јесте борба за опстанак, то је један живот сукоба, живот ратова, а Христос доноси мач који треба да раскине нити што нас везују за такав живот и да успостави једно другачије родитељство. Управо то ново и другачије родитељство, које је на небесима, чини од нас блажене миротворце. Али ‘свијет’ одбија такво родитељство: „својима дође, и своји га не примише.“ (Јн 1:11). Б. Шијаковић, „*Varij polemologica*“, *Православље и рат*, Зборник радова, природно Борислав Гроздић, Београд: Медија центар „Одбрана“, Институт за филозофију и друштвену теорију 2017, 39-65.

11 „Симболи немају унутрашње и непроменљиво значење, те нису независни до контекста.“ Klod Levi-Stros, *Mitologike, tom I. Presno i pečeno*, Prosveta, BIGZ, Beograd, 1980, стр. 57. Да су симболи несхватљиви изван контекста (образовања или културе) говори и Ђуро Шушић: „За човека без опште културе застава је само комад крпе одређене величине, тежине, боје, облика итд... Ако би неком човеку из забаченог афричког племена показали крет и упитали га шта је то, он би вероватно одговорио да су то две укрштене греде или два укрштена штапа: он гледа чулни знак али не види натчулна значења.“ Ђуро Шушњић, *Žetva značenja*, Čigoja štampa, Beograd, 2005, стр. 8-9.

12 „Симбол је нешто што стоји уместо нечег другог...речи које користимо да бисмо упутили на одређене објекте заправо су симболи који представљају оно о чему мислимо. Нејезички гестови или облици комуникације такође су симболи...Мид је сматрао да се људи у својим

различитим жељама и намерама: људи се око крста могу збити с бројаницама, али и са оружјем у рукама; могу пристати на трпљење неправде, а могу покренути и крсташки рат. Разлику и даље праве речи које их позивају на окупљање око симбола и делање према њему или у његово име. „Користити неку реч значи користити стварност коју она означава.“¹³ У људској духовној историји и историји уопште пресудно важну улогу, значај и значење имају слова, речи, приче и симболи. Неки сматрају, и пренаглашавају, да је човекова *differentia specifica* у односу на сва друга бића у томе што је човек и симболично биће или биће симбола. Ипак, треба знати да он није само биће симбола, и да постоји преко шездесет дефиниција човека, које га не могу до краја дефинисати и потпуно одредити, иако симболи играју јако важну улогу у људском животу, трајању и пре свега његовој духовној повести. Човек је невероватно сложен, противречан и парадоксалан и можда је он највећа Тајна Космоса.

Моћ речи¹⁴ опажена је још у старом веку, нарочито у старој Грчкој, у којој се живот у полисима одвијао пред очима свих и стога био окренут говору и разговору. Стари Хелени су о свему важном, битном и вредном мудро и дубоко (про) мислили и донели далекосежне судове и закључке. Оскар Вајлд би мудро и лепо рекао у почаст речима: „Има ли ичега тако стварног као речи...“ Говор и разговор употребљавани су да би се дошло до истине о појавама као вредности по себи, али и да би се постигао одређени циљ. Треба се (при)сетити само славног филозофа Сократа, његове бабичке вештине и његовог непрекидног (раз)говора и дијалога на трговима да би се дошло до потпуне истине појмова. Зато је рано уочено да није важно

међусобним интеракцијама ослањају на заједничке симболе и разумевање. Будући да људска бића живе у симболички богатом универзуму, готово све интеракције између појединаца укључују размену симбола.“ *Entoni Gidens, Sociologija, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006. str. 19.*

13 Ђовани Sartori, *Demokratija, šta je to?*, CID, Podgorica, 2001, стр. 261.

14 „Људи речима и делима покушавају да осмисле своје протицање између хладних звезда, одгонетну тајне ноћи и боли сваког убог дана и човека међу њима. Они који пишу и користе речи као своја највреднија и убојита оруђа најбоље знају и спознају моћ, али истовремено и немоћ и многа ограничења писаних и свих изговорених речи. Речи су огањ, мелем и рана, речи су оштра сечива мача и речи су завој рањене душе. У самој основи језика и писања јесте преношење значења и трагање за смислом људског постојања.“ Илија Кајтез, *Musaio и космос*, Добротољубље, Београд, 2018, стр. 9

само шта се говори, него и како се говори.¹⁵ Размишљајући о јавном животу стари Хелени су, дакле, препознали значај речитости, тако да су још софисти¹⁶ подучавали своје ученике говорништву, припремајући их за активну делатност у јавној сфери и бављење политиком. Политика је спој супротности: с једне стране, она је делатност управљања јавним пословима и усмерена је ка интеграцији и функционисању друштва као целине; с друге стране, она је сва у тежњи ка освајању и очувању власти с намером да се остваре парцијални интереси и присвоје (користе) ограничени природни и друштвени ресурси, што је усмерава ка пољу друштвених сукоба.¹⁷ Оно што је несумњиво, јесте то да је политика *друштвена* делатност и да не може постојати без *друштва*. Како духовито примећује Ендру Хејвуд: „Усамљене индивидуе, као што је Робинзон Крусо, могу да буду у стању да развијају једноставну економију, створе уметничка дела и слично, али не могу да се баве политиком. Политика настаје тек кад се појави Петко (или Петка).“¹⁸ Пошто се политика може дефинисати као општи друштвени процес или делатност управљања друштвом, његовог усмеравања ка заједничким циљевима и доношења норми и одлука о најважнијим питањима друштвеног живота,¹⁹ постаје јасно да је у свакој политици комуникација нужност. У политици је пре свега неопходно придобити људе, прибавити сагласност макар једног дела становништва и постићи договор (компромис), али и предност у односу на противника (у борби за власт), па се у политици нужно говори, разговара, преговара, оговара и наговара. Исократ је тачно запазио: „Реч је вођа свих подухвата и свих замисли.“²⁰ Велики писац и гроф Лав Толстој о речи пише: „Реч може да сједињује људе, може да их

15 Славни говорник Демостен, пошто је на личном искуству осетио важност лепог говора, када би га упитали шта је најважније у говорничкој вештини, одговарао би: „Најважније су три ствари: прво, како се нешто каже, друго, како се нешто каже, и, треће, како се нешто каже.“ Милан Шипка, *Култура говора*, Прометеј, Нови Сад, 2008, стр. 97.

16 Суштина деловања софиста у старог Грчкој је била не наука и истина него убеђивање: „...њихова суштина је у намери да се необразовани и неупућени људи убеду у истинитост чак и лажног става, уколико то одговара интересима софиста. То значи да су за остварење циља допуштена сва говорна средства, па и безочна лаж...“ Иван Коларић, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1998, стр. 59.

17 Срђан Старчевић, *Револуција и легитимност*, Чигоја штампа, Београд, 2020, стр. 21-25.

18 Endru Hejvud, *Politika*, Clio, Beograd, 2004, стр. 11.

19 Miroslav Pečujlić, Vladimir Milić, *Sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, стр. 142.

20 Dragoljub Mićunović, *Istorija društvenih teorija 1*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, стр. 19.

разједињује; реч може да служи љубави, али може да служи и непријатељству и мржњи. Чувај се речи која разједињује људе или служи непријатељству и мржњи.”²¹ Ипак, треба имати на уму и оно што је Макијавели у свом славном делу *Владалац* саветовао владарима да се добро наоружају и да имају снажну војску, јер довољно је јасно његово упозорење да су сви наоружани пророци победили а ненаоружани пропали. Дакле, поред речи треба имати и подршку за своје речи а то су пре свега друштвена и економска моћ,²² бројна, обучена и дисциплинована војска и снага државе. Тада се реч владара (на)далеко чује и увек поштује.

Према мишљењу Карла Фридриха које су подржали, промовисали и развили бројни, углавном амерички политиколози, легитимност власти заснива се на подршци. Иако се оваквом схватању легитимности може штошта замерити, савремени демократски политички живот потврђује тезу о власти као двостраном односу између управљача и управљаних. Испитивања јавног мњења и моделовање политичких изјава, одлука и деловања на основу њих, последица су древне структуре моћи и власти у коју су уписани пристанак и узајамност, што је уочио славни антрополог Клод Леви-Строс проучавајући домородачке заједнице у Латинској Америци.²³ Међутим, у истој оној забити у Бразилу у којој је пронашао ову структуру власти, Леви-Строс је видео како се знања, технике и алати, до тада непознати Намбикварама које

21 Лав Толстој, *Пут у живот II*, Златна књига, Лесковац, 2009. стр.105.

22 Моћ је једна од константи у међуљудским односима од како постоји човек као друштвено биће. Мењају се извори, облици и начини реализације друштвене моћи и моћи уопште, али моћ остаје један од битних карактеристика људских заједница. У савременом свету моћ је магична реч пред којом се клањају сви од великих до малих, од моћних до немоћних. Нико није лишен и ослобођен деловања неке или више моћи: светске, регионалне, локалне или породичне, војне или економске, политичке или геостратешке. Моћ постаје савремено божанство, световна религија.

23 „Пристанак је у исти мах извор и граница моћи... Друго запажање произлази из претходног разматрања: пристанак је психолошка основа моћи, али она се у свакодневном животу исказује игром уступака и противустапа између поглавице и његових другова, чиме се узајамност уводи као друго темељно обележје моћи. Поглавица има моћ, али мора да буде великодушан. Он има дужности, али може да добије више жена. Између њега и групе успоставља се равнотежа између уступака и привилегија, услуга и обавеза, која се непрестано обнавља... поглавица постоји зато што у свакој људској групи постоје људи који, за разлику од осталих, воле углед ради угледа, које привлаче одговорности и за које јавни послови не значе само тешко бреме, већ и награду.“ Klod Levi-Stros, *Tužni Tropi*, Zepher Book World, Beograd, 2011, стр. 385-387.

је посматрао, претварају у рукама њиховог умешног поглавице у корисне инструменте за учвршћивање политичке позиције и манипулацију.²⁴ Стално „ослушкивање жамора“ и „опипавања пулса“ бирачке базе постаје у савременим демократијама део свакодневних „ритуала“ обнављања или потврде легитимности власти. Политички говори, отуда, настоје да изразе мноштво поопштених жеља, нада и интереса и обећају њихово достизање, остваривање, унапређење и заштиту. Политичким говором се политичке идеје пресађују из ума говорника у срца и душе његових слушалаца. Користећи говор као *рационално* средство, политички говорник у главама присталица изграђује *ирационално*²⁵ архитектонско здање саздано од обећања и осећања. Политички субјекти увек вештом манипулацијом заиграју на људска срца, нежна осећања и велика обећања, они говоре (слушаоцима и бирачима) оно што они желе да чују и они их вешто (за)воде до земље Утопије, а када освоје власт убрзо заборављају сва или готово сва обећања и иду у све нове Утопије и жељене наде. Завођење масе од вештих оратора је оно чега су се са правом прибојавали велики филозофи Хеладе Платон и Аристотел када су писали о свим слабостима демократије и реалним опасностима да демагози (они који воде народ) преузму народ и да га одведу и до тираније, као најгорег облика власти и политичког уређења у једној држави. У свету увек вреба лукавство, притворство и лаж.

Политичко говорништво у себи сједињује три вештине настале из три практичне потребе политичког говорништа: прво, да се политички опонент надговори и, потом, да се аудиторијум убеди и наговори.²⁶

Надговорити опонента, изгледати у праву, потреба је политичког говорника проистекла из намере да се за сопствену

24 Klod Levi-Stros, *Tužni Tropi*, наведено дело, стр. 362-368.

25 Фјодор Достојејски у свом делу *Зачети из подземља* (1864) уводи наратора Човека из подземља, који: „противи се настојањима рационалиста, хуманиста, позитивиста, либерала, утилитариста и социјалиста да опишу људску природу као есенцијално рационалну и добру и да реформишу друштво како би обезбедили општу срећу. Он се буни против науке и разума, против читаве либералне и социјалдарвинистичке визије, све у име људске субјективности-неукротиве, незадрживе, ћутљиве и непромишљене људске воље. Људска воља, каже Човек из подземља, сувише је непредвидива, сувише разнолика да би теоретски ум могао шематизовати.“ Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000. стр.408-409.

26 Морис Гарди тврди да говорник употребљава аргументе да убеди и наговори аудиторијум. Sreten Petrović, *Retorika*, Savremena administracija, Beograd, 1995, стр. 9.

ствар придобије аудиторијум који може да бира између различитих опција односно између два или више изнетих мишљења или решења. У овоме говорнику помаже еристичка дијалектика, вештина спорења дозвољеним и недозвољеним средствима (стратегемама или триковима) чија сврха није да се дође до објективне истине, него да се изнета тврдња прихвати од учесника у спору и/или аудиторијума као истинита.²⁷ Ђовани Сартори је запазио да је у миру политика „рат речима“ у коме се за своју страну користе позитивни емотивни знаци, а за опоненте називи са негативним емотивним набојем.²⁸ Понекад неодговорна политика која користи „рат речима“ у неким повољним или измењеним друштвено-политичким приликама доведе и до стварног рата. Мудри људи саветују да се превише олако не користе прејаке и запаљиве речи јер у једном тренутку оне захтевају и таква (не)дела. Слободан Јовановић када је писао о Едмунду Берку је упозорио да су прејаке речи револуционара у Француској буржоаској револуцији касније их присиле да предузму крвави црвени терор јер су запаљивим речима пробудили најниже нагоне у радикалној и револуционарној маси и после тих и таквих запаљивих речи све вође револуције се нису смеле супротставити тој ужасној плими насиља и злочина, чији је симбол била гиљотина. После прејаких и отровних речи које су летеле до слушаоца и присталица Револуције почеле су да лете главе на трговима Француске. Мудрост света налаже да се са речима буде опрезан и пажљив, много пажљивији него са оружјем, јер речи и јесу некад убојитије оружје од оружја самог.²⁹ Мудри Епиктет би саветовао: “Кад хоћеш у разговору да саопштиш своје сабеседнику неку истину, најважније је да се не жестиш и да не изговараш ниједну лошу или увредљиву реч.“ Човек глобализације и садашње генерације би коначно морале схватити да свет није (за)почео са њима и надамо се, да историја света неће завршити са неодговорним човеком данашњице.

27 Артур Шопенхауер, *Како бити увек у праву*, пето издање, Службени гласник, Београд, 2020, стр. 12-13.

28 Ђовани Sartori, *Demokratija, šta je to?*, наведено дело, стр. 261.

29 „Ми знамо да пуном пушком треба опрезно руковати, а нећемо да знамо да тако исто треба бити опрезан и у речима. Реч може не само да убије него и да учини горе зло од смрти.“ Лав Толстој, *Пут у живот II*, Златна књига, Лесковац, 2009. стр.112.

Убеђивање аудиторијума представља вештину којом дух говорника помоћу речи продире у дух слушалаца и којом убеђење говорника савладава потенцијалне отпоре духовних снага слушалаца. Аудиторијум, после успешног убеђивања, прихвата аргументе говорника и његова убеђења интериоризује, па их осећа као своја властита или као природу ствари, нешто што се само по себи подразумева. Мада изгледа као да убеђивање подразумева ангажовање рационалних потенцијала говорника и аудиторијума, оно често запада у подилажење најнижим људским нагонима и погађа слабе људске стране. Говорник може вешто да манипулише предрасудама, сујеверјем, страховима и сујетама својих слушалаца.

Наговорити аудиторијум представља већу вештину од претходне. Она се може дефинисати као способност говорника да се „лагано и вешто увуче у вољу другог како би она прихватила неку одлуку.“³⁰ То је, уједно, за говорника прелазак са изговарања речи на изазивање и, уколико се може, усмеравање активности, а за аудиторијум скок из пасивног стања слушања у делатно стање извршавања изговореног, уз сва одступања које субјективна људска намера показује када се пројектује на објективни зид друштвено-историјске стварности. Права реч изговорена у одсудном часу може да одјекне као звон хиљада звона која позивају на узбуну. „Реч је велики властодржац, који неупадљиво постиже најчудеснија дела“³¹, учи нас Горгија.³²

У историји је било и таквих владавина које су биле засноване скоро искључиво на речима. Добар пример такве једне владавине била је она Робеспјерова: владавина заснована на јавно изговореној речи и ефектима говора у Конвенту и Јакобинском клубу.³³ Као други пример може да послужи Савонаролина владавина у Фиренци крајем XV века, коју је

30 Sreten Petrović, *Retorika*, наведено дело, стр. 9.

31 Dragoljub Mićunović, *Istorija društvenih teorija 1*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, стр. 26.

32 Горгија је био прослављени говорник, филозоф и државник. Колико је Горгија био славан говори и позлаћена статуа у Олимпији на којој пише: „Ниједан од смртних људи није пронашао лепшу вештину да душу за дела врлине спреми од Горгије“. Постао је неприкосновени мајстор реторике и софистике, па је једно време бављење говорништвом названо „горгијање“. Већа почаст не може да се добије у свету створених људи.

33 Срђан Старчевић, *Политички смисао жртва револуционарног терора*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2018, стр. 101-102.

политичком анализом овековечио Макијавели. У савременом добу, за разлику од Савонароле и Робеспјера као људи чистих мотива, злоупотреба речи и манипулација грађанима дело је политичких елита које из таквог деловања, које поприма облике пропаганде и индоктринације,³⁴ извлаче вишеструку личну и парцијалну корист (економску, политичку и социјалну) и убиру дивиденде у новцу, моћи и угледу. Потребно је подсетити да је од доба Макијавелија у политику ушло зло и да они који су се бавили или се баве политиком мало воде рачуна о моралу а највише о интересима, пре свега личним а после тога и државним.

Реч изречена у политичком простору, међутим, може и да се осамостали у односу на политичког говорника и да делује упркос његовим намерама, па и против њега. Стефан Цвајг ово речито описује на примеру Француске буржоаске револуције и њених вођа: „То је једна од тајни готово свих револуција и трагични удес свих вођа: нико од њих не воли крв, а ипак су приморани да је проливају... Кривица француских револуционара није у томе што су се опијали крвљу, већ у томе што су се опијали крвавим речима: они су лудовали што су створили крвави речник, зато да би народ одушевили и само себи посведочили своје радикалство, и што су непрестано бунцали о издајницима и губилишту. Али када народ занесен, опијен, опчињен овим пустим, раздражљивим речима касније заиста затражи „енергичне мере”, које су му приказане као нужне – вођама понестане храбрости да се успротиве: они морају да гиљотинирају, да њихове приче о гиљотини не испадну лаж. Њихови поступци морају силом да јуре за њиховим бесомучним речима, и тако почиње језива утакмица, јер нико нема смелости да изостане за другим у овом лову на народне симпатије.“³⁵ За све вође Револуције било је боље да су послушали једну арапску пословицу: “Кад говориш, твоје речи треба да буду боље од ћутања.” Пут освајања власти преко и помоћу револуције и рата доводи многе људе у велика

34 „У економској области манипулација (потрошачима) узима облик рекламе; у политичкој области манипулација (бирачима) узима облик пропаганде; у области васпитавања и образовања манипулација (младима) узима облик индоктринације; у области слободног времена манипулација (укусима) узима облик индустрије забаве и сна; у области религиозног живота манипулација (верницима) узима облик верске идеологије.“ Đuro Šušnjić, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, стр. 44.

35 Stefan Cvaig, *Žozef Fuše – lik jednog političara*, Ethos, Beograd, 2003, стр. 36-37.

животна искушења, а једно од њих је глагољивост, и говорење и онога што у мирнодопским приликама човек никад не би ни рекао ни помислио.

Војин Димитријевић је запазио да су јакобинци дали терору име, али су сами били неискусни терористи.³⁶ После њих, уследили су други практичари терора, који су их далеко надмашили како у погледу бруталности средстава за осигурање власти тако и у погледу техника манипулације.³⁷ Реч се користити као артиљеријска припрема напада. „Свађа која се замеће слична је потоку што се пробија кроз насип: чим се пробио, не можеш више да га задржиш. А свака свађа изазива се и подјарује речима“ пише римски песник Јувенал (Decim Junije Juvenal, 60- ?). Професор Шушњић саветује: „Пуцање из десетерца претходи пуцању из топова. То су речи иза којих остају видљиве последице: има непријатних, отровних и смртних речи којима се постиже страшни учинак на људску душу и сећање.“³⁸ Међутим, Шушњић мудро каже да нас најтеже савијају невидљиве руке. „Улогу батине преузима техника сугестије, што значи да жандара и тамничара замењују експерт за пропаганду и уредник новина.“³⁹ Ново време има своје (све) речи и нове технике убеђивања. Интерпретација и перцепција стварности постају важније од истине о стварности, јер се услед сложености и променљивости друштвене стварности оснажило уверење да се стварност конституише око извесних парадигми и представа.⁴⁰ У савременом, глобализованом свету, свету постистине, као плод постмодернистичких тежњи да се деконструише старогрчко наслеђе у западној (грчко-римској и јудео-хришћанској) цивилизацији, „активирање разлика“ водило је ка „разбијању целине“ и привидној ликвидацији „великих прича“ или „метаприча“.⁴¹ Тврдимо привидно, јер је највећа метаприча, она неолиберална, у ствари добила

36 Vojin Dimitrijević, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982, стр. 16.

37 О терору у Октобарској револуцији види у: Илија Кајтез, *Револуционарно насиље, химна слободи или апологија зла*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 219-305.

38 Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 2004, стр. 12.

39 Đuro Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*, наведено дело, стр. 216.

40 Vojislav Stanovičić, *Politička teorija, tom I*, drugo popravljeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008, стр.

41 Изрази из: Jean-Francois Lyotard, *Šta je postmoderna*, KIZ Art press, Beograd, 1995, стр. 24-27.

планетарни замах, обрачунавајући се беспошtedно са мањим, локалним наративима које је фрагментисала и чије је раздробљене делове потом користила. „Премда је велика прича на измаку, то није препрека да милијарде прича, оних мањих и оних већих, престане ткати ткиво свакодневног живота“, објашњава Лиотар.⁴² Отуда мишљење и живот у наративима не само да није престао да постоји, него је добио на својој манипулативној снази: никада се у политичком животу није брже заборављало и никада се лакше велики и јавни прелази с једног на потпуно супротно становиште нису чинили и то уз одобравање и награђивање. Нама се чини да уопште није могуће да се говори о Човеку без прича и причања, јер је то његова исконска и вечна потреба и онтолошка равна битисања, и да би Човек испунио или покушао да осмисли свој Смисао постојања и трајања. Када боље размислимо о Човеку, Свету и повести људи, долазимо до једног закључка да је мало тога новог под капом небеском у онтолошком смислу.

ПОЛИТИЧКИ МИТОВИ И ЊИХОВА ПОЛИТИЧКА (ЗЛО)УПОТРЕБА

Саткана од речи, прича има велики утицај на људе. Наше сећање, наше тумачење прошлости, наша оправдања или покуде садашњости, наши снови и наде јесу приче састављене, попут мозаика, од разнобојних делова од којих су неки важна сведочанства истине, рационалности, хуманости и објективности, док су други моћни одблесци ирационалне, емотивне, субјективне, пристрасне, варљиве, самодопадљиве и/или самопоричуће стране људске природе. Ове приче не би постојале да за нас немају значај и значење, што се може доказати чињеницом да се неки њихови мотиви, они најзначајнији, појављују у различитим облицима, у свим културама широм света. Прерастајући у митове, они постају „путокази, велики криптограми смисла, настали на важним раскршћима историје човечанства,⁴³ али и смислене структуре изведене из структуре људског духа, *митологике*, како је своје капитално дело назвао Леви-Строс.

42 Jean-Francois Lyotard, *Šta je postmoderna*, наведено дело, стр. 27.

43 Milan Matić, *Mit i politika*, Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 16.

Политички митови су митске приче о људској заједници, њеном оснивању, пореклу, структури, поретку, суштинским друштвеним кризама, јуначким подвизима и великим личностима. Иако ове приче не морају да буду истините и најчешће то нису (мада неку истину могу изрећи), оне снагом приче утичу на емоције, мишљење и поступке људи.⁴⁴ Било да делују на нагонски слој у човеку или да изнова сједињавају људску природу са вечним космичким принципима или да као симболичке структуре делују на човека, његово мишљење, осећање и деловање, политички митови јачим или слабијим интензитетом утичу на друштвена кретања сваког типа друштва, па и оног (пост)модерног. Политички митови представљају моћно идеолошко оружје које делује на оно ирационално и несвесно у човеку, те се могу (зло)употребити да подупру и одрже оно што је Моска назвао „политичком формулом“. Још чешће, митски елементи уграђени су у друштвене предрасуде, омиљено средство за управљање масама и усмеравање њене, често деструктивне, енергије. Ови митски елементи друштвеним предрасудама дају привидно достојанство вечне истине и нуде лажну наду да су путоказ историје која се понавља. „Нема друштва које не мисли да је једино оно испливало из светиње. Због тога други људи никада нису сасвим људи“,⁴⁵ упозорава Рене Жирар. Готово да нема заједнице која је одолела искушењу да о себи не мисли на најбољи начин, а да напротив друге заједнице гледа са висине и приписује им особине које су мање узвишене од сопствених. Људско несавршенство је универзално.

Не чуди то што су митским маглама обавијене странице људске прошлости, већ то што иста магла покрива и нашу садашњост и будућност. У политичком миту често је сублимирано ирационално начело које повезује прошлост и садашњост, традицију и модерност, обичајне и савремене облике друштвених односа. Политички митови населили су се у наше животе, да из њих више не изађу.

44 „Смисао мита није да ствари и појаве своди на њихове узрочне везе, на опште законе, већ да делује на људске ставове узорима чија вредност није објективно-научна, већ морално-антрополошка, односно специфично људска.“ Milan Matić, *Mit i politika*, наведено дело, стр. 43.

45 Rene Žirar, *Nasilje i sveto*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1990, стр. 339.

Политички митови су често симптоми друштвене кризе. Криза уноси страх, несигурност и осећај беспомоћности у појединце, сламајући њихову индивидуалност и стапајући их у масу. Потом се друштво, збијено у масу, отвара за све сугестије. Ризница симбола и парола користи се у модерним политичким ритуалима ради истог циља који је ритуална пракса, као најстарији вид афективно-симболичког изражавања у људским заједницама, имала у древном друштву. Ова ризница отвара се на два начина: спонтано и инструментално.

Решавајући судбоносне загонетке постојања и опстајања, заједница се често окреће прошлости, јер у богатом арсеналу искуства тражи оријентире и путоказе спаса.⁴⁶ Када је човеку поглед напред нејасан и замућен он се обавезно окреће назад и у ризници прошлости покушава да (про)нађе решење за дане који следе. Ако се не назире рационално решење, или је оно превише споро и скупо, на сцену ступа политички мит, најчешће заснован на некритичком, ненаучном, предрасудама набијеном и идеолошки обојеном тумачењу историје и традиције. Занос који у народу изазива мит није само дело политичких манипулатора и не би био могућ да митска свест није специфично људска и дубоко укореењена у човеков архетип. Човек заиста осећа потребу за митским, магијским и мистичним, нарочито у временима великих криза, ратова, напетости и ишчекивања, када страх индивидуе гура у стадо. Политички мит је реална политичка снага чији су корени у култури и традицији народа, али и људској природи. Понављање митских образаца јесте оживљавање и појачавање свих оних елемената традиције који одговарају емоционалном стању, духовном расположењу и потребама народа. Ипак, треба имати на уму оно што Милан Матић с правом запажа, а то је да се „неретко догађа да нека заједница или друштво највише заостају управо у ономе што у својој прошлости највише уздижу и величају; у оном, дакле, што је митски мотив њиховог историјског самољубља.“⁴⁷ Вероватно је то и несвесна тежња појединца, заједнице и друштва да истакну оно што би желели

46 Наш нобеловац Иво Андрић пише: “У тренуцима, кад осетимо да нам се тле измиче испод ногу и руке узалуд пружају увис, ми се нагонски хватамо за оно што дотад нисмо знали да знамо и имамо. Пред нама искрсавају затрпана искуства и навике наших предака за које нисмо слутили да живе у нама.”

47 Milan Matić, *Mit i politika*, наведено дело, стр. 39.

да имају а из неких ирационалних разлога немају, то је скривена потреба човека и заједнице да буду бољи и више своји него што сада јесу. То је бол и патња за својим слабостима. Уосталом чим народ или заједница на својој застави истакне територију и границе земље значи да су му територија и границе несигурне, непризнате и угрожене и да је то више израз жеље, наде и хтења тога народа за сопственом државом него реалног стања у заједници света. Нико лепше не сања о миру од војника, пустите робље да сања и пева о слободи.⁴⁸

Није, ипак, само историја снажан подстицај и простор политичке митологизације; митологизацији подлежу кључни кодови епохе, а данас су то пре свега економија и питања у вези са економијом (у савременом свету новац је бог) и људска права (било да су схваћена као покриће за егоизам, друштвене неједнакости или за хуманитарне војне интервенције⁴⁹), који су упрегнути у кола неолибералног крила глобалне моћи. Економија колико год била производ рационалног, вера у економију, сакрализација економизма, ирационална је. Решавање многих планетарних проблема не може се препустити невидљивој руци тржишта, да се послужимо изразом Адама Смита. Ипак, у политичком говору данашњице, економска питања односе превагу над свим осталим проблемима. С друге стране, људски тип „размаженог детета“, односно човека утилитаристе, који рачуна само на права, а калкулише с дужностима и пребацује их на друге, производи неморално друштво засновано само на интересним акцијама.⁵⁰ А на пуком интересу не може се засновати трајна заједница. „Јер ако интерес приближује људе, то траје само неколико тренутака; он је у стању да створи

48 Велика је мисао нашег песника Бранка Миљковића који каже: „Да ли ће слобода умети да пева као што су сужњи певали о њој“. Миљковић само да је ово написао заслужије венце бесмртне славе.

49 Toni Coady (Cecil Anthony John Coady, неформално познат као Tony Coady, 1936-) дефинише хуманитарну интервенцију: „као намерни чин једне земље, групе земаља или међународне агенције с циљем вршења власти изван онога што је уобичајено „унутрашња политика“ друге земље или групе земаља.“ С. А. Ј. Coady: „The ethics of armed humanitarian intervention“, Washington: United States institute of peace, 1 st published, July 2002, p. 1.

50 Ђовани Sartori, *Demokratija, šta je to?*, наведено дело, стр. 266. и 313. „Корупција је толико присутна зато што се у глобалној економији данашњице све чешће мисли да је постојање интереса довољан разлог за акцију, односно, да интерес легитимизира акцију. Оваква вулгаризација интереса, односно, његовог остварења по сваку цену, доводи од криминализације система, група и појединаца.“ Nebojša Majstorović, *Korupcija, uzroci, ekspanzija i intervencija*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012, стр. 8.

међу њима само једну спољашњу везу...Ако чак погледамо у суштину ствари, видећемо да сваки склад интереса крије у себи неки потајни или само одложени сукоб. Јер, тамо где влада само интерес, како нема ничег што обуздава присутне егоизме, свако ја се налази према другоме на ратној нози те ниједно примирје у томе вечном сукобу не може бити дуга века. Интерес је, заиста, нешто најнепостојаније на свету. Данас ми је корисно да се удружим с вама; сутра ће ме исти разлог учинити вашим непријатељем. Такав узрок може дакле довести само до пролазних зближавања и до тренутних удруживања.⁵¹ Дакле, само на интересу није могуће изградити стабилан и трајан друштвени поредак јер је интерес сувише нестабилан, подложен променама и несталан, када су вредности у питању оне су далеко стабилније, укоренењеније и трајније.

МАНИПУЛАЦИЈА ЕМОЦИЈАМА У ПОЛИТИЧКЕ СВРХЕ: СТРАХ И МРЖЊА

Тешко је манипулисати слободним, добро информисаним, у критичком духу образованим и економски независним (што не значи богатим) човеком. Такав сваку информацију пропушта кроз критичке филтере саздане од истинитости и корисности. Да би се манипулисало појединцима потребно је или изоловати их или стопити их у масу. Изолован човек⁵² је врло рањив, јер нема чврст друштвени ослонац: усамљен је, неинформисан и немоћан; он нема моћ друштвеног деловања. С друге стране, маса задржава моћ бројности и друштвеног деловања, али губи могућност критичког промишљања. Испитујући осећања масе, Гистав ле Бон је дошао до закључка да ову кресе импулсивност, несталност, раздражљивост, претеривање и поједностављеност осећања, нетолерантност и конзервативизам, али и поводљивост, лаковерност и ауторитарност. Ле Бон је, даље, утврдио да у маси нестају свесне личности и наместо њих на сцену ступа гомила анонимних и због тога неодговорних

51 Емил Диркем, *О подели друштвеног рада*, Просвета, Београд, 1972, стр. 220.

52 Нажалост глобализација и урбанизација у спрези са идеологијом неолиберализма је човека учинила усамљеним, издвојеним, самим и егоистичним чија је изгледа једина сврха да буде равносни потрошач, конзумент реклама и корисник политичких слобода и гласачких права једино када су неки од избора, иако се политички избор све више своди готово на исто. Међутим, човек на Западу у великој мери апстинира. Изолован човек града је одлична мета за манипулацију и (за)вођење од разних организација, партија, демагога и вођа.

људи који због бројности стичу осећај несавладиве моћи, али чија се моћ повинује тежњи да се сугерисане идеје претворе у дело.⁵³ Поводљива и лаковерна и истовремено ауторитарна и отворена за сугестије, маса је погодна за обликовање (осећања и мишљења) и усмеравање (избора и деловања). Тумачећи порекло речи маса (од старогрчке речи за јечмено брашно, преко латинског *massa*, тесто) Игор Мандић пише да је храна сиромаша протегнула своје значење на све оне који су је редовно конзумирали, те да бити део масе значи спадати у сиромашне, изопштене и потлачене. Елита намеће овај назив онима које презире, али којих се уједно и плаши.⁵⁴ Изгледа да порекло речи указује и на другу, подједнако важну особину масе: као што се тесто може обликовати, што је пожељно и/или потребно у пекарском занату или домаћинству, тако се и маса може обликовати, што је неопходно за неке врсте владавина. Да би се обликовала маса, она се прво мора формирати, а потом се на њу мора деловати, што увек чине људи који су предодређени за вође, у оба случаја посредством емоција, пре свега страхом.

Страх⁵⁵ се у унутрашњој политици често користи ради сужавања власти на врху и јачања власти науштрб слободе грађана. Страх у људима буди оно најгоре, нарочито ако је људска егзистенција доведена у питање. Сведени на нагонску подлогу, уплашени људи изгубе све што се културом стиче током живота. Када страх превлада у једној заједници, искрсава велика опасност од манипулације овом заједницом срозаном страхом, то јест од политичке злоупотребе те

53 Gistav le Bon, *Психологија gomile*, Gradac K, Čačak–Beograd, 2007, стр. 17-21. и 23-35.

54 Igor Mandić, *Gola masa*, Znanje, Zagreb, 1973, стр. 12.

55 Страх је је врло комплексна емоција и оно што је укоренено у човеку од памтивека и која ће човека пратити до судњег дана. Филозофи о страху говоре и следеће: “У том егзистенцијалном смислу антика не познаје страх, феномен страха јавља се у хеленизму и пре свега у хришћанској религији. Почетком ренесансе преко просветитељства па све до Хегела страх је само један моменат светског ума, логоса...Кјеркергор тематизује феномен страха као битно одређење човека. Код Кјеркергора егзистенцијални страх се превладава хришћанским веровањем. Пуно значење феномен страха задобија у филозофијама егзистенције...Код Хајдегера страх постаје једна од централних категорија, то је страх ту-битка препуштеног самом себи, сигурног у самог себе и одређеног као страшљива слобода к смрти... Изражавајући оно Ништа човек искушава несигурност свог Ја али и властитост свог опстанка...Појам страха има такође велико значење у Фројдовој психоанализи, првобитно као трауматична последица чина рађања, тј. као понављање тада доживљене беспомоћности у новој средини, напуштености након сигурности и, као психофизичка реакција на ситуацију опасности рођења...“ *Filozofski riječnik*, U redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984. str. 315.

емоције. Морис Диверже је указивао на камуфлажу као једно од стратегијских средстава коришћених у свим режимима. Реч је о раскораку између стварних и јавно заговараних циљева: јавно прокламовани циљ представља параван или димну завесу што скрива праве политичке или друге лукративне мотиве, борбу за остваривање партикуларних интереса и достизање прикривених, арканских циљева.⁵⁶ Политичка манипулација није ништа друго него дугорочна политичка лаж и лепо упакована обмана. Политичку камуфлажу, по себи манипулативно средство, најлакше је употребити када страх завлада друштвом, а маса се потчини вођи. Заведена речима, вођена ланцима искованим од политичких митова и предрасуда, у негвама од симбола и парола, егзистенцијално угрожена и уплашена маса делује по диктату. Нема тог решења које јој неће зазвучати оствариво: довољно је присетити се нацистичких застрањивања, закона, ратова и злочина.

Да би се страх потхрањивао, потребно је непрекидно указивање на опасности. Отуда се у јавном (политичком) говору користи војни дискурс. Честа употреба речи као што су: рат, непријатељ, издајник, борба, победа, херојство, морал, жртве и других речи карактеристичних за војну науку и ратна дејства чине да војни дискурс обележи политички говор и преплави јавни простор.

Указивање на непријатеља, изазивање страха од његовог деловања и мржње⁵⁷ према њему, посебно је делотворан алат за манипулацију масама. „Мржња, како ли се лако у људима јавља, и на своме путу затирања и разарања прво љубав и

56 Шипе у: Moris Diverže, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966, стр. 122-123.

57 „Мржња је одвише људска и нагонска, окренута у саме дубине паганске душе човека, зло је у нама притајено, сталожено и забрављено, свагде и увек око нас лебди, лако је дохватно свима и близу свачије оштре руке и затрованог срца, сваком човеку брзом и тешком руком и лаким оком досежно, врло примамљиво, има заводљиву лакоћу постојања и много драгих замки. Зло се често облачи у шарена и скупоцена одела, заузима истакнуте друштвене положаје и моћи, пресијава се од златне раскоши, заслепљује обичне, телесне људе, док љубав је увек притајена и строго пропитује себе, и мучи се вечним и вечитим питањима да ли је довољно пожртвована и искрена, несебична и целосна, блага и исцелитељска. Зло је блиско и нашем пролазном телу и прашњавом кораку и сећању на прошле дане, поразе, посрнућа, понижења и жестоких битака плам, зло блешти драгим камењем и заузима високе рангове сталежа и наследне престоле, све око себе разгрће, пали и потире, унижава, ништи и поништава, традицију и сећање, вредности и врлине, људе и осећања. Зло је опасни, истрајни и упорни играч овога света“. Илија Кајтез, *Мисао и космос*, Добротољубље, Београд, 2018, стр.151.

разумевање гази, растаче и ништи. Живот мржње тражи смрт љубави.”⁵⁸ Непријатељ у овом случају мора бити јавни, то јест опасност коју он доноси мора да се односи на цело друштво или његов већи део. О значају непријатеља у политици најречитије је писао Карл Шмит, који сматра да појам политичког израста на разликовању *пријатељ – непријатељ*. Да би политички односи уопште постојали, по Шмитовом мишљењу, неопходно је да постоје два субјекта: ми и непријатељ. Док је пријатељ или савезник тек пожељан или се једноставно подразумева у ми-групи, непријатељ има прворазредни значај. Шмит одбацује замагљивање непријатељства у либералистичкој матрици економске конкуренције и политичке дискусије, а политичко не схвата као дневну полемику у оквиру државе. Непријатељ је увек општи и јавни, а не лични. Непријатељ је страна скупина са којом је у крајњем случају могућ рат. Из овога следи закључак да политички опстанак подразумева спремност за потенцијални ратни напор и преузимање ризика. Она заједница која није спремна да носи такав терет губи право да одређује непријатеља, али тиме не престаје да их има, већ се мора повиновати моћном заштитнику који преузима политичко одлучивање у своје руке. Шмитово становиште је јасно: није довољно да се један народ или држава разоружа, па да помисли да су му на свету преостали само пријатељи. „Ишчезава само слаб народ.”⁵⁹ Добро је читати, знати и памтити шта мудри људи говоре, саветују и пишу, не ради њих самих јер су они своју земаљску мисију завршили него ради нас још увек живих.

Непријатељ може бити спољни и унутрашњи, као што и друштвени сукоб може бити спољни и унутрашњи. Ако се непријатељ одређује као спољни, онда се недвосмислено користи ратничка реторика. Овоме погодују различити друштвено-историјски услови и већ постојећи наративи, али се они по потреби „подгревају“ а то чине политички господари такозване „дневне агенде“ – они који одлучују о актуелности политичких тема. За потребе манипулације емоцијама, непријатељ се мора приказати као опасан, подмукао, низак у

58 Илија Кајтез, *Смисао и траг - Човек разапет између тврде Земље и хладних Звезда*, Добротољубље, Београд, 2019, стр. 519.

59 Шире у: Срђан Старчевић, Илија Кајтез, Горан Вукадиновић, „Рат у средишту политичког – актуелност Шмитовог погледа на рат“, *Војно дело*, 1/2016, МЦ Одбрана, Београд, 2016, стр. 102-121.

својим вредностима, намерама и поступцима, нечовечан и зао. Насупрот таквом непријатељу, велича се сопствена заједница,⁶⁰ тако да се на раседу који дели вредности, идентитете, обичаје и особине између друштва и његових непријатеља ватреним речима распирује мржња.⁶¹ Потом изазвану ватрену мржњу и непријатељство треба правилно усмеравати, што може водити у стварни рат. Понекад до рата дође зато што вође после речима датих ратних завета не могу да устукну пред захтевима разјарене масе, а понекад зато што вође опажају ратно стање као погодно за њихово деловање и будућу ратну победу. Пјер Брисо је у Законодавној скупштини током Француске буржоаске револуције говорио: „Рат је у данашње време благодет за народ. Једина невоља које би се требало плашити јесте у томе да до рата не дође.“⁶² Историја је показала и (по)сведочила много пута да када засвира ратна труба и загрми оружје тада се сваки људски разум и рационални разлози мира склањају са светско-историјске позорнице. Велике људске жртве и ужасна ратна разарања приводе стране у рату поново разуму и потреби да се примирјем врате за преговарачки сто. Законитост рата је следећа коликогод оружани сукоб да траје и коликогод да кошта у животима и материјалним губицима он мора на овај или онај начин да се заврши јер рат није природно стање живота него ванредно стање живота, уосталом као и болест код човека.

60 Манипулација људским осећањима и ставовима увек користи црно белу слику света која је лако прихватљива и схватљива за масу и најниже слојеве друштва. Неки сматрају да је успон Хитлера у Немачкој произашао управо на томе да је Хитлер толико сложене друштвено-историјске теме тако једноставно објаснио својим следбеницима да је њима апсолутно било све јасно: ко је на страни доба а ко је на страни зла, ко је непријатељ а ко пријатељ, ко је одабран народ а кога треба без милости уништити. Хитлер у својој сулудој и злочиначкој идеологији није оставио ни мало сумње по било ком питању и за све је имао врло једноставан и категорички одговор. Научници су тога доба писали томове расправа, које нажалост нико није ни читао нити разумео. Исто тако је чинио и Стаљин када је “појашњавао” науку марксизма, дијалектике и историјског материјализма. Он није остављао у својим “тумачењима” места за сумњу, расправу или полемику. Све је било и јасно и разумљиво. Страдала је само Истина, као целина сазнања.

61 Мржња и непријатељство су по Клаузевичевој тројственој теорији рата карактеристични за народ, док је рат за државу (владу) ствар политички инструмент који она користи рационално, а за војсковођу и његову војску рат наступа уз игру вероватноће и случаја, па за њих представља слободну игру духа. Шире у: Срђан Старчевић, Срђан Благојевић, „Кревелдов спор са Клаузевичем – да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, 2/2017, стр. 117-134.

62 Срђан Старчевић, *Политички смисао жртва револуционарног насиља*, наведено дело, стр. 53.

У суштини, рат⁶³ као облик друштвеног сукоба има све функције друштвених конфликта.⁶⁴ Луис Козер тврди: „Сукоб са другим групама доприноси успостављању и потврђивању идентитета групе, те одржава њене границе насупрот друштвеног света који је окружује.“⁶⁵ Професор Шушњић (на)додаје: „Идентитет се моћно испољава када је угрожен: тада појединац повлачи оштре границе према другима.“⁶⁶ Може се рећи да се у друштвеним конфликтима успостављају и одржавају групни идентитети и јача кохезија групе – када улазимо у конфликт са другом групом, ми збијамо своје редове и постајемо свеснији наше повезаности. На делу је Канетијево „ишчезавање страха од додира“ које нам доказује да је група постала попут „једног тела“.⁶⁷ Новостворено јединство истовремено значи и стишавање изражавања разлика унутар групе, односно владавину јединства, а ако је оно манипулативног карактера, на делу је владавина једноумља. Тоталитарним режимима увек је потребан спољни непријатељ (или макар унутрашњи) да би јединство унутар државе било челично и да би власт онога који је на челу била потребна, нужна, неупитна и стабилна.

Постојање унутрашњих друштвених конфликта различитог интензитета карактеристично је за сва друштва. Напросто то је елементарна логика живота, јер напетости и сукобљавања нема само тамо где влада одсуство живота. Насиље унутар заједнице је увек присутно, али најчешће не у мери која угрожава њен опстанак. Међутим, када насиље постане очигледно, многи му се са одушевљењем препуштају

63 Своје виђење рата даје и Богољуб Шијаковић који пише: „Узроци“ рата су *рачуница рата*, тј. интерес осигуран силом. Зато је истина рата уствари однос снага. Истина је вишак у снази, вели Мишел Фуко... Он истиче да историјско-политички дискурс истину и право види у односу снага, а субјекта који говори о праву и тражи истину искључује из философско-правне универзалности: припадност табору омогућава да се дешифрије истина: *дискурс рата и историје је пристрасни дискурс*. За Фукоа није ријеч о томе да се историја просуђује према некој идеалној схеми, природном закону или Божијој вољи; поредак и институције су „закони осушене крви“ иза којих се налазе заборављене побједе и поразима.“ Б. Шијаковић, „Рат и рационалност“ (1992), у: Б. Шијаковић, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство, Философија историје*, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 179-192.

64 „Где има живота, има и личних и друштвених конфликта и има места и за акцију људи.“ Илија Кајтез, *Социологија*, Универзитет одбране - Војна академија, Медија центар „Одбрана“, 2019, стр. 707. Шире о друштвеним конфликтима у: Илија Кајтез, наведено дело, стр. 703-716.

65 Luis Kozier, *Funkcije društvenog sukoba*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2007, стр. 50.

66 Đuro Šušnjić, *Teorije kulture*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2015, стр. 339.

67 Eljas Kaneti, *Masa i moć*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2010, стр. 13-14.

и тада оно може довести до потпуне дезинтеграције заједнице, до њеног коначног уништења. Ипак, може се рећи да слободно испољавање свих унутрашњих сукоба дозвољеним средствима и пожељним каналима спречава нагомилавање непријатељства и незадовољства који би у свом кумулативном ефекту, уколико би били потиснути, па у неком моменту експлодирани у друштвеном простору, имали далеко теже последице. „Сукоб служи као вентил за отпуштање непријатељстава која би, уколико не би постојали такви излази, разорила однос међу противницима.“⁶⁸ Поред тога, постојање мноштва конфликта често је боље него постојање само једног конфликта. Један сукоб води ка поларизацији друштва – друштво се дели на два супротстављена тabora. Када постоји мноштво конфликта, између различитих група се успостављају различити односи. Једна група може да буде супротстављена другој у једној врсти конфликта, а савезник у некој другој. Ипак, када се политички злоупотребе, унутрашњи друштвени конфликти могу да поприме чудовишне размере.

Унутрашњи непријатељ углавном је третиран или као побуњеник или, чешће, као издајник. Овде је реч о унутрашњем друштвеном конфликту у коме насиље може жестоко да се разбукти, а оградe између релативно сличних идентитета могу да се опажају као несавладиве препреке за даљи заједнички живот. У крајњем случају, политичко јединство доведено је у питање и то води у поделу друштва која може бити праћена грађанским ратом. Посебан случај представља борба са онима који различито мисле унутар исте идентитетске скупине. Познато је да се у блиским групама конфликти јављају са јачим интензитетом – јеретик се осуђује више него неверник. Јерес значи „сам одлучити“, а „јеретик предлаже алтернативе тамо где би група желела да их нема.“⁶⁹ Босије бритко запажа да је јеретик онај ко има личне идеје.⁷⁰ Борба против издајника или „јеретика“ борба је против алтернативног пута ка истим циљевима. Ова борба води се због одступања од доктинарног пута, ради идеолошке монолитности. Она, дакле, из перспективе политичких вођа, има своје функције. Да би се

68 Luis Kozer, *Funkcije društvenog sukoba*, наведено дело, стр. 57.

69 Luis Kozer, *Funkcije društvenog sukoba*, наведено дело, стр. 94.

70 Срђан Старчевић, *Политички мисао жртва револуционарног насиља*, наведено дело, стр. 56.

водила, неопходно је да се издајник прикаже као опасан, чак и опаснији него што је спољни непријатељ.

Дискурс издаје карактерише употреба најоштријих речи. Поларизација друштва на „вернике“ и „јеретике“ има велику моћ интегрисања за скупину „вернике“ чак и око сасвим малих разлика у односу на „јеретике“. Страх од издаје и подривајућег деловања унутрашњих непријатеља користи се за распламсавање мржње према „јеретичима“ која нараста до неслућених размера. Према ономе кога мрзи, маса је спремна да поступа нечовечно; мржња је припрема за деловање и биће довољно да јој се сугерише шта да уради, па да се насиље покрене. Уосталом нико се тако страшно не мрзи и не прогони као онај који те много подсећа на тебе и који ти је по свему близак, сличан и наличан.

ЗАКЉУЧАК

Наша култура заснована је на комуникацији, чији је најзначајнији алат језик. Од давнина, људи се служе речима да пренесу своја знања, емоције, намере, наде, веровања итд. другим људима, али и да изразе своје потребе, интересе и циљеве. Нема друштвене делатности којој не треба језик, па се зато језик обогаћује, развија и грана на мноштво стручних језика.

Употреба речи и моћ речи највише је изражена у оним делатностима у којима је потребно убедити људе да мисле, осећају и раде оно што им говорник сугерише (саветује или наређује). Зато и не чуди то што се говорничка вештина нарочито неговала у политичкој, правној, верској и војној сфери. Ако се политика у миру схвата као „рат речима“, како тврди Сартори, онда је јасно да се политичким говором политичке идеје пресађују из ума говорника у срца и душе његових слушалаца, при чему се настоји сузбијање утицаја политичких опонената. Пошто је човек сложено и противречно биће (између осталог он је истовремено рационално и ирационално биће), када је на делу манипулација у политичкој сфери, политички говор увек рачуна с емоцијама. Без обзира на то да ли жели да придобије, дирне, уплаши или охрабри примаоце поруке, манипулатор (одашиљач поруке) зна да га слушају људи. То људско у њима

он жели да заведе и инструментализује. Такав политичар говор користи као *рационално* средство за постизање својих циљева, али у главама слушалаца изграђује *ирационалну* творевину сачињену од обећања и осећања.

Манипулација емоцијама у политици нарочито је опасна када рачуна на изазивање страха и мржње и када политички говор склизне у војни или ратни дискурс. Тада се користе појмови војне науке и ратовања, а у политичком животу искрсавају, прво у говору, а потом и у (не)делима: непријатељи, издајници, тешке борбе, жртве... Кржаве речи воде крвавим делима. Прво се страхом људи сабијају у масу, а потом маса раздражује да би одобрила и спровела насиље. Тиме се завршава циклус: спољни фактор (политички говор) деловао је према унутра манипулацијом (стварајући страхом стопљену и мржњом надражену масу), па је унутрашњи фактор (колективна свест масе) еруптирао и преточио се у сугерисано дејство према споља (насиљем).

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson Kris, *TED govori*, Vulkan izdavaštvo, Beograd, 2016.
- Atali Žak, *Kratka istorija budućnosti*, Arhipelag, Beograd, 2010.
- Свајг Стефан, *Žozef Fuše – lik jednog političara*, Ethos, Beograd, 2003.
- Coady C. A. J, *The ethics of armed humanitarian intervention*, Washington: United States institute of peace, 1 st published, July 2002.
- Dimitrijević Vojin, *Terorizam*, Radnička štampa, Beograd, 1982.
- Diverže Moris, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966.
- Eko Umberto, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.
- Hejvud Endru, *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
- Kaneti Elias, *Masa i moć*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2010.

Kozer Luis, *Funkcije društvenog sukoba*, Mediterran publishing, Novi Sad, 2007.

Коларић Иван, *Филозофско теолошки лексикон*, Легенда, Чачак, 2010.

Коларић Иван, *Филозофија*, Учитељски факултет Ужице, Ужице, 1998.

Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2006.

Le Bon Gistav, *Psihologija gomile*, Gradac K, Čačak–Beograd, 2007.

Levi-Strauss Claude, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1977.

Levi-Stros Klod, *Mitologike, tom 1. Presno i pečeno*, Prosveta, BIGZ, Beograd, 1980.

Levi-Stros Klod, *Tužni Tropi*, Zepter Book World, Beograd, 2011.

Liotard Jean-Francois, *Šta je postmoderna*, KIZ Art press, Beograd, 1995.

Majstorović Nebojša, *Korupcija, uzroci, ekspanzija i intervencija*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2012.

Mandić Igor, *Gola masa*, Znanje, Zagreb, 1973.

Matić Milan, *Mit i politika*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.

Mićunović Dragoljub, *Istorija društvenih teorija 1*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.

Pečujlić Miroslav, Milić Vladimir, *Sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

Petrović Sreten, *Retorika*, Savremena administracija, Beograd, 1995.

Sartori Đovani, *Demokratija, šta je to?*, CID, Podgorica, 2001.

Stanovičić Vojislav, *Politička teorija, tom I*, drugo popravljeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Šušnjić Đuro, *Drama razumevanja*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.

Šušnjić Đuro, *Ribari ljudskih duša*, Čigoja štampa, Beograd, 2004.

Šušnjić Đuro, *Teorije kulture*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2015.

Šušnjić Đuro, *Žetva značenja*, Čigoja štampa, Beograd, 2005.

Žirar Rene, *Nasilje i sveto*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1990.

Емил Диркем, *О подели друштвеног рада*, Просвета, Београд, 1972.

Кајтез Илија, *Смисао и траг - Човек разанет између тврде Земље и хладних Звезда*, Добротољубље, Београд, 2019.

Кајтез Илија, *Мисао и космос*, Добротољубље, Београд, 2018.

Кајтез Илија, *Револуционарно насиље, химна слободи или апологија зла*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2009.

Кајтез Илија, *Социологија*, Универзитет одбране - Војна академија, Медија центар „Одбрана“, 2019.

Пери Марвин, *Интелектуална историја Европе*, СЛЮ, Београд, 2000.

Старчевић Срђан, Благојевић Срђан, „Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички?“, *Српска политичка мисао*, 2/2017, стр. 117-134.

Старчевић Срђан, Кајтез Илија, Вукадиновић Горан, „Рат у средишту политичког – актуелност Шмитовог погледа на рат“, *Војно дело*, 1/2016, МЦ Одбрана, Београд, 2016, стр. 102-121.

Старчевић Срђан, *Политички смисао жртва револуционарног терора*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2018.

Старчевић Срђан, *Револуција и легитимност*, Чигоја штампа, Београд, 2020.

Filozofski riječnik, U redakciji Vladimira Filipovića, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.

Толстој Лав, *Пут у живот II*, Златна књига, Лесковац, 2009.

Шијаковић, Богољуб, „*Varia polemologica*“, *Православље и рат*, Зборник радова, приредио Борислав Гроздић, Београд: Медија центар „Одбрана“, Институт за филозофију и друштвену теорију 2017.

Шијаковић Богољуб, *Присутност трансценденције: Хеленство, Хришћанство*,

Философија историје, Београд: Службени гласник, ПБФ 2013, 179-192.

Шипка Милан, *Култура говора*, Прометеј, Нови Сад, 2008.

Шопенхауер Артур, *Како бити увек у праву*, пето издање, Службени гласник, Београд, 2020.

Илија Кајтез, Srdjan Starcevic

POLITICAL SPEECH AND MISUSE OF THE EMOTIONS IN POLITICS

Summary

Examining the power of the words, speeches and stories, the authors in this paper pointed out the possibilities and practices of their misuse for political purposes. Political speech can come from the structures of appropriate narratives, but it can also be an instrument by which the narrative is intentionally stimulated, supported and disseminated in the political space, in order to manipulate citizens (voters) and to gain the partial interests of the manipulator. Following the trail of this thought, the authors concluded that political speech used for manipulation purposes turns to the irrational in man, counting with emotions and the ability of emotions to flood human beings and their rationality and narrow their perspectives, thus preparing people for directed affective reaction. In order to achieve mass manipulation, people must be frightened, so political speech takes on the features of soldier's vocabulary, borrowing from warrior terms such as enemies and traitors.

Key words: Political speech, political myth, manipulation, fear, war, enemy, traitor

УДК 316.647.3:323.12(=163.41)(091)

Миленко Бодин

Београд

МРЖЊА КАО (АУТО) ДЕСТРУКЦИЈА ДОМАЋИНА* Од комунизма до друге Србије

Сажетак

У раду се анализира структурална веза између говора мржње и тоталитарних идеологија. Култура сећања се испоставља као супротстављена стратегији заборављања или анти-култури уопште. Нарочито се разматра историјска перспектива говора мржње и његових последица у односу комунистичке идеологије према Србији и српском народу.

Кључне речи: Мржња, култура, говор, идеологија, сећање, комунизам

СТАНДАРДНИ ОБЛИК, МРЖЊА - ПРЕМА СПОЉА

Мржња је као осећање које изнутра обухвата човека одбијајућим или чак уништавајућим поривом према појави или људима ка којима је усмерена. Појавне форме зависе од различитих чинилаца њеног интензитета.

* Појам домаћина употребљавам у два смисла. Прво као мету вируса мржње и друго као слику живог људског организма тј. алузију на национални идентитет државотворне традиције друштва који изнутра разарају преносници вируса – тоталитарне идеологије. (прим. аут.)

Супротно од љубави која тежи стапању или живљењу са поменутим усмерењима. Међутим, однос између мржње и љубави није једноставан у најмању руку јер, ради се о разлици супротних полова људског расположења (емотивних инвестиција) сличног или истог енергетског интензитета или потенцијала.

Ипак, чини се да постоје и суштинске разлике не само оне по положају у међусобној релацији. Љубав може да постоји као такорећи самостална вредност уколико је схватимо онако како је схватају хришћани - као другу реч за самог Бога. Супротно томе изгледа да мржња мора имати неку референцу и ако и она може бити опис стања човекове душе. Свеједно, она мора да се "храни" стално изнова. Када се то зна онда је могуће њоме и манипулисати.

Мржња не може стати у једну реч као Љубав али зато може у говору бити ефикаснија од љубави. Уколико је освешћена, осмишљена и усмерена на постизање циља против предмета мржње који се најједноставније операционализује у појму *непријатеља*.

И заиста дуга је историја тог искуства са манипулацијом мржњом. Једна од главних манипулација је и стратегија заборав на мржњу и њена дела која се чудно негирају изразом *недела*. Деловање на недело јесте осветљавање деловања мржње и зато оно мора бити део безбедносне и опште културе. Културе одбране од мржње чији је аспект и заборав на мржњу јер, рекли смо она за разлику од љубави временом престаје да буде мржња и постаје нешто друго али не и сасвим друго. Дакле, преобликује се и тиме прикрива.

Нарочито је опасан инструментални облик мржње као да она служи љубави према Богу, човеку или људима уопште. Мржња се у тим случајевима лако претвара и у ауто-деструкцију.

Мржња према другом је, рекло би се логична, за разлику од мржње према себи. Током целе историје људског рода она је усмеравана према разноврсним доживљајима непријатељства и одсликавала стање са или без разлога за радикалну нетрпељивост, чак и негацију предмета мржње

као форме која треба да живи уопште, дакле све до уништења (поништења појаве). Тако је умногоме настајала “традиција” мржње у културном миљеу који зовемо Западом из кога су и проистекле све тоталитарне идеологије.

На овом месту само ћемо истаћи да је „дубоки тон“ историјског континуитета таквом наративу давао Ватикан (заједно са Немачком први признао Хрватску и Словенију као независне државе и тиме озваничио распад Југославије) и то у садејству са антисрпским идеологијама и организацијама. Тако комунистичка партија прокламује у предвечерје другог светског рата „уништење велико-српске буржоаске творевине“. И то у садејству са хрватским усташким покретом који се заснива на антисрпском шовинизму а означен је фашистичким иако далеко ближи нацистичкој идеологији.

За њих је Србија „шизматичка“ земља а њена традиција православља као светосавље је извор велико-српског национализма. Наравно да се у појам национализма учитава значење које је садржано у сопственој перцепцији – шовинизам. Историјски утемељен, непријатељски став Ватикана према православним земљама и народима тако у новом времену добија политичку конкретизацију у стварању одијума према Србији.

Једна од најпознатијих полуга стварања пожељних ефеката антагонизације је парадигматична политичка оријентација Карла Шмита у смислу одређивања ко је пријатељ а ко непријатељ.¹

Уколико се Шмитова парадигма наслони на наслеђене стереотипе и функционализује у пропагандне сврхе добијамо већ познате (нацистичке, антијеврејске и антисловенске) последице.

О овим савремени рефлексацијама мржње у “културу” говора или наратива вишеслојне мржње сведоче анализе Слободана Вуковића о антисрпском дискурсу. Тако су, према њему, на Западу у ратним збивањима Хрвати и Словенци представљени као пријатељи и уз њих се у медијима доминантно везују појмови цивилизације, демократије или

¹ Видети у Србији преведен и објављен текст: К. Шмит, *О појму политичког*, Трећи програм Радио Београда, Београд, 1995.

европејства. Чак се и за муслимане у Босни и Херцеговини налазе позитивне конотације у описима па су они у ствари увелико секуларизовани и носиоци одбране мултиетичности па и мултикултуралности.

За Србе је наравно резервисано све оно што „следује“ непријатељу. Варварство, неевропска оријентација, комунизам, национализам...Ови описи не би били довољни за стварање једног наратива који премашује дневно-политичке потребе пропаганде, па се прибегава уласку у дубље, структуралне описе.

У том контексту се „открива“ да су Хрвати и Словенци рационални, склони раду, финоћи, тржишној економији и уопште су део западно-европског културног идентитета. У исто време Срби су ирационални, склони византијском мистицизму и нераду, традиционалисти склони диригованој економији и уопште су део примитивног источно-европског идентитета.²

Из тога је следио и говор мржње различитих нивоа од непосредних излива до различитих облика рационализације. Тако и сећање. Оно се обликује према успеху мржње односно уколико је успела анихилација “непријатеља” онда нема ни сећања на мржњу јер носиоци мржње теже већ реченој рационализацији односно неутрализацији мржње у сећању.

Ако анихилација није сасвим успела онда ће дела па и говор мржње остати у сећању предмета или жртве мржње бар у неком облику док ће мржња као таква опстати код носиоца и вероватно бити појачана. Онај други је још омраженији јер увек својим бивањем али и сведочењем подсећа на мржњу и дела мржње.

Међутим, постоји и инверзна логика мржње (она која је мање “логична”) она која се окреће према унутра а не креће се према споља. То значи да имамо посла са различитим облицима поунутрења стварања другог у себи као предмета мржње или непријатеља.

У исто време онај “спољашњи други” може чак да постане привидно предмет идентификације. Такав је случај

² Видети: Слободан Вуковић, *Срби у наративу Запада*, Институт друштвених наука, Београд, 2018.

инверзије описан као “Стокхолмски (Бејрутски) синдром” када се жртве мржње идентификују са мрзителима (мучителима) и они рационализују њихове поступке мржње.

Слично је и са жртвама страховладе уопште или конверзије уверења одређеног броја Јевреја пред нацистичком опасношћу или пред окупационом влашћу геноцидног непријатеља.

МРЖЊА ПРЕМА УНУТРА

Међутим, најсуптилнији и по својим последицама најопаснији је облик који ћу назвати структурално-инверзни облик мржње. У њему се стичу услови за тотално (тоталитарно) поништење људскости а у име “људскости” као облика рационализације. То је омогућено “припремом” у идеолошком захватању људских живота односно револуционарним деловањем где је и таква инверзија део преокрета (револуције).

У име конструкција идеологије па и оне које се “заклиње” у људски рај на Земљи затире се оно људско у човеку ма колико било можда слабо или недостојно али ипак неупоредиво више људско од оног што је нечовечна конструкција човека.

И када кажем идеологија то морамо да објаснимо.³

Сматрам да је најзаснованије разумевање идеологије према смислу директног (тврдог) или индиректног (меког) утицаја на расуђивање или обликовање мишљења.

На основу тога идеологијом сматрам такво обликовање мишљења које искривљује свест пасивним односом према различитим идејама и њиховим комбинацијама. “Искривљење” је последица (не и намера) јер не прати сам ток свести већ се препушта готовим - припремљеним облицима свесних (менталних) форми и садржаја. Исто важи и за вредновање и формирање судова о “објективној стварности”. То је “мекше” схватање идеологије или оно индиректно.

Тврђе или директно схватање идеологије везано је са

3 Творац појма *идеологија* је француски мислилац Де Траси (Destutt de Tracy) који на неки начин опредељује и касније најутицајније разумевање појма идеологије, оно марксистичко. Сасвим у духу материјализма аутор сопствено учење о сензуализму претвара у учење о стварности и деловању у њој, које назива Идеологијом (1796). Своје ставове разрађује у делу “Елементи идеологије”, 1801. године.

операционализацијом идеологије на промишљени начин који укључује свесно спровођење форми и садржаја мишљења обично у доктринарним моделима али и механизма обликовања свести појединца па све до читавог друштва. Ова примена укључује и намеру искривљења свести које се тумачи као “исправљање” свести које је, према идеолошком приступу, већ било на други начин идеолошко. Тиме су отворена врата за дискурс индоктринације, пропаганде и усмераваног говора мржње.

Намеравано, реч је о деловању које ставља у погон или мобилише на деловање у складу са циљаном рационалношћу која произлази из програма остваривања идеологије. Стварност се у “глави” појединца производи према механизмима диригованог мишљења подржаног друштвеном стандардизацијом која темељи *поглед на свет*.

О РЕВОЛУЦИОНАРНОМ ПРЕОКРЕТУ МРЖЊЕ

Овакво обликовање мишљења структурално производи мржњу за разлику од раније помињаних оспољавајућих начина где је *други* потенцијална мета мржње. Структурално други се испоставља посредством мржње јер онај који није унутар идеолошког програма у њеној функцији означен је унапред (*априори*) као непријатељ. Један од најпознатијих примера је нацистичка идеологија “коначног решења” односно поништења (анихилације) Јевреја који је постао део међународне културе сећања на страшни злочин геноцида посредством термина *Холокауст* (најближи превод – “истребљење”).

Нешто слично није урађено и са мржњом коју је нацистичка идеологија усмерила и према другим “нижим расама” нарочито према словенским народима који су били страшне и најбројније жртве ове злочиначке идеологије.

Нацизам наводим као пример за поунутрење мржње зато што се револуционарно реструктурира немачко, не само друштво, већ и немачко схватање сопственог националног бића.

Унутар ове идеологије је ипак присутна и мржња на стандардном месту – према споља. Тако су под изговором

борбе против комунизма нацисти спроводили геноцидни план према Словенима на тлу Совјетског савеза.

Структурална природа мржње потиче од револуционарне природе идеологија које испуњавају горе наведени смисао а то су основне западне идеологије либерализма, комунизма, нацизма и на њима произашле филијале. Реч је о онто-теолошком преокрету у схватању стварности која се схвата као отворена структура где је оно *ново* услов стварности јер је она процесуална. Она се производи као “нова реалност” или нова нормалност.

То “ново” мора да може да захвати све аспекте стварности и зато револуција има тоталну (потпуну) претензију а не партикуларну у складу са универсализмом носећих идеја револуције. Тоталитаризам као појам са политичким садржајем заснован је у тоталитаризму (тотализму-универсализму) на онто-теолошкој равни.⁴

И док су милионске жртве либералистичке револуције 1789. године биле идеолошка последица употребе говора мржње који се вратио у говор стабилизације револуције на друштвеном и економском плану а не само на политичком. То структуисање нове стварности успело је у значајној мери посредством експанзије (колонијализма) да претвори опет говор мржње у оно стандардно спољашње претварајући у заборав злочине и у хладнокрвну легитимацију цивилизацијским напредовањем.

МАРКСИСТИЧКА ИНАУГУРАЦИЈА ГОВОРА МРЖЊЕ И КОМУНИСТИЧКА (АУТО) ДЕСТРУКЦИЈА ДОМАЋИНА

Говор и дело мржње усмерили су се према свим препрекама које су одређене идеолошким виђењем стварности. У случају марксизма – комунизма идеологија је опет унапред одређена као агресивна јер је поглед на сву досадашњу стварност људског бивања – идеолошки. Према њима, све што претходи

4 Онто-теолошка структура мишљења о стварности доноси повезаност стварности па и оне људске и њеног (вишег) смисла или вишег бића од човека – Бога. У случају револуционарног мишљења долази до преокрета тако да је смисао стварности везан за “виши смисао човека” односно стварности коју он производи. (прим. аут.)

(или евентуално коегзистира) са комунистичком идеологијом припада другим (на један или други начин непријатељским) идеологијама.

Из тог разлога степен мржње и интензитет одговарајућег дискурса борбено се највише усмерава на непосредне непријатеље – препреке победи комунистичке идеологије.

Унутрашњи непријатељ устројен је према класној теорији друштва и препознат је у свеукупној традицији. Употреба појма “народ” је апстрактна али свакако усмерена према уништењу националне структуре или друштвене елите која је такође из тог народа, произлази и постаје му институционално помагало у разумевању вредности и животних токова. Позната је методологија унутрашње критике (“самокритике”) коју су комунисти разрадили да би самосвест “домаћих прилика” довела у ранг историјског обрачуна са традицијом друштва стварајући претпоставке за револуцију уз гесло *што горе (по домаћина) – то боље (за вирус комунизма)*.

Дакле, типично за потребу за идентификацијом (тима и подршком сопственом стању) дубоко поремећених личности (социопата) оно што је патолошко у сопственој свести приписује се другима и тиме прекрива лажном сликом сопствена наказност. То је још један замајац мржњи у говору који води у оправдање масовних злочина.⁵

Оно што је евидентно јесте да комунизам али и друге две велике идеологије виде управо национализам као вертикалну и хоризонталну везу друштвених односа на израстању народа у нацију посредством ширења основа за елитне (водеће по угледу) или узорите вредности које циркулишу и имају када је реч о свести рефлексиван, а у друштвеном животу однос тзв. *feed-back* односа или односа повратне спреге. У том смислу

5 Према упоредним подацима, доступним и процењеним, убедљиво највише непосредно извршених злочина у име идеологије учињено је у име комунистичке идеологије засноване на Марксистичком дискурсу мржње и развијаном од локалних “лидера”. Својеврсни историјски “рачун” представља капитално издање групе аутора при крају двадесетог века – века комунистичке идеологије под насловом *Црна књига комунизма* из 1996. године.

У њој се наводи да је само непосредним начином у свету комунизам однео близу сто милиона људских живота. И то само у земљама где је био у неком периоду владајућа идеологија. Интересантно је да се чак ни у овој књизи не долази до прецизније процене о жртвама комунизма на тлу бивше Југославије јер је тешко још увек утврдити чињенице и “сабрати” стравичне податке.

је национализам самосвест о животном карактеру сопственог (али и других) народа које се развија по аналогiji са живим бићем (организмом) у лику човека. На тај начин постајући, у свести о себи, како у правима тако и у обавезама, једна смислена целина која је чини *лично* како на нивоу појединца тако и (она проширена) на нивоу заједнице.

Национализам је такође из марксистичке перспективе виђен искључиво као идеологија и то најопаснија јер, залажући се за органско јединство друштвених односа организованих у заједницу али и државу, природно (а не тек концептуално) супротстављен је не само комунизму него и осталим тоталитарним идеологијама па и свакој империјалистичкој или глобалистичкој доктрини или политичкој пракси.

Наравно да национализам може бити идеологизован или злоупотребљен као и свака вредност у друштвеном промету али је то углавном последица (не узрок сам у себи) уношења шовинистичких елемената или крипто-империјалистичких у обланду национализма. Национализам је једноставно начело афирмације националне свести кроз просвећивање (па чак и еманципацију) уздицање, узрастање и преображај народа где је напредак виђен неапстрактно већ као развој који сведочи целина заједнице.

Дакле, није реч о идеализму јер се начело правде (као ни друга начела) не схвата као универзално постојеће, апсолутно начело (ни априори ни апостериори) већ као оно које се истражује и настоји да постигне у функцији динамичке равнотеже целине која означава живот а њен распад – смрт, и то управо народа.

Циљајући национализам дакле, мржња комуниста се односи према народу који има сопствени идентитет који произлази из памћења поколења и нарочито сећања као личног проживљавања сведочења предака кроз усмено предање али и културу сећања промовисану јавним споменицима или писаном заоставштином.

Управо на то циља марксистичка идеологија у операционализацији комунистичке револуције и социјалистичког поретка као прелазне фазе достизања

комунистичког друштва. Модел акције најдоследније је спроведен у земљама историјски означеним као највећим противницима револуције, у Русији и Србији. Геноцид над националним бићем оба народа учињен је у два корака.

Прво, масовним физичким злочинима, терором и тортуром над великим бројем људи и успостављањем страховладе. Друго, продуженим злочином затирања националне свести, кривотворењем не само блиске и даље прошлости већ пре свега актуелне стварности – садашњице трајања идеолошког режима. Тај, продужени облик геноцида који се базира на анти-култури сећања јесте *етноцид*.

Тадашња “садашњица” пренета је у великој мери у политички и друштвени живот и данас у Русији и Србији јер је култура сећања и даље у знаку страха. Како је то могуће? На жалост, није извршен преокрет у односу на наслеђе злочиначке идеологије комунизма ни изблиза као што је урађено са нацизмом у Немачкој где је урађена историјска анализа и спроведени не само велики судски процеси него и систематски поступци тзв. *денацификације*.

С тим у вези треба рећи да идеологије стварају опсену идеолошког света тако што функционишу по принципу спојених судова. Ако ниси за либерализам онда си за комунизам или можда фашизам и *vice versa*.

ХИБРИДИЗАЦИЈА ИДЕОЛОГИЈА И СТРАТЕГИЈА ЗАБОРАВА

Но пошто су фашизам и нацизам кратко историјско време биле владајуће идеологије у неким земљама оставивши свој злочиначки траг на другим земљама и народима а много мање на оном из кога су потекли, они су постали једна врста политичке утваре или историјског страшила којим се нарочито служи стратегија (“култура”) сећања наводно бивших комунистичких земаља као што су Русија и Србија.

“Наводно бивше” су јер у њима владају тзв. *деца комунизма* која нису раскинула са комунизмом него су прибегла хибридикацији идеологија као стратегији опстанка. Култура сећања се не сме успоставити јер би наводно било

сувише болно отворити тајне архиве (протоком времена иначе обезвређене). Вероватно би највише болело да се назру обриси мржње и злочина над овим земљама и народима.

Када је о Србији реч, постоје помаци али недовољни да би дошло до преокрета у култури сећања. У мраку су све краве црне, тако и у магловитим причама о злочинима на свим странама учесника наводног грађанског рата треба да остане и даље препуштено забору (јер нема систематске јавне кодификације) да је од 1941. вођен рат, споља и изнутра, против Србије и српског народа. Србије јер је она матична држава нестала у Југославији као својеврсној историјској припреми комунистичког интернационализма, она која је била са традицијом националне државотворне свести за разлику од већег дела српског народа у ‘’региону’’ који је без институционалне подршке гајио свест на етничком и конфесионалном нивоу.

Користећи све аспекте дискурса мржње који поред говора мржње обухвата и анти-културу дакле, свесно деловање против основних културних нивоа свести као што су истинољубље или поштење, развијају се различити нивои кривотворења догађаја, записа и историје.⁶ Наравно, пропраћени свим видовима пропаганде. *Нови човек* комунизма требао је да буде чедо такве идеолошке производње. Монструозне последице геноцида и етноцида над српским народом у целини препознатљиве су на примеру најгрознијег од многих хрватских логора у нацистичкој творевини НДХ – Јасеновцу.

Не само да га комунистичке (партизанске) снаге нису дирале у несметаној производњи смрти него га нису ставиле на списак за бомбардовање са својим англоамеричким савезницима за разлику од стотину градова па и села у Србији где су убиле вишеструко више људи него нацисти у бомбардовању Београда на почетку рата. Ни о Јасеновцу, ни о небројаним бетонираним јамама – стратиштима Срба, ни о

6 Говор мржње је један од од најбољих примера дискурзивног (комуникативног) деловања односно перформативног чињења саопштавањем. Њиме се циљано изражава и подстиче изразита одбојност према одређеној групи људи, појединцу или читавим народима. Пропраћених наравно, одговарајућим негативним дефиницијама, описима и квалификацијама које антагонизују слушаоца, гледаоца, читаоца... Видети више у: Слободан Анђелковић, Виолета Рашковић Таловић, *Говор мржње као облик политичког насиља*, Српска политичка мисао, 2/2018 стр. 65-78, Београд, 2018.

злочиначком масовном бомбардовању Србије није се смела спомињати улога комуниста.

Међутим, ни геноцид ни етноцид нису у потпуности остварени. Тако је Милорад Додик могао да изговори на манифестацији сећања на жртве у Јасеновцу (Доња Градина, Република Српска, 2020. године) да није успео комунистички план о затирању сећања на хрватски геноцид над српским народом у другом светском рату.

Данас пак, када се на маргинама јавности о томе говори и пише и даље је владајући дискурс мржње према српском националном бићу најзаступљенији. Као што рекох, камелеонском тактиком префарбавања данас се прогресивне – напредне снаге (прикривених комуниста и корпоративних сарадника) не означавају као подржаваоци комунизма већ *антифашизма*.

У име антифашизма се води доминантна кампања у јавности против тзв. ревизије историје односно у прилог култури заборављања и поновног убијања Србије јер, то је директан наставак етноцида. У име каквог антифашизма?

Један од познатијих примера хибридног деловања на идеолошкој основи против српског националног бића је Демократска партија социјалиста Црне горе чији је неприкосновени, вишедеценијски шеф Мило Ђукановић. Номинално демократска ова партија баштини антисрпску политику пре свега на основама комунистичке идеологије о идентитету тзв. Црногораца као нације и пронацистичког идеолога Секуле Дрљевића на линији усташке кроатизације културног простора. У историји другог светског рата опробана симбиоза ове две антисрпске идеологије усмерава се на Српску православну цркву као врело српске традиције и државотворности у Црној гори.

Упадљивија од ове је симбиоза комунистичке и пронацистичке, усташке идеологије у лику и делу Фрање Туђмана. Комуниста-лењиниста објаснивши мотиве хрватских комуниста као “сукладних” усташким тежњама против великосрпског окупатора у Другом светском рату, успешно

завршава заједнички пројекат Миле Будака “трећину Срба побити, трећину покатоличити и трећину иселити”.

Као што смо на почетку истакли идеолошка свест све види и свима приписује одређени облик или вид идеологије. Но тзв. антифашисти (прогресивци и разне левичарске афилијације хибридних комуниста тј. *неокомуниста*) тиме сами указују на сопствену кривотворећу свест. Србију нису окупирали фашисти (или нацисти који се иначе идеолошки разликују од фашиста али то је комунистима све исто) него Немци као што су 1915. године то такође били Немци и Аустроугари, а не нека идеолошка формација. Починили су у Србији исте, ако не и горе, злочине него тридесетак година касније. А тада није било ни фашизма, још мање нацизма.

Но комунисти, из сопственог идеолошког аутизма виде оно што се једино уклапа у идеолошке циљеве комунистичке револуције и њеног организационог стожера – Коминтерне. Тако они сарађују са Немцима (ваљда и тада фашистима, нацистима) као пета колона на рушењу идеолошког непријатеља – великосрпске буржоаске творевине Краљевине Југославије. Тек када Хитлер нападне Совјетски Савез они се по наређењу идеолошког великог вође – Стаљина, активирају против Немаца и почињу “антифашистичку” борбу у коју започињу убиством два српска жандара као “слуге окупатора”.

Стављајући у идеолошку перспективу саме догађаје а онда и историографију, историја као наука која непосредно утиче на културу сећања постаје средство (као и школски, медијски, уметнички а нарочито филмски садржаји) измене и формирања свести као важног аспекта стварања “новог човека” социјализма који ће се оваплотити у комунизму као крају историје.

Агресивни начини испољавања у свим видовима друштвеног живота доследни су исход идеолошког рата па је и говор мржње сасвим легитимно средство те борбе.

То је карактеристика и борбе за опстанак те идеологије у условима урушавања социјалистичко – комунистичког система односно изостанка друштвене подршке њеног даљег трајања. У процесу после наводног “пада комунизма” долази

до камелеонске тактике прекривања комуниста различитим идеолошким “комбинацијама” па је на пример од некадашњег “социјалистичког патриотизма” остао само патриотизам којим се брани “њихова” држава а у ствари остао комунистичког, наслеђеног система.

Иако је у претходном времену управо држава *per se* била идеолошка мета а патриотизам схватан као “контрареволуционарна” категорија. И тако, у свим различитим видовима друштвеног живота где се скривају иза различитих облика модернијег (постмодерног) интернационализма који је и сам замењен термином глобализма или бар тзв. европским вредностима.

Када је реч о историјском сећању као основи културе сећања у Србији се нарочито комунисти прикривају широким схватањем антифашизма. Лукава стратегија ослања се на историјску представу о фашизму (мислећи пре свега на нацизам) а он као да нема идеолошко већ цивилизацијско значење. Међутим, антифашизам је пре свега негативно одређујућа именица (појам) а не нека која указује на садржај заступања било чега другог. Тако да када питамо неког зашта се залаже а саговорник одговори – за антифашизам то је одговор који је лишен садржаја.

Наравно да је комунистима била примарна борба за нешто, за неки садржај а то је био комунизам. Фашизам-нацизам су са правом доживели као жестоку конкуренцију и непријатеља па су усмерили деловање на антифашизам као и на све остало пре фашизма. То такође баца светло на идеолошку слику историје јер своју идеолошку перцепцију учили су као научну или историјску. У Србији је патриотизам налагао одбрану државе или спасавање народа независно од идеолошког опредељења нападача или окупатора. То наравно за комунисте није важило.

Али непријатељство према Србији није настало у предвечерје другог светског рата како би се рекло из прогласа Комунистичке партије Југославије са њених партијских конгреса или партијских гласила. Оно је познато управо посредством говора мржње оснивача комунистичке идеологије Карла Маркса и Фридриха Енгелса. Србију (као и Русију на

други начин) ‘‘класици’’ којима су се идолопоклонички морали клањати поробљени народи у новом комунистичком поретку, виде као историјског непријатеља комунистичке револуције. То је, мора се признати, на неки начин и тачно али не из марксистичке перспективе.

Српски народ са својим слободарским духом, националним идентитетом, православно-хришћанском вером, државотворном а не државорушилачком традицијом није компатибилан са тоталитарним идеологијама комунизма или фашизма као ни са расизмом а поготову не са нацизмом. Исто тако ни са империјализмом различитих западних облика легитимације. Србија је представљена у Марковим и Енгелсовим идејама (и у доминантним круговима енглеског јавног мњења), као примитивна, заостала и безнадежно конзервативна земља. Природност отпора револуцији они виде у духу материјалистичке поставке историје и људског друштва уопште коју деле са либералистичком идеологијом. Њихово одушевљење дарвинизмом је послужило првим елементима заснивања тзв. социјал-дарвинизма пре него што је постао утицајна социолошка теорија. И значајно пре сличног одушевљења нациста социјал-дарвинизмом и произашлом расном теоријом друштва.

У многобројним ситуацијама ‘‘ангажоване мисли’’ по новинама, фељтонима, писмима, Маркс и Енгелс изражавају доследно антируски и антисрпски став према дељењу народа на цивилизоване и оне отпадничке. Ове оцене се могу чути и у наше време од неолибералних идеолога глобалног поретка, а могле су се чути и од нациста прилагођене још расној теорији. Дакле, ‘‘велики мислиоци’’ су образлагали свој презир према Србима тиме што смо ми према њиховом мишљењу прегажени историјом у борби за опстанак и као такви немамо улогу у напредној идеологији комунизма. По начелу инстинкта који припада таквим, примитивним врстама, оне осећају да бивају поништаване од историје напредка и шта ће друго – буне се.⁷

7 На овом месту ћемо навести само један од најважнијих цитата Маркових ставова које је са својим сапутником Енгелсом делио током целог живота. Обојица су чак делила ставове са својим енглеским домаћинима о тзв. источном питању у коме су давали предност Отоманској империји у односу на тежње српских устаника... ‘‘Народи који нису цивилизовани одређени су за нестанак у олуји светске револуције. Из тог разлога су они сада контрареволуционарни’’, Карл Маркс, New York Daily Tribune 28. март 1853.

Жилавост историјске борбе српског народа за слободу и достојанство веома је иритирао богове социјализма па су после победе српских и руских трупа над мађарским револуционарима 1848. обећали “рат до истребљења” народима који се супротстављају напредовању комунизма.⁸

Наравно, о овим и оваквим ставовима није смело бити речи у комунистичкој стварности Србије, па је тиме креирање “културе” сећања постало део социјалног инжињеринга стварања новог човека комунизма на основу културе заборављања. У ствари је реч о анти-култури којом се поништава смисао културе као развоја идентитета како у појединцу тако и у друштву.

Тиме је идеолошки говор мржње преточен у културу сећања онако како идеологија и индоктринација налажу. Анти-културе уопште су, а онда и оне сећања, дубоко повезане са политиком прикривања (камелеонства) и заборављања.

Такође, испуњени су услови за поунутрење мржње на другом нивоу. На том “вишем” нивоу стварају се феномени националног мазохизма, самоодрицања националног идентитета у име идеолошких садржаја да би данас често у употреби био и термин ауто-шовинизам. Други ниво је у ствари рефлексивна комунистичка стратегија убијања идентитета (етноцид) од појединца до читавог народа. Тадашњи процес је у знаку различитих видова “испирања мозга” посредством физичке и психичке тортуре.

Видели смо да је омиљена камелеонска тактика мрзитеља свега што је српско али и истинољубиво скривање иза антифашизма којом боје ход историје и све догађаје у њој. Идеја “новог човека” и негације Србије на поменутом другом нивоу је тзв. *Друга Србија* који је данас актуелан. Дакако, и овим термином се прикрива процес покретања и остваривања ауто-деструктивне мржње започет комунистичком идеологијом.

О чему је коначно реч?

8 “Са Словенима (Русима и Србима пре свега – прим. аут.) треба да буде неумољива борба, на живот и смрт, све до истребљења... и да се у тој борби подразумева примена безобзирног тероризма.” Ако би читалац помислио да су ово речи Адолфа Хитлера – преварио би се. Ово су речи Фридриха Енгелса у текстовима “Мађарска борба” и “Демократски панславизам” у Марковим новинама – *Нове рајнске новине*, 1849.

Унутар хибридизације идеологија један број деце комунизма није завршио на резервном положају оксиморонске синтезе патриотизма и комунизма него је прибегао “сасвим другој” интернационали. Реч је о тзв. лево-либералистичкој (једној грани неолиберализма) идеологији глобализма. У Србији се управо због тежњи ка “културној деконтаминацији” и тзв. *преумљењу Срба* они залажу за *другу Србију*. Ону са сасвим другачијим идентитетом и тако настављају дух својих претходника – етноцид над Србијом.

Онима који су на један или други начин баштинници комунизма није лако да се суоче са злочинима и одласком са власти па се прибегава формирању тзв. хибридних идеологија које прикривају комунистичке садржаје и опредељења. На плану сећања фалсификати се бране теоријом завере против истине коју су деценијама фабриковали а историју на исти начин бране од “ревизије”.

Речено је да победник пише историју али није, међутим, речено да је победник за сва времена.

ЛИТЕРАТУРА

С. Вуковић, *Срби у наративу Запада*, Институт друштвених наука, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Београд, Сремски Карловци, 2018.

К. Шмит, *Појам политичког*, Трећи програм Радио Београда, Београд, 1995.

Ф. Енгелс, *Мађарска борба*, Нове рајнске новине, 1849.

S. Kurtis, N. Verto, Z. L. Pane, A. Pakovski, Z. L. Marnolii др., *Црна књига комунизма*, Editions Robert Lioffant, Harvard University Press, 1996.

С. Анђелковић, В. Рашковић Таловић, *Говор мржње као облик политичког насиља*, Српска политичка мисао, 2/2018 стр. 65-78, Београд, 2018.

Milenko Bodin

**HATE AS (AUTO) HOST DESTRUCTION -
From communism to another Serbia**

Summary

The paper analyzes the structural connection between hate speech and totalitarian ideologies. The culture of remembrance turns out to be opposed to the strategy of forgetting or anti-culture in general. The historical perspective of hate speech and its consequences in the attitude of communist ideology towards Serbia and the Serbian people is especially considered.

Key words: Hate, culture, speech, ideology, memory, communism

УДК 94(100)“1914/1918“:316.774“2014“

Зоран Милошевић*

Александра Мирковић Јанковић**

ВЕЛИКИ РАТ И (НЕ)КУЛТУРА ПАМЋЕЊА У МЕДИЈИМА:

Говор мржње кроз фалсификовање историје и пропагандно деловање***

Сажетак

Аутори најпре дају кратак осврт на културу памћења и концепте који се доводе у везу са том културном категоријом, као што су колективна меморија народа и превладавање сопствене прошлости. Потом се скреће пажња на значајну улогу медија у развоју и неговању културе памћења. Но, указује се и на неке случајеве где медији, под изговором сећања на неке важне историјске догађаје, заправо врше фалсификовање историје и пропагандно деловање, уз евидентно присуство и говора мржње, те се закључује да је ту реч о некултури, пре него о култури памћења. Потом

* Институт за политичке студије, Београд

** Институт за политичке студије, Београд

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Прва верзија овог рада изложена је на научном скупу са међународним учешћем: „Србија и политика великих сила 1914–2014“, одржаном 14. новембра 2014. у Београду, у организацији Института за политичке студије из Београда. Видети: Зоран Милошевић, Александра Мирковић, „Медији уочи стогодишњице Великог рата: Компаративна анализа садржаја Росијске газете, Дневног аваза, новина Дојче Веле и јавног сервиса ВВС (електронских издања) о Првом светском рату током прве половине 2014. године“, у: Живојин Ђурић, Милош Кнежевић (ур.), Србија и политика великих сила 1914–2014. (Зборник радова, Едиција Расправе, књ. 6), Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 427–466.

Овде је приложен у његовој проширеној и допуњеној форми.

су изнети резултати емпиријског истраживања које су аутори спровели о различитом приступу одређених медија култури памћења у контексту Првог светског рата. Реч је о компаративној анализи садржаја Русијске газете, Дневног аваза, те два западна медија – немачких новина Дојче веле и британске медијске куће ВВС (из прве половине 2014. год.), као изабраних узорака истраживања медијских докумената, релевантних како у погледу њиховог медијског утицаја, тако и због саме улоге у Великом рату оних држава из којих ти медији потичу и чије интересе неретко заступају, а одакле долазе и данашња (поновна) тумачења тог рата. Анализа и евалуација ових медијских докумената представља несумњиво значајан допринос у сагледавању различитих медијских перспектива у савременом свету, када је реч о медијској тематизацији Првог светског рата и извештавању о догађајима који су пратили обележавање стогодишњице атентата у Сарајеву и почетка овог првог у историји тоталног рата. Анализа показује да, док неки медији, попут Русијске газете, имају професионалан и генерално позитиван приступ овој теми, те представљају добар пример медијске улоге у развоју и неговању културе памћења, друге, пак, попут Дневног аваза, карактерише негативно оцењен приступ, јер је њихово писање примитивно, таблоидно, пропагандно, уз наглашено присуство елемената говора мржње, те релативизујуће и у функцији остваривања дневно-политичких циљева. Поред тога, анализом је утврђено да постоје и они медији, као што су Дојче веле и ВВС, чији су приступи и садржаји двојаког карактера, јер се у неким аспектима и случајевима одликују веома позитивним елементима, али непрофесионализам, неетичност и друге негативности нису увек избегнуте.

Кључне речи: Култура сећања, Први светски рат, Европа, БиХ, Србија, Русија, Немачка, Велика Британија, медији, говор мржње, историја, идентитет, политика.

КУЛТУРА ПАМЋЕЊА И КОЛЕКТИВНА МЕМОРИЈА: МЕДИЈИ И ГОВОР МРЖЊЕ

У савременим друштвима култура памћења (енгл. *cultural memory*) представља значајан сегмент како политичке културе, тако и културе уопште. Она има важну улогу у изградњи, развоју и очувању националног и културног идентитета, али исто тако и у њиховој промоцији. Стога и не чуди што све чешће државе у својим националним културним стратегијама посвећују значајну пажњу и дају позамашан простор управо култури памћења. Како је на једном месту сјајно речено: „*Memoria*, мајка муза (укључујући *Clio*, музу историје), јесте основна форма нашег односа према прошлости, наше егзистенције у времену“.¹ Дакле, култура сећања обезбеђује – и то је нарочито важно када се она посматра из угла медијске улоге – један комуникативни оквир у том односу друштва спрам своје прошлости. Јан Асман (Jan Assmann), који такође полази од поставке да се „помоћу памћења врши синтеза времена и идентитета“, утврдио је да управо на друштвеном нивоу памћење има комуникативни карактер.²

Култура памћења се, пак, доводи у везу са неким другим, мање или више сличним, категоријама и концептима. Тако се неретко, нарочито у домаћем јавном и научном дискурсу, ова културна категорија везује за концепт преваладавања прошлости. То је, заправо, један критички приступ култури памћења, где се акценат ставља на негативности сопствене прошлости, а с циљем суочавања са истима и признавања сопствених „грешака“, односно негативних историјских улога, како би, на тај начин, друштво било у стању да их превазиђе. При томе, у таквом процесу културног памћења, подједнако су важне како она видљивија, материјална димензија (материјални споменици, меморијални центри, места сећања и др.), тако и социопсихолошка димензија, која је заправо услов постојања

1 Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy, “Introduction”, у: исти аутори (eds.), *The Collective Memory Reader*, Oxford University press, New York, 2011, стр. 6.

2 Jan Assmann, “Communicative and cultural memory”, у: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Walter de Gruyter, Berlin, 2008, стр.109. Такође, више о становишту овог теоретичара, познатог по истраживању различитих облика памћења и, нарочито, културног сећања, као и по интересу за медитеранске културе, видети и: Јан Асман, *Култура памћења*, Просвета, Београд, 2011.

и оне прве, а реч је о једном дуготрајном ауторефлексивном процесу, уз континуиран развој критичког мишљења и истог таквог односа према сопственој прошлости. Корени концепта превладавања прошлости везују се за Немачку, која се управо на тај начин носи са теретом своје прошлости. Наиме, немачка држава и друштво су изабрали тај, нимало лак али неопходан, пут како би успели да се издигну изнад своје „неславне“ прошлости. Реч је првенствено о превладавању немачке нацистичке прошлости и суочавању ове земље са одговорношћу њеног нацистичког режима за Холокауст, а потом и о превазилажењу социјалистичке прошлости Источне Немачке. У немачком језику чак постоји и посебан термин којим се означава тај процес превладавања прошлости – *Ver-gangenheitsbewältigung*.

Но, ма колико да је значајан такав процес саморефлексије – уз критички приступ сопственој прошлости и историјској улози властите државе – пре свега за „пречишћавање“ колективне свести или, неки би рекли, колективно „отрежњење“, то није, само по себи, довољно за промену перцепција страних јавности, то јест за деконструкцију лоших слика о себи, дакле, за редизајн имиџа земље и изградњу њене добре репутације у међународној арени. За тако нешто, поред бриге о савременом културном стваралаштву и његовој промоцији, неопходно је фокусирати се и на позитивне садржаје сопствене историје, уз дужно поштовање према властитој традицији, а нарочито према страдалништву и жртвама сопственог народа, иако би, сматрамо без основа, неки у томе видели пуку виктимологију, односно виктимизацију културе сећања. Међутим, ово добија посебно на значају када је реч о страдалништву таквих огромних размера као што је то управо био случај са Краљевином Србијом у Првом светском рату, нарочито посматрано у односу на величину територије и становништва те земље. Такво страдалништво се не сме заборавити, односно потиснути из колективне меморије народа. Сећање на њега, дакле, мора бити живо, утолико више што је реч о тако великом и трагичном историјском догађају који је умногоме променио свет.

Дакле, критичка култура памћења неспорно има улогу у трансформацији друштва, али то је само једна димензија ове

културне категорије. Друга њена, подједнако важна, димензија је, дакако, у памћењу и на све оно што је позитивно, највредније и најсветлије у сопственој историји и традицији.

Култура памћења је, такође, тесно везана и за оно што се назива колективна меморија народа (енгл. *collective memory*; фран. *la mémoire collective*), а што је данас предмет истраживања у оквиру различитих дисциплина друштвених наука (од психологије и социологије, преко историје и политикологије, до књижевности, филозофије, антропологије и др.), као и у интердисциплинарним студијама. Однедавно се почело говорити и о потреби консолидовања студија памћења – *memory studies* – у виду оснивања, под тим називом, једне нове, засебне научне и академске дисциплине која би била посвећена искључиво изучавању питања памћења.³ Но, у оквиру студија памћења кључно место заузима управо колективно памћење.

Интерес за памћење у свим његовим формама, како за оно индивидуално тако и колективно, дакле, и историјско сећање, у научној и јавности уопште нагло је порастао током касних 70-их година прошлога века. И док неки сматрају да је тај нови талас преокупације памћењем, назван *memory boom*, почео да јењава на прелазу у нови миленијум, други су мишљења да је тема памћења и даље релевантна и у тренду.⁴ Синтагма колективна меморија у употреби је, пак, од друге половине XIX века (касни XIX век је управо време које је, према мишљењу многих теоретичара, обележила „криза памћења“),⁵ мада је феномен који она означава био предмет теоријског и филозофског интереса и знатно раније, чак се истиче да корени студија памћења сежу и до античке филозофије. Сматра се, међутим, да је француски социолог Морис Албвакс (или, како се још транскрибује у српском језику, Албваш; Maurice Halbwachs, 1877–1945) био тај који је својим класичним делом *Друштвени оквири памћења* (енгл. *Social Frameworks of Memory*; фран. *Les cadres sociaux de la mémoire*) из 1925. године дао специфичну „теоријску тежину“ концепту колективне меморије.⁶ Наиме,

3 На пример, видети: Henry L. Roediger, James V. Wertsch, “Creating a new discipline of memory studies”, *Memory Studies*, Vol. 1, No.1, January 2008, стр. 9–22.

4 Видети: Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy, “Introduction”, *op. cit.*, стр. 3–5.

5 Видети: *Ibid.*, стр. 10.

6 Према: *Ibid.*, стр. 16.

Видети и скорашње издање овог класичног дела на српском језику: Морис Албвакс, *Друштвени*

с обзиром на очигледност тога да је памћење у својој основи индивидуални феномен, многи су се питали да ли је уопште могуће нешто попут колективног памћења. Управо је поменути Албвак објаснио да је могуће разликовати две врсте памћења, при чему је једно лично, то јест унутрашње или интерно, а друго друштвено, то јест спољашње. „Или“ – прецизирао је он – „још тачније говорећи, једно је аутобиографско, а друго историјско памћење. Прво се помаже другим, пошто је – у крајњој линији – историја нашег живота део историје уопште“.⁷

Данас је, пак, неретко случај да се, са (пост) модернистичких позиција, колективно памћење доводи у везу са митологизованом прошлошћу и имагинативном традицијом.⁸ Тако ће, на пример, Ненси Вуд (Nancy Wood) закључити да је национално, заједничко сећање, попут сваког другог сећања, ништа друго до „убразилачки конструкт“, и то без обзира на стварне историјске одреднице постојања једне нације. На тај начин, ова ауторка се слаже са оним Андерсоновим (Benedit Anderson) ставом да „прошлост која се не може призвати памћењем, мора да се приповеда“.⁹ Овде ваља одмах истаћи да се не слажемо са ставом да колективна меморија народа нужно подразумева само оно што припада митологизованом и имагинативном; јер, како потврђују и неке најновије анализе, поред сећања, ова категорија обухвата и сазнања и информације о датој друштвеној групи и у тесној је вези са њеним идентитетом.¹⁰ При томе може се рећи да та когнитивна

оквири памћења (прев. Оља Петронић), са Поговором Павла Миленковића, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2013. Албвак је настојао још тада, 20-их година прошлог века, да утврди да ли колективно памћење постоји и, ако постоји, како се оно формира, те је у оквиру тога разматрао деловање прошлости на обликовање наше садашњости. Развијајући свој концепт колективног памћења, он се ослањао на неке, у то време, веома утицајне теорије, попут Фројдове (Sigmund Freud) психоанализе, Бергсонове (Henri Bergson) филозофије памћења и Диркемове (Émile Durkheim) социолошке теорије.

7 Морис Албваш, „Колективно и историјско памћење“ (у: Maurice Halbwachs, *La Mémoire collective*, Presses Universitaires de France, Paris, /1950/ 1968, стр. 35–79), са француског превео Аљоша Мимица, *Реч: Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања*, [http://www.b92.net/casopis_rec/56.2/pdf/04.pdf\(01/03/2020\)](http://www.b92.net/casopis_rec/56.2/pdf/04.pdf(01/03/2020)), стр. 64.

8 Довољно је овде подсетити на чувени зборник из 1983. чији су приређивачи Ерик Хобсбаум (Eric John Hobsbawm) и Теренс Рејндер (Terence Osborn Ranger): *The Invention of Tradition*. Видети његово издање на српском језику: Ерик Хобсбом, Теренс Рејндер (ур.), *Измешљање традиције*, Библиотека XX век, Књижара Круг, Београд, 2011.

9 Према: Ненси Вуд, „Памћење и цивилно друштво“, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995, стр. 169.

10 Видети нпр: Henry L Roediger, Magdalena Abel, “Collective memory: A new arena of cog-

димензија историјског памћења једног друштва обухвата како знања из прошлости, у смислу друштвеног наслеђа неких раније стечених знања, тако и знања о прошлости, односно спознаје у вези са друштвено значајним историјским процесима и догађајима.

Приметно је, међутим, да оно о чему говори Вудова и други теоретичари сличне оријентације јесте присутно – данас, чини се, више него икада пре – у процесима *nation building*-а и идентитетског инжењерства, односно у настојањима да се конструише нека нова нација и њен, наводно посве специфичан, идентитет, а у чему кључну улогу преузимају управо медији. На овде анализираном случају новина *Дневни аваз* показаће се такав медијски механизам комуникативног, а у ствари, по својој суштини, чисто пропагандистичког деловања. При чему, ту није реч само о измишљању сопствене историје и традиције, већ и о ревизионистичком тумачењу историјских догађаја и фалсификовању чињеница у вези са историјском улогом другог/других, с циљем произвођења непријатеља и ширења негативних стереотиписа о том другом, а све зарад прибављања легитимацијског основа за постојање сопственог, потпуно диферентног колективног „ја“. Надаље, видећемо да се у операционализацији таквог процеса не преза ни од употребе говора или тити језика мржње у тим медијима.¹¹

Како савремено и историјско искуство показује, злоупотреба медија за ширење и пропагирање, путем говора мржње (енгл. *hate speech*), нетрпељивости, нетолеранције, дискриминације, предрасуда, а нарочито насиља, може да има далекосежне и опасне последице, с обзиром на домете тих порука које шаљу медији и њихов круцијалан утицај на обликовање јавног мњења. Такав облик говора данас се, наине, у многим демократским друштвима (на пример, САД су изузетак у том смислу) одређеном правном регулативом

nitive study”, *Trends in Cognitive Sciences*, Vol.19, No. 7, 2015, стр. 359–361.

11 Према мишљењу Цереми Валдрона (Jeremy Waldron), у чијем је истраживачком фокусу управо говор мржње, један од разлога зашто неки преносиоци порука користе говор мржње јесте тај „да би другим већ потврђеним фанатизма ставили до знања да нису сами у свом расизму или нетрпељивости“, те да би „ступили у међусобни контакт и координацију у подривању обећања која се дају у име најосновнијих принципа друштва“. Jeremy Waldron, *The Harm in Hate Speech*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; London, England, 2012, стр.95.

ограничава или забрањује и санкционише,¹² али упоредна пракса у том погледу се доста разликује. Због тога ће неки чак поставити и питање последица које таква шаролика пракса, у виду суштински различитих правила, а базирана на различитом културном, вредносном и историјском контексту појединих земаља, може да има по слободу говора као једну од највиших вредности либералне демократије. Другим речима, питање је неће ли такав културни релативизам послужити само као оправдање или изговор за ограничења садржаја експресивних форми, која би заправо могла озбиљно да угрозе слободу изражавања.¹³ Но, с друге стране, сам говор мржње, уз одсуство законских рестрикција, јесте злоупотреба права на слободу изражавања. Ту се ради о једној дилеми која се поставља у вези са границама, с једне стране, говора мржње и, с друге, слободе говора.

Дакле, када је реч о говору мржње као начину комуникативног и пропагандистичког деловања, важно је подвући да је његово маркирање, а тиме и сузбијање, у значајној мери ограничено непостојањем још увек довољно прецизног појмовног разграничења у односу на неке друге категорије као што су слобода говора (енгл. *freedom of speech*) или (легитимна) критика.¹⁴ Па ипак, неке, у том смислу веома

12 Поменути Валдрон је настојао да покаже како рестрикције говора мржње у демократским земљама имају мале или веома ограничене ефекте на политичку легитимацију, јер је, према његовом виђењу, тиме заправо само обезбеђен другачији, законит начин за експресију нетрпеливости, док такви ставови постају нелегални тек када су изражени у форми витуперације, то јест грдње и приговарања. Видети: Jeremy Waldron, "Hate Speech and Political Legitimacy", у: Michael Herz, Peter Molnar (eds.), *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge University Press, New York, 2012, стр. 335. Такође, о том питању видети и: James Weinstein, "Hate speech bans, democracy, and political legitimacy", *Constitutional Commentary*, Vol. 32, Issue 3, 2017, стр. 527–583.

13 Управо тим питањем се бави горенаведени Зборник есеја: Michael Herz, Peter Molnar (eds.), *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge University Press, New York, 2012. Но, треба напоменути да су таква размишљања одраз јаке конституционалистичке струје у Сједињеним Америчким Државама; а према том становишту, законске рестрикције говора мржње представљале би кршење устава те земље, одн. његовог Првог амандмана којим се јамчи слобода говора, те се оне третирају као нешто што може да угрози слободу тамошњег друштва.

14 Када је, пак, реч о слободи изражавања (*freedom of expression*) и њеним границама значајне су одредбе *Европске конвенције о људским правима*, где се у чл. 10 каже следеће: „Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу мишљења и прихватања и преношења информација и идеја без уплитања јавних власти и без обзира на границе... Остваривање ових слобода, будући да то са собом носи и дужности и одговорности, може бити подложно оним формалностима, условима, ограничењима или казнама који су прописани законом и који су неопходни у демократском друштву, у интересу националне безбедности,

корисне, смернице могу се наћи у савременој литератури. Тако се, на пример, истиче да је говор мржње онај говор којим се напада, прети или вређа особа или група на основу личних својстава или специфичности групних својстава, то јест припадности, као што су национално порекло, етничка припадност, раса, религија, пол, родни идентитет, сексуална оријентација или инвалидитет;¹⁵ а у последње време у говор мржње се сврстава и изражавање нетрпељивости на основу друштвеног порекла, као и према различитом политичком и другом мишљењу и уверењу.¹⁶ Према *Кембриџовом речнику*, то је и јавни говор којим се изражава презир и охрабрује насиље према особи или групи на бази горепоменутих својстава.¹⁷ Такође, поред подстицања и промовисања дискриминације, нетолеранције и непријатељства према одређеном лицу односно групи, говор мржње се манифестује – што је за ово истраживање од посебног значаја – и кроз креирање и ширење негативних стереотипа, те утицање на осуду околине, као и стварање уверења код великог дела јавности да је такво понашање друштвено пожељно и оправдано, те да неће бити санкционисано.¹⁸ Комитет министара Савета Европе је 1997. године, у својој „Препоруци државама чланицама о говору мржње“, одредио да овај израз „подразумева све облике изражавања који шире, раширују, подстичу или оправдавају расну мржњу, ксенофобију, антисемитизам или друге облике мржње засноване на нетолеранцији, укључујући ту и нетолеранцију изражену у форми агресивног национализма и етноцентризма, дискриминације и непријатељства према мањинама, мигрантима и људима имигрантског порекла“.¹⁹

територијалног интегритета или јавне сигурности...“; те, како се даље наводи, ово може бити, између осталог, у циљу „спречавања нереда или криминала“, „заштите морала“, „заштите угледа или права других“ итд. *European Convention on Human Rights*, 4. November 1950, Rome, Council of Europe, Article 10, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression> (29/02/2020).
15 Видети: “Hate Speech” Definitions, *Dictionary.com*, <https://www.dictionary.com/browse/hate-speech?s=ts> (01/03/2020).

16 Видети: „Говор мржње: Појам и национални правни оквир“, www.yucom.org.rs (01/03/2020).

17 Видети: “Hate Speech”, одредница у: *Cambridge Dictionary*, [https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/hate-speech\(01/03/2020\)](https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/hate-speech(01/03/2020)).

18 Према: „Говор мржње: Појам и национални правни оквир“, *op. cit.*, www.yucom.org.rs (01/03/2020).

19 Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech”, adopted on 30 October 1997 (at the 607th meeting of the Ministers’ Deputies), Committee of Ministers, Council of Europe.

Захваљујући овом документу, Савет Европе је постао „прва и једина међународна међувладина организација која је усвојила једну званичну дефиницију говора мржње“.²⁰

Поред доста широког и недовољно јасног одређења овог појма, те различитог нормативно-правног третирања појаве на коју се односи, додатни проблем у борби савременог друштва против говора мржње јесте и то што се он у последње време све више измешта из штампаних и класичних електронских медија у нову медијску сферу – тзв. *online* медије. Најбољи индикатор тога су коментари са јасно препознатљивим елементима говора мржње на друштвеним мрежама, интернет форумима и вебсајтовима медијских кућа. Отежавајућа околност у сузбијању такве форме говора на интернету јесте, с једне стране, масовност интернет корисника и партиципаната у дискусијама те нове сфере јавности, као и њихова анонимност, и, с друге, дефицит људских, материјалних и техничких ресурса *online* медија. Једноставно, говор мржње на интернету је постао проблем на локалном, националном, регионалном и глобалном нивоу. Стога је неопходно деловање структура и организација са свих ових нивоа, и то кроз интерсекторску сарадњу, како би се постигла већа ефективност и боља ефикасност у сузбијању те појаве. У том смислу, значајно је поменути *No Hate Speech* кампању коју покренуо Савет Европе 2013. године, а у оквиру које је акценат стављен на формирање националних тела која би се бавила превенцијом и сузбијањем говора мржње и то првенствено, што је од суштинске важности, кроз адекватну едукацију младих и њихово оспособљавање за употребу другачијих или алтернативних наратива.²¹

Ревизија оцена Првог светског рата, посебно одговорности за његов почетак, јасно је изражена од стране неких европских држава, првенствено оних које су управо допринеле његовом отпочињању и разбуктавању, али, што је изненађење, то манифестују и Велика Британија и Француска, преко јавних

20 “Council of Europe’s work on Hate Speech”, Council of Europe, [https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign/coe-work-on-hate-speech\(02/03/2020\)](https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign/coe-work-on-hate-speech(02/03/2020)).

21 Више о овој кампањи видети: *No Hate Speech Youth Campaign*, Council of Europe, [https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign\(02/03/2020\)](https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign(02/03/2020)).

иступа неких својих наводно научних посленика, премда је реч о земљама које су биле на страни победника. Пошто су данас жртве, то јест они који су прво нападнути политички слаби, а поражени у Првом светском рату јаки (и економски и политички), јасно се види жеља да се, опет путем употребе моћи, али овога пута оне меке (тзв. *soft power*) и њој инхерентне медијске моћи, изврши замена теза, тако да се жртве прогласе кривима и одговорнима за почетак Великог рата. На тај начин, ова политика неких западноевропских влада да ревидирају утврђену одговорност за отпочињање Првог светског рата добија свој одраз и у медијима. Стога смо се и определили да нашу истраживачку пажњу усмеримо на покушај да, анализом садржаја одређених медија из прве половине 2014. године, укажемо на поједине значајне тенденције у том погледу.

РАСИЈСКАЈА ГАЗЕТА И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Расијскаја газета је дневна новина формата А2, а излази од 11. новембра 1990. године као званични орган Владе Руске Федерације. Штампана се на руском језику и дневни просечни тираж јој је 185.445 примерака (податак је из друге половине 2010. године), док се недељни број *РГ-Недеља* штампа у 3,5 милиона примерака. Штампана се у 44 града Русије и та издања садрже и регионалну проблематику. Новина има и статус званичног публикатора докумената Владе и Думе.

Расијскаја газета је, дакле, орган Владе Руске Федерације и изражава њене ставове. Материјал који анализирамо преузет је са интернет портала, а обухвата период од јануара до јуна 2014. године. У анализираном периоду објавила је 25 прилога о Првом светском рату.

Одмах на почетку јануара *Расијскаја газета* је писала о делу Гаврила Принципа. *Расијскаја газета* објавила је веома објективан чланак о Гаврилу Принципу²² и почетку Првог светског рата. Аутор је ишао хронолошким редом, истакавши да је повод за почетак Првог светског рата био атентат деветнаестогодишњег Принципа на Франца Фердинанда и његову жену – Софију Хоенберг (Sophie von Höhenberg).

²² Игорь Елков, „Дело Принципа, 100 лет назад началась Первая мировая война“, *Российская газета – Неделя*, №6274 (2), <http://www.rg.ru/2014/01/09/pistolet.html>.

Атентат је извршен у Сарајеву (Босни и Херцеговини), тада у саставу Хабзбуршке монархије, али су за све оптужени Срби и држава Србија. Уследио је ултиматум Аустроугарске Србији, који је толико био понижавајући да није могао бити испуњен. На основу тога, Аустроугарска је објавила рат Србији, да би, после мобилизације руске војске, у августу 1914. године Немачка објавила рат Русији. Питање обесправљености Срба у БиХ и како се ова српска територија нашла у саставу Аустроугарске мало је разматрано.

На Поклоничкој гори у Москви, како пише „Газета“ 19. фебруара, планирано је откривање споменика херојима Првог светског рата. Потом се „Газета“ сели у Сибир („Заборављени рат – поглед из Сибира“), извештавајући о томе како се на поменути рат гледало у овом руском региону. У част надалеко чувене по храбрости коњичке дивизије са Кавказа (у медијима је описивана као „Јуначка дивизија“) одржана је трка коња. Историчар Сергеј Белајев је читаоцима објаснио зашто је Први рат у односу на Други запостављен у руској историји и сећању (ваља напоменути да овај историчар атентат Принципа третира као терористички чин). Каљинград се у „Газети“ опет наводи као место у коме је подигнут споменик поводом сто година од почетка Првог светског рата. *Расијскаја газета* је пратила рад председника Думе – Сергеја Нарешкина по питању обележавања Првог светског рата, коме су показана до сада непозната документа о Првом рату, те извештава о његовом предлогу да се дигитализују подаци о војницима из рата. Министарство одбране Руске Федерације је отворило интернет-портал посвећен стогодишњици Првог светског рата, док је Министарство културе Руске Федерације финансирало израду стрипова о херојима Првог светског рата, а о чему извештава *Расијскаја газета*. Затим се извештава о сусрету Нарешкина са потомцима војника „заборављеног“ рата. Такође, *Расијскаја газета* обавештава и да је руска влада учила доступним јавности сву документацију везану за Први светски рат, те да се документарни филм о „Споменицима посвећеним Првом светском рату ‘реконструираше’ у 3Д формат“. Потом је 15. априла обављен и чланак поменутог Сергеја Нарешкина, председника Думе (парламента Руске Федерације): „Свет не треба да заборави поуке Првог светског

рата“. У Москви је отворена изложба („Сведоци Првог светског рата“) о коњаницима са Кавказа („Јуначка дивизија“), који су учествовали у овом рату. У Царском селу обновили су и отворили за јавност Ратну собу у којој су одржавани састанци и саветовања, док је у Јарославу отворена изложба пропагандних плаката из тог времена.

Новина је извештавала о подизању споменика херојима Првог светског рата (у Брјанску и Каљинграду), затим о културним догађајима којим се јавност подсећала на рат започет 1914. године (перформанс о Првом светском рату у Прагу), као и о изложбама (нпр: „Сто година од почетка Првог светског рата“ у Владимиру).

Неколико чланака *Расијске газете* посебно привлачи пажњу. Први је свакако текст председника Думе, Сергеја Нарешкина (заправо, то је његов уводни говор на отварању округлог стола на тему „Први светски рат: култура и памћење“, који су организовали УНЕСКО и Руско историјско друштво из Париза), који је нагласио да се не сме заборавити прошлост, те да је руском друштву потребно повратити знање о заборављеним страницама историје. То је управо један од задатака организатора манифестација посвећених Првом светском рату. „Надам се да ће са таквим знањем доћи и осмишљавање поука историје“, нагласио је Нарешкин.²³ Присутне је, том приликом, председник Думе информисао о томе шта Русија ради да се не заборави Први светски рат, односно да се не фалсификује истина о овом рату. Наиме, Русија је 1. август прогласила за Дан сећања на погинуле у рату 1914–1918. године (иначе, то је дан када је Немачка објавила рат Русији). Такође, ради се на завршетку изградње споменика Незнаном војнику Првог светског рата; затим, утврђује се коначни број погинулих и сабира материјал из породичних архива, организују се пригодне и научне конференције.²⁴ Директор Државног архива Русије, Сергеј Мироненко, обавестио је јавност да се приводи крају припрема мултимедијалне изложбе која „са фотографском тачношћу“ приказује историју Првог светског рата. И други су говорили о томе шта њихове институције

23 Сергей Нарышкин, „Вернуть историю“, *Российская газета*, <http://www.rg.ru/2014/04/15/narishkin.html>.

24 Исто.

планирају да ураде по питању обележавања стогодишњице Првог светског рата, што све заједно представља велики напор да се достојно и, истовремено, веродостојно, дакле, истинито обележи „заборављени рат“.

Можемо, стога, са сигурношћу закључити да је *Расијскаја газета* веома примерено, чини се да не би било претерано рећи чак и достојанствено, а све у свему веома успешно извршила новинарски задатак. Одмах се уочава да нема мржње ни према коме, посебно не према изазивачима Првог светског рата. Новина је инсистирала на утврђеним историјским чињеницама, сведочанствима потомака руских учесника у „заборављеном“ рату и преносила какве се манифестације одвијају широм Русије по питању обележавања сто година од почетка Првог светског рата. Све ово указује да, посматрано на глобалном плану, још увек постоје праве дневне новине које поштују новинарску етику и новинарску професију.

ДНЕВНИ АВАЗ И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Дневни аваз, за разлику од *Расијске газете*, јесте приватни дневни лист Фахрудина Радончића, иначе председника парламентарне странке Савез за бољу будућност и некадашњег министра одбране БиХ. Лист је најтиражнији у Федерацији БиХ, где већину чине становници исламске вероисповести.²⁵

У анализираном периоду (јануар–јун 2014. године) лист је на свом порталу објавио свега пет чланака и то условно говорећи 3:1:1 у смеру ревизије истине о Првом светском рату. Једини чланак који насловом, али не и садржајем, приближно заступа утврђену истину о Првом светском рату није ауторски, већ „Аваз“ преноси писање британског *Гардијана* који је објавио изјаву унука аустроугарског цара – Карла Хабзбург-Лотрингена (Karl Habsburg-Lothringen) да би Први светски рат почео и без Принципа, што је објективно. Међутим, даље оптужује Русију за изазивање рата, што је нетачно. „Ако

25 Опширније: Зоран Милошевић/Александра Мирковић, „Етно-конфесионални идентитет Срба у ‘Дневном авазу’“, у зборнику: *Национални идентитет и религија*, приредили: Зоран Милошевић/Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 205–244; такође и: Зоран Милошевић, „Компаративна анализа ставова ‘Дневног аваса’ о Европској унији и Турској за период од 1. септембра до 10. новембра 2013. године“, *Политичка ревија*, бр. 4, Београд, 2013, стр. 85–104.

бисте све поједноставили, могло би се рећи да је пуцњем у Сарајеву почео Први свјетски рат. Али да и није било тог пуцња у Сарајеву, рат би почео три седмице касније, негдје другдје“, рекао је у интервјуу новинарима унук посљедњег цара Аустроугарске. Хабзбург-Лотринген сматра да нема потребе да његова породица покаже кајање за трагедију Првог свјетског рата, јер би то на првом месту значило да је она била крива. „Било би погрешно да се упире прстом у једну државу. Ако то урадите, требало би да узмете у обзир да су тада већ постојале значајне тензије, нарочито између Немачке и Русије, које су већ почеле да мобилишу своје трупе дуж граница.“ Он је рекао да се слаже с мишљењем да су сви европски народи тада били спремни за рат: „Многи су се већ тада прикључили блоковима чекајући велики сукоб. Ако сте имали некога ко је крив, онда је највећи кривац за почетак рата био сам национализам.“ Аустроугарско царство је тада имало 50 милиона становника, а царска Русија је деценијама спроводила политику конфронтације и то преко утицаја у источној Европи, што је довело до рата на Балкану 1912, на основу чега се могао предвидети и већи сукоб. Хабзбург-Лотринген каже да је његов деда, посљедњи цар Аустроугарске, био само онај ко је, како је рекао, наследио рат.²⁶ Следи неутрални текст у којем „Аваз“ преноси да ће шездесетак Европљана пешачити поводом стогодишњице Првог светског рата и прећи 3.600 км, пролазећи кроз „преломна места“,²⁷ што је „грађанска иницијатива“ и допринос помирењу народа.

Но, после ова два чланка, следи коришћење обележавања стогодишњице почетка Првог светског рата за обрачун са данашњим „политичким непријатељима муслимана“, пре свега са светски познатим режисером Емиром Кустурицом, а потом и Србима уопште, којима се приписује терористичка и агресивна делатност од 28. јуна 1914. до данас.

„Аваз“, наиме, преноси размишљање француског „филозофа“ Бернара Анри Левија (Bernard-Henri Levy), који је написао позоришни комад „Хотел Европа“ о односу Европе

26 „Karl Habsburg-Lothringenza ‘Guardian’: Unuk austrougarskog cara: I da Princip nije pucao, rat bi svakako poceo“, *Dnevni avaz*, 15.01. 2014, <http://www.avaz.ba/globus/europa/unuk-austrougarskog-cara-i-da-princip-nije-pucalo-rat-bi-svakako-pocao>.

27 „Evropljani pješače povodom stogodišnjice Prvog svjetskog rata“, *Dnevni avaz*, 08.05.2014, <http://www.avaz.ba/globus/europa/evropljani-pjesace-povodom-stogodisnjice-prvog-svjetskog-rata>.

према БиХ, а светска премијера планирана је да буде уприличена у Народном позоришту у Сарајеву 27. и 28. јуна 2014. године. Повод за писање овог позоришног комада био је рат од пре двадесет година, а режију је поверио Дину Мустафићу „који није Кустурица“. Даље, Леви на питање новинара „Зашто баш Кустурица?“ одговара: „То што је изгубио талент који му је био својствен. Колико је тужно када неко ко је аутор филмова као што су ‘Отац на службеном путу’ или ‘Аризона Дрим’ заврши своју каријеру у улози патетичног уметника пропаганде, играјући лажног дивљака и службеног побуњеника! Његов пројект ‘адаптације’ великог Андрићевог дела чини се да изражава оно што су надреалисти звали ‘злочином против сигурности духовног здравља’. Гледам тај пад Кустурице. Компарирам с моралном часношћу Мустафића или синеасте какав је Данис Тановић. Заиста сам ужаснут.“²⁸

На питање новинара „Аваза“: „И како се завршава представа?“ „филозоф“ одговара: „Рано је да вам то одам! Могу вам само рећи да ће на крају бити прави позоришни изненадни преокрет, политички и поетски. И тиче се Босне и Херцеговине. Моја је теза, укратко, да је савремена Европа болесна, од 1914, од Аушвица, од своје дуге покорности комунизму, и још толико других ствари. И скорије, оно од чега је болесна, терет који није прогутала и који јој још запиње у телу, то је начин на који се, прије 20 година, прострла пред Милошевићем и дозволила у Босни масакре над невиним људима. Закључак: Улазак БиХ у Европску унију је хитност, не само за БиХ него за саму Европу.“²⁹

Чланак се завршава на следећи начин: „У преподневним сатима 28. јуна ми ћемо упутити велику петицију под називом ‘Милион потписника за улазак БиХ у ЕУ’. Ко ‘ми’? Моји француски пријатељи – Жил Херцог (Gilles Hertzog) и Флоренс Артман (Florence Hartmann), који су моји ‘саучесници’ од почетка, те Адил Куленовић с ‘Кругом 99’. А затим, такође, с подршком више великих европских новина. Сви се слажемо у једном питању: ако желимо себи избећи срамоту да Босна остане пред вратима Европе када су их Хрватска јуче и можда

28 „Gledam taj pad Kusturice!“, *Dnevni avaz*, <http://www.avaz.ba/vijesti/intervju/gledam-taj-pad-kusturice>.

29 Исто.

Србија сутра успеле проћи, онда треба заобићи апаратуре, заобићи бриселске дипломате, гурнути у страну конформизме и фаталности, пробити инфицирану рану цинизма и лажи и ослонити се на вољу самих грађана Европе. Све су то ствари које ће урадити ова велика међународна петиција“ – сматра Леви.³⁰

Још тенденциознији је чланак који је потписао А. Чорбо-Зећо, а који је опет усмерен против Кустурице и Срба. „Међународни одбор заобележавања 100 година од избијања Првог светског рата, који чине историчари из Велике Британије и Русије и који ће овај догађај обележити махом у Републици Српској, одлучио је Емиру Кустурици поверити пројекат снимања документарног филма о овом рату. Оштре реакције историчара изазвала је порука Кустурице да ће Гаврила Принципа приказати као човека који није био узрок Првом свјетском рату, те да ће га идеализовати у ‘историјску величину’. Иако се историчари слажу да Принцип није био узрок већ повод Првом светском рату, поручују да се глорификација било које стране из ужасног рата, у којем су страдали милиони људи, не сме спроводити. Кустурица је, такође, навео да ће у филму приказати и чињенице које су претходиле Сарајевском атентату, када је Принцип убио аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његову трудну супругу Софију.“³¹ Лист даље цитира професора др Енвера Имамовића, историчара, који каже да „сама чињеница да је атентат изведен у организацији ‘Младе Босне’, која је у свом политичком програму имала зацртан план да се БиХ припоји Србији, а у то време БиХ је била у склопу моћне Аустрије, говори да је тај атентат био тек окидач који је запалио свет“. Друго, Имамовић тврди „да су чињенице које су претходиле атентату, а које спомиње Кустурица, апсолутно минорне и безначајне, те да се као такве скоро и не спомињу у историји“.³²

„Аваз“ потом простор даје „британском историчару“ Марку Атили Хоару, професору Кингстон универзитета из Лондона, који је учествовао у писању оптужнице против

30 Исто.

31 А. Чорбо – Зећо, „Historičari protiv glorifikacije. Gavrilo Princip između Kusturice i činjenica“, *Dnevni avaz*, 21.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/teme/gavrilo-princip-izmedju-kusturice-i-cinjenica>.

32 Исто.

Слободана Милошевића. На питање: „Ко је започео Први светски рат“, овај „историчар“ одговара: „За српске патриоте, Први светски рат био је херојска борба против империјализма Аустроугарске и Немачке. Такође, био је то ослободилачки рат и борба за уједињење Јужних Словена. Међутим, реалност је мало другачија и компликованија. Истина је да је до 1914. Србија била деценијама жртва малтретирања Аустроугарске која је стално успевала да те борбе убележи у своју корист. Но, Србија је имала и властите експанзионистичке намере које су се протезале на територије под контролом Хабзбуршке монархије. Посебно је то изражено било када се радило о БиХ. Естремно националистичка терористичка организација ‘Уједињење или смрт’ (‘Црна рука’) била је дубоко укорењена у редовима српске војске и имала је снажан утицај на српску политику. Управо је ова организација одговорна за убиство надвојводе Франца Фердинанда у Сарајеву у јуну 1914. године. Србија се не може кривити за избијање Првог светског рата. До њега је морало доћи због сучељавања империјалних интереса великих сила: Велике Британије, Француске, Русије, Немачке и Аустроугарске. Они су кривци за избијање тог рата. Али, свака објективна анализа разлога за избијање рата мора у питање довести традиционални патриотски поглед Србије на тај догађај“.³³

На основу спроведене анализе, јасно се види разлика у приступу култури памћења између анализираних новина када је реч о медијској тематизацији Првог светског рата. Док *Расијскаја* газета штити истину о Првом светском рату, докле *Дневни аваз* шири антируске и антисрпске стереотипе. Текстови ове друге новине, које карактерише примитивно и таблоидно писање, као и неосвртање на чињенице, све релативизују и смештају у актуелни политички тренутак, уз оптуживање Руса и, нарочито, Срба да су не само криви за почетак Првог светског рата, већ и за разбијање Југославије и изазивање рата у Босни и Херцеговини (наравно и Хрватској). Истовремено, „Аваз“ прикрива улогу муслимана из БиХ у Првом светском

33 Sead Numanović, „Marko Atila Hoare, historičar i politički analitičar: Ne računajte na pomoć Zapada“, *Dnevni avaz*, 12.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/intervju/ne-racunajte-na-pomoc-zapada>.

рату и злочине које су они починили у Србији. Ово отвара мноштво питања, од тога ко стоји иза овакве пропаганде до питања новинарске етике.

ДОЈЧЕ ВЕЛЕ И ВВС О ВЕЛИКОМ РАТУ

У наставку текста, фокус ће бити на анализи садржаја два западна медија – немачких новина *Дојче веле (Deutsche Welle)* и британске медијске куће *BBC (British Broadcasting Corporation)*, као изабраних узорака истраживања медијских докумената, релевантних како у погледу њиховог медијског утицаја, тако и због саме улоге у Великом рату држава из којих ти медији потичу и чије интересе неретко заступају, а одакле долазе и данашња (поновна) тумачења Великог рата. Анализа и евалуација ових медијских докумената, поред већ горе представљених медија – *Русијске газете* из Русије и *Дневног авза* из БиХ – имаће несумњиво значајан допринос у сагледавању глобалне медијске перспективе или, боље рећи, различитих медијских перспектива у савременом свету, када је реч о медијској тематизацији Првог светског рата и извештавању о догађајима који прате обележавање стогодишњице атентата у Сарајеву и почетка овог првог у историји тоталног рата, којим је, као таквим, и то ваља посебно нагласити, започео и својеврсни процес војне или оружане глобализације.

Овде је, ради бољег разумевања анализе и самог приступа аутора, неопходно дати и одређено методолошко објашњење. Наиме, уочљиво је једно методолошко одступање у избору одређених медија као предмета анализе. Реч је, наравно, о медијској кући *BBC*, чији су приступ и однос према теми Великог рата узети у разматрање иако се ради о једном електронском медију, насупрот штампаном карактеру свих других медија који су обухваћени овим истраживањем. Но, с обзиром на то да је у питању један (британски) јавни сервис који покрива не само национално већ и глобално медијско „небо“ и који има, дакако, огроман утицај на обликовање, поред британског, и ширег европског, али и светског јавног мњења, сматрали смо да је неопходно и оправдано његово

укључивање, као представника британских медија, у узорак истраживања. Али, пођимо редом.

На основу детаљне анализе листа *Дојче веле*, односно његових издања за српско и босанско тржиште, из периода прве половине 2014. године, намеће нам се закључак да се приступ тог медија према тако значајној и великој теми каква је ова о Великом рату одликује двојаким карактеристикама, како неким позитивним, тако и одређеним негативним. Пре свега, ваља похвалити један систематичан приступ овог дневног листа, са веома прегледним садржајем посвећеним Првом светском рату и његовом овогодишњем јубилеју, уз давање довољне пажње и значајног дела свог медијског простора тој важној теми. Наиме, у оба поменута издања новина *Дојче веле*, поред уобичајених вести кратког формата и појединих тематских колумни, постоје и специјализоване рубрике у оквиру којих се редовно пратила тема Првог светског рата и обележавање стогодишњице његовог почетка. У издању на српском језику, то је рубрика под насловом „Велики рат: Сто година после“, док је у издању за БиХ таква рубрика насловљена „1914-2014: Uzroci i posljedice“. Међутим, све даље похвале – у погледу квалитета самог садржаја, те озбиљности приступа са извесним подухватима истраживачког новинарства, уз доста одговорно, релативно објективно, дакле, непристрасно и без „навијачког“ призвука писање – иду углавном на рачун српског уредништва, односно издања на српском језику. Заиста, ту постоји веома широк дијапазон обрађених подтема које, на скоро свеобухватан начин, употпуњују мозаик „главне приче“ о Великом рату, уз настојање да се испричају и оне мање или до сада неиспричане приче, које су углавном остајале на маргинама званичне историографије, као и уз труд да се читалачкој публици пружи увид у не само различита стручна мишљења, већ и у различите перцепције Првог светског рата, његових узрока и последица, те улога његових главних актера, које варирају од земље до земље, већ према тзв. колективном сећању и историјском искуству појединих народа. Јер, како у једном тексту ових новина и пише: „Свака нација има своје виђење историје – па тако и узрока Првог светског рата“.³⁴

34 Кристијан Штефанеску, „Заједничка историја, тумачења – различита“ (рубрика: „Велики рат: Сто година после“), *Дојче веле*, 28.04.2014, <http://www.dw.de/zajednicka-istorija-tumačenja-različita/a-17595107> (03.05.2014).

Међутим, неки стручњаци и научници управо у томе виде проблем. Тако је Лучијан Боја, један од најпознатијих румунских историчара који је због својих ставова и књига веома критикован од стране националиста – како истиче *ДВ*, у разговору за ове новине истакао: „Деценијама је свака европска нација имала своју интерпретацију Првог светског рата. Свако је имао сопствене митове и предрасуде. Крајње је време да се покуша са синтезом тих гледишта како би била успостављена равнотежа... Апсурдно је веровати да је само једна страна била у праву у ужасном рату који је захватио читаву Европу“. Стога се овај историчар и залаже да се коначно покуша писање заједничке европске историје: „Не можемо имати заједничку Европу у садашњости и будућности, а да се при томе сваки пут раздвајамо када говоримо о прошлости“.³⁵ Постојање заједничких немачко-француских уџбеника Боја узима за успешан пример такве праксе, али ипак признаје да је „тако нешто у мађарско-румунским односима још увек незамисливо“. „Предрасуде и пре свега гнев због патњи које су две стране нанеле једна другој, још увек су превелики.“³⁶ Овом приликом је Боја изнео и двоструку оцену статуса и улоге сарајевског атентатора: „Гаврило Принцип би могао да важи као херој када би се на његово делање гледало из перспективе самоодређења једне нације. Али, средства којима се послужио чине његов поступак терористичким актом“.³⁷ Но, аутор чланка укључује у текст и оцене једног другог румунског историчара и новинара – Георгеа Дамјана, који за *ДВ* каже да је у Румунији култура сећања на Први светски рат везана за тадашње унутрашње проблеме Аустроугарске монархије, а првенствено за „мере које је влада у Будимпешти предузимала у циљу етничке асимилације мањина – Румуна, Срба, Чеха, Словака и других“. „Из тог разлога“ – објашњава даље Дамјан – „на Први светски рат се гледа као на рат за национално ослобођење. То је параметар који и сто година по почетку тог рата доминира румунском историографијом. Она често игнорише међународни контекст и праве узроке који су довели до избијања тог рата. На атентат Гаврила Принципа се гледа са

35 Исто.

36 Исто.

37 Исто.

симпатијама. ‘Свако румунско схватање Првог светског рата је у супротности са мађарским тумачењима’.³⁸

Овом, пак, другом, мађарском тумачењу и националном сећању на Први светски рат, *Дојче Веле* је посветио посебан простор, објавивши месец дана раније интервју са познатим мађарским историчарем – Кристијаном Унваријем (разговор за *ДВ* је водио Кено Ферзек), под насловом „Да ли је Тријанон био толико неправедан?“. Аутор је ту резимирао да се Први светски рат у Мађарској тумачи кроз Тријанонски уговор, односно „Тријанонску трагедију“, јер је њим тој земљи одузето две трећине територије, а што тамошња јавност сматра историјском неправдом. Имајући то у виду, Ферзек у свом питању Унварију констатује да је Мађарска „земља у којој су најживља сећања и последице Првог светског рата“, те да се „Тријанонска трагедија“ дискретно провлачи кроз реторику (тамошње – прим. А. М.) владајуће елите“. К. Унвари, одговарајући како он гледа на то, каже: „То ме не радује, али је данашњи однос према Тријанонском уговору у Мађарској логична последица послератне политике суседних држава. Словачка, Србија и Румунија су после 1920. имале националистичку политику баш онакву какву је Мађарска водила од 1867. године. То је политика која је пре 96 година и довела земљу до таквог мировног диктата“.³⁹ Унвари потом објашњава да директни поводи за рат и нису тема о којој се у Мађарској дебатује (додајући да је „недвосмислено доказано“ да мађарска елита није тај рат желела), већ да је главни фокус дискусија и даље на мађарској предратној политици према мањинама, „јер је та политика један од разлога за онакав Тријанонски споразум“, који, пак, и по његовом мишљењу, представља „неправедан мировни уговор, најнеправеднији од свих који су склопљени после Првог светског рата“.⁴⁰

У једном од својих наредних бројева, *Дојче Веле* представља и поглед из Беча на Први светски рат. Између још неких анализа, ту је и она коју је изнео бечки историчар и професор на Институту за историју Источне Европе при

38 Исто.

39 „Да ли је Тријанон био толико неправедан?“ (интервју са Кристијаном Унваријем; разговор водио Кено Ферзек), *Дојче веле*, 24.03.2014, <http://www.dw.de/da-li-je-trijanon-bio-toliko-nepravedan/a-17515925> (03.05.2014).

40 Исто.

Бечком универзитету – Оливер Шмит. Он тврди да се у научним круговима више и не расправљао кривици и кривцима за избијање Великог рата. „То је једна веома политизована дебата, која је почела још пре 1914, када смо имали једностране оптужбе и на политичкој равни би било веома важно да се о кривици више не расправља... Наравно да је битно анализирати услове у којима је могло доћи до катастрофе толиких размера, али никако на начин да се за све то било ко оптужује.“⁴¹ Потом новинар констатује да би то ипак био поглед из Беча, док се у Босни и Србији још увек расправља о томе да ли је Гаврило Принцип био јунак или терориста. Но, посебно је, чини се, занимљива Шмитова оцена да та расправа представља „искључиво српску тему“ (што показује да он свесно или несвесно превиђа актуелне ставове данас „популарног“ аустријско-британског историчара Кристофера Кларка /Christopher Clark/ и још неких других, попут Маргарет Мекмилан /Margaret MacMillan/, или можда није упознат са њима, што је мало вероватно), те његово практично указивање на извесну патологију и психолошки проблем српског друштва у вези с тим. „Не постоје оптужбе споља, нико их не износи, али у Србији ипак постоји таква перцепција. То је дакле интерни српски проблем, да се земља трајно, током целе историје, доживљава као жртва и у том контексту смета и непожељно је све што ту перцепцију ремети.“⁴² Стога, овај научник даје и један наводно конструктивни предлог: „Мислим да би сама Србија требало да поведе широку дебату о томе зашто земља и данас, сто година након рата, тако сензибилно реагује на ту тему“.⁴³ Шмит исправно уочава тај српски сензибилитет, али морамо подвући да је одговор на питање зашто он постоји и данас, превише једноставан и за Србе на неки начин подразумевајући, тако да међу њима то и не може бити нека дебатна тема. Наиме, довољно је рећи да је Србија након тог рата изгубила свој национални идентитет, иако је њен улог био превелики.

Поред поменутих погледа из Букурешта, Будимпеште и Беча, *Дојче веле* настоји да представи и визуре из других

41 Емир Нумановић, „Поглед из Беча на Први светски рат“, *Дојче веле*, 31.03.2014, <http://www.dw.de/pogled-iz-beča-na-prvi-svetски-rat/a-17531643> (05.04.2014).

42 Исто.

43 Исто.

земаља, односно како се век након Великог рата гледа на њега (па и на улогу саме Србије у њему) у Берлину, Варшави, Сарајеву, Истамбулу, Атини, Тирани, Софији и Скопљу. Међу тим текстовима, нама су се посебно учинили интересантним и у информативном и сазнајном смислу вредним чланци о данашњим схватањима Првог светског рата у Грчкој и Турској, јер она свакако нису довољно позната овдашњој широј, а верујемо ни делу стручне јавности. Пишући о тзв. Великој шизми у Грчкој – расколу који створен дилемом да ли та земља треба брзо да уђе у рат на страни савезника (што је заговарао тадашњи либерални премијер Елефтериос Венизелос) или, пак, да остане неутрална (што је била позиција која је одговарала Немачкој, а коју је заступао грчки краљ Константин, чија је жена, иначе, била пруска принцеза Софија, сестра последњег немачког цара Вилхелма II) – аутори истичу да је касни улазак Грчке у рат, три године од његовог почетка, на страни савезника, завршен тоталним поразом ове земље на турском тлу, што и данас представља велику историјску трауму за грчки народ. Али, и поред те поделе која је „оставила дубоке трагове у грчком друштву“, „Венизелос и Константин су у суштини имали исти циљ: да обезбеде све територије добијене балканским ратовима, посебно Македонију“.⁴⁴ Но, како оцењује за *ДВ* професор новије историје на Универзитету у Атини – Танос Веремис, „Венизелос је исправно приметио да би неутралност за Грчку била катастрофална“, јер би то значило да „ако Енглеска добије рат, Србија би добила Македонију. Ако победи Немачка, Македонију би добила Бугарска. Дакле, за Грке је било боље да играју ту партију покера и да се одлуче за једну страну – најбоље за Енглеze, који су као велика поморска сила имали добре шансе да победе.“⁴⁵

О турском тумачењу Првог светског рата, схватању кривице и наслеђа, у интервјуу за *Дојче веле* говори Булент Билмез, турски историчар и председавајући независне фондације за историју „Тарих Вакфи“ из Истамбула. Он каже да се не може говорити о неком јединственом турском тумачењу Првог светског рата, будући да постоје различита становишта. Доминантно је, међутим, како истиче, увек било оно званично,

44 Јанис Пападимитриу; Дијана Рошчић, „Национална шизма у сенци Великог рата“, *Дојче веле*, 10.03.2014, [http://www.dw.de/nacionalna-sizma-u-senci-velikog-rata/a-17484978\(05.04.2014\)](http://www.dw.de/nacionalna-sizma-u-senci-velikog-rata/a-17484978(05.04.2014)).

45 Исто.

кемалистичко схватање, али постоје и неке алтернативне и често потиснуте перцепције. Билмез даје значајно објашњење да је у турској званичној историографији „Први светски рат у сенци такозваног националног рата за независност, који је избио непосредно после Првог светског рата“ и из кога је настала модерна Турска Република, те да је у центру пажње Мустафа Кемал Ататурк, као главни лик тог револуционарног рата и један од најзначајнијих лидера „Младотурака“, а који је ушао у историју као „отац Турака“ и оснивач републике.⁴⁶ Б. Билмез додаје да „рат за независност не баца сенку само на Први светски рат, већ на скоро све што се десило и пре и после тога“.⁴⁷ Међутим, по речима овог историчара, иако Велики рат, сам по себи, не игра велику улогу у званичној турској историографији, неким моментима везаним за њега, попут појединих битака, не само да се придаје значај него су и преувеличани. Тако се не само од стране историчара, већ и од политичара и садашње, али и претходних влада, као и самих новинара, глорификује и идеализује на пример Галипољска битка, где су Османлије извојевале победу, али такође и битка на Сарикамишу, где су под вођством Енвер паше, Турци доживели катастрофалан пораз од Руса. Те битке се користе као „везивни“ или „уједињујући елемент“ турског друштва, рецимо у случају мировних преговора са Курдима. Билмез за ДВ објашњава ту логику: „Важно је нагласити да смо се ‘сви заједно борили за исти циљ’, Турци, Курди, Черкези, Лази итд. То се стално истиче као херојство“.⁴⁸ Стога се чак и пораз код Сарикамиша глорификује и представља као нешто позитивно, јер „управо та катастрофа сада би требало да нам донесе заједништво: ‘заједно смо патили, заједно смо умирали, морамо дакле да се држимо заједно’“.⁴⁹ На новинарско питање: „Да ли постоји веза између Првог светског рата и негативног имица Срба 90-их година?“, Билмез одговара: „Не постоји негативна слика о Србима. Имиц из 90-тих нема никакве везе са Првим светским ратом. Србија и Балкан уопште нису у фокусу турске историографије Првог светског рата. Да, Балкан

46 Сенада Соколу; Дијана Рошчић, „Први светски рат у сенци рата за независност“, *Дојче веле*, 17.02.2014, <http://www.dw.de/prvi-svetski-rat-u-senci-rata-za-nezavisnost/a-17437746> (05.04.2014).

47 Исто.

48 Исто.

49 Исто.

је додуше важан разлог за избијање рата, ту је све почело, али то је све. Турска није део тога“.⁵⁰

Међу оним поменутич причама о неким актерима и догађајима у Великом рату који се данас или не помињу уопште или се помињу веома ретко, а које поводом великог јубилеја објављује *Дојче веле*, издвајамо пар њих. Ту је, на пример, чланак о значајној и данас потпуно заборављеној улози кинеских сељака као добровољаца на раду у савезничким земљама, који су дали не тако мали допринос њиховој победи. Наиме, пошто је у Европи рат односио велике људске губитке, „све зарађене стране почеле су да доводе радну снагу из иностранства, чији је задатак био да из позадине преузме материјалне и логистичке задатке“, како би се помогло војницима на фронту.⁵¹ Како пише *Дојче веле*: „Радних колонија највише је било у белгијској Фландрији и северној Француској. Оне су постајале све веће и биле све строже организоване. Крајем рата у колонијама је било ангажовано преко 700.000 људи, већина их је насилно доведена из колонија моћних сила, Велике Британије и Француске. Међу њима је било и 140.000 добровољаца из Кине“.⁵² Иако су им Европљани обећали поштен третман, ови Кинези су заправо имали веома тешке и израбљујуће услове рада: „...морали су да копају ровове или обављају друге послове тик до линије фронта“, били су „ангажовани у производњи оружја, на бродоградилштима и фабрикама за производњу авиона. Одржавали су путеве и железничку пругу, секли шуме, радили у рудницима и тиме дали огроман допринос да се ратна привреда у Француској одржи у периоду између 1916. и 1918. године“.⁵³ Кинески историчар Су Гоћи каже, а преноси *ДВ*: „Кинези који су радили за Французе још су некако издржавали, али они који су радили за Британце, били су третирани као затвореници у радним логорима“... расизам и културолошки неспоразуми били чести“.⁵⁴ Након рата, ови радни логори су се споро затварали, те су Кинези учествовали

50 Исто.

51 Томас Лачан, „Кинески радници у Првом светском рату“ (рубрика: „Велики рат: Сто година после“), *Дојче веле*, 23.06.2014, [www.dw.de/kineski-radnici-u-prvom-svetском-ratu/a-17728917\(27.06.2014\)](http://www.dw.de/kineski-radnici-u-prvom-svetском-ratu/a-17728917(27.06.2014)).

52 Исто.

53 Исто.

54 Исто.

и у обнови ратом разрушених подручја, а били су ангажовани и у чишћењу минских поља, када су многи од њих и настрадали, док су неки умрли и од последица Шпанског грипа. Управо су ови, преживели Кинези, односно они међу њима који се нису вратили у Кину, касније на ободима Париза основали и прву кинеску четврт у Европи.

Историчар Су закључује; „У Првом светском рату Кинези су остварили велики допринос како би се британским и француским војницима чувала леђа... Али, они су били драгоцени и за Републику Кину, јер шаљући их у Европу, Кина је од стране Француске и Велике Британије била призната као мање-више равноправан партнер“.⁵⁵ Међутим, и поред тога, ови кинески радници су на западу Европе остали једна „споредна белешка историје“, док су у Кини (у чијој историји иначе Први светски рат и нема неко битно место, а она је практично само формално ушла у њега на страни Антанте и то тек 1917.) „брзо пали у заборав“ – пише *Дојче веле*. Једино сећање на њих негују њихови потомци који и данас живе у Француској.

Ту је и ниште мање занимљива прича о учешћу у Великом рату на страни Британаца неустрашаве, легендарне и просто митске ратничке групе непалских војника– тзв. гурки. Како пише *Дојче веле*, до првих контаката гурки са Британцима и западним светом дошло је 1814. када је британска војска ушла у рат против Непала. „Крајње импресионирани борбеним способностима својих непријатеља, Британци су у уговор о примирју склопљен са непалским краљем уградили клаузулу која је омогућила да регрутују гурке у своју армију.“⁵⁶ Ови непалски војници су у саставу британске армије учествовали не само у Првом светском рату, већ и у многим другим сукобима, све до Ирака и Авганистана (*ДВ* износи податак да их данас у британској војсци има око 3.500). Но, „Први светски рат је обележио први излазак гурки из јужне Азије“.⁵⁷ Са британском војском, у Први светски рат је ушло 200.000 гурки, од којих је, према званичним изворима на које се позива *ДВ*, њих 20.000

55 Исто.

56 Сринивас Мазумдару, „Гурке у Првом светском рату“, *Дојче веле*, 19.05.2014, [http://www.dw.de/gurke-u-prvom-svetском-ratu/a-17644886\(27.06.2014\)](http://www.dw.de/gurke-u-prvom-svetском-ratu/a-17644886(27.06.2014)).

57 Исто

(десет одсто) погинуло. Такође, како износе ове новине, за учешће у Првом светском рату одликовано је око 2.000 гурки. Иако је за њих рат у Европи представљао нови изазов, због непознатог терена, новог начина ратовања и др, ови војници су, учествујући у биткама од Француске до Персије, дали, према оценама ДВ, „незабораван допринос“ британским ратним успесима, посебно за време Галиполске битке 1915. (акција позната као „блеф гурки“) и на западном фронту у бици код Лоса у Француској.

Анализирани лист *Дојче веле*, наравно, није пропустио да представи својим читаоцима и сећање на Први светски рат у Сједињеним Америчким Државама. У тексту посвећеном томе, главна је констатација да овај рат, премда је донео САД-у до тада непојмљив губитак људства (с обзиром да је од преко милион америчких војника који су учествовали у њему, погинуло њих 117.000, негде око десет пута више него у последњем рату који су САД неких 60 година пре тога водиле против Мексика; а такође ће се испоставити и да је за само неколико месеци Великог рата погинуло више америчких војника него за време десетогодишњег рата у Вијетнаму), па и поред чињенице да је та земља после њега доспела у међународну изолацију, тамо има статус „заборављеног рата“.⁵⁸ Дакле, одсуство сећања на тај рат у америчком друштву слично је као и у данашњој Русији, о чему пише „Газета“, како смо већ раније истакли. У тексту се настоји на духовит начин показати какав је однос већине младих Американаца према Првом светском рату, односно њихово непознавање догађаја везаних за њега: „За многе младе у Америци, Франц Фердинанд је ‘кул’ – наравно, реч је о познатом поп-бенду“.⁵⁹ *Дојче веле* обавештава да неке институције из САД, попут Војног музеја у Чикагу или Националног музеја Првог светског рата у Канзас ситију, већ раде на припреми обележавања стогодишњице почетка овог светског сукоба, надајући се да ће то бити прилика да се тамошња јавност више упозна са тим важним историјским догађањима. Али, како се на крају чланка констатује, „једно је сигурно: главне свечаности ће се одржавати тек 2017, сто

58 Геро Шлис, Саша Бојић, „Заборављени Први светски рат“, *Дојче веле*, 07.04.2014, <http://www.dw.de/zaboravljeni-prvi-svetski-rat/a-17531642> (03.05.2014).

59 Исто.

година након уласка САД у Први светски рат“.⁶⁰ Делом је посвећена новинарска пажња неправди и лошем третману којима су били изложени Американци немачког порекла после уласка САД-а у рат. Они су, како пишу ове новине, били испитивани, те регрутовани иако нису желели да пуцају на своје рођаке у Немачкој, а протести и отпор службењу војске били су под надзором безбедносних органа. Такође, „немачке речи су уклоњене из назива улица и – из јеловника. Тако је франкфуртска кобасица постала хот-дог“.⁶¹

Воема су не само занимљива, већ и корисна за спознају улоге пропаганде у рату, два текста која говоре о француско–немачком и енглеско–немачком пропагандном рату, који су вођени паралелно са оним оружане природе. Заправо, *Дојче веле* нам указује на то да је овај рат био и „први велики ‘пропагандни рат’“. „Историја узајамног блаћења Немаца и Француза исто је тако дуга као и њихово непријатељство, а оно је почело много пре 1914“ – пише *ДВ*. Током Првог светског рата, они су „једни друге приказивали у најцрњим бојама“.⁶² У Француској се, путем карикатура и на друге начине, исмевао немачки милитаризам, јер је управо он ширио страх, па је то имало за циљ храбрење француских војника. Такође, у Француској су, као и у Енглеској (ту су Немци називани „варварским Хунима“), новине и пропагандни леци приказивали Немце и њихове војнике као нецивилизоване и некултурне варваре, дивље, сурове и насилне (слике које показују немачке војнике како „уништавају цркве, библиотеке и остала културна добра“, те како „убијају француске цивиле“).⁶³ С друге стране, према *ДВ*, о немачкој пропаганди против Француске говори писање једног немачког новинара 1914. о томе да „Немци од Француза ‘жељних пљачке и крви’ могу да се заштите само ‘ако им се темељно искорени излив шовинизма и националне уображености’“.⁶⁴ Но, како су многи Немци били изненађени и огорчени због британске објаве рата, „пропагандна машина Берлина и Беча сатанизовала је Енглезе

60 Исто.

61 Исто.

62 Марк фон Липке-Шварц, „Француско-немачки пропагандни рат“, *Дојче веле*, 09.06.2014, <http://www.dw.de/francusko-nemacki-propagandni-rat/a-17693050> (20.06.2014).

63 Исто.

64 Исто.

више од свих других непријатеља у Првом светском рату“.⁶⁵ У Немачкој је – пише *ДВ* – пропаганда деловала у правцу ширења поруке да је „дојучерашњи ‘братски германски народ’ окренуо леђа тој земљи и ‘издао’ Немце“. Чак је призиван и Божји гнев против Енглеза (порука и поздрав „Казни Боже Енглеску“, уз отпоздрав „Нек је казни“) на разном пропагандом материјалу: од плаката, разгледница и поштанских марки до брикета угља, брачних прстенова и таџира украшених овом паролом.⁶⁶ *Дојче веле* истиче да је немачка пропаганда деловала и путем песме, попут оне „Пев мржње против Енглеске“ (аутора Ернста Лисојера), у којој се говори о немачком јединству у вечној мржњи према Енглезима.⁶⁷ Међу Немцима се ширила и пропагандна слика о Енглезима као обичним трговцима, „дућанцијама“ са „болесним индивидуалистичким, пиљарским менталитетом“, наспрам немачког „духа жртвовања отаџбини“; а за шта, према писању овог листа, посебне заслуге припадају познатом економисти и социологу Вернеру Зомбарту и његовој књизи за војнике на фронту *Трговци и јунаци (Händler und Helden)*.

Треба поменути свакако и две веома занимљиве колумне познатог српског књижевника Владимира Пиштала, које је објавио *Дојче веле*: „Фердинанд и Принцип“⁶⁸ и „Гаврило и Франц“⁶⁹, а које – поред књижевног описа имагинативног другог сусрета ових кључних фигура на Видовдан и њиховог могућег разговора том приликом, те покушаја својеврсне компарације ових по свему неупоредивих историјских личности – имају и значајан информативни карактер. На пример, веома значајно је објашњење које Пиштало овде износи о томе да су, на прелазу из деветнаестог у двадесети век, успели или неуспели атентати на монархе и аристократске

65 Марк фон Липке-Шварц, „Казни Боже Енглеску“, *Дојче веле*, 16.06.2014, <http://www.dw.de/kazni-boze-englesku/a-17709391> (20.06.2014).

66 Исто.

67 Ево како иду стихови те песме Лисојера, које преноси *Дојче веле*: „Никад се нећемо одрећи мржње / Само једну мржњу имамо сви / Сложно волимо, сложено и мрзимо / Само нам је један душманин: ЕНГЛЕСКА!“... „Шта нас се тичу Рус и Француз / Пуцањ за пуцањ, удар за удар / Ми их не волимо / Ми их не мрзимо“ (*ibid.*).

68 Владимир Пиштало, „Фердинанд и Принцип“, *Дојче веле*, 12.02.2014, <http://www.dw.de/ferdinand-i-princip/a-17423902> (03.05.2014).

69 Владимир Пиштало, „Гаврило и Франц“, *Дојче веле*, 13.02.2014, <http://www.dw.de/gavrilo-i-franc/a-17423990> (03.05.2014).

представнике власти били уобичајена појава у Европи. „У том периоду убијен је српски краљ, италијански, португалски краљ и принц и жена Франца Јозефа. Црква *Храм на Крови* у Санкт Петербургу подсећа на убиство руског цара Александра II. *Вотивкирхе* у Бечу саграђена је у част избегнутог атентата на Франца Јозефа – једног од три. И сам Франц Фердинанд је, пре Сарајева, избегао пар покушаја убиства. Са ескивираних осамнаест атентата, апсолутни шампион у тој области био је француски краљ Луј Филип. Краљица Викторија је преживела седам атентата... Принциповом чувеном пуцњу претходили су Жерајићеви пуцњи на генерала Варешанина. Жерајићевом покушају претходила су три хрватска атентата на гувернера Хрватске, грофа Славка Цуваја“ итд.⁷⁰ Можемо додати да обично такви догађаји нису имали за последицу рат. Такође, из ових текстова, читалац може стећи увид и у тадашњу социјалну структуру европских друштава и у неке класне обичаје, а такође износе се и нека занимљива тумачења појединих мање познатих детаља у вези са сарајевским атентатом (рецимо, изражава се скепса у трудноћу Софије Чотек, а убиство трудне жене Принципу се све до данас посебно ставља на терет и представља наводно главни разлог карактерисања његовог чина као терористичког: „Жене од четрдесет и шест година ретко рађају децу. У самој години анексије, имала је тежак побачај и то је потресло Фердинанда јер је представљало крај његовог сна о великој породици“ – каже Пиштало).⁷¹

У принципу позитиван утисак о овој заиста шароликој понуди новинарских текстова о различитим аспектима и актерима Првог светског рата, углавном покривених стручним коментарима и научним мишљењима, кваре поједини чланци у којима се јасно уочава извештајни антисрпски тон, који местимично прелази и у праву антисрпску кампању која се спроводи у оквиру ширих покушаја политизације, односно (зло)употребе ове историјске и више него озбиљне теме у сврху остваривања одређених дневно-политичких циљева. Такође, оно што одмах упада у очи јесте чињеница да ти текстови нису креирани под палицом српског уредништва, нити су њихови потписници српски аутори, већ се углавном ради о ауторству

70 Владимир Пиштало, „Фердинанд и Принцип“, *op. cit.*, <http://www.dw.de/ferdinand-i-princip/a-17423902> (03.05.2014).

71 Исто.

припадника бошњачко-муслиманског етничког корпуса из БиХ. Утолико је, наиме, још већа њихова сличност са писањем анализираног *Дневног аваз*. Но, поред тога, ту су и текстови који настоје да одрже један наводно уравнотежен приступ, како у погледу садржаја објављених анализа, изјава и коментара, тако и у погледу простора који дају другачијим мишљењима. Али, често се и ту, у појединим деловима текста, испод површине назире политизација тема и одређено пропагандно деловање.

Међу примерима оне прве врсте текстова са директним нападима на српску страну, па и саму државу Србију, истиче се један у којем *Дојче веле* заправо преноси писања друге штампе на немачком језику о дешавањима и односима на овом простору. Посебно се, и то са великом дозом цинизма, наглашава писање аустријског *Ди преса* (Die Presse) чија је главна мета однос Србије према Првом светском рату, који се ту практично извргава руглу и подсмеху. Текст почиње на следећи начин: „Држава је у опасности. Цијела нација. У најмању руку. Онај ко је прошле седмице доживио говор србијанског председника Томислава Николића приликом отварања конференције ‘Срби и Први свјетски рат’ могао је добити управо тај дојам“.⁷² Потом се појашњава да је Конференцију организовала Српска академија наука и уметности „која је позната по недовољној дистанци од национализма“, уз иронични додатак да су „Николић и патријарх Иринеј били највиши гости из политичког и духовног живота“.⁷³ Даље пише *Ди прес*, а преноси *Дојче веле*: „Када се 28. јуна у Сарајеву буде подсећало на смртоносне пуцње, који су мјесец дана касније довели до почетка рата, србијанско руководство томе неће присуствовати. Они са атентатом не желе имати ништа. Премијер Александар Вучић и председник Николић ће ипак тај дан бити у БиХ. Тачније у Републици Српској, на отварању ‘Андрићграда’ – фантазије прослављеног режисера Емира Кустурице, који је нездраво постао близак политици“.⁷⁴ На крају, цитирајући део говора председника Србије, Т. Николића, о томе да за Србе, за разлику од неких других народа, историја и ратови које су водили, а посебно

72 „Istorija u mozgu, srcu, genima i kostima“, *Dojče vele*, 23.06.2014, <http://www.dw.de/istorija-u-mozgu-srcu-genima-i-kostima/a-17729435> (28.06.2014).

73 Исто.

74 Исто.

то важи за Велики рат, „нису чиста статистика“, јер они своју „историју носе у мозгу, срцу, генима и костима, наслијеђену од предака“, аустријске новине износе закључак: „Могуће је да управо тај став према историји представља проблем“.⁷⁵ *Дојче веле* чак део Николићевих рећи, извучених из контекста, ставља у наслов („Историја у мозгу, срцу, генима и костима“), чиме се жели додатно исмејати однос Србије према историји и Првом светском рату.

Оно што је запањујуће овде јесте то да управо они који проблематизују на овај начин однос Србије према Великом рату не виде ништа проблематично и спорно у крајње патолошком односу неких других, посебно Федерације БиХ, у којој различите званичне церемоније поводом обележавања стогодишњице атентата у Сарајеву и почетка рата, уместо пригодног комеморативног карактера, попримају свечарски и просто слављенички дух. При томе, просто мазохистички, слави се свој некадашњи окупатор, његова тиранска власт и њен званични представник – Аустроугарска монархија и престолонаследник Франц Фердинанд. Ову атмосферу следе и тамошњи медији изражавајући својеврсну носталгију за тим историјским временом свог поробљавања. У том духу је управо један чланак новина *Дојче веле*, у издању за тржиште БиХ, где се указује на „славну босанску прошлост“ Аустрије које се ова одрекла, те на потребу да се сензибилизује аустријска јавност за тренутна дешавања у БиХ. Правећи причу о томе, аутор Емир Нумановић, преноси разговор са Маркусом фон Хабзбургом, директним потомком аустроугарског цара Фрање Јосипа (дакле, слично као и „Аваз“, *ДВ* се ослања на изјаве Хабзбуршких потомака). Овај Хабзбурговац за *ДВ* говори о „храбрим, пожртвованим, егзотичним и неустрашивим“ Босанцима у аустроугарској војсци... којих би се, како каже, и данашња Аустрија могла чешће сјетити, а можда и бити од помоћи њиховим потомцима. Но, у данашњој Републици Аустрији за таква сјећања нема пуно простора, каже Маркус“.⁷⁶ Он даље објашњава да у погледу односа аустријског друштва према Босанцима у Аустрији и према Босни и Херцеговини,

75 Исто.

76 Emir Numanović, „Austrija se odrekla svoje bosanske prošlosti?“ (рубрика: „1914-2014: Uzroci i posljedice“), *Dojče velle*, 13.03.2014, [http://www.dw.de/austrija-se-odrekla-svoje-bosanske-pro%C5%A1losti/a-17487396\(05.04.2014\)](http://www.dw.de/austrija-se-odrekla-svoje-bosanske-pro%C5%A1losti/a-17487396(05.04.2014)).

„иако би можда и ту жељели нешто промијенити“, данашњи припадници породице Хабзбург немају утицаја, јер су они данас „само грађани као и сви други“. ⁷⁷ Дакле, испада да данашње Хабзбурговце само статус обичних грађана спречава у остваривању према Балкану усмерених политичких амбиција својих предака. На то указује и сам аутор у даљем тексту: „И како год би насљедници царске фамилије радо дали више простора славној прошлости, те утицали на развој политичке ситуације, како у самој Аустрији тако и у данашњој БиХ, тако би се томе радовали и Босанци који данас живе у Аустрији“. ⁷⁸ Један од њихових представника, Дамир Сарачевић, председник Центра за савремене иницијативе из Линца (удружење чији је циљ да негује односе између БиХ и Аустрије), за *ДВ* прича такође о учешћу Босанаца у војсци Аустроугарске монархије: „Муслимани су се борили у тој војсци јер су видјели да им се гарантују права. То је било први пут у историји човјечанства да је једна католичка сила преузела обавезу да ће у оквирима своје управе пазити на једну муслиманску мањину. Православци и католици који су се борили у тим редовима, борили су се из једноставног разлога јер су Босну и Херцеговину доживљавали као своју домовину и нису пали под утицај националистичких пројеката из сусједства, баш као што је то био случај и у задњем рату... И управо грађани БиХ са таквом оријентацијом и данас заслужују подршку Аустрије и Европе“ ⁷⁹ – каже овај босанскохерцеговачки цивилни активиста у Аустрији, додајући да је посао сензибилизовања аустријске јавности за тренутно стање у БиХ на самим грађанима.

Неке поруке које долазе из Брисела, а које такође преноси *ДВ*, изражавају слични жал у вези са пропуштеним историјским приликама и наводно недовољном заштитом муслимана у БиХ. У тексту који се бави погледима на Први светски рат у званичним структурама ЕУ и лекцијама које је Европа требало да научи из тог историјског искуства, поред истицања да се данас Велики рат чак третира и као први европски грађански рат, преносе се и поруке појединих европских званичника. Тако је, на пример, лидер европских социјалдемократа у Европском парламенту,

77 Исто.

78 Исто.

79 Исто.

Ханес Свобода (Hannes Swoboda), изјавио: „У Сарајеву, као симболу суживота религија и култура, због неодговорних политичара и њиховог говора мржње и национализма, и данас можемо видјети посљедице, како од опсаде и бомбардовања 90-их, тако и од метака Гаврила Принципа“.⁸⁰ Лидер европске Алијансе зелених, Данијел Кон-Бендит (Daniel Cohn-Bendit), пак, каже – како преноси *ДВ* – да је рат у БиХ значио и подсећање на једну лекцију европске прошлости, која, према његовим речима, гласи „да не постоји национални интерес који се може свести на заједнички“. „Француска и Велика Британија биле су, традиционално, на страни Србије. Њемачка, после Другог свјетског рата, традиционално на страни Хрватске, док бх. муслимани нису имали своје ‘заступнике’... Били смо у могућности да реагујемо тек када смо схватили да заједнички европски интерес није једнак збиру појединачних интереса Француске, Њемачке или Велике Британије.“⁸¹

Један од чланака у којима се настоји задржати уравнотежен приступ, мада ипак уз местимично провејавање национално обојених ставова, јесте онај под називом „Атентат који је промијенио свијет“. Овај текст се бави различитим мишљењима, како грађана тако и историчара, о Гаврилу Принципу и догађајима који су претходили Првом светском рату, а о којима се и данас, сто година после, у БиХ и на Балкану уопште воде неисцрпне расправе, уз неминовно разбукутавање балканских националистичких страсти. Стога аутор, Самир Хусеиновић, и закључује: „Чини се да прича о Гаврилу Принципу и Сарајевском атентату на овим подручјима никада неће бити испричана до краја, те да су главне линије подела око његове улоге данас изражајније него пре стотину година“.⁸² Новинар истиче и то да „стотину година после, расправама о атентату и Гаврилу Принципу, балкански националистички лидери, како се то може видети из медијских натписа, настоје убрати додатне политичке поене, посебно у БиХ, како би у изборној

80 Marina Maksimović, „Borba protiv nacionalizma na prvom mjestu“ (рубрика: „1914–2014. Uzroci i posljedice“), *Dojče vele*, 16.04.2014, <http://www.dw.de/borba-protiv-nacionalizma-na-prvom-mjestu/a-17573842> (24.04.2014).

81 Исто.

82 Samir Huseinović, „Atentat koji je promijenio svijet“ (рубрика: „1914–2014. Uzroci i posljedice“), *Dojče vele*, 30.01.2014, <http://www.dw.de/atentat-koji-je-promijenio-svijet/a-17395311> (24.04.2014).

2014. години ојачали своје климаве позиције“.⁸³И сарајевски новинар Сенад Пећанин, у својој изјави за *ДВ*, слаже се са овим мишљењем: „Владајуће структуре у БиХ су неспособне да мењају суморну садашњост и будућност својих ‘поданика’, па се зато утркују у мењању заједничке прошлости, а прича о атентату је један у низу покушаја манипулације историјом којима се легитимирају националистичке олигархије“.⁸⁴Пећанин поентира: „Они који славе отоманске окупаторе БиХ у Гаврилу Принципу виде и директног претка Радована Караџића и Ратка Младића. Други, који указују на трагични идеализам Принциповог жртвовања игноришу чињенице о рукопису Црне руке као инструменту великосрпског хегемонизма. У сукобу првих и других, Гаврило Принцип је поново жртва, а са њим и могућност трезвеног сагледавања историјских чињеница“.⁸⁵Хусеиновић, пак, започињући разговор са професором Филозофског факултета у Сарајеву Едином Радушићем, истиче да „*наводно* нема чврстих доказа да је Црна рука била директно везана за србијанску владу; но, извесно је“ – каже он – „да су ову организацију водили људи из србијанских структура власти“. На ово се онда надовезује Радушићево мишљење да је „Црна рука српска националистичка, а према елементима насиља које је испољавала, и терористичка организација“, која је „имала и неке југославенске претензије, али је то југославенство углавном подразумевало доминацију српства“.⁸⁶Ту је, међутим, истакнута и оцена босанскохерцеговачког историчара Томислава Ишека. Он најпре, наглашавајући да се и око Младе Босне такође данас ствара једна велика збрка, те објашњава да је та организација била против Хабзбуршке монархије, а што је доказ Принципово убиство Фердинанда за које каже да је то „био терористички чин“, при чему треба знати његову позадину. Аустроугарска се припремала за један *расплет догађаја* који би уследио и без атентата“. И мада за светски сукоб са катастрофалним последицама користи једну тако „мекану“ синтагму – „расплет догађаја“, за овог стручњака, према историјским чињеницама, нема дилеме око одговорности за Први светски рат: „Само се тражила искра која би запалила свет. Српска влада на челу с

83 Исто.

84 Исто.

85 Исто.

86 Исто.

Николом Пашићем је била апсолутно против рата“ – тврди Ишек.⁸⁷

Искривљено представљање историјских догађаја није, међутим, само карактеристика политичара, већ и неких медија, а посебно то није пракса само на Балкану. Тако је недавно чак и једна чувена медијска кућа, попут *BBC*, прибегла таквој пракси, уз такође и одређено подсмевање представницима појединих држава и народа, који су били актери догађаја везаних за избијање Првог светског рата, исмевање самог атентата, али и жртава овог рата. Наиме, у склопу свог програма поводом обележавања стогодишњице почетка Великог рата, британска телевизија је уочи стогодишњице атентата у Сарајеву објавила кратак видео, у трајању од скоро пет минута,⁸⁸ који је требало да представља својеврсну комедију, са шалјивим тоном и с наводним циљем да се овај рат приближили млађој публици, како би се она заинтересовала за ову тему, а заправо се ради о једној, исправно примећују неки, „скандалозној пародији“.⁸⁹ Оно што је испало једино „комично“ у целој тој причи јесте такав неозбиљан, шокантно неодговоран и, све у свему, заиста скандалозан приступ ове телевизије која има статус британског јавног сервиса и широм света признату репутацију озбиљног и високо професионалног медија. При томе, тај медијски сервис делује и глобално и, тиме, утиче не само на национално већ и на глобално јавно мњење, те овакво поигравање са једном за многе болном и тешком историјском темом не само да не приличи његовој улози јавног медија, него је и недопустиво.⁹⁰ У том контроверзном, вулгарном, али и историјски нетачном видеу, прича о Првом светском рату је представљена у форми реперског обрачуна, односно такмичења у хип-хоп певању, вређању и прозивању између кључних фигура овог рата: британског краља Џорџа V, немачког цара Вилхелма II,

87 Исто.

88 Видети: “Rap Battle- WW1 Uncut – BBC”, Jun 24, 2014, <http://www.youtube.com/watch?v=k-CEUZ4rFiac> (28.06.2014); <http://www.bbc.co.uk/ww1> (28.06.2014).

89 „Скандалозна пародија: BBC представи Принципа као вулгарног убицу! (ВИДЕО)“, *BKT-NEWS*, 28.06.2014, <http://bktvnews.com/skandalozna-parodija-bbc-predstavio-principa-kao-vulgarnog-ubicu-video/> (28.06.2014).

90 Више о улази јавног медијског сервиса у развијеном цивилном друштву, видети: Александра Мирковић, „Јавност и медији у условима развијеног цивилног друштва“, *Српска политичка мисао*, вол. 16, бр. 1-2/2006, Институт за политичке студије, Београд, 2006, стр. 197–212.

руског цара Николаја II, аустроугарског цара Франца Јозефа, француског генерала Жофра (Joseph Joffre) и атентатора из Сарајева, босанског Србина – Гаврила Принципа, који је, међутим, ту потписан као да је из Србије. У једном делу клипа Гаврило Принцип се на веома вулгаран начин обраћа аустројском цару Францу Јозефу (?) и, између осталог, му репујући каже: „Србија има пријатеље, уо. Русија је наш друг. Мислиш да смо уплашени?“ Према овом приказу, наводно аустројски цар није ни видео да ће атентатор пуцати, јер је „ждрао своју десету бечку шницлу“. Немачки кајзер Вилхелм II је, рецимо, представљен како изговара стихове на рачун Британаца: „Империјалци, хвалите се само, француске жабоједе мрзите то знамо, а од ваше морнарице направити зачин, за питу од купуса на швапски начин“. Овде морамо приметити да ова „Вилхелмова песмица“ у *BBC* режији, иако у другачијем аранжману и стилу, неодољиво, својим садржајем, подсећа на немачке пропагандне песме из 1914. Но, клип је изазвао значајну реакцију јавности и док га њен стручни део углавном осуђује и оцењује као „нетачан, незрео и очајнички покушај“ да се додвори улици и стекне популарност код тог профила публике“ (*Дејли мејл*), те да је реч „о скандалозном снимку пуном нетачности, простакула и увреда на рачун жртава“, ⁹¹ дотле је за многе из шире јавности ова реп битка „кул“, па се чак у коментарима на интернету *BBC* хвали порукама да је „обавио добар посао“.

Мора се, међутим, рећи да је ова медијска кућа, поред тог, да тако кажемо, потпуног испада, имала и далеко прикладнији програм, са једним заиста озбиљним садржајем посвећеним обележавању Великог рата. Рецимо, она се, попут неких других, такође бавила различитим тумачењима кривике за избијање Првог светског рата и пренела је мишљења десет европских историчара, од којих већина као кривце означава Немачку и Аустроугарску, мада има и оних који тако виде Србију, Русију, Француску и Британију. Британски историчар Макс Хејстингс (Max Hastings) је, на пример, за *BBC* рекао да мисли да највећу одговорност сноси Немачка и да га „нису уверили аргументи“ против Србије, као и да „не верује да је Русија желела европски

91 „Брука и срамота: ВВС исмева Сарајевски атентат и жртве Првог светског рата (ВИДЕО)“, 28. јун 2014, <http://dnevno.rs/vesti/129910-bruka-i-sramota-bbc-ismeva-sarajevski-atentat-i-zrtve-prvog-svetskog-rata-video.html> (28.06.2014).

рат те 1914. године, јер су руски лидери знали да би били у много јачој позицији за борбу две године касније, кад окончају програм наоружавања“.⁹² С друге стране, *BBC* је пренео и мишљење Ричарда Џеја Еванса (Richard J. Evans), професора историје на Кембриџу, који сматра да је Србија главни кривац: „Србија је сносила највећу одговорност за избијање Првог светског рата. Српски национализам и експанзионизам били су најдубље реметилачке силе, а српска подршка терористима ‘Црне руке’ била је крајње неодговорна. Аустроугарска сноси мало мању одговорност због паничне и претеране реакције на убиство наследника хабзбуршког трона“. Но, по Евансовом мишљењу, и Француска је одговорна јер је „охрабривала ‘агресију Русије према Аустроугарској и Немачкој’“, али и Британија јер је „пропустила да посредује, као што је чинила током ранијих балканских криза, због страха од европских и светских амбиција Немачке“.⁹³ Дакле, по овом становишту, испада да је Србија највише, а сви други да су по мало криви, осим Немачке, која за Еванса очигледно једино није крива.

У оквиру обележавања почетка Првог светског рата, *BBC* је премијерно приказао и троделну драму, у виду мини-серије, „37 дана“ (током јуна је емитована и код нас на РТС)⁹⁴, која говори о том периоду 1914. који ће променити свет. Сарајевски атентат је окосница серије, а посебно је обрађена и британска објава рата Немачкој. Ту је и емисија која се бави чињеницама и фикцијама, митовима и конфузијама, везаним за Први светски рат, а посебно онима који се односе на британску војску која је учествовала у њему.⁹⁵ Такође, националним темама је био посвећен и специјализован серијал – *World War One at Home* – који се бави свакодневним условима живота и рада у земљи за време трајања Великог рата.⁹⁶ Неке од ту покривених тема

92 „BBC: Десет тумачења - ко је крив за Први светски рат“, извор: Тањуг, *Политика*, 12.02.2014, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/BBC-Deset-tumacenja-ko-je-kriv-za-Prvi-svetski-rat.lt.html> (28.06.2014).

93 Исто.

94 „‘37 дана’ који су променили свет: BBC мини-серија о Првом светском рату на РТС“, 26. јун 2014, <http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:497860-BBC-mini-serija-o-Prvom-svetskom-ratu-na-RTS> (28.06.2014).

95 “WW1 Uncut 9. Myths & Confusion”, *BBC*, Jun 19, 2014, www.bbc.co.uk/player/episode/p0211z9k/ww1-uncut-9-myths-confusion (28.06.2014).

96 Видети: “World War One at Home”, *BBC*, <http://www.bbc.co.uk/programmes/p01nhwgx> (30.06.2014).

су, на пример, оне о спорту у доба рата (*Sport in Wartime* – у оквиру тога су приложене приче о стадионима под ватром, о успону женског фудбала и др.); затим, о инспиративним женама тога времена, које су имале пионирску улогу као фудбалски шампиони, полицијске службенице и медицинско особље (*Woman Trailblazers*); те о ратној индустрији у Британији (*Working for the War* – приче о фабрикама муниције и о томе како су Британци снабдевали фронт). Ово настојање *BBC* да посебну пажњу посвети националним дешавањима на фронту и у земљи и уопште самом британском односу према рату, вредно је већ хвале, јер то је прави пример оног деловања које се од јавног сервиса и очекује.

За сам крај, резимирамо: Анализа показује да неки медији, попут *Расијске газете*, имају позитиван приступ теми Великог рата, у смислу примереног и новинарском етиком вођеног извештавања, уз веродостојно представљање догађаја везаних за тај рат, и вршење своје информативне и едукативне функције. На тај начин, ове новине могу бити пример добре медијске праксе када је реч о развоју и неговању културе сећања. Друге, пак, попут *Дневног аваз*, карактерише негативно оцењен приступ, јер је њихово писање примитивно, таблоидно, пропагандно, базирано на стереотипном обрасцу мишљења, са извесним елементима говора мржње, те релативизујуће и у функцији остваривања дневно-политичких циљева. Због тога је исправно рећи да се ту пре ради о некултури, него о култури сећања. Заправо, сећање на тако један важан историјски догађај какав је Велики рат, злоупотребљено је зарад пропагандног деловања, пласирања ревизионистичких ставова и ширења предрасуда о другима. Поред тога, анализом је утврђено да постоје и они медији, као што су *Дојче веле* и *BBC*, чији су приступи и садржаји двојаког карактера, јер се у неким аспектима и случајевима одликују веома позитивним елементима (систематичност, прегледност, шароликост, свеобухватност, информативни и образовни карактер, објективност, непристрасност, покривеност стручним коментарима и научним мишљењима, итд.), али

непрофесионализам, неетичност и друге негативности нису увек избегнуте.

Поуке и лекције из тако великих и трагичних историјских догађаја који су променили свет, какав је био и Први светски рат, са својим катастрофалним и разорним последицама по човечанство, треба да извуку, науче и примењују не само политичке елите и владајуће структуре, него и шире друштвене елите, а пре свега оне интелектуалне и, посебно, сами медији. Другим речима, одговорност је на свима. Олако оптуживање других, фалсификовање историје, тенденциозне ревизије историјских догађаја, демагошка и пропагандна злоупотреба њихових јубилеја и уопште политизација историјских тема, путем распламсавања националних осећања и опасних националистичких страсти, могу да угрозе мир и стабилност, а онда се све пратеће импликације, сасвим сигурно – јер нас управо историјско искуство тако учи – не могу до краја предвидети.

ЛИТЕРАТУРА

Албвакс, Морис, Друштвени оквири памћења(прев. Оља Петронић), са Поговором Павла Миленковића, Mediterranean Publishing, Нови Сад, 2013.

Албваш, Морис „Колективно и историјско памћење“ (у: Maurice Halbwachs, *La Mémoire collective*, Presses Universitaires de France, Paris, /1950/ 1968, стр. 35–79), са француског превео Аљоша Мимица, Реч: Часопис за књижевност и културу, и друштвена питања, http://www.b92.net/casopis_rec/56.2/pdf/04.pdf (01/03/2020), стр. 63–82.

Асман, Јан, Култура памћења, Просвета, Београд, 2011.

Assmann, Jan, “Communicative and cultural memory”, у: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Walter de Gruyter, Berlin, 2008, стр. 109–118.

“Council of Europe’s work on Hate Speech”, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign/coe-work-on-hate-speech>(02/03/2020).

European Convention on Human Rights, 4. November 1950, Rome, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression> (29/02/2020).

„Говор мржње: Појам и национални правни оквир“, www.yucom.org.rs (01/03/2020).

“Hate Speech” Definitions, Dictionary.com, <https://www.dictionary.com/browse/hate-speech?s=ts> (01/03/2020).

“Hate Speech”, одредница у: Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/hate-speech> (01/03/2020).

Herz, Michael, Molnar, Peter (eds.), *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge University Press, New York, 2012.

Хобсбом, Ерик, Рејндер, Теренс (ур.), *Измишљање традиције*, Библиотека XX век, Књижара Круг, Београд, 2011.

Милошевић, Зоран, „Компаративна анализа ставова ‘Дневног аваза’ о Европској унији и Турској за период од 1. септембра до 10. новембра 2013. године“, Политичка ревија, бр. 4, Београд, 2013.

Милошевић, Зоран, Мирковић, Александра, „Етно-конфесионални идентитет Срба у ‘Дневном авазу’ (за период од 23. јуна до 31. децембра 2012. године)“, у: Зоран Милошевић, Живојин Ђурић (ур.), *Национални идентитет и религија* (Зборник радова са истоимене међународне научне конференције), Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 205–244.

Милошевић, Зоран, Мирковић, Александра, „Медији уочи стогодишњице Великог рата: Компаративна анализа садржаја Росијске газете, Дневног аваза, новина Дојче Веле и јавног сервиса ВВС (електронских издања) о Првом светском рату током прве половине 2014. године“, у: Живојин Ђурић, Милош Кнежевић (ур.), *Србија и политика великих сила 1914–2014*. (Зборник радова, Едиција Расправе, књ. 6), Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 427–466.

Мировић, Александра, „Јавност и медији у условима развијеног цивилног друштва“, Српска политичка мисао, вол. 16, бр. 1–2/2006, ИПС, Београд, 2006, стр. 197–212.

No Hate Speech Youth Campaign, Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/no-hate-campaign> (02/03/2020).

Olick, Jeffrey K., Vinitzky-Seroussi, Vered, Levy, Daniel (eds.), *The Collective Memory Reader*, Oxford University press, New York, 2011.

Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech”, adopted on 30 October 1997 (at the 607th meeting of the Ministers’ Deputies), Committee of Ministers, Council of Europe.

Roediger, Henry L., Abel, Magdalena, “Collective memory: A new arena of cognitive study”, *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 19, No. 7, 2015, стр. 359–361.

Roediger, Henry L., Wertsch, James V., “Creating a new discipline of memory studies”, *Memory Studies*, Vol. 1, No. 1, January 2008, стр. 9–22.

Вуд, Ненси, „Памћење и цивилно друштво“, у: Вукашин Павловић (ур.), *Потиснуто цивилно друштво*, Еко центар, Београд, 1995, стр. 169–176.

Waldron, Jeremy, “Hate Speech and Political Legitimacy”, у: Michael Herz, Peter Molnar (eds.), *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*, Cambridge University Press, New York, 2012, стр. 329–340.

Waldron, Jeremy, *The Harm in Hate Speech*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; London, England, 2012.

Weinstein, James, “Hate speech bans, democracy, and political legitimacy”, *Constitutional Commentary*, Vol. 32, Issue 3, 2017, стр. 527–583.

Медијска документа

„BBC: Десет тумачења – ко је крив за Први светски рат“, извор: Тањуг, Политика, 12.02.2014, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/BBC-Deset-tumacenja-ko-je-kriv-za-Prvi-svetски-rat.lt.html> (28.06.2014).

„Брука и срамота: BBC исмева Сарајевски атентат и жртве Првог светског рата (ВИДЕО)“, 28. јун 2014 <http://dnevno.rs/vesti/129910-bruka-i-sramota-bbc-ismeva-sarajevski-aten-tat-i-zrtve-prvog-svetског-rata-video.html> (28.06.2014).

Ћорбо – Зећо, А., „Historičari protiv glorifikacije. Gavrilo Princip između Kusturice i činjenica“, Dnevni avaz, 21.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti teme/gavrilo-princip-izmedju-kusturice-i-cin-jenica>,

„Да ли је Тријанон био толико неправедан?“ (интервју са Кристијаном Унваријем; разговор водио Кено Ферзек), Дојче веле, 24.03.2014, <http://www.dw.de/da-li-je-trijanon-bio-toliko-npravedan/a-17515925> (03.05.2014).

Елков, Игоръ:, „Дело Принципа, 100 лет назад началась Первая мировая война“, Российская газета – Неделя, №6274 (2), <http://www.rg.ru/2014/01/09/pistolet.html>.

EvropljanipješaćepovodomstogodišnjicePrvogsvjetskograta“, Dnevni avaz, 08.05.2014, <http://www.avaz.ba/globus/europa/evropljani-pjesace-povodom-stogodisnjice-prvog-svjetskog-rata>.

Фон Липке-Шварц, Марк „Француско-немачки пропагандни рат“, Дојче веле, 09.06.2014 <http://www.dw.de/francusko-nemač-ki-propagandni-rat/a-17693050> (20.06.2014).

Фон Липке-Шварц, Марк, „Казни Боже Енглеску“, Дојче веле, 16.06.2014, <http://www.dw.de/kazni-bože-englesku/a-17709391> (20.06.2014).

„GledamtajpadKusturice!“, <http://www.avaz.ba/vijesti/intervju/gledam-taj-pad-kusturice>., „Istorija u mozgu, srcu, genima i kostima“, Дојче веле, 23.06.2014, <http://www.dw.de/istorija-u-mozgu-srcu-genima-i-kostima/a-17729435> (28.06.2014).

Huseinović, Samir, „Atentatkoji jepromijeniosvijet“ (рубрика: „1914–2014. Uzroci i posljedice“), Dojče vele, 30.01.2014, <http://www.dw.de/atentat-koji-je-promijenio-svijet/a-17395311> (24.04.2014).

„KarlHabsburg-Lothringenza ‘Guardian’: Unukastrougarskogcara: IdaPrincipnijenipucao, ratbisvakakopočeo“, Dnevni avaz, 15.01. 2014, <http://www.avaz.ba/globus/europa/unuk-astrougarskog-cara-i-da-princip-nije-pucao-rat-bi-svakako-poceo>.

Лачан, Томас, „Кинески радници у Првом светском рату“ (рубрика: „Велики рат: Сто година после“), Дојче веле, 23.06.2014, www.dw.de/kineski-radnici-u-prvom-svetskom-ratu/a-17728917 (27.06.2014).

Maksimović, Marina, „Borba protiv nacionalizma na prvom mjestu“ (рубрика: „1914–2014. Uzroci i posljedice“), Dojče vele, 16.04.2014, <http://www.dw.de/borba-protiv-nacionalizma-na-prvom-mjestu/a-17573842> (24.04.2014).

Мазумдару, Сринивас, „Гурке у Првом светском рату“, Дојче веле, 19.05.2014, <http://www.dw.de/gurke-u-prvom-svetskom-ratu/a-17644886> (27.06.2014).

Нарышкин, Сергей, „Вернуть историю“, <http://www.rg.ru/2014/04/15/narishkin.html>.

Нумановић, Емир, „Поглед из Беча на Први Numanović, Emir, „Austrijase odreklasvojebosanskeprošlosti?“ (рубрика: „1914-2014: Uzroci i posljedice“), Dojče vele, 13.03.2014, <http://www.dw.de/austrija-se-odrekla-svoje-bosanske-pro%C5%A1losti/a-17487396> (05.04.2014).

светски рат“, Дојче веле, 31.03.2014, <http://www.dw.de/pogled-iz-beča-na-prvi-svetski-rat/a-17531643> (05.04.2014).

Numanović, Sead, „MarkoAtilaHoare, historičaripolitičkianalitičar: Neračunajtenapomoć Zapada“, Dnevni avaz, 12.01.2014, <http://www.avaz.ba/vijesti/intervju/ne-racunajte-na-pomoc-zapada>.

Пападимитриу, Јанис; Рошчић, Дијана, „Национална шизма у сенци Великог рата“, Дојче веле, 10.03.2014, <http://www.dw.de/nacionalna-sizma-u-senci-velikog-rata/a-17484978> (05.04.2014).

Пиштало, Владимир, „Гаврило и Франц“, Дојче веле, 13.02.2014, <http://www.dw.de/gavrilo-i-franc/a-17423990> (03.05.2014).

Пиштало, Владимир, „Фердинанд и Принципа“, Дојче веле, 12.02.2014, <http://www.dw.de/ferdinand-i-princip/a-17423902> (03.05.2014).

„Rap Battle- WW1 Uncut – BBC“, Jun 24, 2014, <http://www.youtube.com/watch?v=kCEUZ4rFiac> (28.06.2014); <http://www.bbc.co.uk/ww1> (28.06.2014).

„‘37 дана’ који су променили свет: ВВС мини-серија о Првом светском рату на РТС“, 26. jun 2014, <http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:497860-BBC-mini-serija-o-Prvom-svetском-ratu-na-RTS> (28.06.2014).

„Скандалозна пародија: ВВС представио Принципа као вулгарног убицу! (ВИДЕО)“, ВКТVNEWS, 28.06.2014, <http://bktvnews.com/skandalozna-parodija-bbc-predstavio-principa-kao-vulgarnog-ubicu-video/> (28.06.2014).

Соколу, Сенада; Рошчић, Дијана, „Први светски рат у сенци рата за независност“, Дојче веле, 17.02.2014, <http://www.dw.de/prvi-svetски-rat-u-senci-rata-za-nezavisnost/a-17437746> (05.04.2014).

Шлис, Геро; Бојић, Саша, „Заборављени Први светски рат“, Дојче веле, 07.04.2014, <http://www.dw.de/zaboravljени-prvi-svetски-rat/a-17531642> (03.05.2014).

Штефанеску, Кристијан, „Заједничка историја, тумачења – различита“ (рубрика: „Велики рат: Сто година после“), Дојче веле, 28.04.2014, <http://www.dw.de/zajednička-istorija-tumačenja-različita/a-17595107> (03.05.2014).

„World War One at Home“, BBC, <http://www.bbc.co.uk/programmes/p01nhwgx> (30.06. 2014).

„WW1 Uncut 9. Myths & Confusion“, BBC, Jun 19, 2014, www.bbc.co.uk/player/episode/p0211z9k/ww1-uncut-9-myths-confusion (28.06.2014).

**Зоран Милошевич
Александра Мирович Јанкович**

**ВЕЛИКАЯ ВОЙНА И (НЕ)КУЛЬТУРА
ПАМЯТИ В СМИ
ЯЗЫК ВРАЖДЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ФАЛЬСИФИКАЦИИ ИСТОРИИ И
ДЕЙСТВИЕ ПРОПАГАНДЫ**

Резюме

В начале статьи дается краткий обзор понятия культура памяти и связанных с этой культурной категорией концептов, таких как коллективная память народа и преодоление собственного прошлого. Потом обращается отдельное внимание на роль СМИ в развитии и сохранении культуры памяти. Но указывается и на некоторые случаи, в которых СМИ под предлогом сохранения памяти о важных исторических событиях на самом деле проводят фальсификацию истории и пропагандное действие с отчетливым употреблением языка вражды, поэтому приходится к выводу, что речь скорее идет о некультуре, чем о культуре памяти. Потом представляются результаты эмпирического исследования о различном подходе определенных СМИ к культуре памяти в контексте Первой мировой войны. Речь идет о сравнительном анализе содержания «Российской газеты», «Дневного аваса» и два западных СМИ – немецкой газеты «Deutsche Welle» и британской медийной корпорации Би-Би-Си из первой половины 2014 года как выборки для исследования медийных документов, значимых как для разъяснения вопроса их медийного влияния, так и самой роли в Первой мировой войне тех государств, из которых эти СМИ, и интересы которых они нередко отстаивают и поэтому оттуда приходят сегодняшние (повторные) толкования данной

войны. Анализ и оценка данных медийных документов несомненно вносит значимый вклад в рассматривание значимых медийных перспектив в современном мире на примере медийной тематизации Первой мировой войны и представления информации о событиях, сопровождающих годовщину 100-летия покушения в Сараево и начала первой в истории тотальной войны. Анализ показывает, что в то время как у некоторых СМИ, как например у «Российской газеты», профессиональный и вообще говоря положительный подход к данной теме и тем самым они представляют хороший пример роли СМИ в развитии и сохранении культуры памяти, другие СМИ, например «Дневни аваз», характеризует отрицательный подход, потому что их стиль примитивный, таблоидный, пропагандный, с задействованными элементами языка вражды, относительный и в функции осуществления ежедневных политических целей. Помимо этого, в ходе анализа было установлено, что есть такие СМИ, как «Deutsche Welle» и Би-Би-Си, подход и содержание которых характеризует двойственность, потому что в некоторых аспектах и случаях их характеризуют очень положительные элементы, но непрофессионализм, неэтичность и другие отрицательные моменты не всегда удается избежать.

Ключевые слова: Культура памяти, Первая мировая война, Европа, Босния и Герцеговина, Сербия, Россия, Германия, Великобритания, СМИ, язык вражды, история, идентичность, политика.

УДК 316.774:323.12(=163.41)(497.1)''1990/1999''

Драгана Трифковић*

*Центар за геостратешке студије,
Београд*

МЕДИЈИ И ГОВОР МРЖЊЕ КАО НАЈВЕЋИ НЕПРИЈАТЕЉИ ДАНАШЊИЦЕ: Пример анти- српске пропаганде за време разбијања Југославије

Сажетак

Злоупотреба медија је досегла велике размере. Деведесетих година двадесетог века, светски медији су злоупотребљени за анти-српску пропаганду. У то време водеће светске медије је контролисао запад, а са друге стране није постојала алтернатива као што је то данас случај. Данас је могуће информисати се и из руских, кинеских, блискоисточних медија које често имају различите погледе на многобројне теме које се тичу светске јавности. Технолошка револуција, употреба интернета и друштвене мреже, створиле су нови баланс у информисању. Млађе генерације више користе алтернативне изворе информисања данас, и на њих не утичу превише водећи западни медији. У време када се против Срба водио информациони рат, посебно у вези са конфликтима на простору бивше Југославије, није постојала могућност да до читалаца и гледалаца широм света, стигне другачија информација од оне коју су

* draganatrifkovic@ymail.com

пласирали Би-Би-Си (*BBC*), Си-Ен-Ен (*CNN*) или Вашингтон пост (*WashingtonPost*).

Непрофесионалност новинарског извештавања за време југословенских конфликта, довела је у питање улогу медија у светској политици. Ово се посебно односи на медијске извештаје које су новинари са запада пласирали за време рата у Босни и Херцеговини, као и за време бомбардовања Србије 1999. Стигматизација Срба у западним медијима и данас остварује резултате. Велики је проблем што она није доведена у питање како се то данас чини у случају Сирије. Основни разлог је што је прошло много времена, а сада су актуелне друге теме. Ипак слободномислећи људи не треба да одустану од исправљања медијске слике о Србима, а посебно такву обавезу имају српски интелектуалци.

Кључне речи: Медији, пропаганда, медијски рат, дезинформисање јавности, ратна улога медија, специјални рат у Југославији, пристрасно извештавање, политика двоструких стандарда

Претварање медија у инструмент политичке борбе рефлектовало се и на САД. Континуитет у америчкој политици после Регана, текао је несметано. Кандидовањем Доналда Трампа за председника САД, сви светски медији под контролом „дубоке државе“ употребљени су против њега. Без обзира на такву ситуацију, Доналд Трамп је постао 45. председник САД, али ова чињеница није утицала на то да медији промене однос према њему. Ипак, у данашњем интернет друштву где све већи примат имају управо интернет медији, ситуација је доста повољнија. Из тог разлога Доналд Трамп је за промоцију својих ставова почео пре свега да користи друштвене мреже. Нетрпељивост између „дубоке државе“ и нове администрације председника Трампа све више кулминира, а велику улогу у томе имају свакако медији, ненаклоњени новом америчком председнику. Ситуација може додатно да се погорша уочи овогодишњих председничких избора у САД који могу да буду

одлучујући за промену америчке парадигме. Несумњиво је да је злоупотребом медија спровођена крајње деструктивна спољна политика САД која је у многоме директно одговорна за данашњу политичку, друштвену и економску (светску) кризу.

Доналд Трамп је у вези са тим рекао: „Најјаче оружје које су поставили Клинтони су корпоративни медији и штампа. Будимо јасни око једне ствари, корпоративни медији у нашој земљи више се не баве новинарством, они су политичка специјална интересна скупина иста као и било која лобистичка или финансијска структура са тоталном политичком агендом, а та агенда није за вас, него за њих“.

УЗРОЦИ ПРОМЕНЕ ТАКТИКЕ СУКОБЉАВАЊА

Двадесети век су обележили велики војни сукоби и конвенционални ратови. Први светски рат је проузроковао погибију преко 15 милиона људи и велика разарања. Међутим, мир није дуго потрајао. Нерешени проблеми из Првог светског рата, и пре свега незадовољство Немачке, довели су до избијања Другог светског рата који је био још разорнији. У њему је погинуло између 50 и 75 милиона људи, највише цивила.

На крају Другог светског рата употребљено је атомско оружје, невероватно разорне моћи. То је био први пут у историји да су употребљене атомске бомбе које су у августу 1945. године бачене на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки. Оне су проузроковале смрт више стотина хиљада људи и застрашиле читав свет својом разорношћу. САД су употребом овог оружја хтеле да остатку света демонстрирају своју моћ. Вероватно не би све остало само на томе да СССР, као највећи ривал САД, није такође развио своје нуклеарно наоружање. Открићем нуклеарног наоружања је започета ера хладног рата између две велике силе, која је трајала неколико деценија. Свет је био у страху од даље употребе атомских бомби, а у периоду хладног рата ситуација је у једном моменту дошла до усијања 1962. године у јеку Кубанске кризе. Нуклеарно наоружање представља потенцијално велику опасност за опстанак света. Оно је са друге стране створило другачије релације међу великим силама које га поседују, у смислу да су све стране постале свесне опасности за читав свет, која би

могла да настане сукобљавањем нуклеарних сила. Крај хладног рата престао је договором великих сила, где је Совјетски Савез направио велике уступке америчкој страни. Горбачов се водио пацифистичким идејама, али касније се показало да су оне биле погубне за СССР, односно Русију. Због тога што друга страна није одустала од намере да покори Русију, чак и ако је тврдила да распад СССР неће користити за ширење свог утицаја на исток. Ипак, показало се да су западне силе имале стратегију увлачења у НАТО бивших Совјетских Република, што је довело у ризик руску националну безбедност.

Територију Русије су кроз историју покушавали многи да освоје, а ова држава је стицајем таквих околности развила савршен систем одбране од спољне опасности. Због тога су западне силе у 20. веку испробале нове стратешке приступе који су потпуно променили начин ратовања. Како је открићем нуклеарног наоружања постало јасно да би директан сукоб великих сила довео до свеопште катастрофе и да у томе ни једна страна не би могла да победи, западне силе су развиле нове методе ратовања. Једном речју, ове методе се називају специјални рат и он се води на више фронтова истовремено или редоследно, у зависности од других околности.

Падом Берлинског зида и распадом СССР и Варшавског пакта, почео је нови период у светској историји. Југославија је искоришћена као експериментално поље на ком су испробани нови видови ратовања. Касније су они примењивани широм Блиског Истока као и на територији бивших Совјетских Република. Нема сумње да је главна мета била Русија која је остала потенцијално највећа опасност по монополарни светски систем на челу са САД. Иако је Русија деведесетих година била економски, политички и војно-исцрпљена, она је од доласка Владимира Путина на власт успела да се потпуно опорави. Период деведесетих година двадесетог века су САД искористиле да прошире свој утицај на исток, започну многобројне регионалне конфликти и испробају нове методе ратовања.

СПЕЦИЈАЛНИ РАТ НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Једну од најзначајнијих улога у специјалном рату добио је информациони рат, а камера је од деведесетих година двадесетог века постала убојитије оружје од динамита. Велику одговорност за дестабилизацију сада већ свеопште ситуације, имају управо медији.

Дакле, медијски рат је био основа која је омогућавала западним силама спровођење свих других операција, које се могу поделити на војне - уз примену директне агресије - и на такозване ненасилне смене режима по методологији Џина Шарпа. Војна агресија и смена режима планираном револуцијом су често допуњавале једна другу тако што је војна интервенција стварала услове за смену режима или у обрнутом случају, револуционарна дејства професионалних „смењивача режима“ су отварала простор за војни сукоб или интервенцију.

Професионални револуционари су пролазили америчку обуку и добијали средства за деловање, чиме је установљен систем деловања невладиних организација преко којих су западне силе почеле да остварују своје интересе у жељеним земљама.

Како је тема овог рада утицај медија и говор мржње, даља анализа ће бити усмерена у правцу изучавања тога каква је улога медија у изазивању данашње светске кризе која обухвата све сегменте друштва. Дobar пример за то је однос медија деведесетих година према Србији као и медијски утицај на конфликте на простору бивше Југославије. Овде се пре свега мисли на светске медије. За разлику од данашњег времена када постоје алтернативни извори информисања у виду интернет медија, друштвених мрежа, блогова и слично, деведесетих година двадесетог века су постојали само водећи светски односно западни медији. Из тог разлога је слика која се приказивала била једнообразна и није постојало одступање од онога што су ти медији објављивали. Данас можемо да анализирамо колики је опсег манипулација којима су људи били дезинформисани, али нажалост не можемо да вратимо време. Ипак, неопходно је да сазнања о начинима медијске

манипулације дођу до грађана, јер ће тиме они стећи слику о реалности на основу које ће моћи да тумаче и прошле догађаје.

НЕПРИПРЕМЉЕНОСТ СРБИЈЕ ЗА ТЕКУЋЕ ДОГАЂАЈЕ

Падом Берлинског зида отпочеле су политичке промене у целом свету које су с једне стране биле условљене распадом комунистичког Совјетског Савеза и Варшавског пакта, а са друге стране уједињавањем Немачке и јачањем западног утицаја. Југославија је након Другог светског рата представљала тампон зону између истока и запада, а у одређеном периоду је имала значаја у светским размерама кроз формирање Покрета несврстаних. Након краја биполарне поделе света на западни и источни блок, трансформација светског поретка је кренула у правцу формирања униполарног света у којем су САД имале водећу улогу. Циљ Америке је био пре свега стављање под контролу земаља које су некада припадале источном блоку, затим преузимање потпуне контроле над Блиским истоком, а у крајњој фази, овладавање Русијом која је била крајње економски и политички ослабљена. Стратешки гледано, Русија је прво требало да буде окружена, изолована, исцрпљена, подељена, како би била стављена под контролу.

Југославија је била мултиетничка држава као и Русија, са социјалистичким системом који је сам по себи почео да се дезинтегрише. Срби су конституисали Југославију, али су у периоду након Другог светског рата имали подређени положај у њој. Нажалост, дух југословенства се најбоље примио у Србији и у периоду распада Југославије, Срби су пружали највећи отпор том процесу. Истовремено, дошло је до националног буђења што је убрзало диференцирање и дистанцирање по етничкој и верској основи. Срби су живели на простору читаве Југославије што је довело до тога да након распада остану ван граница Србије. Покушаји да се неке ствари предупреду су били неадекватни и неспретни, што је искоришћено за то да се Србија нападне како има великосрпске амбиције и представља опасност за друге републике. Велики допринос таквој конструкцији дао је Меморандум САНУ који је објављен 1986. године. Иако су у њему констатоване

чињенице о положају Срба у Југославији и изнети захтеви за редефинисање државног уређења, српски интелектуалци су оптужени за великосрпски национализам. Велика је грешка да је такав документ објављен, што је дало могућности за злоупотребу.

Следећи проблем је био немогућност српског руководства да увиди међународне токове, као и да се прилагоди колико је то могуће новонасталој ситуацији.

САД су имале јасно дефинисану стратегију ширења утицаја на Балкан што је подразумевало и војно присуство.

И коначно, највећи проблем је била неслога која је владала међу Србима који су живели у различитим републикама, што је с једне стране и велика одговорност руководства Србије, које није било у стању да делује интеграционо. Такви односи су на крају довели до тога да српски народ у различитим републикама покуша да оствари самосталне циљеве, што је било неизводљиво.

У крајњем случају, распад Југославије пратила је медијска пропаганда против Срба, која је долазила како са водећих светских медија тако и са регионалних медија у другим републикама, осим у Црној Гори, која је последња изашла из заједнице са Србијом 2006. године.

Срби су оптужени за великосрпски национализам, агресивно деловање, изазивање мржње и нетрпеливости и ратне злочине у медијско-пропагандном рату, а да нису имали никакву могућност да се бране од оптужби и пруже било какве доказе.

СТРАТЕГИЈА МЕДИЈСКЕ МАНИПУЛАЦИЈЕ

Улога медија у савременом свету је огромна. За разлику од садашњег времена где ипак постоје одређене медијске слободе, посебно на интернету (такође и друштвене мреже *Facebook*, *Twitter* и др.) и где постоје различити извори информисања (САД, ЕУ, Русија, Кина, Блиски Исток итд.), деведесетих година двадесетог века преовладавали су западни медији који су представљали важан ослонац светској политици где

је доминантну улогу имала Америка. У униполарном светском поретку имали смо централизоване медије и ангажоване новинаре, који су у највећем броју случајева занемарили професионализам и етичке кодексе. Велику популарност и пролазност имали су управо ангажовани новинари који су писали у складу са потребама америчке политике. Вршила се негативна селекција што није само било карактеристично за медије, већ за готово све сфере друштва. То је било време ангажованих политичара, новинара, обавештајаца, лекара, режисера, књижевника, професора и свих одабраних елита које су могле да утичу на јавно мњење.

За САД, коришћење медија за манипулацију јавног мњења није био нови изум. Ноам Чомски у својој књизи „Контрола медија“ наводи пример из Првог светског рата за време владавине Вудроа Вилсона. Грађани САД су били пацифистички расположени и нису видели разлоге да се мешају у европски рат. Администрација председника Вилсона је желела да се умеша рат и тражила је начин да утиче на расположење јавног мњења. Чомски наводи да је: „Установљена комисија за владину пропаганду (Крилова комисија) која је успела за шест месеци да претвори пацифистичку популацију у хистеричну, ратно хушкачку популацију са жељом да уништи све немачко, крене у рат и спасе свет“. Иста технологија коришћена је после рата за „подривање хистерије о црвеној опасности“, уз велику подршку медија. На овом пројекту је била ангажована и интелектуална елита која је преувеличавала злочине непријатеља и дезинформисала јавност. Како наводи Чомски: „Много тога је измислило британско министарство пропаганде, које је у то време, као што је само изразило у својим тајним премишљањима, било посвећено томе да каналише мисли већине света. Али још важније, оно је хтело да контролише мисли интелигентнијих чланова заједнице у САД, разглашавајући пропаганду које је створило и преобраћајући пацифистичку земљу до ратне хистерије“.

Исте врло ефикасне методе касније је користио и Хитлеров министар пропаганде чији мото је био: „Дајте ми медије и ја ћу од једног народа направити крдо свиња“.

Совјетски и руски научник Сергеј Кара-Мурза сматра да медији имају кључну улогу у управљању савременим друштвом.

Он наводи: „Модерни медији су сложена конструкција. Она одражава, формира стварност. Како се формира стварност? Чињеницом да одабира из читавог огромног низа догађаја и појава које су у интересу власника медија. Власници укључују - приватни капитал (већину) и делом државу.

Одабиром и филтрирањем информација о ономе што се догађа стварају слику стварности. И човек је приморан да живи, да се прилагођава овој слици. Јер кроз медије он добија основне информације о стварности. Стога је главна функција медија да буде средство за доминацију, односно да одреди понашање људи“.

Ако овде додамо и то да је теорија „Сукоба цивилизација“ Семјуела Хантингтона изнета 1992. године, а касније 1996. објављена у истоименој књизи, имала за циљ да креира међуетничке и међурелигијске сукобе, јасно ћемо моћи да дефинишемо основе америчке стратегије за остваривање светске доминације.

Ту је и књига Цина Шарпа у којој су пружена упутства за организовање преврата, као и књиге америчког стратега Збигњева Бжежинског у којима је дефинисано ко је непријатељ.

СРБИ КАО ГЛАВНА МЕТА АМЕРИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ НА БАЛКАНУ

Ако пођемо од тога да је Бжежински дефинисао Русију као главног непријатеља САД, онда можемо да разумемо да је на Балкану таква улога била намењена Србији, односно Србима у свим бившим југословенским републикама.

Медијска припрема рата у Југославији је управо почела анти-српском пропагандом у светским медијима под контролом запада деведесетих година прошлог века.

Без икаквих доказа, или уз монтиране снимке, Срби су оптуживани за прогон и злочине у Босни и Херцеговини, као и потом на Косову и Метохији. С друге стране, злочини који су

чињени над Србима су углавном прећутквани или умањивани. Осим примене двоструких стандарда у извештавању, западне силе су у југословенски конфликт биле умешане и директно. Америчке, британске и француске војно-безбедносне снаге су наоружавале и обучавале хрватске, муслиманске и албанске борце.

Како наводи група аутора у раду „Медијске манипулације у функцији новог светског поретка“: У истраживању америчког новинара Питера Брока, урађеном на 1.500 чланака из новина и часописа 1992. године, публикованих од стране разних информативних агенција са Запада, дошло се до закључка да је однос публикација против Срба према оним за Србе био 40 : 1 (*Merlino*, 1993, стр. 265).

Српски државник, Војислав Коштуница, у свом ауторском тексту „Српски народ на раскршћу“ наводи: У лето 1994. британски председник владе Џон Мејџор изјавио је у парламенту да „Србији мора бити јасно да за њу, као ни за следећу генерацију Срба, нема будућности, ако нису спремни да пристану на споразум који је задовољавајући за светску заједницу“. У лето 1995. године француски председник Жак Ширак је пред телевизијским камерама окружен председницима земаља чланица Европске Уније грубо прекинуо излагање грчког председника владе Андреаса Папандреуа, који је говорио о природи рата у Босни. На Папандреуове оцене да се у Босни води грађански рат са примесима верског рата, Ширак је узвикнуо: „Не слажем се! Срби не поштују ни Бога ни закон; то је народ разбојника и терориста!“

АНТИ-СРПСКА ПРОПАГАНДА ЗА ВРЕМЕ РАТА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Француско руководство и медији су изражавали посебну нетрпељивост према српском питању у Босни и Херцеговини, а Француска је имала велику улогу у том рату, наравно изразито негативну по Србе.

Остала је неоткривена улога француских обавештајних служби у Босни и Херцеговини, посебно у случају Сребренице.

Поред француског председника, у анти-српској реторици су предњачили и представници француске елите. Бернар Анри Леви је био опчињен творцем „Исламске декларације“ Алијом Изетбеговићем. Он је снимео ратни документарни филм „Босна“ заснован на обичној пропаганди.

Он се након рата у БиХ појављивао као незаобилазни фактор на Блиском Истоку, где је подржавао радикални терористички сунитски ислам. Исту реторику коју је користио против Срба, користи и против Руса, упоређујући Путина са Хитлером, као што је то радио и са Милошевићем. С друге стране, Анри Леви је подржао Мајдан у Украјини ради демократије, иако су предводници те демократије осведочени неонацисти. То управо говори о каквом се манипулатору ради.

Милован Милутиновић у свом раду: „Улога медија у сатанизацији српског народа током грађанског рата у Босни и Херцеговини“ наводи: „У студији „Медијско чишћење - прљаво извештавање“ објављеној 2005. године, Питер Брок пише о суноврату новинарства у Југославији, где су новинари производњом вести, коришћењем гласина и изјава сумњивих сведока „из друге руке“ па су од Срба направили „етничке чистаче“, масовне убице, силоватеље и ратне злочинце. Са тридесетогодишњом праксом истраживачког новинарства, Брок разоткрива: „улогу прљавих медијских извештаја који су се често појављивали на *ABC*, *CNN*, у „*Christian Science Monitor*“, „*Washington Post*“, али и британском *BBC*, „*Guardian*“... припремани од стране разних извештача, оних који су за прљаво извештавање добијали престижне „Пулицерове награде“ (Политика, 22.01.2006)“.

Добар пример такве злоупотребе новинарства су извештаји новинара *CNN* Кристијан Аманпур током ратног сукоба у Босни и Херцеговини. Критичари су довели у питање њену објективност тврдећи да су ратни извештаји били пристрасни и да су били написани у корист босанских муслимана. Она је на такве критике одговорила: „У неким ситуацијама једноставно је немогуће бити неутралан, јер ако си неутралан, онда си саучесник. Бити објективан не значи третирати све стране исто, него дати једнаку прилику свим странама да кажу своје.“

Кристијан Аманпур је била посебно блиска америчким администрацијама Клинтоних и Обама.

Специјални рат који се водио против Срба подразумевао је извођење специјалних операција за које су оптуживани Срби, као и припремљену медијско–психолошку кампању. Ови кораци су предузимани за стварање аргументације у циљу предузимања војних акција против српске војске.

Познат је случај операције Маркале из августа 1995. године која је послужила за почетак бомбардовања положаја српске војске у Босни и Херцеговини од стране НАТО. Одмах након масакра који се догодио на пијаци током радног дана, светски медији су оптужили Србе за овај злочин, иако нису постојали извештаји на основу којих би са сигурношћу могли да утврде нечију кривицу. Званичници УН, који су у то време боравили у ратној зони, били су на становишту да се не може са сигурношћу утврдити одакле су ракете долетеле. Извештај независне комисије је утврдио да не постоје јасни докази за то ко је одговоран за масакр.

Новинар Њу Јорк Тајмса, Стефан Кинцер је о извештају Кристијан Аманпур у вези са догађајем на пијаци Маркале изјавио: „Седела је у Београду када се десио тај масакр на пијаци, а онда се појавила у програму говорећи да су то највероватније урадили Срби. Она то никако није могла да зна“.

Према тврдњама генерала Јована Милановића, терористичку операцију Маркале извеле су америчке обавештајне службе у сарадњи са најужим муслиманским руководством Алије Изетбеговића, док је носилац медијско–психолошке операције била ЦИА.

Генерал Јован Милановић је од 1995. до 1998. године радио у Бриселу у звању министра саветника при мисији СРЈ у Европској унији. Он је од члана француске делегације при комитету НАТО, официра Пјера Анрија Бинела добио важна и поверљива документа о припреми и одабиру мета напада НАТО на Србију и Црну Гору.

Пјер Анри Бинел је због тога осуђен на губитак чина и пет година затвора. Своје виђење односа НАТО и САД према Србима је описао у књизи „Ратни злочини НАТО-а“.

Епилог медијско-пропагандне акције *CNN* и других светских медија у случају Маркале, био је бомбардовање српских положаја од стране НАТО, што је убрзо после тога довело до потписивања Дејтонског споразума и завршетка рата.

Оно што је из ратног искуства могло да се закључи, то је да су САД потезале за организовањем терористичких аката с циљем окривљивања српске стране, сваки пут када је требало да се повуку неки значајнији потези. Било да је у питању потреба да се не склопи мировни споразум, или у обрнутом случају да такве акције доведу до споразума две зарађене стране.

АНТИ-СРПСКА ПРОПАГАНДА КАО ПРИПРЕМА ЗА БОМБАРДОВАЊЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ

Подсетићемо се да је бомбардовање Србије и Црне Горе покренуто уз, до тада, невиђену медијску кампању која је била заснована на потпуним неистинама. Немачки министар одбране Рудолф Шарпинг, кренуо у пропагандну кампању која је свеукупно довела до сатанизације Срба преко *CNN*, *BBC*, *New York Times*, *Washington Post* и др западних медија. Она се може поредити са нацистичком пропагандом против Србије, као и аустроугарском, пре избијања Првог светског рата.

Истовремено, ова интервенција је означила нови стандард у међународним односима тако што је укинула међународно право и увела право силе.

„Србе треба спокојно бомбардовати, јер ће све брзо заборавити“ – понављао је Џејми Шеј, портпарол НАТО.

Агресију на Србију и Црну Гору подржали су многи званичници са Запада, као и такозвани хуманитарци, интелектуалци и сл.

Ово су неке од изјава којих треба да се присетимо:

- Молим се да се ватра небеска обруши на Србе - о. Пјер, познати француски свештеник – хуманитарац.

- Што се Срба тиче... То је данас један болестан народ - генерал Жак Кот.

- Срби нису нарочито паметни... Српска деца се више неће смејати - Лоренс Инглбергер, бивши државни секретар САД.

- Срби тргују људским органима својих жртава како би обезбедили новац за свој рат... Требало би да ђаволски бомбардујемо Београд - Пол Цексон, уредник листа „*Calgary Sun*”.

- Србе треба бацити на колена - Клаус Кинкел, немачки министар иностраних послова.

- Срби су злочиначки дупеглавци - Ричард Холбрук.

- Срби су дводимензионалан народ са тежњом ка простаклуку... Животиње користе своје ресурсе знатно сређеније него ови наопаки створови, чија припадност људској раси је у великом закашњењу - Сер Питер Јустинов.

- Нека се Срби подаве у сопственом смраду - Хелмут Кол, немачки канцелар.

- Рат против Срба није више само војни сукоб. То је битка између добра и зла, између цивилизације и варварства - Тони Блер, британски премијер.

Једну од главних улога у започињању рата на Косову имао је Вилијам Вокер, амерички оперативац и шеф посматрачке мисије ОЕБС на Косову. Иначе, он се и дан данас отворено залаже за стварање такозване „Велике Албаније“. Познато је да је Вокер блиско сарађивао са терористичком организацијом „Ослободилачка војска Косова“ као и то да је заједно са Мадлен Олбрајт, Ричардом Холбруком и Џејмс Рубином финансијски и логистички помагао албанске терористе, како би испровоцирао сукобе. Када је у томе успео, он је искористио догађаје у селу Рачак на Косову и Метохији да покрене ратно-хушкачку пропагандну машинерију и тиме омогући НАТО да започне агресију на Србију (бившу Југославију). Подсетићу да је у селу Рачак, које је било упориште батаљона „Садик Шаља“ терористичке организације „ОВК“, покренута анти-терористичка акција. Тада су се сукобиле српске безбедносне

снаге са терористима из „Ослободилачке војске Косово“, након што су албански терористи константно вршили нападе и убијали полицајце. Током сукоба у селу Рачак, погинуло је више десетина терориста „Ослободилачке војске Косова“. Сви су били у униформама са обележјем „ОВК“ и имали су оружје. По задобијеним ранама, могло се закључити да су погинули у оружаном сукобу. Међутим, мисија ОЕБС није желела да дозволи српским органима да изврше увиђај. Оно што је уследило, може се назвати типичном америчком специјалном операцијом, под командом америчког оперативца Вокера. Погинуле терористе су преобукли у цивилну одећу, фотографисали их и објавили у медијима да су српске безбедносне снаге извршиле масакр над цивилима. „*Human Rights Watch*“ су у извештају „Југословенске снаге криве за ратни злочин у Рачку“, потврдиле овакве наводе, а одмах затим је и немачки министар одбране Рудолф Шарпинг, кренуо у пропагандну кампању, која је свеукупно довела до сатанизације Срба преко *CNN*, *BBC*, *New York Times*, *Washington Post* и др западних медија. Комплетан извештај ОЕБС-а, никад није објављен. Вокеровом грубом фалсификовању података, супротставили су се одмах поједини стручњаци из ОЕБС-а који су били на месту дешавања. Хенинг Хеш, члан мисије ОЕБС је у вези са тим изјавио: „За бомбардовање Србије 1999. године, одговоран је министар одбране Рудолф Шарпинг, јер је лажно представио побуњенике ОВК као цивилне жртве“. Хуманитарна катастрофа на Косову, почела је заправо са НАТО интервенцијом, а НАТО агресија је почело лажима. Баш као што је описано у документарном филму: „Лажима је почело“.

Француски лекар Бернард Кушнер, за кога се сумња да је умешан у трговину људским органима са косовским Албанцима, се такође активно бавио пропагандом против Срба. Кушнер је један од оснивача невладине хуманитарне организације „Лекари без граница“, која је била део пропагандне машинерије. Бернард Кушнер је негирао постојање „жуте куће“ и трговине људским органима на Косову и Метохији, супротно ономе што је у свом извештају утврдио специјални извештај Дик Марти. Бернард Кушнер је након бомбардовања Србије постављен за шефа мисије УН на Косову и Метохији, а за време док је он обављао ту дужност, извршено је преко хиљаду

напада на Србе на Косову и Метохији, а нека су резултирала и смрћу.

Кушнер је у једном од својих интервјуа изјавио: „Смањено је насиље на Космету, јер има мање запаљених српских кућа, а има уосталом још 100 хиљада Срба. На Космету је остало више Срба него што сам очекивао.“ Прогон преко 200 хиљада Срба са Косова и Метохије овај „хуманитарца“ није спомињао.

С друге стране, треба споменути команданта француских снага у саставу КФОР на Косову и Метохији, који је бранио српске манастире од албанских екстремиста потпомогнутих британским САС-ом, који је након напуштања те дужности дао отказ у Војсци Француске и написао књигу „Европа је умрла у Приштини“.

ЗАКЉУЧАК

Медијска кампања сатанизације Срба, комбинована са специјалним операцијама, постигла је циљеве. Америчка спољна политика на Балкану, остварена је врло суровим методама. Злоупотребом медија и новинарске струке, зацртани амерички непријатељи, који су у овом случају били Срби, оптужени су за агресивно понашање, најгоре могуће злочине, геноцидне намере и као такви осуђени без могућности да било шта кажу у своју одбрану. С друге стране, амерички савезници на Балкану - Хрвати, босански муслимани и Албанци, добили су сву неопходну логистичку, материјалну и војну подршку за обрачун са српским фактором. Срби су се дрзнули да први подигну барјак слободе против империјалистичке политике САД и морали су због тога да буду кажњени. Из Југославије, коју су формирали и коју су нажалост бранили и када је то постало немогуће, Срби су изашли оклеветани, поражени и посрамљени. Југословенска идеологија је озбиљно нарушила српску националну свест, а уместо идеја о српској хегемонији за које су оптуживани од стране запада, Срби су пре свега били привржени неостваривој политици братства и јединства. Без обзира на претрпљен пораз, Срби немају разлога да се стиде. Напротив. У будућности морају бити разјашњена дешавања која су довела читав свет у кризу. Пре свега, ово се односи на улогу америчке спољне политике, али и злоупотребу медија,

обавештајних служби, невладиних организација, политичких елита, корпоративних и банкарских ресурса и слично. Овакве злоупотребе нису донеле ништа добро ни Америци, већ су је увеле у највећу кризу од завршетка грађанског рата. Подељеност у друштву је велика, а социјална, политичка и економска криза нема изгледа да скоро буде превазиђена. Друштво је доведено у стање апсурда у којем није способно да препозна шта је добро, а шта лоше. Таквој чињеници су највише допринеле медијске манипулације, а просечан Американац не уме ни да пронађе на карти државу која је бомбардована. Случај Џулијана Асанжа најбоље сведочи о таквом стању у америчком друштву. Као што је познато, Асанж је објавио документа о злочинима америчке војске, двоструким стандардима политичких елита, корупцији и злоупотреблама. Оригинална документа је добио из обавештајне заједнице од америчког официра који тај чин не сматра издајом, већ храброшћу да се свету открије истина. Познат је и случај америчког обавештајца Сноудена који је такође решио да ризикује све и изнесе истину пред свет о томе како америчка администрација и америчке службе угрожавају права грађана и злоупотребљавају свој положај. Потреба америчког друштва да дође до промена отуђеног, криминализованог система, довела је до неочекиване победе Доналда Трампа. Промене које се сада дешавају могу да доведу до ресетовања система, а истовремено и до откривања позадине многобројних конфликта произведених на основу стратегије „сукоба цивилизација“. Ове промене могу да доведу до замена улога, где су повлашћене елите биле оне које су занемаривале све професионалне и моралне кодексе и биле спремне да прихвате неприхватљиве ствари. С друге стране, многобројни појединци који нису прихватили наметнуте криминалне кодексе су били кажњени и маргинализовани.

Српско друштво има обавезу према себи, али и према својој историји, да да све од себе како би догађаји из деведесетих година били представљени објективно. То значи да је неопходно да се разоткрије улога светских моћника која је довела читав свет на ивицу опстанка, али истовремено без улепшавања улоге оних који су својим понашањем давали аргументе за сатанизацију Срба, злоупотребљавајући патриотизам и осећања људи. Српска држава је у обавези да се одговорно и

систематски односи према том проблему и да постави пред себе задатке који могу да доведу до резултата. Није довољно да се тужба против НАТО за агресију употребљава за дневно-политичке потребе, већ је неопходно да се таква идеја реализује кроз тимски рад државних институција.

Србија је у обавези да осмисли бројне платформе за дискусију, како у медијима тако и у јавности (округли столови, конференције, самити и сл.) на којима ће окупљати интелектуалну елиту из целог света. Циљ таквих окупљања би био да се дискутује о прошлим догађајима на светској сцени и посебно у ратној Југославији. Овакви догађаји не треба да буду под покровитељством НВО, већ директно државних институција. Српска дипломатија је у обавези да проналази саговорнике и подршку у свим међународним организацијама, као и у оквиру билатералне сарадње са другим земљама. Коначно, српске институције и посебно обавештајне службе су у обавези да заступају српске интересе, што ће бити неминовно у периоду који долази.

ЛИТЕРАТУРА

- Чомски, Ноам (2008.): Контрола медија, Нови Сад, Рубикон
- Група аутора (2013.): Глобална дестабилизација, Београд, Геополитика
- Гускова, Јелена (2003): Историја југословенске кризе 1990-2000, књига 1. књига 2.
Београд, ИГАМ
- Чомски, Ноам (2013.): Моћ и терор, Београд, Вулкан
- Вуковић, Слободан (2014.): Етика западних медија, Београд: Институт друштвених наука.
- Тодорова, Марија (1999): Имагинарни Балкан, Београд, XX век
- Чомски, Ноам (2000.) Нови милитаристички хуманизам, Београд, Филип Вишњић
- Радиновић, Радован (2004): Лажи о сарајевском ратишту, Београд, Београдски форум

Група аутора (2001): НАТО на Балкану, Београд, Војноиздавачки завод Огар, Жак (2014.): Европа је скончала у Приштини, Београд, Метелла

Дашић, Стаменковић (2015.): Масмедији у функцији глобализације мира, у: Душко Вејновић, Небојша Мацановић, Велибор Лалић (ур.), Допринос науке друштву у транзицији, II том, 921–934, XII, Бања Лука: Европски Дефендологија центар

Хантингтон, Семјуел (2000.): Сукоб цивилизација, Београд, ЦИД-Бања Лука

Бжежински, Збигњев (2001.) Велика шаховска табла. Подгорица, ЦИД

Килибарда, Младеновић, Ајзенхамер (2014.): Геополитичке перспективе савременог света, Београд, Факултет безбедности

Хајперц, Мартин (2017.): Макиато дипломатија, Београд, Албатрос плус

Мирковић, Тодор (2003.): Стратегије и ратне доктрине суперсила и блокова, Београд, Војноиздавачки завод

Милутиновић, Милован (2005.): Медијске манипулације у јужнословенском сукобу,

друго издање, Бањалука – Београд, Бесједа и Војноисторијски институт

Група аутора (2014): Нови „Хладни рат“, Београд, Београдски форум за свет равноправних

Волзер, Мајкл (2010.): Праведни и неправедни ратови, Београд, Службени гласник

Јевтовић, Милашиновић (2010.): Кризна комуникација у масмедијском

друштву. у: Б. Стевановић, А. Костић, Љ. Митровић (ур.), Медији и култура мира на Балкану, 77–93, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања

Бинел, Пјер Анри (2003.): Ратни злочини НАТО, Београд, Гутенбергова галаксија

Вотсон, Питер (2002.): Психологија рата, Београд, Војна академија

<https://srb.news-front.info/2015/11/23/dragana-trifkovi-u-moskvi-rat-protiv-srba-pochetak-opkolavana-rusije/>

<https://geostrategy.rs/rs/geopolitika/390-zuerst>

<http://www.novinar.de/2009/07/22/dzulija-gorin-racak-%E2%80%93-obmana-koja-je-izazvala-rat.html>

<http://slobodnahercegovina.com/boris-radakovic-srbofobija-iz-pera-ljudsko-pravasa/>

<https://balkanskageopolitika.com/tag/srbofobija/>

<https://www.goodreads.com/book/show/9104496-srbofobija-i-njeni-izvori>

<https://www.kcns.org.rs/agora/mitovi-i-stereotipi-u-funkciji-geopolitike-srbofobija-i-njeni-izvori/>

<http://www.politika.rs/scc/clanak/370857/Pogledi/Rusofobija-i-srbofobija-poreklo-i-upotreba>

<https://www.rastko.rs/cms/files/books/5a9b3b1ceb03d>

<https://pescanik.net/srpski-narod-na-raskrscu/>

https://www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic/prosexp/bcs/rep-srb-main.htm

<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2232-9641/2013/2232-96411305073M.pdf>

http://www.rtv.rs/sk/politika/markale-2-u-izvedbi-americkih-tajnih-sluzbi_74782.html

<https://www.in4s.net/pravde-mora-biti-sve-americke-lazi-o-srbi-ma-neke-od-najgorih-ratnih-zlocina-pocinili-su-reporteri/>

<http://writing.upenn.edu/~afilreis/Coursetexts/gulf-war-arnett.html>

<https://www.novosti.rs/vesti/planeta.299.html:454001-Kristijana-Amanpur---glasnica-ratnih-pozara-sirom-sveta>

https://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/kcsavic/csavich-bosnia_e.html

<https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE.395.html:718662-NAJGORE-IZJAVE-O-NAMA-ZA-VREME-BOMBARDOVANjA-Srbi-su-bolestan-narod-Molim-se-da-se-vatra-nebeska-obrusi-na-Srbe-Narod-sa-teznom-ka-prostakluku>

<https://www.bbc.com/news/world-europe-17632399>

Dragana Trifković

**THE MEDIA AND HATE SPEECH AS THE
GREATEST ENEMIES OF TODAY, AN
EXAMPLE OF ANTI-SERBIAN PROPAGANDA
DURING THE YUGOSLAV CONFLICTS**

Abstract

Media abuse has come to a large scale. In the 1990s, the world media was misused for the anti-Serbian propaganda. At the time, the world's leading media were controlled by the West, and on the other hand, there was no alternative media, as we have them today. So, currently it is also possible to get information from Russian, Chinese, Middle Eastern media, which often have different points of view on numerous topics concerning the global public. The technological revolution, the use of the internet and the social networks, have created a new balance in information. Younger generations are more using alternative sources of information today, and they are not influenced too much by the leading Western media. At a time when there was an information war against the Serbs, especially in relation to the conflicts in the former Yugoslavia, there was no possibility for readers and viewers around the world

to receive information other than that provided by the BBC, CNN or the Washington Post.

The unprofessional nature of journalistic reporting during the Yugoslav conflicts has called into question the role of the media in world politics. This is especially true of media reports that journalists from the West made during the war in Bosnia and Herzegovina, and during the 1999 bombing of Serbia.

The stigmatization of Serbs in the Western media is still delivering results today. The big problem is that this stigmatization has not been questioned as it is today the case of Syria. The main reason is that a long time has passed and now other topics are discussed. However, free-thinking people should not give up on correcting the image that the media made of Serbs, and it is the Serbian intellectuals who have this liability before anyone else.

Keywords: Media, propaganda, media war, manipulation methods, misinformation of the public, the war role of the media, the world media in the pursuit of US political goals, special war in Yugoslavia, examples of journalistic unprofessionalism, biased reporting, double standards policy, special operations and media support .

УДК 323.1(=161.2)(437.4/.5)''1914/1918''

Кирил Шевченко

*Доктор историјских наука, професор на
катедри за правне дисциплине, Руски државни
социјални универзитет
(Филијала у граду Минску, Белорусија)*

КАЖЊЕНИ ИДЕНТИТЕТ РУСИНИ АУСТРО-УГАРСКЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Сажетак

У чланку се анализира политика Аустро-угарске према Русинима Галиције и угарским Русима за време Првог светског рата. Ако се до рата према Русинима Галиције спроводила политика сузбијања сверуског идентитета и културе и калемљење украјинског идентитета, онда су почетком рата у условима ратних времена аустро-угарске власти прешле на директно физичко истребљење русофилског дела галицијских и угарских Русина. Најупечатљивији пример масовних репресија над Русинима од стране аустро-угарских власти била су многобројне вансудске расправе, као и концлагори Талергоф, Терезин и Шпилберг, где су страдале хиљаде русинских свештеника, интелектуалаца и сељака, који су заступали идеју о сверуском јединству. Репресије над галицијско-руским интелектуалцима у време рата допринеле су учвршћивању украјинског покрета у датом региону.

Кључне речи: Аустро-угарска, Русини, Галиција, угарски Руси, етноцид, геноцид

Карактеристична црта Првог светског рата је не само брисање јасне границе између војске и цивилног становништва, већ и масовне репресије власти зараћених држава над политички нелојалним групама грађана, укључујући сопствене грађане. Једна од најтрагичнијих, а мало познатих страница Првог светског рата односи се на масовне ратне злочине власти Аустро-угарске над сопственим источнословенским становништвом – Русинима Галиције, Буковине и Угарским Русима. Размере и систематичност ових злочина допуштају да се говори о унапред испланираном геноциду.

Резултат безобзирног крвавог терора Беча и Будимпеште био је, у великој мери, истребљење претходно доминантног русофилског дела русинског народа, који је сматрао галицијске и карпатске Русине делом јединственог сверуског цивилизацијског простора од Карпата до Камчатке. Први светски рат био је колективно погубљење сверуског идентитета у Галицији, извршен од стране аустро-угарских власти, уз активно учешће галицијских украјинофила. Као резултат аустро-угарских ратних злочина, на вешалима, у тамницама, и концлогорима, уништене су крајне југозападне границе руске Екумене, на чијим остацима су се дефинитивно учврстили идејни непријатељи галицијских русофила у лику украјинофила, које је подржавао Беч. Управо од тог времена прејашња русофилска Галиција стекла је другачији етнокултурни облик, претворивши се у бастион украјинског национализма, чији је симбол остала до данас. Трагични догађаји од пре сто година добијају злокобну актуелност данас, када су, у условима цивилизацијског раскола Украјине и грађанског рата, жртве украјинских националиста становници Донбаса, који себе сматрају, попут Русина, делом руског света.

Русини Галиције, Буковине и Угарски Руси, који су почетком Првог светског рата припадали аустријском и угарском делу Аустро-угарске, били су крајња југозападна граница целокупне руске цивилизације, која је, упркос дугој полонизацији и мађаризацији, сачувала етнокултурну и религијску особеност и свест о сродности са руским светом.

Већ први представници русинске интелигенције и јавне мисли били су одлучне присталице сверуског јединства, сматрајући карпатске и галицијске Русине неутуђивим делом једног руског народа од Карпата до Тихог океана. Носиоци таквих ставова били су Русини по пореклу: И.Орлај, бивши директор гимназије Безбородко у Нижину и лицеја Ришеље у Одеси; М.Балудјански, који је постао први ректор Санкт-Петербуршког универзитета; П.Лодиј, декан филозофског факултета Санкт-Петербуршког универзитета, као и чувени историчар-слависта Ј.Венелин. Сви су они били снажне присталице источнословенског и сверуског јединства. Тако је, И.Орлај, који се први доспео до Руског царства, овде створио успешну каријеру и био иницијатор позивања карпаторуских професора у Русију, сматрао је да су сви источнословенски народи, укључујући карпатске Русине део једног руског народа. Русински интелектуалци, преселивши се у Руско царство, одиграли су важну улогу у развоју русинске науке, културе и образовања.¹

„Орлај, Балудјански, Лодиј и Ванелин нису само унапредили руску науку и образовање, већ су били жива карика, која је повезивала Угарске Русе са Русима, - писао је Ф.Ф.Аристов. – Сви су се залагали за национално-културно јединство руског народа од Карпата до Камчатке, али се Ј.И.Венелин, као слависта, уздигао до свести о духовном јединству свих Словена. На крају, треба имати у виду лични утицај Орлаја, Балудјанског, Лодија и Венелина, који су испољавали кроз усмене беседе, савете и указе на цели низ руских делатника, почевши од високих владиних кругова до многих руских научника, писаца и новинара“.² Широко русофилско расположење угарских и галицијских Русина испољило се 1849. године, када су источнословенски староседеоци Угарске Русије са одушевљењем дочекивали руску армију И.Ф.Паскевича, коју је Николај I упутио на сузбијање мађарског антихабсбуршког устанка. Један од истакнутих националних делатника угарских Русина XIX века, А.Духнович, сећао се касније да је најсрећнија епизода у његовом животу био тренутак, кад је на улици Прешова срео

1 Погледај: Бајцура Т. Закрпатскоукрајинска интелигенција у Русији у првој половини XIX века. Словацке педагогичне издавничтво в Братислави. 1971. С. 21.

2 Аристов Ф.Ф. Литературни развој Подкарпатских (Угарских) Руса. Москва, 1995. С. 16.

руског козака. По признању Духновича, у том моменту он је „играо и плакао од радости“.³

Перцепција Русина као дела руског народа испољавала се у практичним активностима русинских интелектуалаца, који су, стремећи да се Русини прикључе не сасвим разумљивом руском књижевном језику, писали своја књижевна дела такозваним наречјем, тј. мешавином руског и црквенословенског језика, уз додавање локализама. Управо тај принцип постао је база књижевне делатности класика руске књижевности и најпознатијег „будуиоца“ угарских Русина А.Духновича, који је био одлучни присталица руског књижевног језика. У суштини, сав културни и књижевни рад А.Духновича био је усмерен према прикључивању Русина руском књижевном језику и руској култури.

Званични Беч, који је страховао због претње сепаратизма од стране источнословенског становништва, из својих североисточних провинција, уз границу са Русијом, од почетка је тежио да ослаби присутне русофилске ставове Русина, користећи за то различите методе етнокултурног инжењеринга. Савезници аустријских власти по овом питању били су галицијски Пољаци, који су настојали да искористе и галицијске Русине, и становнике Малорусије у саставу Руског царства као инструмент у борби против Русије, што је касније отворено признао познати пољски политичар и лидер националне демократије Р.Дмовски.⁴

Средином XIX века, како се односи између Беча и Петербурга погоршавају, ова политика добија све више систематски и доследан карактер. Најупечатљивије манифестације ове политике биле су забране од аустријских власти да се користи руски књижевни језик у русинској штампи, покушаји Беча да замени ћирилицу латиницом 1859. године, као и тежња да се реформише ћирилица, коју користе Русини, тако да се она што више разликује од руског књижевног језика. Међутим, аустријске власти су нарочиту пажњу посветиле промени свести русинских становника, тежећи да се из ње избришу русофилске идеје и створе нови идентитет на

3 Цит. по: Magocsi P.R. *The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia. A Historical Survey*. Wien, 1983. P. 25.

4 Dmowski R. *Swiat powojenny i Polska*. Wydanie drugie. Warszawa, 1931. S. 237.

антирусској основи, третирајући Русине као посебан народ, који нема ништа заједничко са Русима. Ово објашњава широку подршку аустријских власти украјинофилском покрету у Галицији, који је почео да се шири у другој половини XIX века. Дата подршка била је пажљиво организована и уз то системска, а изражена је у финансирању украјинофилског друштва, научних и популарних публикација, у реформама образовања, као и у конфесионалној области. На челу Грчко-католичке цркве Источне Галиције стајао је пољски гроф и бивши аустријски официр А.Шептички, који је структуре Грчко-католичке цркве претворио у моћно оружје за украјинизацију галицијских Русина.

Значајно је да етнокултурна политика аустроугарских власти, усмерена на доследно истискивање и уништавање руске културе и језика у Галицији, открива много тога заједничког са политиком власти данашње Украјине. Као и Беч у XIX веку, званични Кијев од тренутка стварања независне украјинске државе 1991. године спроводи политику фактичког уништења руског језика и културе у Украјини у облику агресивне „дерусификације“, игноришући историјску и етнојезичку реалност и користећи скуп метода, којима су прибегавали Аустријанци у XIX веку.

Касније, током полемике са украјинофилима, карпато-руски русофили су стално указивали на учешће аустријских власти у стварању и ширењу украјинско језика и у формирању посебног украјинског идентитета као илустрације њихове тезе о вештачком и антисловенском карактеру украјинског покрета. Лидер Руске народне партије у Словачкој и један од водећих карпато-руских русофила међуратне Чехословачке, К.П.Мачик, писао је 1925. године да је „Аустрији штетила руска свест у Галицији и да се аустријска влада руку под руку са пољским нижим племством свим силама трудила да од руског становништва Источне Галиције створи посебан народ, различит од руског, са одвојеном културом и посебним језиком...“⁵ У суштини, етнокултурни експерименти Беча над сопственом русинском становништву представљали су веома софистицирану политику доследног етноцида. Разлог таквих

5 Др Мачик К.П. Разговор о украјинизму и украјинском питању // Народне новине. 1925. № 3.

акција Аустро-угарске јасно је и сажето дефинисао један од русинских јавних личности, констатујући, да је „аустројска влада болесно мрзела Русију и руски народ...“⁶

Крајем XIX и почетком XX века ситуација у Галицији карактерисала се растућим конфронтирањем два супротна идеолошка табора. Русинско друштво се налазило у стању латентног грађанског рата, будући подељено између традиционалних русофила, који су заступали идеје сверуског јединства, и украјинофила, које је подржавао Беч, а који су традиционални русински идентитет тежили да преобликују на антируској основи. Ово сучељавање нашло је израз у борби политичких партија и јавних организација, као и у бурној новинској полемици. Тако, док су се традиционалне русофилске вредности браниле у културно-просветном друштву по имену Качковског, њему се супротстављала украјинофилска „Просвита“, научно друштво по имену Шевченка и украјинске штампане публикације, које су биле обилато финансиране из Беча. Озбиљну научну аргументацију и академску респектабилност украјинских идеја намеравао је да обезбеди историчар М. Грушевски, кога су аустројске власти позвале да преузме престижну професуру на Лавовском универзитету. Захваљујући обилатим донацијама и подршци Берлина и Беча Грушевски је у рекордно кратком року написао вишетомну „Историју Украјине и Русије“, која је претендовала на научну потврду „украјинске идеје“ и желела да аргументује дубоке цивилизацијске разлике Руса и Украјинаца. У октобру 1926. године орган галицијских москофила у Лавову „Руски глас“, добро обавештен о активностима Грушевског, написао је да се при ступању у аустројску службу „Грушевски обавезао да спроведе у дело претходно израђен у Бечу политички програм око увлачења не само десне, већ и леве обале Малорусије у сферу утицаја Дунавске монархије... **Задатак Грушевског у Лавову био је да ради у три правца: 1) Створити украјински књижевни језик, да што је могуће мање личи на руски. 2) Прерадити историју Малорусије, како би она престала бити део историје руског народа. 3) Формирати језгро украјинске интелигенције са таквим менталитетом, да Русију сматра**

6 Лемкин И.Ф. Историја Лемковине. Њујорк: Јункерс, 1969. С. 118.

„великом тамницом народа“.⁷ Треба признати да је Грушевски савесно испунио обавезе, преузете од Беча. Оцењујући научна истраживања класика украјинске историографије, „Руски глас“ је писао: „Тешко да се у историјској науци може наћи пример тако дрског и бестидног извртања историје, као што су историјска дела М.С.Грушевског...“⁸

Најауторитативнији представници русинске јавно-политичке мисли у лику Духновича, Добрјанског, Павловича и других односили су се крајње негативно према украјинском покрету у Галицији, нарочито према покушајима стварања украјинског књижевног језика, схвативши то као опасан сепаратизам. Тако је А. Добрјански сматрао појаву посебног књижевног језика међу Малорусима „подмуклом издајом“ не само руског народа, већ и целог грчко-словенског света. По мишљењу Добрјанског „јужноруски књижевни сепаратизам могао је узроковати пропаст неких периферних грана словенства, јер би ослабио његово руско средиште и, тиме, постао... авангарда германизма у борби са грчко-словенским светом.“⁹ Нови књижевни језик, створен у Галицији, Добрјански је назвао „руско-пољским“, из кога „прелазак на чисто пољски не би представљао готово никакву потешкоћу.“¹⁰

Галицијски украјинофили добијали су подршку не само од аустријских власти и пољске администрације у Галицији, већ и од руске револуционарне и либералне интелигенције, која је галицијске русофиле, надмено, сматрала реакционарима и негативно се односила према њиховој тежњи за ширењем руске „високе културе“ и руског књижевног језика међу Русинима. Познати активиста русофилског покрета у Галицији, затвореник аустријских концлогора, В.Р.Ваврик, који је пострадао због својих русофилских убеђења, 1920. године, с горчином је написао да руска интелигенција „не познаје и не разуме галицијске Русе...“¹¹ Уочи Првог светског рата аустро-угарске власти су појачале притисак на русофиле Галиције и Угарске Русије. Нарочито непријатни за Беч били су учестали случајеви

7 Руски глас. 10. октобар 1926. № 174.

8 Исто

9 Аристов Ф.Ф. Карпатско-руски писци. Москва, 1916. С. 147.

10 Добрјански А.И. О савременом верско-политичком положају аустро-угарских Руса. Москва, 1885. С. 12.

11 Руски глас. 12. фебруар 1926. № 143

прелазака грко-католика у православље. Један од највећих и најскандалознијих антирусинских политичких процеса у Аустро-угарској догодио се 1913. године у Мармарош-Сигету, где је 98 русинских сељака оптужено за жељу да одвоји Угарску Русију од Мађарске у сарадњи са Православном црквом и Русијом. На основу те измишљене оптужбе 32 човека је било осуђено на вишегодишње тамновање и велику новчану казну. Аутори „Меморандума“ Руског конгреса у Америци, названог „Савез за ослобођења Прикарпатске Русије“ у јулу 1917. године написали су да је „руски народ у Прикарпатју изложен жестоким прогонима не само због политичких тежњи и народних идеја, већ и због религијских ставова. Сељаци у Угарској Русији, због тога што нису желели да остану у унији и потчињености папи, били су осуђени у Мармарош-Сигет на дуге године затвора...“¹²

Упркос интензивирању украјинске пропаганде крајем XIX и почетком XX века, русофилске идеје су, и даље, уживале широку подршку међу становништвом Галиције, а посебно Угарске Русије, што је изазивало крајње неспокојство Беча и Будимпеште. На прелазу из XIX у XX век то се показало кроз масовни прелазак хиљада Русина гркокатолика у православље. Често су у православље прелаза и цела села. Страхујући од пораста православног покрета, аустријске власти су 1912. године забраниле ходочашће Галичана у Почаевску лавру, на територији Руског царства, и све чешће су прибегавали репресијама над Русинима, који су прешли у православље. „Терор... ширио се по целој Подкарпатској Русији, стварајући мноштво нових мученика и исповедника, - писао је Г.Рачук, описујући положај православних Русина у Аустро-угарској почетком XX века. – **Једном речју, једна православна књига, једно одбијање одласка у унијатски храм могли су да послужити као повод за новчану казну, пребијање, хапшење, разна малтретирања, па чак и убиство.**¹³ Све ово био је само скроман увод у замах масовних репресија против Русина, које је покренуо Беч током Првог светског рата.

12 Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 514.

13 Рачук Г. Подвижник Карпатске Русије Архимандрит Јов (Кундрја). Москва, Паломник, 2008. С. 21.

Почетак Првог светског рат одмах је проузроковао широко распрострањени терор аустро-угарских власти над галицијским и угарским Русинима, што је постало једна од најтрагичнијих страница историје русинског народа. Репресије су се спроводиле организовано, сврсисходно и системски, обухватајући и позадину и области уз фронт. Жртве репресија биле су практично сви друштвени слојеви русинског друштва – од русинских посланика у аустријској рајхсрату и лидера русофилског покрета до обичних сељака, осумњичених да су проруски настројени. Тако су већу ноћи 30. на 31. јул 1931. године „били ухапшени посланици рајхсрата Д.А.Марков и В.М.Курилович, у низу других активиста русофилског покрета... Суштина оптужби сводила се на то да су осумњичени и после почетка рата наставили да буду чланови русофилских организација, што је, према мишљењу тужилаштва, било издаја државе.“¹⁴ Значајно је рећи, да су сведоци оптужбе били представници украјинског покрета, који су одиграли срамотну улогу потказивача, инсистирајући да је „делатност осумњичених имала антидржавни карактер и била усмерена на оцепљење Галиције од Аустро-угарске“.¹⁵

Почетком ратних дејстава аустријске власти су затвориле сва руска друштва и организације у Лавов и у другим већим градовима Галиције, а њихови учесници били су изложени репресијама. Аустријске власти започеле су масовна хапшења русофила и лица, која су осумњичена за русофилство, према оптужбама украјинофилских провокатора. Према речима једног од очевидаца, „на самом почетку рата аустријске власти су ухапсиле готово сву руску интелигенцију Галиције и хиљаде напредних сељака према списковима, које су унапред припремили и дали украјинофили административним и војним властима... Каинов рад, од стране својих, изазивало је посебан ужас и одвратност... **Хватали су као сумњиве све, које су могли осумњичити за било какву симпатију према Русији, руској култури – било је довољно да су некада боравили**

14 Клопова М.Е. Терезин и Талергоф: трагедија «Тиролског Истока» // Народи Хабсбуршке монархије 1914-1920 године: од националних покрета до стварања националних држава. Том I. Москва, 2012. С. 211.

15 Исто

у Русији, да буду чланови читалачког друштва по имену Качковског, да читају руске новине...“¹⁶Аустројске власти су са посебном ревношћу прогањале Русине у Лемковини – најзападнијој области Галиције на северним падинама Карпата, где су, за разлику од Источне Галиције, потпуно доминирали русофили, а украјински покрет није имао подршку међу локалним становништвом. „По лемковским селима под изговором да су трговци иконама... ишли су украјински провокатори и разговарали са сељанима на политичке теме, представљајући се за пријатеље руског народа, - писао је савременик ових догађаја. – Разјашњавали су политичке ставове међу сељанима, све записивали, а затим слали властима. На тај начин је састављен списак „москофила“. Према том списку, на почетку рата, била је ухапшена сва лемковска интелигенција и стотине сељана...“¹⁷ **Важно је напоменути да техника потказивања била изузетно организована, на све начине подстицана и обилато плаћана од стране власти. Такосе, на пример за „подказивање `москофила` исплаћивала премија од 50 до 500 круна.“**¹⁸

Омиљени објекат аустро-угарских злочина било је русофилско русинско свештенство. Живописан симбол мучеништва Русина у Лемковини био је Максим Сандович, млади православни свештеник, родом из западне Лемковине, који је позивао локалне Русине - грко-католике да се врате у окриље православља. Одмах после почетка рата, аустројске власти су ухапсиле М.Сандовича и његову породицу, укључујући оца, мајку, брата и трудну супругу. Године 1914, 6. септембра, М.Сандович је, без суда и суђења, пред очима старог оца и супруге, стрељан у дворишту затвора у граду Горлице. Његова трудна супруга била је интернирана у концлогор Талергоф, где је родила сина. **Касније је Максим Сандович конизован као свети Максим.**¹⁹

16 Пашаева Н.М. Есеји историје руског покрета у Галицији XIX-XX века. Москва, 2007. С. 105.

17 Лемкин И.Ф. Историја Лемковине. С. 119.

18 Ајрапетов О.А. Учесће Руског царства у Првом светском рату (1914-1917). Том I. Москва, 2014. С.137.

19 Magocsi P.R. The People from Nowhere. An Illustrated History of Carpatho-Rusyns. Uzhhorod, 2006.P. 67.

Већ до краја августа 1914. године у Лавову било је око 2.000 затвореника осумњичених за русофилију. За ухапшене русофиле је, почетком септембра 1914. године, посебно направљен концентрациони логор Талергоф, у аустријској Штајерској, што је био „стваралачки“ допринос аустријских власти технологији борбе против неслагања грађанима са политиком сопствене државе. Већ 4. септембра у Талергоф пристигао је први ешалон затвореника из Лавова, који је бројао око 2.000 људи; прва четири дана ухапшени су били принуђени да буду под отвореним небом, под стражом жандарма.²⁰ Према многобројним сведочанствима затвореника Талергофа, уобичајена пракса концлогора била су софистицирана мучења и иживљавања над затвореницима; санитарни услови у логору „били су ужасни... Бараке су биле претрпане... Уместо предвиђених 200 људи у њих су смештали до 500... Епидемија тифуса је однела, почевши од новембра 1914, за два месеца, према изјави затвореника И.Васјутија, до 3.000 жртава.“²¹ Највећим зверства према затвореницима истицали су се сарадници администрације концлогора из редова Украјинаца. **Према сведочанству затвореника из Лемковине, И.Ф.Лемкина, „најозлоглашенији крвник талергофских мученика био је Украјинац, аустријски официр Чировски, који је својим иживљавањима над голорукима надмашио све Немце...“**²²

По прорачуну активисте русинског покрета у Северној Америци, пореклом из Лемковине, П.С.Гардога, кроз Талергоф је, све у свему, „прошло више од 30.000 сељака, интелектуалаца и свештеника (којих је било чак 800). Хиљаде затвореника умрли су од глади, заразних болести и последица премлаћивања...“²³ **У суштини, у Талергофу је ликвидан цвет русофилске интелигенције Галиције, а сам концлогор ушао је у историјско сећање галицијских и угарских Русина као симбол мучеништва за нацију и веру.**²⁴ Поред Талергофа русински русофили мучени су и у низу других аустријских концлогора, укључујући Терзин, Куфштејн и Шпилберг.

20 Пашаева Н.М. Есеји историје руског покрета у Галицији XIX-XX века. С. 106.

21 Исто. С. 108

22 Лемкин И.Ф. Историја Лемковине. С. 142.

23 Пашаева Н.М. Есеји историје руског покрета у Галицији XIX-XX века. С. 110.

24 Види: Талергофски алманах. Лавов, 1930.

Положај цивилног русинског становништва у близини фронта био је још страшнији. Аустро-угарска администрација је „према својим поданицима фактички користила режим војне окупације, и то веома окрутне. Погубљења су често биле масовна и јавна, репресије су се неретко спроводиле на лицу места, без икаквог суда. Некада су уништавана и цела села. И пука сумња била је довољан разлог...“²⁵

Ћерка познатог руског научника-карпатолога Ф.Ф.Аристова, Т.Ф.Аристова, позивајући се на сведочанства очевидаца, касније је подсетила, да „само у једном насељу Камен-Броди међу Галичанима крвници су само на једним вешалима обесили 70 сељака пред очима мајки, жена, деце, а затим их, мртве, пробадали бајонетима.“²⁶ Према речима руског новинара, који је посетио Лавов у септембру 1914. године одмах након што га је заузеле руске трупе, „бити ухапшен и одведен на ратно-војни суд, који је заседао у сваком месташцу, сматрало се срећом, јер су крвници у већини случајева убијали на лицу места. Убијали су су лекаре, адвокате, писце, сликаре, не обзирући се ни на положај, ни узраст.“²⁷ Масовни ратни злочини аустро-угарске армије током рата у великом степену су захватили већински русофилску Лемковину. „Цела Лемковина била је покривена вешалима, на којима су страдали њени најбољи синови...Оштри плуг рата прецизно је преорао Лемковину. Назив сваког села истовремено је синоним за минимум једну битку“,²⁸ - писао је лемковски историчар – сведок описаних догађаја.

Представници многобројне карпато-руске дијаспоре у Северној Америци пажљиво су посматрали догађаје у својој историјској домовини. „Чим је Аустро-угарска објавила рат Русији, северноамерички русински активисти – аутори „Меморандума Руског конгреса у Америци“ – известили су да је у јулу 1917. године „више од 30.000 Руса...у Галицији, Буковини и Угарској Русији ухапшено, испребијано од жандарма, полиције и војске, подвргнуто неописивим

25 Види: Талергофски алманах. Лавов, 1930.

26 Аристова Т.Ф. Федор Федорович Аристов и карпаторуски проблеми // Аристов Ф.Ф. Књижевни развој Подкарпатске (Угарске) Русије. Москва, 1995. С. 10.

27 Глас Москве. 8. (21) октобра 1914. г. № 231. С. 4.

28 Лемкин И.Ф. Историја Лемковине. С. 139.

мучењима и затворено у концентрационе логоре...: Галергоф, Терезиенштадт, Куфштејн, Шпилберг... и др. Само у Телергофу... умрло је 1.500 људи од премлаћивања, болести и глади... Над мирним становништвом Прикарпатске Русије Немци и Мађари иживљавали су се на тако нечовечан начин и спроводили нам њима толико насиља и зверстава да, ни у чему, нису узмицали пред турским зверствима у Јерменији... **Немци и Мађари су, само у првих девет месеци рата, стрелјали и обесили 20.000 људи у Галицији, Буковини и Угарској Русији.** Колико су руског народа повешали за време своје офанзиве 1915. и генерално у наставку 1915, 1916. и 1917. године, не да се израчунати.²⁹ **Према прорачунима историчара, „као резултат безобзирног геноцида од 1914. до 1918. године, од Аустријанаца је погинуло више од 150.000 цивила Галиције, Карпатске Русије и Буковине.“**³⁰ Анализирајући понашање аустро-угарских власти према Русинима и поимајући трагедију русинског народа и улогу локалних Украјинаца за време Првог светског рата, галицијски друштвени активисти – русофили написали су касније да „док... терор у Белгији или другим земљама потпуно објашњава један фактор – рат..., у Прикарпатској Русији то није довољно. Овде је рат био само згодан изговор, а стварни разлози за ово срамотно погубљење сазревали су у нечијем уму независно... Искључиви објекат... аустро-мађарске окрутности... био је руски народни покрет, тј. свесни следбеници националног и културног јединства Малоруса са руским народом. Прикарпатски „Украјинци“ били су једни од главних виновника наше народне мартирологије за време рата. У њиховом ниском и подлом делу неопходно је тражити разлог за то, - запазили су галицијски русофили, - да се карпато-руски народ генерално, а нарочито наш руски национални покрет, од првих тренутака рата, нашао на територији Аустро-угарске... на позицији злочинца за погубљење.“³¹ **У суштини, геноцид над русофилским делом русинског народа оствариле су аустро-угарске власти под заштитом посебних услова ратног времена, док су активни**

29 Меморандум Руског конгреса у Америци. 13. јул 1917. године, Њујорк // Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 515-516.

30 Ајрапетов О.А. Учешће Руског царства у Првом светском рату (1914-1917). Том I. С.98.

31 Ратни злочини Хабсбуршке монархије 1914-1917. год. Галицијска Голгота. Книга I. Trumbull, Conn., 1964. С. 9.

елементи реализације геноцида били представници галицијских Украјинаца.

Прогони Русина од аустро-угарских власти носили су карактер, не само физичког, већ и духовног геноцида, усмереног на уништење традиционалне руске културе. Поступци мађарских власти у Угарској Русији одликовале су се у том погледу нарочитом перфидношћу. Тако је у лето 1915. године мађарска влада формирала специјалну комисију грко-католика, позвану да донесе измене у црквеној литургији, уведе грегоријански календар и замени ћирилични алфавет угарских Русина мађарском латиницом. Мада су ти покушаји у целини претрпели неуспех, мађарски јерарси Грко-католичке цркве, укључујући старешину Прешовске епархије епископа И. Новака и старешину Мукачевске епархије епископа А. Папа, према сопственој иницијативи почели су мењати локалну ћирилицу мађарском латиницом у школама и у црквеној штампи.³² Масовне репресије над староседелачким источнословенским становништвом Угарске Русије од мађарске војне администрације комбиноване су се са увођењем строге контроле руске интелигенције и свештенства; истовремено, већ на почетку рата више од 100 представника русинског свештенства Угарске Русије било је ухапшено и интернирано у различите градове Мађарске. По речима чешког савременика описаних догађаје, „пола милиона угарских Русина чекала је неминовна национална погибија...Земље угарских Русина постале су бојно поље и дуго времена позадина активне војске; села су била спаљена до земље, имовина уништена, а многи Русини побијени...Само је крај светског рата спасио угарске Русине од нестанка...“³³

Није изненађује да је, у тим условима, руска војска, која је ступила на територију Аустро-угарске, срела пријатељски став галицијских и карпатских Русина, који су не само помагали Русима у храни, већ су и добровољно ступали у руску војску. Русини су често обавештавали руску команду о премештању аустро-угарских јединица. У граду Бардејову,

32 Magocsi P.R. *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848-1948.* Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 1979. P. 72.

33 *Hartl A. Podkarpatští Rusíni za války a za převratu // Slovanský přehled. 1925. Číslo 1. S. 55-57.*

на територији данашње Источне Словачке, локални Русини су делили летке, позивајући русинско становништво да помогле руској војсци. При повлачењу руске војске у њен састав ушло је много добровољаца из редова карпатских Русина. Само из Воловетског округа, на територији угарске Русије, заједно са руским трупама отишло је 238 људи.³⁴ Генерал А.И. Деникин, командант дивизије на Југозападном фронту, сећао се, током одступања руске војске из Галиције 1915. године, заједно са њима на исток кренуле су хиљаде русинских избеглица, спасавајући се од прогона аустроугарске војске.

Међутим, у Источној Галицији, упркос успесима украјинског покрета, кога су подржавале аустријске власти, русофили су и даље бити важна политичка снага, што се показало одмах након заузимања Источне Галиције од стране руске војске. Приметно је да је велико ширење русофилства међу сеоским становништвом Источне Галиције препознао познати украјински политичар и историчар Д. Дорошенко и други украјински делатници.³⁵

Прве манифестације политичке активности Русина током Првог светског рата имале су снажно изражен русофилски карактер. Тако је, 9. (22) септембра 1914. године постављени генерал-губернатор Источне Галиције гроф Г.А. Бобрински примио у своју резиденцију у Лавову делегацију састављену од представника 19 галицијско-руских културних, просветних и економских друштава, на челу са доктором В.Ф. Дудикевичем. Представници галицијских Русина изразили су радост због ослобађања Галиције од аустријског јарма и изјавили своју оданост према Сверуском цару. Николај II је, 15. (28) септембра 1914. Године у телеграму генерал-губернатору, пренео највећу захвалност посланицима русинских организација.³⁶ Према сведочењу М.М. Пришвина, који је у јесен 1914. године посетио Источну Галицију, у позадини руске војске било је потпуно безопасно чак у самим „мазепским местима“. Пришвин је примећивао да „... готово нигде није било војске,

34 Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. І. 1918-1938. Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. 1990. С. 33.

35 Михутина І.В. Национални покрет Русина Галиције током Првог светског рата // Народи Хабсбуршке монархије 1914-1920. год.: од националног покрета до стварања националне државе. Том І. Москва, 2012. С. 190.

36 Јутро Росије. 16. септембар 1914. г. № 222. С. 2.

чак ни коњице, патрола, свуда је било као да путујеш по својој родној земљи, која је способна да носи крст татарског и сваког другог јарма“.³⁷

Током краткотрајног боравка Галиције под контролом руске војске, галицијски русофилски политичари развили су снажну активност у стварању „Карпато-руске добровољачке дивизије – насупрот украјинском покрету, који је подржавала Аустрија.“³⁸ Активно учешће у овој акцији узели су посланици аустријског парламента, галицијски русофили Курилович и Марков, раније осуђени од аустријског суда на смрт, па помиловани од Аустријанаца захваљујући заступништву шпанског краља. Међутим, кад је овај задатак већ био близу реализације „руска војска се повукле из Галиције; потом је уследила револуција у Русији. Ова два догађаја нису дозволила да се формира посебна Карпато-руска добровољачка дивизија...“³⁹ Неки од активиста стварања Карпато-руске добровољачке дивизије узели су, касније, учешће у Грађанском рату у Русији, на страни белогардејаца. Приметно је да је политика руске администрације у Галицији, док се налазила под контролом руске војске, „била недоследног карактера“ и „изазивала је незадовољство вођа москвофила, који су били доследнији странкама проруске и антипољске политике, него ли руска администрација.“⁴⁰

Снажно изражено проруско расположење било је карактеристика и политичких лидера утицајне северноамеричке дијаспоре, који су, првобитно, повезивали политичку будућност Галиције и Угарске Русије са уласком у састав Русије. У мају 1917. године у Њујорку основан је Савез ослобођења Прикарпатске Русије. 13. јула 1917. године на конгресу америчких Русина, који је сазвао Савез за ослобођење Прикарпатске Русије, усвојен је меморандум, „посвећен слободном руском народу у Русији.“ Аутори меморандума су констатовали да је „Велики руски народ у Русији сам већ скинуо бреме омраженог старог режима...и ужива све благодати слободе“, наглашавајући да

37 Реч. 2. (15) новембар 1914. г. № 296. С. 2.

38 Archiv Ústavu T.G. Masaryka (AÚTGM), fond T.G. Masaryk. Podkarpatská Rus 1918, krabice Report of members of Russian National Council of Carpatho-Russia.

39 Ibidem.

40 Пашаева Н.М. Есеји историје руског покрета у Галицији XIX-XX века. С. 114.

се, у исто време, наставља „тешко инострано ропство четири милиона Руса у древним руским земљама, које се још увек налазе у тешком аустро-мађарском заточеништву.“⁴¹ Детаљно се осврћући на најокрутније манифестације антируске политике Беча и Будимпеште и на страдањима русинског становништва у Аустро-угарској, аутори документа су прогласили: „Цео карпатско руски народ свим срцем протестује против тога да Прикарпатска Русија, у било каквом виду, уђе у састав немачке, мађарске или будуће пољске државе... Напротив, - говорило се у меморандуму, - Руски Конгрес у име целог свог народа свечано и једногласно изјављује да цео Карпато-руски народ чврсто жели ослобођење Прикарпатске Русије од туђе владавине и, уз пружању широке самоуправе, присаједињење Карпатске Русије у њеним етнографским границама, њеној старијој сестри, великој демократској Русији. Карпато-руски народ жели са буде у блиском јединству са осталим руским народом... Нека више не буду две Русије: слободна Русија и подјармљена Русија, већ нека буде једна неразделива, моћна, слободна Русија.“⁴² Међутим, развој историјских догађаја онемогућио је реализацију тих планова.

После повлачења руске војске из Галиције Русини су био изложени новом таласу масовних прогона од стране аустријских власти. Као и првих месеци рата, главне жртве прогона поново су били, осумњичени за политичку нелојалност, русинско свештенство и русофилска интелигенција, чији су представници бачени у аустријске концлогоре. Као резултат масовних репресија од стране аустро-угарских власти погинуле су десетине хиљада Русина. Приметно је да представници украјинске историографије више воле или да се не фокусирају на ову трагичну страницу у историји карпатских Русина, или да сву одговорност за страдање русинског народа пребацују искључиво на „москофиле“, због којих је „народ, осуђен за државну издају, остао на аустријским острвима смрти.“⁴³

Масовни терор против русинског становништва, који је постојао током целог Првог светског рата у крајње окрутним

41 Меморандум Руског Конгреса у Америци. 13. јул 1917. године, Њујорк// Bratislava. Časopis učené společnosti Šafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3. S. 512.

42 Ibidem. S. 517-518.

43 Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини. Львів, 1998.С. 249.

облицима, дозвољава да се каже, да је антируска политика аустро-угарских власти почетком Првог светског рата еволуирала од консеквентног у отворени геноцид. Русофилска интелигенција, која је раније доминирала међу Русинима, поставши главни објекат аустро-угарских етнокултурних „чистки“, била је у знатној мери истребљена уз активно учешће галицијских украјинофила, који су после Првог светског рата почели да одређују етнокултурни изглед Галиције.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

ЛИТЕРАТУРА

Айрапетов О.А. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914-1917). Том I. Москва, 2014.

Аристов Ф.Ф. Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси. Москва, 1995.

Байцура Т. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. Словацке педагогічне видавництво в Братиславі. 1971.

Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. І. 1918-1938. Словацке педагогічне видавництво в Братиславі. Відділ української літератури в Пряшеві. 1990.

Военные преступления Габсбургской монархии 1914-1917 гг. Галицкая Голгофа. Книга I. Trumbull, Conn., 1964.

Голос Москвы. 8 (21) октября 1914 г. № 231.

Добрянский А.И. О современном религиозно-политическом положении австро-угорской Руси. Москва, 1885.

Клопова М.Э. Терезин и Талергоф: трагедия «тирольцев Востока» // Народы Габсбургской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств. Том I. Москва, 2012.

Лемкин И.Ф. История Лемковины. Нью-Йорк: Юнкерс, 1969.

Мачик К.П. Беседа об украинизме и украинском вопросе // Народная газета. 1925. № 3.

Пашаева Н.М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX-XX вв. Москва, 2007.

Рачук Г. Подвижник Руси Карпатской Архимандрит Иов (Кундря). Москва, Паломник, 2008.

Речь. 2 (15) ноября 1914 г. № 296.

Русский голос. 10 октября 1926. № 174.

Русский голос. 12 февраля 1926. № 143.

Утро России. 16 сентября 1914 г. № 222.

Талергофский альманах. Львов, 1930.

Тарнович Ю. Ілюстрована історія Лемківщини. Львів, 1998.

Archiv Ústavu T.G. Masaryka (AÚTGM), fond T.G. Masaryk. Podkarpatská Rus 1918, krabice 400. Report of members of Russian National Council of Carpatho-Russia.

Bratislava. ČasopisučenéspolečnostiŠafaříkovy. 1931. Roč. 5. Číslo 3.

Dmowski R. Świat powojenny i Polska. Wydanie drugie. Warszawa, 1931.

Hartl A. Podkarpatsťi Rusínizaválky a zapřevratu // Slovanský přehled. 1925. Číslo 1.

Magocsi P.R. The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia. A Historical Survey. Wien, 1983.

Magocsi P.R. The Shaping of a National Identity. Subcarpathian-Rus', 1848-1948. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 1979.

Кирилл Шевченко

КАЗНЕННАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ РУСИНЫ АВСТРО-ВЕНГРИИ В ПЕРВУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ

Резюме

В статье анализируется политика Австро-Венгрии по отношению к русинам Галиции и Угорской Руси во время Первой мировой войны. Если до войны по отношению к русинам Галиции проводилась политика подавления общерусской идентичности и культуры и насаждения украинской идентичности, то с началом войны в условиях военного времени австро-венгерские власти перешли к прямому физическому истреблению русофильской части галицких и угорских русинов. Наиболее ярким примером массовых репрессий против русинов со стороны австро-венгерских властей стали многочисленные внесудебные расправы, а также концлагеря Талергоф, Терезин и Шпильберг, где погибли тысячи русинских священников, представителей интеллигенции и крестьян, исповедовавших идеи общерусского единства. Репрессии против галицко-русской интеллигенции во время войны способствовали укреплению украинского движения в данном регионе.

Ключевые слова: Австро-Венгрия, русины, Галиция, Угорская Русь, этноцид, геноцид

Kirill Shevchenko

**EXECUTED IDENTITY
RUSYNS OF AUSTRO-HUNGARY IN THE
FIRST WORLD WAR**

Resume

The article focuses on the analysis of the Austro-Hungarian policy towards Rusyns of Galicia and Hungarian Rus' during the First World War. Before the war official Wien pursued a policy of systematic suppression of the all-Russian identity of the Rusyns and imposing Ukrainian identity. As the First World War gained momentum, Austro-Hungarian authorities using the conditions of the wartime as a pretext, started the policy of physical liquidation of the Russofile part of Rusyns in Galicia and Hungarian Rus'. The most convincing examples of the repressions against Rusyns started by Austro-Hungarian administration were concentration camps Talerhof, Terezin and Kufstein established right after the beginning of the war. Many thousands of Rusyn priests, representatives of intelligentsia and ordinary peasants who shared the idea of unity with Russia were executed in concentration camps and in the course of numerous extrajudicial killings. Mass repressions against Galician-Russian intelligentsia during the First World War paved the way to strengthening the Ukrainian movement in Eastern Galicia.

Keywords: Austro-Hungary, Rusyns, Galicia, Hungarian Rus, ethnocide, genocide

УДК 94(=161.2)(=511.141)”1939/1943”

Олег Генадјевич Казак

Кандидат историјских наука

Мински градски педагошки колеџ

Минск, Белорусија

МАЂАРСКО-РУСИНСКИ ОДНОСИ У ТУМАЧЕЊУ МАЂАРСКОГ ПОЛИТИЧАРА ЈАНОША ЧОРБЕ (1943. године)

Сажетак

У чланку се анализира писмо посланика мађарског парламента, Јаноша Чорбе, упућено утицајном политичком јавном раднику Хортијеве Мађарске, Иштвану Бетлену. У документу су забележене многе негативне манифестације мађарске политике у Подкарпатској Русији (1939-1943. год.) и напетости у односима између Русина и Мађара.

Кључне речи: Подкарпатска Русија, Русини, национално-културна политика, идентитет

У периоду 1938-1939. год. Подкарпатска Русија, која је у међуратном периоду улазила у састав Чехословачке, прешла је под власт Хортијева Мађарске. Програмери концепције „угро-русинизма“ (званичног идеолошког курса у региону) тврдили су да је источнословенско становништво Подкарпатске Русије – Русини посебан народ, а не део Руса или Украјинаца. Постојање овог народа, по мишљењу аутора концепције, могло је бити

обезбеђено искључиво у оквиру мађарске државе. Званична пропаганда је непрестано наглашавала цивилизацијску улогу Мађара у региону, тврдило се да нова етапа историје открива могућности за слободни социјални и културни развој Русина. Пракса, међутим, није била увек у складу са пропагандним изјавама. Након радикалног преокрета у току Другог светског рата представници мађарске власти схватили су да нормализација односа са националним мањинама може постати значајан аргумент током мировних преговора. О томе је, нарочито, извештавао премијер М. Калај (9. марта 1942. – 22. марта 1944. год.) у разговору са државним секретаром за националне мањине Т. Патакијем.¹

У овом раду биће анализирано писмо, које је написао мађарски политичар, члан нижег дома мађарског парламента, Ј. Чорба. Правник по образовању, који је био један од лидера Странке малих сеоских домаћина. Странка је током Другог светског рата била умерена опозиција Мађарској странци живота, која је имала апсолутну већину у парламенту. Писмо Ј. Чорбе било је упућено И. Бетлену – једном од најутицајнијих политичара Хортијеве Мађарске, бившем премијеру (1921-1931), „апостола“ ревизије тријанонских граница. Од 1936. год. И. Бетлен је био постављен за тајног саветника и иступао је против претераног зближавања Будимпеште и Берлина. Могуће да се Ј. Чорба надао да ће велики политичар моћи да утиче на кабинет министара и да принуди његове чланове на стварну ревизију темеља националне политике.

Ј. Чорба је своју поруку започео објашњењем разлог свог интересовања за Подкарпатску Русију: „У пролеће ове године добио сам много порука из Подкарпатја да се душа русинског народа дефинитивно одвојила од мађарске државне идеје, од јединства са мађарском отаџбином. Ове новости изненађују зато што у јавном мњењу влада мишљење да је русински народ веома задовољан својим положајем, живи у веома добрим финансијским условима, може солидно да зарађује од обраде шума и да се влада брине о њима. Да бих проверио колико ове новости одговарају истини, пре неколико недеља сам отпутовао у Подкарпатје. Био сам заиста шокиран

¹ Tilkovszky, L.: Nemzetiségés magyarság. Nemzetiség politika Magyarországon Trianontól-napjainkig, Budapest, IKVA Kiadó, 1994, о. 59–60.

од добијених информација. Уверио сам се да русински народ данас не може да замисли свој живот унутар мађарске државе, он је увређен, њему је повређено национално достојанство, душом је потпуно одвојен од Мађара, далеко од садашњих лидера. Ове прве информације подстакле су ме да обиђем градове и села Подкарпатја. Разговарао сам са многим људима – русинским сеоским домаћинима, интелектуалцима и мађарским чиновницима.⁴² Ј. Чорба је дошао до закључка да у мађарском јавном мњењу владају поједностављене, стереотипне представе о Русинима као ограниченим, слабо образованим људима са примитивним интересовањима. По мишљењу политичара, током периода у коме се регион налазио у саставу Чехословачке, образовање у региону се развијао прилично динамично, упркос финансијским потешкоћама. Дати развојни импулс осећао се и у сложеним ратним условима: „Очигледно је да русинска народна маса има много боље интелектуалце са много ширим погледима, него што се обично верује у унутрашњости Мађарске, и ове чињенице не треба игнорисати. Можда је квалитет образовања у тим школама ниже него у нашим, оно није доступно ученицима у зимском периоду у том степену како је то предвиђено правилима, ипак не треба оспорити чињеницу да се образовни систем побољшао у чешком периоду.“⁴³ Ј. Чорба је, у целини, високо ценио културни развој Подкарпатских Русина у међуратном периоду: „Културни живот у чешком раздобљу, по мишљењу Русина, био је веома динамичан. Изграђено је много народних домова, радило је око 300 читаоница и културних организација. У многим селима организовани су оркестри. Културна и образовна предавања спроводила су се не само у градовима, већ и у селима и развијала се народна култура“.⁴

Према мишљењу мађарског политичара, учитељи су уживали највиши ауторитет међу Русинима, док су други, попут свештеника гркокатоличке вероисповести, од којих су многи имали промађарске државне ставове, дискредитовали себе у очима локалног становништва: „У многим местима ширила су се информације да су свештеници, након упада мађарских

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL), f.K 64, 99. cs., 1943, 41. t., o. 188.

3 Ibidem.

4 Ibidem, o. 188–189.

трупа, давали податке о комунистима и другим непоузданим елементима, због чега је народ избегавао свештенослужитеље. У том погледу индикативна је прича о бившем свештенику из Хуста, посланику, на чију сахрану Русини демонстративно нису дошли. На његов гроб вршени су напади, о којима се много причало.⁵ Очигледно, да се у писмо Ј.Чорбе радило о гркокатоличком свештенику И. Бокшају, који је умро 1940. године. Информације (често извитоперене и преувеличане) о инцидентима на његовом гробу тада су разматране на највишем нивоу. Сарадници политичког одељења будимпештанске полиције у свом извештају за Министарство унутрашњих послова, у јуну 1940. год, обавестили су о вандализму на гробу И. Бошкај – гркокатоличког свештеника и посланика мађарског парламента, који се, према тој будимпештанској полицији, „веома грубо односио према Русинима.“ Према извештају, „Бошкајево тело је ископано и унакажено.“⁶ Полиција Ужгорода била је принуђена да Министарству унутрашњих послова појасни ситуацију у региону. Гроб свештенослужитеља је стварно био оштећен, али радило се само о незнатном оштећењу споменика.⁷

Информације Ј. Чорбе о активном учешћу гркокатоличког свештенства у окупацији Подкарпатске Русије потврдили су и други извори. Још пре доласка мађарских трупа у већини насеља региона, илегалним путем, створена су посебна тела – „Мађарско национално веће“ и „Народна стража“, који су састављени од Мађара и Русино-Мађара. Важну улогу, у таквим телима, играли су гркокатолички свештеници. Тако је свештеник села Грушево (данас –Тачевски регион), П. Погориљак, помогао мађарској војсци, која је ушла у регион у марту 1939. год.⁸ „Народну стражу“ у Бачевском округу предводио је И. Греши, коме је активно помагао муж његове сестре, Ф. Желтвјај, старешина Гркокатоличке цркве Светог Архангела Михаила у селу Тересва. Они су дошли у село пре уласка мађарских трупа, припремали им дочек и издвојили људе, који су им се

5 Ibidem.

6 MNL OL, f. K 149, 214. cs., 1940, 1. t., o. 331.

7 Ibidem, o. 333.

8 Државни архив Руске федерације (ГАРФ), ф. Р-7021, оп. 62, д. 6, л. 5.

чинили нелојални.⁹ Грко-католички свештеник града Рахова, П. Демјанович, заврбован од мађарске обавештајне службе још почетком 1920-тих год, у децембру 1938. год. добио је од свог „тутора“, капетана Ј. Ајтлера, наређење да припреми списак лица лојалних Мађарској, која „у време преврата (тј. уласка мађарских трупа у Подкарпатску Русију – О. К.) треба да преузму власт и руководство локалних организација у своје руке.“ Почетком марта 1939. год, односно, уочи упада мађарских трупа у регион, Ј. Ајтлер је прецизирао своје захтеве. Планирано је да се формира привремена управа под називом „Мађаро-руско народно веће“, које је требало да се састоји од 11 чланова. „Веће“ је требало да створи „наоружану војну организацију за борбу против антимађарских манифестација.“ Рад ових тела координирао је П. Демјанович.¹⁰ Капетан чехословачке војске, Л. Бедерка, сведок окупације Подкарпатске Русије од стране мађарских трупа, приметио је: „П. Демјанович је при приближавању мађарски трупа подигао мађарску заставу и похвалио се да је скривао 20 година. Казао ми је да је Ј. Тисо (председник Прве словачке републике – О. К.) крив што Словачку није припојио Мађарској.“¹¹

После разговора са житељима Подкарпатске Русије, Ј. Чорба је дошао до закључка да су Русини, због агоније чехословачке државности, позитивно примили повратак региона у састав Мађарске, надајући се успостављању реда и стабилности у свим сферама друштвеног живота. Међутим, становништво региона веома брзо је изгубило веру у тако нешто: „Због распада чехословачке државе Русини су с одушевљењем чекали повратак у састав Мађарске. Према мојим информацијама, ако би се одмах по повратку спровео отворен и поштен референдум, у крајњој мери, 90% житеља би гласало за присаједињење Мађарској. Међутим, русински народ, који се у складу са својом вољом присајединио са Мађарима, осетио је дух отуђености, са којим смо му ми пришли. Нисмо могли да прихватимо њихов поглед на живот, поглед на свет, све ситуације смо посматрали не са њиховог, већ становишта наших интереса, код нас се развио психички комплекс доминације над

9 ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 62, д. 5, л. 17.

10 Архив Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, архівно-кримінальна справа № 5417-С (Демянович П.А), арк. 16–19.

11 Národní archiv České republiky, f. MV-L, sign. 2-10-28, kart. 115.

Русинима.¹² До сличног закључка дошле су и друге утицајне особе, већ у првим месецима мађарске владавине у региону. Јунски извештај (1939. год.) шефа војне администрације Б. Новаковича садржавао је следеће: „Друштвено расположење, које се одликовало симпатијама према мађарској држави, почиње да се замењује забринутошћу.¹³ О непопуларности администрације међу локалним становништвом обавештавао је у својим извештајима у Будимпешти и мађарски активиста, Ј. Марина. Према његовом мишљењу, војска се „понашала као да се налази на непријатељској територији.“ Посебном окрутношћу одликовао се жандармеријски одред капетана М. Зелдија. У Тачави, 18. марта 1939. год. М Зелди је известио овлашћеног представника владе, М. Козма, да су, у року од три дана, његови подређени убили 200 људи (углавном чланове „Карпатске Сечи“). У Хусту, окружни војни командант, пуковник В. Галоди, одобрио је извршење 170 смртних пресуда.¹⁴ **Према званичним подацима Министарства унутрашњих послова Мађарске, од марта до децембра 1939. год, од руку мађарских казних тела погинуло је 4500 људи.**¹⁵ Државни секретар за националне мањине, Т. Патаки, у другој половини марта, завршио је студијско путовање по Карпатској Русији. Он је, 23. марта 1939. год, позвао премијера П. Телека и препоручио му да изда наређење команданту генералштаба Г. Верту да оконча „свакодневна хапшења и крвава пребијања“ локалног становништва. По мишљењу Т. Патакија, брутално понашање војске постао је разлог за стварање негативне слике мађарске власти у очима житеља Подкарпатске Русије.¹⁶

Посланик мађарског парламента истакао је изузетно жесток обрачун мађарских војника са члановима украјинофилске паравојне организације „Карпатска Сеч“. Према његовом

12 MNLOL, f.K 64, 99. cs., 1943, 41. t., o. 188.

13 Fedinec, C.: Otázka Podkarpatskej Rusi v rétorike maďarskej politiky v rokoch 1938–1939 // Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919–1945, ed. E. Harbuľova, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 323–324.

14 Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура, підред. М. Вегеша, Ч. Фединець, Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2010, с. 195.

15 Пушкаш, А.И.: Цивилизација или варварство: Закарпатје у 1918–1945. год., Москва, Европа, 2006, с. 298–299.

16 Brenzovics, L.: Amagyarkormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941 // Kárpátalja 1938–1941. Magyar északrántörténetiközéletés,szerk.C. Fedinec, Budapest, 2004, o. 88.

мишљењу, многи обични млади представници тог удружења, који нису били свесни противници мађарске државе, постали су жртве „провокација и стране пропаганде.“¹⁷ Сличног мишљења био је и конзул Пољске у Ужгороду, Е. Шеховски. У свом извештају амбасадору Пољске у Будимпешти, од 12. јула 1939. год, конзул је истакао да су представници војне администрације прогнали ниже активисте (чиновнике, учитеље), који су били спремни на сарадњу са новом влашћу, а истовремено заузимали прилично мекан став према лидерима украјинофилског покрета.

Закључци Ј. Чорбе о перцепцији Русина у вези са променом државне надлежности своје домовине у много чему се позивају на посматрања, цитирана у чланку, од стране мађарских високих службеника: „Русини суна себи осетили недолично понашање окупационих власти, војске, администрације. Нису сматрали да су им се вратила мађарска браћа и понашали су се према Мађарима као према окупаторима. Насупрот званичној пропаганди о братству, Русине је чекала насилна власт и сурово опхођење Мађара. Пред мојим очима људи су пребијани, називани смрдљивим Русинима, због тога што себе не сматрају Мађарима и што не разумеју мађарски језик. Њихова национална свест је најдубље вређана. Они, ни на тренутак, себе нису сматрали Мађарима, они су се осећали као Русини, посебна етничка група, која је имала сопствени идентитет, књижевност, културне организације. Нису хтели да постану Мађари, али, као русински народ, хтели су верно да служе мађарској државној идеји и да буду верни мађарски грађани, у сваком случају, већина је тако сматрала. Чини ми се, напротив, власти су од њих захтевале да се одрекну русинског националног идентитета и чак су га забранили.“¹⁸

Мађарски посланик је у свом писму известио о многобројним негативним тенденцијама у национално и културном животу Подкарпатске Русије: затварање друштвених и културних организација, одузимање „штетних“ књига, са мађарског становишта, из библиотека.¹⁹ Заиста, током мађарске окупације уништене су централне институције и

17 MNLOL, f.K 64, 99.cs., 1943, 41.t., o. 190.

18 Ibidem, o. 191.

19 Ibidem.

Русина („Школска помоћ“), и украјинофила („Просвита“). Радиле су само организације, лојалне Будимпешти, чија је функција била да докаже постојање посебног русинског народа („Подкарпатско друштво наука“, „Друштво И. Куртјак“ и др.) и „посебна цивилизацијска мисија“ мађарског културног елемента у региону („Друштво борбеног братства М. Берчен“, „Културно удружење североистока Мађарске“ и др.).²⁰ У фондovima Државног архива Закарпатске области (Украјина) одложено је мноштво докумената, који сведоче о активној пракси одузимања и уништавања „штетних књига, усмерених против Мађара и мађарске нације.“²¹ Године 1941. из школских библиотека заплењени су егземплари књига Е. Недзелског „Есеј карпато-руске књижевности“. Ова значајна научна студија није садржавала директне антимађарске одломке, али је била написана са русофилских позиција, које су биле неприхватљиве за Будимпешту.²² Слични случајеви били су широко распрострањени током Другог светског рата.

Ј. Чорба је наглашавао да је положај учитеља, после 1939. год, постао лошији, не само са материјалног, већ и са моралног становишта. Политичар је скренуо пажњу на тенденцију премештаја русинских учитеља на рад у унутрашњост Мађарске.²³ Као резултат, не само да су се породице разјединиле, већ је дошло до подривања ионако танког слоја русинске интелигенције. Постојао је и обрнути процес – премештај учитеља из унутрашњости Мађарске на рад у Подкарпатску Русију. Супротно замисли власти, ови стручњаци нису постали ослонац мађарског режима у региону. Историчар Ј. Брензович, који је анализирао знатну количину извора о датој проблематици, дошао је до следећег закључка: „Већина мађарских учитеља није знала русински језик. Били су принуђени да раде у сиромашним, заосталим, планинским селима и нису разумели потребе становништва. Ниске плате су се често касниле, па су учитељи, далеко од куће, једва састављали крај са крајем. То је није могло да не

20 Казак, О. Г.: Културно-просветна организација Подкарпатске Русије у националној политици мађарских власти (1939–1944 гг.) // *Руска и словенска истраживање: зборник научних радова*, 2015, вып. 10, с. 91–98.

21 Државни архив Закарпатске области (ГАЗО), ф. 1096, оп. 1, д. 9, л. 1–5.

22 ГАЗО, ф. 1060, оп. 1, д. 68, л. 11.

23 MNLOL, f.K 64, 99.cs., 1943, 41.t., o. 192.

изазове њихово непријатељство према локалном становништву и русинским колегама.“²⁴

Општи закључак Ј. Чорбе о положају Русина у Мађарској био је неутешан: „Русини су се осећали као странци у непријатељском окружењу. Мађари не желе да признају њихова права на живот самосталног народа, лишавају их интелигенције, народне културе и сматрају да се Русини могу лако асимилovati. [...] Пре две године, неки Мађари, који су дошли из унутрашњости, предложили су концепцију, по којој Русинима нису потребна никаква посебна национална права. Ко не жели бити Мађар мора емигрирати или се преселити. О овоме сви отворено говоре, ова вест се шири по целој русинској земљи и има погубан ефекат, пошто се овај предлог тиче најпатриотичнијих Русина, који осећају да не могу живети нигде, осим у својом планинском месту. Мађари су социјално готово потпуно одвојени од Русина, скоро да нема контаката међу њима. Мађари, који су дошли из унутрашњости, потцењују Русине.“²⁵

Предлог мађарског посланика да се поправе односе између Русина и Мађара (пре свега у локалној администрацији) 1943. год. изгледа да је очито закаснио. Мађарске контуре националне и културне политике Мађарске у Подкарпатској Русији јасно су се манифестовале у најразличитијим сферама друштвеног живота (административној, школској и др.), а и у свакодневном животу. Запањујући контраст између пропагиране слике „братства Русина и Мађара“ и стварне ситуације у региону условио је отуђеност русинског становништва региона од мађарских власти. У јесен 1944. год. огромна већина становништва са радошћу и надом дочекивала је војску Црвене армије, која је ослободила регион.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

24 Brenzovics, L.: Nemzetiségi politika avisszacsatolt Kárpátalján 1939–1944, Ungvár, Kárpátalja i Magyar Kulturális Szövetség, 2010, o. 138.

25 MNLÖL, f.K 64, 99.cs., 1943, 41.t., o. 192.

ЛИТЕРАТУРА

Brenzovics, L.: AmagyarkormányzatKárpátalja-politikája, 1939–1941 // Kárpátalja 1938–1941. Magyarésukrántörténetiközelítés, szerk. C. Fedinec, Budapest, 2004, o. 87–117.

Brenzovics, L.: NemzetiségipolitikaavisszacsatoltKárpátalján 1939–1944, Ungvár, KárpátaljaiMagyarKulturálisSzövetség, 2010, 204 o.

Fedinec, C.: Otázka Podkarpatskej Rusi v rétorike madarskej politiky v rokoch 1938–1939 // Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi 1919–1945, ed. Ľ. Harbuľova, Prešov, VydavateľstvoPrešovskej univerzity, 2015, s. 331–341.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), f. K 64, 99. cs., 1943, 41. t., o. 186–193.

MNLOL, f. K 149, 214. cs., 1940, 1. t., o. 267–331.

NárodníarchivČeskérepubliky, f. MV-L, sign. 2-10-28, kart. 115.

Tilkovszky, L.: Nemzetiségésmagyarság. NemzetiségpolitikaMagyarországonTrianontólnapjainkig, Budapest, IKVA Kiadó, 1994, 164 o.

Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, архівно-кримінальна справа № 5417-С (Демянович П.А), арк. 16–19.

Государственный архив Закарпатской области (ГАЗО), ф. 1060, оп. 1, д. 68, л. 11.

ГАЗО, ф. 1096, оп. 1, д. 9, л. 1–5.

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. Р-7021, оп. 62, д. 5, л. 17.

ГАРФ, ф. Р-7021, оп. 62, д. 6, л. 5.

Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура, підред. М. Вегеша, Ч. Фединець, Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2010, 720 с.

Казак, О. Г.: Культурно-просветительские организации Подкарпатской Руси в национальной политике венгерских властей (1939–1944 гг.) // Российские и славянские исследования: сборник научных трудов, 2015, вып. 10, с. 91–98.

Пушкаш, А. И.: Цивилизация или варварство: Закарпатье в 1918–1945 гг., Москва, Европа, 2006, 564 с

Oleg Gennadyjevich Kazak

**HUNGARIAN-RUTHENIAN RELATIONS
IN THE COVERAGE OF THE HUNGARIAN
POLITICIAN JANOS CZORBA (1943)**

Summary

The article analyzes the letter of the deputy of the Hungarian parliament, Janos Chorba, addressed to Istvan Bethlen, an influential politician of Hortist Hungary. The document recorded numerous negative manifestations of Hungarian politics in Subcarpathian Rus (1939–1943), and tensions between Ruthenians and Hungarians.

Keywords: Subcarpathian Rus, Ruthenians, national-cultural policy, identity.

Душан Туваљевић*

Европски универзитет

Брчко, БиХ

ЗНАЧАЈ СТАЉИНА ЗА СЛОВЕНСКЕ НАРОДЕ

Сажетак

Пројекат који је направљен са циљем уништења Словена, на Западу је познат под називом пројекат „над држава“ у којем су три велике словенске државе после пада Берлинског зида разрушене. Једна је Совјетски Савез, друга је Чехословачка а трећа Југославија. То су државе у којима живе Словени, али Словени се на западу не доживљавају као пријатељски народ, него као народ над којим се не може владати и њима управљати. Кључни проблем запада је Русија. Данас имамо развијену русофобију на нивоу односа према Турској у вријеме кад је Турска долазила под Беч. Негативан однос запада према Русији и Словенима почиње још од периода Карла Великог и тај негативан однос присутан је и у наше време.

Стаљин је руководећи СССР-ом током Другог светског рата не само диктирао темпо херојског отпора нацистичкој Немачкој и њеним европским савезницима, него је спријечио етноцид Источних Словена. Реализација планова А. Хитлера у вези са освајањем источних територија представљала је претњу не само Совјетској владајућој комунистичкој елити и

* Магистар политичких наука

Јеврејима, него је претила уништењем Словена и у Украјини, Белорусији, и самој Русији.

За ове народе, пораз Совјетског Савеза отворио би пут не слободи, већ ропству и истребљењу. Дакле, рат који је Совјетски Савез водио са Хитлеровом Њемачком није био само рат две супротстављене стране, већ је то била и борба за опстанак Словена, које су нацисти намеравали да униште и раселе у Сибир, како би тај простор преузели нацисти и њихови савезници.

Кључне ријечи: Други светски рат, геополитика, Адолф Хитлер, Ојген Фрајхер фон Ајкштедт, нацизам, фашизам, фалсификовање историје, политичка историја, Стаљин, Словени, СССР, Руси, идентитет, култура

ХИТЛЕРОВ ПЛАН ЗА УНИШТЕЊЕ СЛОВЕНА

Полазећи од очигледне чињенице да су се државе скоро увек такмичиле једна са другом, а она која се у датом тренутку испоставила јачом увек је наметала своје интересе другој, Адолф Хитлер је поставио задатак претворити Њемачку у моћну свјетску силу, свјестан да само велике силе могу бити заиста независне, при чему је сматрао да је освајање нових територија неопходан предуслов за то. Унутрашња пропаганда становницима Њемачке је овај геополитички план објашњавала потребом да се садашњим и будућим генерацијама Њемаца обезбеди довољно хране. “Наша држава”, писао је А. Хитлер, “прије свега, настојат ће да успостави здраву, природну, живу пропорцију између броја нашег становништва и његове стопе раста, с једне стране, и количине и квалитета наших територија, с друге стране. Само на тај начин наша спољна политика може правилно да осигура судбину наше расе уједињене у нашој држави. Када говоримо о освајању нових земаља у Европи, можемо, прије свега, означити само Русију и оне пограничне државе које су јој потчињене “.

Ако је неко помислио да је можда А. Хитлер водио бригу о добробити народа који живе у горе поменутих “пограничним државама”, и намјеравао да их учини слободним и независним, онда у том погледу будући Фирер није оставио никакво тло за илузије. Написао је: “Задатак нашег покрета није да будемо адвокати других народа, већ да будемо авангард свог сопственог народа.” „Ни у којем случају нећемо преузети улогу бранитеља и полиције злогласних, малих сиромашних нација “. Наша улога је улога војника нашег сопственог народа. “¹

Реализација планова А. Хитлера у вези са освајањем источних територија представљала је претњу не само совјетској владајућој елити (која, успут речено, до краја 30-их више није била претежно јеврејска), не само да је Јеврејима претила уништењем, већ је и директно посегла у виталне интересе славенских народа који су насељавали ове земље - Украјинци, Белоруси, Руси. За ове народе, пораз Совјетског Савеза отворио би пут не слободи, већ ропству и истребљењу. Дакле, рат који је Совјетски Савез водио са Хитлеровом Њемачком није био само рат два тоталитарна режима, како нам је сада речено, већ је то била и борба за само постојање, за право на живот, и то не само Руса, већ и Украјинаца и белоруских и других народе од којих су нацисти намеравали да очисте животни простор намењен Немачкој. Другим речима, **нацистичка политика према Словенима је политика расне дискриминације и њиховог уништења**.²

Ова нацистичка политика правдала се „расном инфериорношћу Руса“: „Нису државни таленти Словена дали руску државну снагу и јачину. Русија је све ово дуговала немачким елементима - одличан пример огромне државне улоге коју су немачки елементи способни да играју у нижој раси ... “³

Руси су, дакле, према овој идеологији нижа раса у поређењу с Њемцима. А ко је онда одражао Русе? „Вијековима је Русија живела на штету немачког језгра у својим горњим слојевима становништва. Сада је ово језгро потпуно уништено

1 ru.wikipedia.org/wiki/Нацистская_политика_по_отношению_к_славянам, 12.09.2019. године

2 Исто.

3 http://nfor.org/stati/znanija/gitler-o-slavianah.html

до краја. Место Немаца су заузели Јевреји. Али баш као што Руси не могу сами да збаце јарам Јевреја, тако и сами Жидови не могу дуго да држе ову огромну државу под својом контролом. “⁴

Пред нама је складан идеолошки систем. Јевреји су створили антиљудску идеологију - болшевизам - и проширили је на нижу расу - Русе (Славене). Али ослобађање Русије од болшевичких Јевреја не би узвисило саме Русе. Они не би били у стању да створе стабилну државу без лидерства “њемачког елемента”. И зато морају постати њемачки робови. Септембра 1941. године, прерано се радујући успјеху на Источном фронту, Хитлер је обогатио русофобију рекавши и следеће: „**Славени су породица зечева. Ако их мајсторска класа не потисне, они се никада не могу уздићи изнад нивоа породице зечева.**“⁵

Наравно, Хитлер није био главни идеолог словенофобије. То су чинили бројни „научници“ и новинари. На пример, “У чланку «Политика фашизма и нацизма према Словенима. Геноцид опет подиже главу»⁶ говори се о историјским изворима из времена Другог светског рата о односу Трећег Рајха према Словенима – Пољацима, Чесима, Украјинцима, Русима у контексту тадашњих расних истраживања. Један од водећих теоретичара расних истраживања Трећег рајха био је **Ојген Фрајхер фон Ајкштедт**, а његов следбеник **Алфред Розенберг**, који је пишући о Украјинцима рекао и следеће: „Украјински народ представља нижу расу и не може постојати без њемачке организације у руковођења“.⁷

Године 1940. у Њујорку је објављена књига **Хермана Раушнига** „Глас разарања“ где се наводе цитати и самог Хитлера о томе како „спречити развој словенских раса, што је један од најважнијих задатака немачке државе.“ Такође у Хитлеровој књизи „Мајн камф“ („Моја борба“) налази се идеја расне доминације Германа над Словенима.

Прије напада на СССР Хитлер сазива све команданте и изјављује да је предстојећа борба са Русима – борба раса.

4 Исто.

5 Исто.

6 Политика фашизма и нацизма по одношениу к славянам. Геноцид поднимает голову, <https://irena-tarno.livejournal.com/131221.html>

7 Исто.

Такође, познат је и план Химлера (изложен у форми тајног меморандума) „Неке мисли о односу према народима Истока“ у коме наговештава фрагментацију народа Источне Европе на мале групе и њихово завађање како би се међусобно уништили (политика „завади, па владај“).

После освајања Пољске и нешто касније и Балкана, у очима нациста Словени **прелазе у класификацију „неевропских народа“**. По том виђењу пољска интелигенција се уништава у потпуности (током Другог светског рата убијено је 37,5 посто Пољака са високим образовањем). После напада нациста на СССР однос према Словенима на Истоку Европе се променио на горе, јер су их **класификовали појмовима „звери“ и „животиње“**.⁸

Највећи словенофоб међу нацистима био је **Мартин Борман**, који је, између осталог писао и ово: „Словени су у обавези да раде за нас. А када нам не буду потребни могу изумрети. Стога, обавезна вакцинација и медицинска помоћ и заштита од стране Њемаца нису потребни. Размножавање Словена је непожељно. Могу се колико хоће користити средствима заштите од зачећа и киретаже – што више тим боље. Образовање је опасно. За њих је довољно да умеју да броје до 100. У сваком случају може се дозволити одређено образовање које ће их припремити да буду наше марионете.

Нема потребе да постоје пољски капиталисти, ако се појаве треба их уништити... Мора се уништити и пољска интелигенција – то делује екстремно, али такви су закони живота... Свештенике ћемо ми плаћати и зато морају проповедати оно што им ми кажемо. Ако се пронађе свештеник који тако не ради разговор са њим ће бити кратак.⁹

Ево, на пример, као што је то рекао Хајнрих Химлер у свом говору у Стетину 13. јула 1941. године: „Ово је рат идеологија и борба раса. С једне стране је националсоцијализам: идеологија заснована на вриједностима наше германске, нордијске крви. Свијет цени оно што желимо, а то је: лијеп, уређен, друштвено коректан свијет који можда и даље пати од неких недостатака,

8 Исто.

9 Исто.

али у цјелини сретан, лијеп свијет испуњен културом, каква је управо Њемачка.

На другој страни је 180 милиона људи, мешавина раса и народа чија се имена не могу изговорити и чија је физичка природа таква да се једино што се може учинити с њима је пуцање без имало сажаљења и милости.¹⁰

Касније, још један говор **Химлера** одржан у Познању 4. октобра 1943. године је такође важан извора односа нациста према Словенима, јер их представља као робове. „Ми смо у обавези... да се другарски односимо према људима који су исте крви као ми. Мене ни најмање не интересује судбина Руса или Чеха. Ми ћемо од других народа узети здраву крв нашег типа, коју нам могу дати. Ако то буде неопходно ми ћемо прибећи одабиру њихове деце и васпитати их у нашој средини. Живели други народи у благостању или умиру од глади интересује ме само толико уколико су нам потребни као робови за нашу културу, а у другом смислу ме не интересују. Да ли ће приликом копања противтенковског рова од изнемоглости умријети 10.000 жена интересује ме само толико – да ли је противтенковски ров готов или не. Уколико било ко дође и каже ми «Ја не могу да ископам противтенковски ров рукама жена и деце, јер је то нечовечно, то ће их убити», ја ћу му одговорити: `Ви сте убица људи наше крви, ако се тај ров не заврши, онда ће гинути њемачки војници, а они су синови њемачких мајки.`

Познато је ко су Словени. Словени никада нису били способни да конструишу било шта. Словени, то је мјешавина народа на основама ниже расе са капљицама наше крви, који није способан да изгради поредак и самоуправу. Ми Њемци смо препознатљиви по томе да се fino односимо према животињама. Ми ћемо се и према њима односити као према људским животињама.“

10 <http://nfor.org/stati/znaniija/gitler-o-slavjanah.html>

СТАЉИНОВ ДОПРИНОС У ПОБЈЕДИ НАД НАЦИЗМОМ

Ко је, дакле, дао важан допринос опстанку Словена. Свакако сами Словени, а понајвише Руси. Но, ко је предводио те људе у борби? Тако долазимо до улоге Стаљина у овој важној и великој победи, при чему оцене нису једнозначне. Наиме, постоје тврдње да Стаљин није имао ништа са војном побједом, да би Жуков и остали генерали побједили непријатеља и без Стаљина. На овакву глупост један руски генерал је одговорио да је то равно тврдњи да би глумци могли без режисера или са лошим режисером направити изузетну позоришну представу. У 1938. години свијет је дошао до судбоносне линије. Преостала је последња прилика да се предуприједи катастрофа која се примицала – рат каквог још није било у цијелој историји човјечанства по његовим глобалним размјерама, по величини предстојећих разарања, и по броју жртава. Али свијет, или тачније, западне демократије – Велика Британија и Француска пре свега, нису искористиле прилику и пропустиле су последњу прилику да измјене ток историје.¹¹ Када је рат почео, Стаљин је не једном показао храброст и присуство духа. Приликом опсаде Москве од октобра до новембра 1941. године, упркос савјетима, Стаљин није напуштао кабинет у Кремљу. Стаљин је охрабривао и подстицао борбени дух војника и становника СССР-а, а и позивао народ и војску на побједу у 1942.¹² Премда су се, и буквално, тресла стакла од детонација и шрапнели летјели около, војни врх на челу са Стаљином је напорно радио.

Друга негација Стаљиновог доприноса победи и опстанка Словена се може сажети у тврдњи да се наводно није припремао за рат са Хитлером. Само крајње неупућен човјек може помислити да се таква грандиозна историјска побједи над нацизмом могла извојевати без претходне озбиљне припреме читаве земље за рат. Чак ни невјероватно херојство руског народа (наравно и других народа СССР, али је главни терет рата на својим плећима изнио руски народ) само по себи не би било довољно за велику побједу да није на фронт стизало најсавременије наоружање, да није било довољно муниције

11 Jurij Žukov, *Staljin -Tajne vlasti*, Ukranija, Beograd, 2014, стр. 7.

12 Isaac Deutscher, *Staljin - politička biografija*, Globus, Zagreb, 1967, str. 408-409.

и горива и за војску и за индустрију, за фронт и за позадину, да није било довољно сировина за невјероватан индустријски раст и то у ратним годинама! Њемци су у првим ратним данима брзо напредовали због издаје, а никако због неспремности за коју се оптужује Стаљин и о томе ће се тек писати.

Неизбежност великог рата препознали су сви државници, укључујући Стаљина. Совјетско-фински рат 1939-40-те идентификовали су велике проблеме у припреми трупа и квалитету опреме. Уочи рата снага Црвене армије се нагло повећала, а од 1939. године долази до великог наоружавања.

У те сврхе је 1941. године издвојено више од 40% буџетских средстава. Од љета 1940. године, Стаљин је лично увео забрану производње старих модела војне опреме. Планирано је да се наоружавање заврши средином 1942. Међутим, није било могуће одгодити рат. Ипак, Пакт Молотов-Рибентроп из 1939. године значајно је одложио његов почетак, а пакт о ненападању с Јапаном значајно је умањио ратну опасност на два фронта.¹³

Стаљин се оптужује и за непотребно чишћење војног врха у предратним годинама.? Тачно је да су страдали многи који су само помислили на завјеру, али је тачно и да је било више него озбиљних завјера. Стаљина многи критикују због уклањања генерала Тухачевског и њему блиских официра, а не знају да је он заједно са Хитлером планирао преврат у СССР-у од 1936. до 1937. године. Тухачевски је предао комплетан мобилизацијски план СССР-а Хитлеру и на основу тога је и разрађен план „Барбароса“. Међутим, као што већ рекосмо, било је завјера и на самом почетку рата и право је чудо Божје како је Стаљин успио да спријечи расуло, надмудри унутрашње издајнике и заустави непријатеља који је због издаје стигао надамак Москве.¹⁴

13 <http://skpkpss.ru/novosti-pkrm-rol-stalina-v-pobede-nad-fashizmom/>

14 <http://www.pecat.co.rs/2014/01/lazni-mitovi-o-staljiniu/>

ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА, РАЗВОЈ НАУКЕ И КУЛТУРЕ КАО ПРЕТПОСТАВКА СПРЕЧАВАЊА НАЦИСТИЧКОГ ЕТНОЦИДА НАД ИСТОЧНИМ СЛОВЕНИМА

Први свјетски рат и грађански рат имали су катастрофалне посљедице за економију Русије. Индустијска производња је 1922. год. износила само 13% од укупне индустријске производње из 1914. год. Индустијализовати у историјски најкраћем року тако огромну, и у исто вријеме, у економском погледу тако заосталу земљу какав је у то вријеме био Совјетски Савез, представљало је циновски терет. Требало је први пут изградити читав низ индустријских грана, непознатих старој царској Русији. Требало је створити нову одбрамбену индустрију, које није било у пређашњој Русији. Требало је изградити фабрике модерних пољопривредних машина, за које старо село није знало. То је захтијевало огромна средства. Капиталистичке државе набављале су та средства немилосрдном експлоатацијом народа, освајачким ратовима, крвавом пљачком колонија и зависних земаља, спољашњим зајмовима. Али се Совјетска земља није могла користити тим прљавим изворима, а пут за спољашње зајмове затворили су јој капиталисти. Остало јој је да средства набаве само у совјетској земљи.

Стаљин је разрадио поставке о социјалистичкој индустријализацији земље и доказао:

Да се суштина индустријализације не састоји у простом порасту индустрије, већ у развоју тешке индустрије и, прије свега, њене сржи – индустрије машина, јер само стварање тешке индустрије и властите индустрије машина обезбјеђује социјализму материјалну базу и ставља земљу социјализма у независан положај према капиталистичком свијету;

Да је укидање приватне својине на земљу, фабрике, заводе, банке итд. и њихово предавање у општенародну својину створило моћан извор социјалистичке акумулације за развијање индустрије;

Да се социјалистичка индустријализација из основа разликује од капиталистичке – ова посљедња гради се путем колонијалних освајања и пљачки, војничких пораза, поробљивачких зајмова и немилосрдне експлоатације радничких маса и колонијалних народа, док се социјалистичка индустријализација ослања на друштвену својину средстава за производњу, на акумулацију и чување богатстава које ствара рад радника и сељака; да је социјалистичка индустријализација нераздвојно повезана с непрестаним побољшавањем и материјалног положаја радних маса;

Да су зато битни задаци у борби за индустријализацију повећање продуктивности рада, смањење трошкова производње, борба за радну дисциплину, режим штедње итд;

Да услови за изградњу социјализма у СССР – у и радни ентузијазам радничке класе омогућавају да се постигне потребни високи ниво индустријализације;

Да се пут ка социјалистичком преуређењу пољопривреде води преко индустријализације земље, која треба да створи техничку базу за то преуређење.

Наоружани овим прецизним и јасним програмом, службеници Совјетског Савеза приступили су социјалистичкој индустријализацији земље.

Преплашени успјесима социјалистичке изградње, империјалисти су покушали да осујете или бар укоче индустријализацију земље прекидањем дипломатских и трговинских односа са СССР-ом (Енглеска), убијањем Совјетских амбасадора, јачањем шпијунске и диверзантске дјелатности. У земљи се троцкисти, зиновјевци и остаци раније разбијених антипартијских група уједињују у издајнички блок, који је отпочео бесомучан напад на партију. „Ствара се нешто налик на јединствени фронт од Чемберлена до Троцког“, рекао је тада друг Стаљин. Без идејног и организованог пораза троцкистичко-зиновјевског блока није било могуће постићи побједу социјалистичке индустријализације. Под руководством Стаљина партија је разбила троцкистичко-зиновјевски блок.

Стаљинов реферат на партијској конференцији „О социјалдемократском скретању у нашој партији „ (новембра

1926. године) и његов реферат под називом „Још једном о социјалдемократском скретању у нашој партији“ (децембра 1926. године) идејно су наоружали СКП и Коминтерну и обезбиједили монолитност и збијеност партијских редова. Разбивши и одбацивши капитуланте и браниоце капитализма, бољшевици су наставили дјело социјалистичке индустријализације земље.

Под Стаљиновим руководством нова економска политика која је дозвољавала одређени степен слободе тржишта у контексту социјализма, замјењена је крајем 1920. године централизованим системом индустријског развоја подјељеним на петогодишње планове. Овим плановима била је предвиђена брза индустријализација и колективизација пољопривреде којом је управљао државни врх. Упркос првобитним ломовима и неуспјесима, први Петогодишњи план постигао је веома брзу индустријализацију. **Совјетски Савез, генерално означен као најсиромашнија земља у Европи, је током 1922. године реализовао индустријализацију темпом који је далеко надмашивао темпо индустријализације Њемачке у 19. вијеку и Јапана у 20. вијеку.**¹⁵

НАУКА

Наука у Совјетском Савезу је као и умјетност, књижевност и све остало, била под стриктном идеолошком контролом. Позитивни ефекти оваквог система довели су до значајног напретка у идеолошки сигурним научним областима захваљујући бесплатном образовном систему и државном финансирању истраживачких подухвата. Ипак, у појединим случајевима последице идеолошког притиска биле су драматичне што се најбоље види у областима тзв. „буржоаске псеудонауке“, генетике и кибернетике.

Крајем четрдесетих година двадесетог вијека постојали су покушаји да се посебне и опште теорије релативитета као и квантна механика изопште из процеса образовања због идеолошке неподобности. Међутим, најбољи совјетски физичари јасно су ставили до знања политичком врху да без

15 Оболенски Димитрије, Оти Роберт, *Историја Русије*, Слио, Београд, 2003. стр 308-323.

употребе ових теорија неће бити у могућности да развију нуклеарну бомбу.

Лингвистика је била важна академска област у којој је Стаљин дао лични допринос. Стаљин је релативно коректно и без грешака обрадио ову тему успјевши да својим утицајем, ослободи совјетску лингвистику идеолошког предзнака који је у великој мери доминирао и другим областима као што је генетика.

Научно-истраживачки рад у скоро свим областима био је у напретку чињеницом да је Стаљин доста времена посветио науци и истраживању у разним сферама науке.

Упркос великим лажима и пропагандом западних сила, које трају и до данас, под Стаљиновом влашћу су постигнути огромни помаци у области науке и технологије који ће касније, током педесетих година двадесетог вијека, представљати основу за чувена достигнућа као што су конструисање првог компјутера БЕСМ-1 или лансирање свемирског сателита Спутњик 1957. год. Заиста, многи политичари у САД су након тзв. „Спутњик кризе“ сматрали да је СССР далеко надмашио њихову земљу у области науке и јавног образовања.

СФЕРА УСЛУГА

Стаљинова влада је главно тежиште својих социјалних дјелатности усмјерила на успостављање система бесплатне здравствене заштите. Спроведене су обимне кампање сузбијања заразних болести као што су тифус, колера и маларија; број доктора је рапидно повећаван брзином којом је то дозвољавао постојећи образовни систем; укупан проценат смртности као и смртност одојчади је био у сталном опадању. Цјелокупно образовање је било бесплатно и доступно свим слојевима становништва. Спровођено је масовно описмењавање. Образовни систем је значајно проширен и отворени су бројни нови универзитети. Генерација која је расла под Стаљином била је свједок отварања нових пословних могућности нарочито за жене.¹⁶

16 Norman. M, Staljinov genocid, <https://sr.wikipedia.org/sr/Јосиф Стаљин.html>

КУЛТУРА

За вријеме Стаљинове владавине званични животни стил назван реалсоцијализам добио је свој израз и у умјетности кроз умјетничко сликарство, вајарство, музику, драму и књижевност. До тада популарни правци у умјетности као што су револуционарни експресионизам, апстрактна умјетност и експериментална авангарда били су обесхрабривани и одбачени као формалистички.

АТОМСКА И ХИДРОГЕНСКА БОМБА СЛОВЕНА

За вријеме Стаљина почела је изградња прве атомске и хидрогенске бомбе, које ће касније постати једино решење опстанка словенских народа у борби против глобалиста, у првом реду Америке и Енглеске. Изградња атомске бомбе сматрала се практично остварљивом већ почетком 1939. године. Прва успјешна проба совјетске атомске бомбе изведена је на специјално изграђеном полигону у Семипалатинској области Казахстана 29. августа 1949. године. Почетком 1953. године Стаљину су реферисали да се у СССР-у завршава рад на изградњи хидрогенске бомбе, двадесет пута моћнијом од атомске. Међутим, Стаљин није доживио пробу те бомбе. Она је била обављена 12. августа 1953. године.¹⁷ Данас је нуклеарно оружје основа безбедности државе и народа, који живе у Руској Федерацији.

СТАЉИНОВ ОДНОС ПРЕМА РУСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Стаљин се негативно односио према антирелигиозној акцији троцкиста, што се може видјети из Калињиновог писма и покушаја да умањи жестину репресија. Међутим, тих година Стаљин још није имао ону власт која би му омогућила да се отворено супротстави тада моћном предсједнику Револуционарног војног совјета, Лаву Троцком.

Земљу је заплуснуо талас терора против свештеника и вјерника који су бранили црквене драгоцености од пљенидбе.

¹⁷ Roj Medvedev, Zores Medvedev, Nepoznati Staljin, Una, Beograd ,2012,стр.91-150.

Организовани су судски процеси у Москви, Смољенску, Петрограду, Казању, Астрахану, Царицину и другим градовима. Само у 1922. години вођено је више од двјеста педесет таквих судских процеса, а у 1923. години више од триста. Током двије године осуђено је 10.000 људи од којих је сваком петом изречена смртна казна стријељањем.

Калињин је наставио да пружа отпор и не само да је избјегавао да потпише смртне пресуде, већ је подносио молбе за њихово укидање. Троцки је наставио да врши притисак на непокореног Калињина.

Делегати 12. Конгреса Партије који су стигли из свих крајева земље и описали ситуацију на локалном нивоу осудили су грубе репресивне методе антирелигиозне борбе као методе које нису примјерене програму Партије.

Стаљин је, ослањајући се на мишљење делегата и одлуке 12. Конгреса, послао Циркуларно писмо „О односу према вјерским организацијама“, 16. августа 1923. године, које гласи:

ЦК предлаже свим партијским организацијама да посвете најозбиљнију пажњу читавом низу озбиљних повреда које су неке организације себи допустиле у области антирелигиозне пропаганде и, у цјелини гледано, у домену односа према вјерницима и њиховим култовима.

У програму наше партије изричито стоји: „Мора се пажљиво избјежавати свака увреда осјећаја вјерника, јер то може водити ка јачању и учвршћивању вјерског фанатизма.“

Потом Стаљин наводи многобројне примјере ругања православним храмовима и репресије над свештенством:

„Ти и многобројни слични примјери рјечито свједоче о томе колико се непажљиво, неозбиљно и лакомислено неке локалне организације, партије и локални органи власти односе према таквом важном питању као што је питање слободних вјерских увјерења. Те организације и органи власти очигледно не схватају да својим грубим нетактичним поступцима против вјерника који чине огромну већину становништва наносе неизмјерну штету совјетској власти, пријете да пониште достигнућа која је Партија постигла у погледу

подривања цркве и ризикују да тиме наведу воду на воденицу контрареволуције.

Полазећи од наведеног, ЦК ОДЛУЧУЈЕ:

Забранити затварање цркава и сакралних објеката, уз образложење да нису испунили административне захтјеве за регистрацију, а тамо гдје је дошло до затварања из тих разлога – смјеста промијенити одлуку.

Забранити да се сакрални објекти, храмови и друго ликвидирају на основу одлука донијетих на скуповима у којима учествују и лица која нису вјерници или вјерници који припадају некој другој вјерској групацији, а не оној која је закључила уговор о коришћењу храма или зграде;

Забранити ликвидацију молитвених објеката, храмова и другог уз образложење да нису платили порез.

Забранити хапшења „вјерског карактера“ зато што она нису повезана са очигледно контрареволуционарним акцијама црквењака и вјерника;

Објаснити члановима Партије да наш успјех у погледу разградње цркве и искорјењавање вјерских предрасуда не зависи од прогона вјерника – прогон само оснажује религиозне предрасуде.

Одговорност за спровођење у дјело ове директиве треба лично да сnose секретари губернијских комитета, обласних комитета, обласних бироа, националних ЦК и покрајинских комитета.

ЦК у исто вријеме упозорава да такав однос према цркви и вјерницима ни у ком случају не смије да ослаби будност наших организација у смислу брижљивог вођења рачуна о томе да црква и вјерска друштва не претворе религију у оруђе контрареволуције.

Секретар ЦК Ј. Стаљин, 16. августа 1923. године

Било је то директно супротстављање Стаљина Троцком и заштита православне цркве. Акцију против Руске православне

цркве Троцки и његови истомишљеници реализовали су у пуном обиму – ископромитовали су бољшевице у очима вјерника, извршили репресију над хиљадама свештеника, разорили и претворили у складишта стотине цркава, изазвали раскол међу свештенством и поставили нову, “сменовеховску” црквену хијерархију.

Троцкисти су сурово и немилице похарали цркву и вјернике. Укупно је заплијењено, према приближном обрачуну, 4.650.810 рубаља, 67 копејки. Према телеграфским обавјештењима локалних комитета за заплenu црквених драгоцености одузето је:

Злато	33 пуда 32 фунте
Сребро	23.997 пудова 23 фунте
Брилијаната	35.670 комада
Остало драго камење	71.762 комада
Бисери	14 пудова 32 фунте
Златног новца	19.155 рубаља
Разних драгоцености	52 пуда 30 фунти

Поред наведених црквених драгоцености, заплијењени су и антикварни предмети у укупној количини од 964 предмета и они ће бити посебно оцјењени.

Све што су заплијенили под изговором пружања помоћи гладнима у стварности је потрошено за сасвим друге ствари. Одређени проценат ишао је Троцком. Поред тога, Троцком су ишле огромне своте за остваривање његовог главног сна – распиривање совјетске револуције.

Разлика између славољубља Троцког и Стаљиновог славољубља огледала се у томе што је то славољубље Троцког било сасвим површно. Током грађанског рата Троцки се показао веома суровим, он је осудио на смрт више људи него што се то приписује Стаљину.

Када је ојачао своју власт и када је у више наврата побиједио опозиционаре на конгресима и пленумима, Стаљин већ издаје и документе који непосредно штите православље.

У периоду од 1920. до 1930. године у Москви и на територији околних рејона потпуно је уништено око 150 храмова. Од преосталих храмова три стотине је претворено у фабричке погоне, клубове, интернате, затворе, истражне затворе и поправне домове за старије малољетнике и васпитно запуштену дјецу.

На основу свега наведеног, ЦК сматра да није могуће пројектовати градилишта на рачун рушења храмова и цркава који се морају сматрати архитектонским споменицима древног руског народа.

Документ који коначно рехабилитује Стаљина у односу према религији је Одлука од 11. новембра 1939. године – питање религије.

Када је ријеч о односу према религији, свештенству Руске православне цркве и православним вјерницима ЦК одлучује:

Убудуће сматрати да је нецјелисходна пракса органа НКВД СССР у дијелу који се односи на хапшење свештенства Руске православне цркве и прогон вјерника.

Укинути директиву друга Лењина од 1. маја 1919. године „О борби са поповима и религијом“.

НКВД СССР је дужан да спроведе ревизију осуђених и ухапшених грађана у предметима који се тичу богослужбене дјелатности.

Када је ријеч о судбини вјерника који се налазе у притвору и у затвору, а припадају другим конфесијама, ЦК ће накнадно одлучити.

Ако Стаљинови критичари тврде да је он био диктатор и да је земљом управљао као самодржац, хајде онда да му као личну заслугу признамо ослобађање више хиљада свештеника и вјерника које је Троцки послао у затвор.

Извршењем одлуке Политбироа ЦК ВКП од 11. новембра 1939. године бр. 1697/13: из логора ГУЛАГА НКВД СССР ослобођено је **12.860** лица која су била осуђена на различите казне затвора. На слободу су пуштена **11.223** лица. Кривични поступци који су се водили према њима били су обустављени. Послије десетогодишњег терора над црквом, нови поредак је, несумњиво, представљао прогресиван корак, јер је омогућавао легално постојање православне цркве.¹⁸

То је истина која ослобађа Стаљина од оптужбе за личну репресију против Руске православне цркве и свештенства.¹⁹

ЛАВ ТРОЦКИ – ПОКУШАЈ УНИШТЕЊА СЛОВЕНА

У даљем раду, обратићемо пажњу на Троцког, главног Стаљиновог противника у борби за власт.

Лејба Давидович Бронштајн рођен је 1879. године у породици арендаша у селу Јановка у Херсонској губернији, у Украјини. Стекао је средње образовање – школовао се у Одеси и Николајеву. Младић по природи веома даровит, изванредне памети и говорничког дара, маштао је да постане књижевник. Тада је било модерно читање револуционарне литературе и разматрање слободе и народа, па је то закупило и Лава који је због тога и ухапшен већ у јануару 1898. године. Већ тада се испојила његова склоност ка саморекламерству и авантуризму: организовао је свадбу у Бутирском затвору, по вјерским обичајима и с рабином. Оженио се Александром Соколовском која га је пратила у прогонство. Тамо су током шест година боравка добили двоје дјеце. Међутим, Љова, како су га звали најближи, није могао да живи у прогонству па је побјегао – оставио жену и дјецу и отишао у иностранство.

У Француској се зближио са богатим ционистима. Ту се опет оженио, овога пута са ћерком милионера Животовског, који је заједно са банкарима Варбургом и Шифом финансирао револуционарна превирања у Русији.

18 А.Е. Levitin-Krasnov, *Ruk tvojih žar*, Tel – Aviv, 1979. str. 105-108.

19 Владимир Карпов, Генералисимус, Информатика, Београд, 2018, стр. 67-84.

Да ово није празна прича, цитираћемо једног од најближих истомишљеника Лава Троцког током тих година и касније – Рокосовског:

„Ја сам у свему томе лично учествовао. Али рећи ћу вам и више од тога. Да ли знате ко је финансирао Октобарску револуцију? Финансирали су је „**Они**“ (када каже Они, Ракосовски мисли на ционистичке вође), прије свега, преко оних истих банкара преко којих је финансирана и револуција 1905. године.

Како и зашто се одједном истиче у први план дотад непознати Троцки, који у једном потезу добија већу власт од оне коју су имали најстарији револуционари? Врло једноставно, он се жени. Заједно са њим, у Русију стиже и његова жена Седова. Она је ћерка Животовског, човјека повезаног са браћом Варбург који су компањони и рођаци Јакова Шифа.

Како би оснажили популарност Троцког, организовали су му путовања и излагања по читавој Европи, не би ли привукао присталице из реда социјалиста, мењшевика, есера и свих љевичарских фактора. „Они“ су припремали свог будућег вођу будуће револуције и богато финансирали и штаб и активност Лава Троцког.

Све до његовог повратака у Русију, сва усмена или штампана издања Троцког протицала су у знаку полемике са Лењином. Ево шта је Троцки писао о Лењину 1913. године: **„Цјелокупно здање Лењинизма данас се гради на лажима и фалсификатима и носи у себи отровни заматак сопственог уништења“.**

Био је блистави говорник, који је узвикивао овакве ријечи на рачун царске Русије:

„Ако побједимо у револуцији, згромићемо Русију, па ћемо на њеним посмртним остацима ојачати власт и постати таква сила пред којом ће читав свијет пасти на кољена. Ми ћемо показивати шта је права власт. Свеићемо је на статус животиње терором и бујицом крви...“

Прије него што пређемо на однос Троцки – Стаљин, треба напоменути како је Троцки комплетирао састав Војног комесаријата за који је био задужен. Од укупно 43 члана било је:

Руса 0

Летонаца 8

Њемаца 1

Јевреја 34

Да би наше разматрање било објективно, поткријепићемо га и гласом Винстона Черчила који је у тим годинама улагао максималне напоре (поход Антанте) да уништи младу совјетску републику. За Черчила је радила најбоља обавјештајна служба на свијету и он је одлично знао шта се у Русији ради.

Ево цитата из говора који је Черчил одржао 5. новембра 1919., године у Лондону:

„Никако се не може преувеличати улога коју су у настанку большевизма и својим истинским учешћем у руској револуцији одиграли интернационалистички настројени Јевреји – атеисти. Штавише, главна инспирација и покретачка снага (Руске револуције) потиче од јеврејских вођа“...²⁰

ФАЛСИФИКОВАЊЕ ИСТОРИЈЕ ОД СТРАНЕ ПРОЗАПАДНЕ И ТИТОИСТИЧКЕ ПРОПАГАНДЕ

Иза проглашавања Стаљина за највећег могућег зликовца крију се два подмукла разлога. Први је перфидна жеља да се Руси као народ прогласе злочинцима и кривцима за Други свјетски рат (наравно, кривица за Први свјетски рат резервисана је за Србе) и да се обезвриједи грандиозна побједа руског војинства у Другом свјетском рату. Други разлог је сличан оном у случају Ивана Грозног. Не смије се оставити као узор будућим руским владарима неко ко је тако успјешно спријечио западни пројекат на потпуном уништењу руске државности. А такав пројекат је имао добре шансе за успјех и у вријеме пред почетак владавине Ивана Грозног и у вријеме пред почетак владавине Стаљина (да се власти дочепало Троцки).

Три историјске заслуге за руски народ Стаљину не могу порећи ни његови највећи непријатељи. Прво, што је послје

²⁰ Владимир Карпов, Генералисимус, Информатика, Београд, 2018, стр. 44-59.

Лењинове смрти осујетио долазак на власт великог русофоба Лава Троцког, чија би владавина представљала реалну опасност да Руси доживе судбину америчких Индијанаца. Друго, као врховни командант Црвене армије, спријечио је свјетску доминацију највеће пошасте у историји – Хитлеровог нацизма. Нацистичка политика према Словенима је била политика расне дискриминације у Трећем рајху. Треба замислити ситуацију, када индустрија тадашње ЕУ ради за потребе Источног фронта, а сви европски народи (са изузетком Срба и Грка) шаљу организоване војне формације на Источни фронт. Треће, борећи се против Хитлера, знао је да ништа већи пријатељи Русима нису ни „савезнички“ западни лидери, па је у тајности радио на стварању атомске бомбе. Када су Черчил и Труман жељели да то искористе као врсту притиска на Стаљина, он објављује да је СССР успешно извршио подземну пробу атомске бомбе. Национална безбједност Русије (самим тим и цијелог свијета) и данас почива на том достигнућу.

Представа о Стаљину као највећем зликовцу углавном је створена на основу многих лажних митова титоистичке и прозападне историографије или руске пете колоне смердјаковског духа.

Мит о „милионским жртвама крвника Цугашвилија“ као и мит о „геноциду у Сребреници“ само су наставак германско-ватиканске историографије која већ вијековима буквално кастрира историју православних Срба и Руса, а прихватање лажних митова неминовно води до губитка националног идентитета.

Први мит – наводна Стаљинова кривица због потписивања Пакта Рибентроп – Молотов, гдје се лицемјерно оптужује Стаљин за жртвовање Пољске. Прво, пактове са нацистима и фашистима прије СССР потписале су све велике западноевропске силе.

Друго, Стаљин је осјетио опасност од Хитлера и предложио је западним „савезницима“ да заједничким нападом на Немачку предухитре велико зло које се спрема читавом свијету. Начелници генералштабова Енглеске, Француске и СССР разматрали су ту могућност више од мјесец дана

и тек послѣје пропасти преговора због лицемерја западних „савезника“, Стаљин креће на потписивање пакта са Њемцима.

Треће, Стаљин је Пактом Рибентроп – Молотов који је потписан 24. августа 1939. године,²¹ повратио под окриље совјетске државности територију коју је Лењин Брест-Литовским споразумом поклонио Пољацима (тим споразумом Лењин се одрекао скоро трећине територије Царске Русије!)

Четврто, била је то далековида одлука како би се добило на времену да се земља спреми за рат. Војна индустрија је добила највећи приоритет у земљи. Са друге стране, да је Хитлер имао Балтик као одскачну даску за поход на Русију, питање је да ли би била могућа одбрана Москве која је и без тога била пред падом.

Пето, Руси су на Далеком истоку били принуђени због Јапана држати 40 дивизија, а Стаљин је приморао Њемачку да потпише Споразум о ненападању без сагласности Јапана, због чега су се Јапанци веома увриједили. Тако, по ријечима Молотова, није испало ништа од савеза Њемачке и Јапана.

ЗАКЉУЧАК

Шта би на крају био значај Стаљина за Словенске народе?

Величанствену слику историјских побједа које је извојевао Совјетски Савез на челу са Стаљином у Великом отаџбинском рату, као и грандиозни програм даљег развијања снага словенског друштва засигурно даје Стаљину оличење највећег вође и државника свих времена. Стаљин је руководећи СССР-ом током Другог свјетског рата не само диктирао темпо херојског отпора нацистичкој Немачкој и њеним европским савезницима, него је спријечио етноцид Источних и дела Јужних Словена (Срба).

Главни циљ прозападне и титоистичке пропаганде после Другог светског рата, а све до данас, био је геополитичко, вјерско, културно, удаљавање и раздвајање Срба и Руса, као и њихова фрагментација (по том плану данашњу Руску Федерацију треба поделити на три дела).

21 Miloš Mikelin, *Životni put samodržca*, Prosveta, Beograd, 1986, str.325-328.

Треба напоменути да је Стаљин поред свих напора, индустријализације земље у крајње неповољним условима, развоја социјалног живота обичних људи СССР-а итд, истовремено водио битку против свих оних који су покушали да униште државу, почевши од Хитлера, као и против свих унутрашњих и спољашњих издајника, шпијуна, као што је био Кристијан Раковски, који је био њемачки шпијун и најближи сарадник Троцког, како се наводи у књизи „Црвена Симфонија“.²² Такође треба напоменути да је Стаљин од сељачке и индустријски прилично заостале Русије, направио земљу са атомском бомбом, млазним авионима и ракетама.

У току Другог свјетског рата по ријечима њемачких војника, на Источни фронт се ишло по казни, а на Западни фронт по награди. По томе се види гдје се су ствари ратовало. У Русији за вријеме Другог свјетског рата убијено је преко 27 милиона људи. Прикривање њемачких злочина у Другом светском рату учињених над Словенима од стране Запада траје и до данашњег дана.²³

ЛИТЕРАТУРА

Владимир Карпов, Генералисимус, Информатика, Београд, 2018.

Оболенски Димитрије, Оти Роберт, *Историја Русије*, Цлио, Београд, 2003.

Norman. M, Staljinov genocid, <https://sr.wikipedia.org/sr/Јосиф Стаљин.html>

A.E. Levitin-Krasnov, *Ruk tvoih žar*, Tel – Aviv, 1979.

Isaac Deutscher, *Staljin-politička biografija*, Globus,Zagreb,1967.

Roj Medvedev, Zores Medvedev, *Nepoznati Staljin*, Una, Beograd ,2012.

Miloš Mikelin, *Životni put samodržca*, Prosveta, Beograd, 1986.

Кристијан .Г.Раковски, *Црвена Симфонија*, РОМАНОВ, Бања Лука,2013.

22 Кристијан Г.Раковски, *Црвена Симфонија*, РОМАНОВ, Бања Лука, 2013. год, стр.25.

23 <https://www.youtube.com/watch?v=aoPV1L-5yEk>, 12.09.2019. године

Jurij Žukov, Staljin-Tajnevlasti, Ukronija, Beograd, 2014.

Norman. M, Staljinov genocid, [https://sr.wikipedia.org/sr/Јосиф Стаљин.html](https://sr.wikipedia.org/sr/Јосиф_Стаљин.html)

<https://srbin.info/2016/02/02/sta-je-staljin-rekao-stevi-o-hrvatima>

<http://www.pecat.co.rs/2014/01/lazni-mitovi-o-staljinu>

Alternatio.org/articles/articles/item/5902-борьба-за-волю-украины-или-путь-к-рабству-и-вымиранию?, 12.09. 2019. године

ru.wikipedia.org/wiki/Нацистская_политика_по_отношению_к_славянам, 12.09.2019. године

<https://www.youtube.com/watch?v=aoPV1L-5yEk>, 12.09.2019. године

<http://nfor.org/stati/znanija/gitler-o-slavjanah.html>

<http://skpkpss.ru/novosti-pkrm-rol-stalina-v-pobede-nad-fashizmom/>

Dušan Tuvaljević

THE IMPORTANCE OF STALIN FOR THE SLOVENIAN PEOPLE

Summary

The project created to destroy the Slavs, in the West is known as the project “Superstate”. Its sense were destruction of three major Slovenian states after the fall of the Berlin Wall. First was the Soviet Union, the other were Czechoslovakia and Yugoslavia. These are the countries where the Slavs live, but in the West the Slavs are not perceived as a friendly nations, thus about these nation was considered they are that cannot be ruled and governed. The key problem in the West is Russia. In presence we facd with high developed Russophobia level likly

past time considerable about Turkey at a time Turk-ian assault on Vienna. Western negative attitude towards Russia and the Slavs begins long ago, in the period of Charlemagne, and this negative attitude is still present in our time.

During the Second World War, Stalin did not dictated the pace of heroic resistance to Nazi Germany and its European allies, but prevented the ethnocide of the Eastern Slavs. Realization of Hitler plans were connected by conquest to the eastern territories, was not threat only to the Soviet ruling communist elite and Jews, but also threaten to destruction of the Slavs in Ukraine, Belarus, and Russia.

To these nations, defeat of the Soviet Union opened the way not to freedom but to slavery and extermination. Thus, the Soviet war against Hitler's Germany was not only a war between two opposing parties, but was also a struggle for the survival of the Slavs, which the Nazis intended to destroy and displace to Siberia, in order to takeover their space bu own or their allies.

Keywords: WWII, Geopolitics, Adolf Hitler, Eugene Freiherr von Eikschedt, Nazism, Fascism, Forging of history, Political history, Stalin, Slavs, USSR, Russians, Identity, Culture

УДК 930+94(476)

Александар Гронски*

*Институт за светску економију и
међународне односе «Е.М. Примаков» Руске
академије наука, Москва, Руска Федерација*

ФУНКЦИОНИСАЊЕ КОНТРОЛИСАНОГ ИСТОРИЈСКОГ ПАМЋЕЊА У БЕЛОРУСИЈИ

Сажетак

Аутор истражује механизме стварања конструисаног историјског памћења у Белорусији. Показане су разлике између конструисаног и природног историјског памћења, а наведени су и примери.

Кључне речи: Белорусија, конструисано историјско памћење, отаџбински ратови, Пољски устанак, академик Е.Ф. Карски

За управљање становништвом ове и других држава, различите политичке снаге користе различите скупове метода. Један од њих је контрола над сликом прошлости. Прошлост постаје позната садашњим поколењима не само из научних студија (које нису свима разумљива, позната и доступна), већ из података садржаних у школским уџбеницима историје, поставкама музеја, причама старијих рођака, породичних

* Виши научни сарадник Сектора Белорусије, Молдавије и Украјине Центра постсовјетских истраживања Института за светску економију и међународне односе „Е.М. Примаков“ Руске академије наука, доктор историјских наука, доцент

легенди итд. Једном речју, обичан човек схвата историју не у њеној строго научној варијанти, већ у њеној «народној» верзији, која је, наравно, поједностављено приказана. Треба разумети да научна истраживања такође не одговарају увек реалности, јер научници добијају финансије или од државе или од заинтересованих политичких субјеката. А то се, потом, и те како одражава на објективност истраживања, при чему се понекад уносе и вредносни судови истраживача. Садржаји школских уџбеника или музејских изложби (ако је музеј државни) прожети су идеологијом. Наведено контролишу власти, те представља званичну верзију историје. Међутим, сведочења рођака-очевитаца или породичне легенде власт није у стању потпуно да контролише. На крају, ако држава или друге политичке снаге стварају сопствену верзију историје, она може да се не подудара или чак противуречи «народној» верзији. У том случају догађа се да политички субјекти и друштво «памте» различите верзије једне те исте историје, после чега избија борба за представљање свога погледа на то, «како је заиста било», за сопствену верзију историјског сећања. Историјско сећање, које презентује политички субјекти, укључујући и државу, не подудара се увек са историјским сећањем народа. Ако је за народ историјско сећање релативно природно, тј. у малом степену је изложено идеолошкој обради, онда је за политичке субјекте неопходна конкретна верзија историјског сећања, која оправдава њихово право на политичку доминацију или бар постојање датог политичког субјекта. Зато се историјско сећање подвргава корекцији.

Због свега напред изложеног, можемо речи да је природно историјско сећање скуп пренетих са колена на колена историјских информација различитог степена веродостојности, које се формирају у друштву под утицајем реакције на преживљене историјске догађаје.

Контролисано историјско сећање је скуп историјских података најчешће субјективних или митолошких, које су створила и подржала заинтересована лица ради постизања сопствених циљева.

Смисао контролисаног историјског сећања је у том да оно није природно, створено је уз помоћ манипулације, наглашавања

оног што није суштинско или није толико битно за масу, али је важно за узак круг људи. Контролисано историјско сећање може бити сећање малих група, које, добивши могућност спровођења у живот својих идеја, нуде целом друштву своје историјско сећање као опште. Зато, да би се оно одомаћило, процес је неопходно контролисати. Некада се неопходни елементи за формирање контролисаног сећања појављују путем фалсификовања. Појављује се «измишљено сећање», по којем се одређени догађаји у оквирују интерпретираним и одговарајуће уређеним успоменама, а то су напросто фалсификати. За ширење и чување контролисаног историјског сећања користе се административне и интелектуалне мере, а ако је потребно блокира се појава интелектуалне мисли, које се критички односи према вредностима контролисаног историјског сећања. Као пример таквог контролисаног сећања могу послужити националне историје из периода распада СССР и стварање независних држава.

Пример природног историјског сећања у Русији и, по свему судећи, на постсовјетском простору у целини, може послужити сећање на Велики отаџбински рат 1941-1945. године.¹ Колико год заинтересовани појединци, па чак и групе људи покушавају да пронађу у догађајима овог рата неке доказе да није све било тако, друштво не реагује на то. Природно историјско сећање се не намеће, оно не може да се контролише. Оно је опште место у сећањима масе људи. И ово природно историјско сећање прилично је тешко искоренити или пак пригушити. Чак је и на почетку XXI века историјско сећање о Великом отаџбинском рату природно, јер су још увек живи они који су рат преживели и зато што се за време рата и после њега појавио прилично велики број извора – у почетку у облику докумената, а затим у облику сећања, која су одражавала ставове о рату и вредновала догађаје. Све је то чинило један корпус чињеница, које су се у маси међусобно потврђивале и као такве прелазиле у емоције, а које су још, потом, потврђиване и искуствима ратних ветерана.

1 Веома много примера везаних за постојање историјског сећања о Великом Отаџбинском рату може се наћи у књизи Г.А. Бордјугова „‘Ратови сећања’ на постсовјетском простору“ (М.: АИРО-XXI, 2011).

Што се тиче ранијих догађаја ту је са историјским сећањем сложеније. Прошло је већ много времена, нема очевидаца, који би могли рећи како је све било. Тачније, како су они све видели. Далеки догађаји засењени су наредним догађајима, који се доживљавају емоционалније, јер постоје очевици, њихово искуство. Што се тиче евроазијског простора мора се узети у обзир још и то да је историјско сећање о свим дореволуционарним догађајима било озбиљно „нашминкано“ совјетском идеологијом, која је као и свака друга идеологија, наглашавала неке догађаје, занемаривала друге и стављала одређене акценте. Природно историјско сећање слаби у односу на удаљеније догађаје, јер је структура, која одражава тренутно стање друштва прилично динамична. Узгред, 2012. година може бити добар пример. За Русију је она била троструки јубилеј. Прво (хронолошким редоследом) 1150-та годишњица рођења руске државности, друго, 400 година од формирања народне војске Мињина и Пожарског и догађаја који следе и треће, 200-та годишњица Отаџбинског рата 1812. године. Не треба дуго размишљати да би се наслутило на који је од ових догађаја обрађена већа пажња. Наравно, на последњи. Али без прва два догађаја трећи се, напросто, не би могао десити. А с обзиром на то да данашњи Дан народног јединства у Русији упућује грађане управо на сећање из 1612. године, онда би се могло претпоставити да би баш та 400-та годишњица ослобођења Москве од пољске војске требало бити главни датум 2012. године, али све је засенио догађај ближи данашњици. Зато што на природно историјско сећање утиче много чинилаца. А ако заинтересована лица покушавају да га потисну, замене конструисаним историјским сећањем, они то почињу да раде од старијих догађаја. Тако се, на пример, у Белорусији дешава са Отаџбинским ратовима. **Покушаји блокирања природног историјског сећања о догађајима из Великог отаџбинског рата осуђени су на неуспех, па акција почиње издалека – замена представе о Отаџбинском рату 1812. године.²Ако замените један Отаџбински рат, који се одиграо 1812.године, путем стварања контролисаног**

2 Анализа тренутног стања идеје о 1812. години погледај: Гронски А.Д. Проблем интерпретације Отаџбинског рата 1812. године у Белорусији. //Војна историја Русије XIX – XX века. Материјали V Међународне војно-историјске конференције. СПб: Издавачко предузеће СПбГУТД, 2012. – С.14 – 29.

историјског сећања, у будућности можете преузети и други – Велики Отаџбински рат 1941-1945. године. Механизам порицања је у оба случаја идентичан. Покушај да се у Белорусији уклони помињање да је рат 1812. године против Наполеона био Отаџбински није био нарочито успешан. Ову идеју усвојио је само узак круг људи, који се придржавају националистичких ставова. Друштво је масовно прихватало рат из 1812. године као Отаџбински, те напомена да је рат Отаџбински мора се вратити у школски уџбеник историје.³ Претходни уџбеник није напомињао тако нешто.⁴ Ипак, не можемо не рећи да је за одређени круг људи, рат из 1812. године престао бити Отаџбински. Такође, може бити да је тај круг људи решио да десакрализацију Отаџбинског рата настави на новом нивоу. **Године 2019. председник Белорусије А.Г. Лукашенко изјавио је да „сви ови ратови – нису наши ратови“. А онда је прецизирао које ратове има на уму: Отаџбински рат 1812. године, Први светски рат и Велики Отаџбински рат.** После чега је поновио: „То нису били наши ратови“.⁵ Недељу дана касније белоруски председник је опет рекао: „Ми смо ратовали, већ сам говорио, ми смо ратовали у туђим ратовима, увек смо губили у тим ратовима више од било кога, почевши од Наполеона. Своју економију, своје људе. Још једном подвлачим. То нису били наши ратови.“⁶ Реакција јавности на ову изјаву била је очекивана, након чега су белоруски пропагандисти брзо морали да објасне како су речи А. Лукашенка извучене из контекста.

Неопходно је бити свестан да историјско сећање, били природно или контролисано, јесте одређена митолошка конструкција. Само са једном разликом. Мит, који лежи у стварању природног историјског сећања, јесте целовита

3 Паноў С.В., Марозава С.В., Сосна У.А. Гісторыя Беларусі Беларусі, канец XVIII–пачатак XX ст.: вучэб. дапам. для 8 га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання; пад рэд. У.А. Сосны. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2018. С. 12.

4 Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Гісторыя беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэбны дапаможнік для 9 га кл. устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. – 2 е выд., дап. і перагледж. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011. С. 15.

5 Интервју новинској агенцији «Хабар» (21.10.2019) // Званични интернет-портал председника Републике Белорусије. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/intervjju-informagentstvu-habar-22238/ (дата обраћања: 2.03.2020).

6 Цитат: Крат Д. Лукашенко: нема звесцања оружјем // Сетевое издание SB.BY. Белорусија данас. URL: <https://www.sb.by/articles/lukashenko-nikakogo-bryatsaniya-oruzhiem.html> (дата обраћања: 2.03.2020).

представа о догађају, док се конструкција, која се ослања углавном на за њега погодне, али при том често стварне, потврђене чињенице. Док мит, који лежи у основи контролисаног историјског сећања, не користи увек стварне, потврђене чињенице, те радије их креативно тумачи, ради формирања целовите представе. Ако ни тумачење чињенице, које је довело до фалсификата, не помогне, тада се чињенице просто измишљају. То се најчешће ради у тобоже научном окружењу, како би се код неупућеног у проблем створио утисак неке објективности. У савременој белоруској стварности најсветлији пример таквог конструисаног историјског сећања су текстови присталица концепције литвинизма.⁷

Одозго контролисано историјско сећање – прилично је интересантна ствар и сама по себи заслужује посебно истраживање. Још једна занимљива област – практична примена контролисаног историјског сећања, које се мења у зависности од промене режима, владара и политичког уређења. Оваква примена се може пратити на различитим примерима – као што су односи према догађајима из Првог светског рата у совјетско и постсовјетско време, према догађајима из грађанског рата у Русији у периоду совјетске власти, „перестројке“ и после распада СССР итд. Постоје и догађаји које контролисано историјско сећање нарочито чува. То су појаве, које су се десиле на периферији Руског царства за време његовог постојања. Контролисано историјско сећање на њих формирало се од стране локалних националиста, које је делимично користила совјетска власт у „пограничним областима“ као националну елиту младих совјетских република. Ти национализми, искључујући, вероватно, пољски и фински, нису представљали нарочито јак друштвени покрет, били су „маргинална форма културних и друштвено-политичких манифестација“⁸ па, према томе, нису могли претендовати на име „свог“ народа, али су то ипак радили. До револуције 1917. године локални национализми нису могли утицати на контролу историјског

7 Литвинизам (литванство) – политичка идеологија, која савремено становништво Белорусије не сматра Словенима, већ Балтима, у крајњем случају, словенизованим Балтима. Дата идеологија створена је скупом фалсификата, које су у супротности са научним чињеницама. Аутора, који су одједанпут постали историчари-литвинисти, релативно је много – А. Тарас, В. Деружински, М. Голденков и др. Нико од њих нема историјско образовање.

8 Тишков В.А Шта је Русија и руски народ // ProetContra. 2007. мај-јун. – С. 34.

сећања због недостатка утицаја на масе. Међутим, након што су пререволюциони национализми стекли заступљеност у совјетским органима власти, добили су могућност да створе контролисано историјско сећања и да га шире међу масама. Део представника тих првих совјетских елита крајем 30-тих година био је потиснут, али историјско сећање, које су покушали представити као национално, искористиле су нове елите, које су их замениле. После распада СССР националне елите нових локалних држава почеле су тражити „борце за независност“ у прошлости. Положају тих бораца веома су одговарали активисти раних локалних националиста, уздигнути на ранг националних хероја, наравно, они су обновили све националне митове, којима су некада започели њихови национализми. И контролисано историјско сећање остало је исто, само мало померено са поља класно-друштвеног у национално-ослободилачко.

Истина, да би контролисано историјско сећање заменило природно сећање потребно је много радити. Овај посао мора бити ефикасан и високо професионалан. Јер ако у освит било каквих промена свакојаке инсинуације, зачињене националном реториком, одушевљена маса схвати као истину, онда после еуфорије од насталих промена, друштво постаје равнодушније према чудним изјавама, а део друштва, који није изгубио способност логичног размишљања, почиње критички да се односи према пређашњим изјавама. Управо у том периоду за елиту, која настоји да понуди контролисано историјско сећање, потребан је посебан професионализам и сналажљивост у пружању материјала, јер обична, често бесмислена реторика, састављена од парола, иза којих ништа не стоји, више не одговара идеолошки умиреном друштву. Данас је друштву потребна нека логична конструкција, способна прилично једноставно, на нивоу поједностављеног обрасца да направи представу о прошлости. Контролисано историјско сећање мора бити поједностављено. Иначе, ако његово представљање садржи научни капацитет, знатижељни могу пожелети да сами разумеју заврзламе и брзоплете конструкције догађаја и почну да читају изворе, а њихова знања представљају одређену опасност за контролисано историјско сећање. Међутим, ако уз прилично једноставну грађу чињеница свима све тобоже

јасно, онда за већину та сасвим једноставна логика развоја догађаја не изазива жељу за провером историјских извора о томе. Јер, све је ионако јасно. Једноставну чињеницу треба потврдити цитатима из извора или из истраживања, разумљиво, наручених. Ако је таквих цитата мало или их нема, можете једноставно да се позовете на ауторитет, али не и да га цитирате. На крају се ствара утисак да је тај ауторитет управо тако и мислио. То се, на пример, десило са стваралачким наследством академика Е.Ф. Карског.⁹ Творац науке о Белорусима као научне дисциплине, човек, који је себе сматрао „природним Белорусом“, по мишљењу заинтересованих особа, није могао да не верује у самосталност белоруског народа. Што се и одражава, на пример, у школским уџбеницима. Ту је отворено указано да је „творац белоруске научне лингвистике и науке о књижевности Евфимиј Федорович Карски у почетку белоруску заједницу сматрао „огранком руског народа“, а белоруски језик – као „западноруски огранак средњеруских наречја“. Сматрао је да учење белоруског језика не треба да иде даље од основне школе, а средње, више образовање и наука могу се обезбедити кроз „општеруски језик“. Надаље Е. Карски је образложио особеност Белоруса као самосталног словенског народа, разјаснио најважније фазе белоруског језика и његове специфичне особености.“¹⁰ Међутим, ако се прочитају оригинална дела Е.Ф. Карског неће се стећи такав утисак. Све до своје смрти 1931. године академик Карски није сматрао Белорусе засебним народом, а белоруски говор – засебним језиком. То се може проверити у његовим текстовима, на пример, у класичном тротомном делу „Белоруси“¹¹, а и према односу белоруских писаца 20-тих година XX века према

9 Евфимиј Федорович Карски (1861–1931) – академик, један од оснивача науке о Белорусима. Завршио је Мински духовни семинариј, Нежински историјско-филолошки институт, био је ректор Варшавског царског универзитета, редован члан Петербуршке академије наука, члан Чешке академије наука, директор Музеја антропологије и етнографије у Лењинграду. Био је изложен притиску од стране совјетске власти и белоруских националиста због својих западноруских ставова, сматрао је да су Белоруси део руског народа, а не посебан народ, белоруски језик посматрао је као дијалект руског језика.

10 Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Гісторыя беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэбны дапаможнік для 9-га кл. устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. – 2-е выд., дап. і перагледж. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011. С. 88.

11 Карский Е.Ф. Белоруси. В 3 т. Т.1. – Минск: Бел Эн, 2006. – С. 38, 41, 340, 357; Там же. Т. 3. Кн. 2.– Минск, 2007. – С. 374, 382 итд. При пажљивом читању дела Карског може се наћи мноштво доказа о томе како се односио према идеји самосталности белоруског народа и белоруског језика.

њему.¹² Мит о томе да је Е.Ф. Карски доказао самосталност како белоруског народа, тако и белоруског језика још увек се чува чак и међу истраживачима.¹³

Борба за контролу над историјским сећањем, дакле, у принципу је увек ту. Међутим, у одређеним периодима времена ова борба се заоштрава, јер губљење контроле од стране елите над историјским сећањем може негативно да се одрази на њену стабилност, као и на однос масе према њој. Управо зато се појединачно историјско сећање засебних група шири до општеномског¹⁴, јер се на други начин неке елите не могу очувати на власти (у овом случају не само политичка власт, већ и власт над разумом) и биле би принуђене да опет постану засебна група, која само претендује на изјаве у име свих.

Један од догађаја у Белорусији, у односу на који је природно историјско сећање практично (или уопште) нестало, а контролисано се није формирало као ефикасан механизам за стварања нације и националне мобилизације, јесте пољски устанак 1863-1864. године и његово гушење. Већ акценат на имену догађаја говори много. Ако се у Пољској он зове Јануарски, онда је све јасно – устанак је почео у јануару. То да је пољски – за Пољаке се само по себи подразумева. Док се у Белорусији срећу различити називи – устанак 1863-1864. године, Пољски устанак, Устанак у Пољској, Литванији и Белорусији и чак Устанак Кастуса Калиновског.

Поводом последњег назива може се рећи само да је он најнетачнији од набројаних. Јер Калиновског, прво, нису

12 Погледајте на пример, Белорусизација, 1920-те године: Документа и материјали. /Уклад. У.К. Коршук, Р.П. Плагонаў, І.Ф. Раманоўскі, Я.С. Фалей; Пад рэд. Р.П. Платонава і У.К. Коршука. – Мінск: БДУ, 2001. С. 245.

13 Сувалаў А.М. Праблема этнагенезу беларусаў угістарыя графііканца XVIII – пачатку XX ст. Аўтар эфера тдысертацыі насуісканневучонай ступені кандыдата 07.00.09 – гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метадыгі старычнагада следавання. – Мінск: БДПУ, 2011.С. 6. Аўтор пише: «Сагласно концепцыі Е.Ф. Карског, Белоруси се прихватају за трећи самостални источнословенски народ». Међутим, сам Карски говорио је о белоруској народности само као делу руског народа.

14 У разговору са једним младим колегом крајем 2012. године могао сам чути да Отаџбински рат 1812. године није Отаџбински за Белорусе, јер су његови преци (не свих Белоруса, већ његови) ратовали на страни Наполеона. Затим је рекао, „објективна историја изучава се према историји свога рода“. Да човек може размишљати према другим категоријама, које су у то време биле непопуларне у друштву, једноставно није признавао. Није могао да објасни ни то како се односити према „објективним историјама“ других породица, ако се оне не буду подударале са његовом историјом.

звали Кастус, већ Викентиј Константин (ако је по пасошу). У световном животу њему су се обраћали са Викентије или Винсент (ако је по пољском), а у време устанка он се потписивао именом Константи, што на пољском значи Константин. Себе никада није звао Кастус Калиновски, и нико га тако није звао за његова живота. Друго, Калиновски уопште није био вођа устанка, да би устанак добио његово име. Калиновски је био вођа само дела побуњеника у северозападном делу, а поред тога, Калиновски није водио побуњенике ни током целог устанка, већ од јануара до марта 1863. и од лета 1863. године до краја устанка. Али то је била само формалност, јер су се мање-више активне борбе завршиле већ почетком лета 1863. године. Остатак времена Калински је био само номинални вођа побуњеника у региону.

Коришћење назива „Пољски устанак“ или „Устанак на територији Пољске, Литваније и Белорусије“ (некада се том географском попису додаје Украјина) указује само на једно – били чланови друштва спремни да признају то или не, идеологија побуњеника била је пољска, тј. усмерена на рађање пољске државе, а не никако белоруска, литванска или било која друга. Кад је реч о споровима око назива могуће је навести један пример из личног искуства. Године 2012. у једној дискусији са колегама из Минска догађаје из 1863-1864. године назвао сам Пољским устанком, после чега ми је старији професор замерио, рекавши да је то Устанак на територији Пољске, Литваније и Белорусије. Онда је објаснио разлику у смисаоном значају. Термин „Пољски устанак“ аутоматски упућује оне који га схватају да се побуњеници нису борили „за нашу и вашу слободу“, како би то хтели неки конструктори историјског сећања, већ су само решавали конкретан проблем – проблем обнове Пољске у границама из 1772. године. Ако се, пак, користи синтагма „Устанак на територији Пољске, Литваније и Белорусије“ онда се одмах појављује прилика да се смисле неки нови аспекти устанка. На пример, ако је устанак био на територији Белорусије, значи, у њему су учествовали Белоруси, који су се, може бити, борили за белоруску независност. То аутоматски води ка стереотипној представи да су Белоруси стално водили национално-ослободилачку борбу против било каквог угњетавања. Такве тврдње често

се могу чути од белоруских студената. Ако им затражите да конкретизују ту изјаву, наводећи примере борбе Белоруса за своје национално самоопредељење, тада се може чути да ту мисле на борбу са монголском најездом, учешће пољских одреда на страни Александра Невског у бици са крсташима (као и други догађаји који су се десили у XIII веку), затим Устанак из 1794. године под вођством А.Т.Б.Костјушка, затим Устанак 1830-1831. године, као и Устанак 1863-1864. године – све су то манифестације борби Белоруса за своју самосталност. Међутим, у време монголске најезде и Александра Невског тешко је говорити о Белорусима као етносу, тј. то није могла бити борба белоруског народа, јер тај народ још није постојао. И сви устанци из 1794, 1830-1831 и 1863-1864. године били су усмерени на очување или обнову пољске државе, тј. били су пољски устанци. Генерално, ако се вратимо на моју горепоменућу дискусију са колегом, питао сам га, зашто пак, на пример руско-јапански рат називамо баш руско-јапански, а не рат на територији Кореје, Кине и суседних мора? На шта сам добио као одговор опширно расуђивање, чија се суштина своди на следеће: ни руско-јапански рат, ни рат на територији Кореје и Кине итд. не утиче на белоруски понос, тако да се тај догађај може називати како год, а ако се каже „Пољски устанак“ уместо „Устанак на територији Пољске, Литваније и Белорусије“, онда се губи понос, наши су преци тобоже војевали за своју слободу. Наравно, против Русије. Узгред речено, назив „Устанак на територији Пољске, Литваније и Белорусије“ помало је нетачан са тачке истине, јер се он такође догодио и на територији савремене Украјине.

Назив „Устанак 1863-1864. године“ у принципу је неутралан у односу на сва идеолошка гледишта. Али, највероватније, управо зато се не користи као главни. Разлог је, видимо, јасан – догађаји тог времена се доживљавају сувише емоционално и митологизовано, при чему представници белоруског друштва користе старе шаблоне о белоруском трагу у устанку, како би указали да се он дешавао и на територији Белорусије. Ни њихови противници, разумевајући да изостанак указивања на циљеве побуњеника, у називу догађаја, повлачи за собом подршку вештачки створене интелектуалне конструкције, такође нису спремни да користе

термин „Устанак 1863-1864. године“, а ово је основно питање за разјашњавања историјске истине. Уопште, ако се спроведе аналогија, наглашавање какав је био тај устанак – „пољски“ или „на територији Пољске, Литваније и Белорусије“, слично је коришћењу термина за људе једне исте професије, или „наше“ и „стране“ ознаке „обавештајац“ или „шпијун“.

Заиста, најтачнији што се тиче назива може се сматрати „Пољски устанак 1863-1864. године“ или једноставно „Устанак 1863-1864. године“, али други случај не упућује се на ма какву дефиницију смисла устанка. Према томе, најтачнији од свих набројаних термина је „Пољски устанак“.

Савремено белоруско друштво се због нечега устручава да артикулише свој однос према Руском царству, осим ако он није негативан. Критика царства се може често срести, али изјаве о томе како је гушење Устанка 1863-1864. године омогућило да се у будућности развије белоруски национализам, који је постао основа за формирање скупа националних идеја и ковачница кадрова националних елита у раном периоду совјетске власти, из неког разлога не одзвањају превише. Наравно, званична царска администрација није неговала белоруске националне идеје, али није ни бранила њихово функционисање, будући да је у њима делимично видела противтежу широком пољском утицају, који се за руску елиту чинио опаснијим. Треба опет подсетити на тврдњу академика В.А.Тишкова да пољски и фински национализми у Руском царству нису представљали само културну манифестацију малих организација, узимајући на себе без питања право гласа у име велике друштвено-културне групе, већ су то били сасвим формиран покрети¹⁵. Пракса деполонизације северозападне територије била је борба против пољског утицаја, а не никако против белоруских манифестација. Стога је потпуно разумљиво зашто је пољска страна ову царску праксу критиковала и критикује, али према Белорусима се ова пракса није примењивала. На тај начин, учествујући у борбама са побуњеницима, војници и официри руске армије су индиректно, не сумњајући у то, припремили тло, да се у блиској будућности, може изродити таква појава као што је белоруски национализам. Тј. гушење устанка одиграло је одређену улогу у појави белоруског пројекта, при чему се то, треба напоменути,

15 Тишков В.А. Шта је Русија и руски народ // Pro et Contra. 2007. мај-јун. – С. 34.

одиграло случајно и нико од руске елите није тежио стварању новог белоруског идентитета као појаве, која претендује на сепаратизам. Белоруски национализам није тако једнозначан, како се чини. Јер већина раних белоруских националиста били су римокатолици, тј. с почетка су васпитавани као Пољаци и тек потом, делимично или потпуно, променили су пољски идентитет у белоруски. Ипак, сада није реч о томе.¹⁶ **Поента је да би савремена Белорусија била неизводљив пројекат без гушења Пољског устанка 1863-1864. године. Па зашто Белоруси не поштују успомену на оне који су страдали успостављајући ред и закон? Зашто савремени Белоруси доживљавају догађаје 60-тих година XIX века само са тачке гледишта побуњеника, тј. људи који су желели обнову Пољске, а не са становишта администрације или обичних сељака, који су, на тој територији, били претежна већина. Па од побуњеника у првом реду није страдала руска армија, већ управо цивилно становништво.¹⁷** То је због постојања конструисаног историјског сећања. Рани белоруски националисти били су људи, васпитани на пољској култури, који због разних околности нису добили друштвени статус на који су рачунали. Будући да су аутсајдери и за пољску и за руску оријентацију, ови људи су нашли нешто алтернативно, прелазну – белоруску оријентацију. Али не као суборијентацију у оквиру ширих представа о Белорусима као Русима или као Пољацима, већ као засебну, потпуно суверену оријентацију. Наравно, новонасталој

16 Као анализа стања белоруског национализма дореволюционарног периода, погледај: Гронски А.Д. Проблем белоруског национализма на почетку XX века // Управа друштвених и економских система [Електронски извор]: многопредмет. науч. журн. – 2008. № 1. Орёл: ОрелГТУ. С. 1–32. // www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2008/1/gronskiy.pdf

17 О жртвама међу цивилним становништвом од стране побуњеника, на пример, погледај: Архивски материјали Мурајовског музеја, који се односи на пољски устанак 1863 – 1864. године на северозападној територији. В 2 ч. Ч. 1. Преписка о политичким пословима грађанске управе од 1. јануара 1862. до маја 1863. године / Сост. А.И. Миловидов. Вилна: Губернијска штампарија, 1913. С. 427; „Велика ствар, што ћемо слушати ова трабуњања, појмимо у цркву“// Научно-просветни интернет портал „Западна Русија“ [Електронски извор] – Режим приступа: <http://zapadrus.su/bibli/arhbib/700-vilenski-vestnik.html> – Датум приступа: 1.08.2013; Педесетогодишњица (1839-1889) уједињења са Православном црквом западних унијата: саборни чин и свечано служење 1839. године - СПб.: Синодска штампарија, 1889. С. 67. Хурскі В.У. Трагедія белай гвардыі. Беларускія дваране ў паўстанні 1863 – 1864 гг. Гістарычны нарыс і спісы. Мінск: Пейто, 2002. С. 10; Щеглов Г.Э. 1863-й. Заборавлене стране. Мінск: ВРАТА, 2013. 128 с.; Побуњенички покрет у Гродненској губернији 1863 – 1864. године / сост. Т.Ю. Афанасьева [и др.]; под ред. Д.В. Карева. Брест: Академија, 2006. С. 82, 83, 239 и многи други

елити је било потребно да формира неки стандард белоруског понашања, идеолошких представа итд. А за оне васпитане на пољској култури, али који су рачунали на пројекат Белоруса, ближи су били они стереотипи, који су, чини се, у њима били од детинства. Управо они су били пренесени на белоруске идеје, мада не у целини, већ путем одређеног преправљања слика и допуњавања белоруским особинама. На тај начин су, стереотипи, важећи само за мали број људи, били проглашени као опшенародни. А у периоду раног Совјетског Савеза, када је почела политика укореењивања, група белоруских интелектуалаца, која је иступала са сличним идејама, добила је прилику уз помоћ административних ресурса да наметне своје стереотипе целом становништву на контролисаној територији.

Контролисано историјско сећање актуелно је и данас. Разлог томе је што се оно ствара вештачки, тј. погодно је за формирање „потребних“ слика и појмова, које се уплићу у представе о протоку историјског процеса и сервирају се као уобичајено историјско сећање.

С руског превела Татјана Вучинић-Маљевић

ЛИТЕРАТУРА

Архивные материалы муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863 – 1864 гг. в пределах Северо-Западного края. В 2 ч. Ч. 1. Переписка по политическим делам гражданского управления с 1-го января 1862 г. по май 1863 г. / Сост. А.И. Миловидов. – Вильна: Губернская типография, 1913.

Беларусизация, 1920-я гады: Дакументы і матэрыялы. /Уклад. У.К. Коршук, Р.П. Плагонаў, І.Ф. Раманоўскі, Я.С. Фалей; Пад рэд. Р.П. Платонава і У.К. Коршука. – Мінск: БДУ, 2001.

Бордюгов Г.А. «Войны памяти» на постсоветском пространстве» – М.: АИРО-XXI, 2011.

«Громада, что мы будем слушать эти бредни, пойдем в церковь» // Научно-просветительский интернет-портал «Западная Русь» [Электронный ресурс]. URL: <http://zapadrus.su/bibli/arhbib/700-vilenski-vestnik.html> (Дата обращения: 1.03.2020).

Гронский А.Д. Проблема интерпретации Отечественной войны 1812 г. в Белоруссии. // Военная история России XIX–XX веков. Материалы V Международной военно-исторической конференции. – СПб.: Издательство СПбГУТД, 2012. – С. 14–29.

Гронский А.Д. Проблема белорусского национализма в начале XX в. // Управление общественными и экономическими системами [Электронный ресурс]: многопредметный научный журнал. 2008. № 1. Орёл: ОрелГТУ. – С. 1–32. // www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2008/1/gronskiy.pdf

Интервью информагентству «Хабар» (21.10.2019) // Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь. URL: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/inter-vjju-informagentstvu-xabar-22238/ (дата обращения: 2.03.2020).

Карский Е.Ф. Белорусы. В 3 т. Т. 1. – Минск: БелЭн, 2006.

Карский Е.Ф. Белорусы. В 3 т. Т. 3. Кн. 2. – Минск: БелЭн, 2007.

Крят Д. Лукашенко: никакого бряцания оружием // Сетевое издание SB.BY. Беларусь Сегодня. URL: <https://www.sb.by/articles/lukashenko-nikakogo-bryatsaniya-oruzhiem.html> (дата обращения: 2.03.2020).

Марозава С.В., Сосна У.А., Паноў С.В. Гісторыя беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэбны дапаможнік для 9-га кл. устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. – 2-е выд., дап. і перагледж. – Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2011.

Паноў С.В., Марозава С.В., Сосна У.А. Гісторыя Беларусі Беларусі, канец XVIII – пачатак XX ст.: вучэб. дапам. для 8-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання; пад рэд. У.А. Сосны. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2018.

Повстанческое движение в Гродненской губернии 1863–1864 гг. / сост. Т.Ю. Афанасьева [и др.]; под ред. Д.В. Карева – Брест: Академия, 2006.

Пятидесятилетие (1839–1889) воссоединения с Православной церковью западнорусских униатов: соборные деянием и торжественные служения в 1839 году. – СПб.: Синодальная типография, 1889.

Сувалаў А.М. Праблема этнагенезу беларусаў у гістарыяграфіі канцаXVIII–пачатку XX ст. Аўтарэферат дысертацыі на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук па спецыяльнасці 07.00.09 – гістарыяграфія, крыніцазнаўства і метады гістарычнага даследавання. – Мінск: БДПУ, 2011.

Тишков В.А. Что есть Россия и российский народ // ProetContra. 2007. май-июнь. – С. 21–41.

Хурсік В.У. Трагедыя белай гвардыі. Беларускія дваране ў паўстанні 1863–1864 гг. Гістарычны нарыс і спісы – Мінск: Пейто, 2002.

Щеглов Г.Э. 1863-й. Забытые страницы – Минск: ВРАТА, 2013.

Alexander Gronsky

**FUNCTIONING OF CONTROLLED
HISTORICAL MEMORY IN BYELORUSSIA**

Abstract

The author investigates the mechanisms of forming the constructed historical memory in Byelorussia. The differences between constructed and natural historical memory are shown. Examples of the formation and functioning of controlled historical memory in Byelorussia are given.

Keywords: Byelorussia, constructed historical memory, Patriotic wars, Polish uprising, academician E.F. Karsky.

УДК 81`272(477)

Райко М. Буквич*

*Нижегородский инженерно-экономический
университет, Княгинино (Россия)
Ассоциация «Српски кривак», Белград
(Сербия)*

ОТ ПОЛИТИКИ К ЛИНГВИСТИКЕ И ОБРАТНО: ЯЗЫКОВАЯ ПРОБЛЕМА НА УКРАИНЕ

Аннотация

В статье рассматривается языковая проблема на Украине, которая обострилась в период актуального и всё ещё продолжающегося кризиса, и была одним из основных побуждений для мятежа и вооружённых столкновений на юго-востоке страны. Показаны развитие проблемы в условиях независимой Украины, также её генезис и развитие в период, предшествовавший этому. На конце рассматривается суржик, специфическое языковое явление – смешанный язык, возникший и развившийся как и другие средства общения на местах контактов двух или большего числа языковых сообществ (таких как пиджин и креольские языки, например). В сегодняшней политической ситуации перспективы решения языковой проблемы, т.е. будущего статуса русского языка и суржика на Украине, весьма неопределёны. Будущее покажет, смогут ли Украина, и прежде всего её власти, преодолеть политические, и вернуться

* e-mail: r.bukvic@mail.ru ORCID: 0000-0001-6744-3912

этническим и лингвистическим началам, не только в отношении русских и русского языка и суржика, но и к другим народам и их языкам.

Ключевые слова: Языковая проблема, русский и украинский языки, диглоссия, суржик

Отношения между Украиной и Россией, в не так далёком прошлом братских республик СССРа, и украинского и русского, братских народов, уже много лет находятся на низком уровне и движутся вниз. Одной из невралгических точек в этих отношениях несомненно является и языковой вопрос. Он очень часто рассматривается в ряду непосредственных причин, которые вызвали современный украинский кризис 2013 года, и наконец в следующем 2014 году привели к мятежу и вооружённому конфликту на юго-востоке страны, а потом и к основанию сейчас непризнанных республик Донбасса – Донецкой и Луганской. Речь идёт о том, что актуальные украинские власти, в начале 2014 года, посягнули на грубое мероприятие, которым аннулировали закон о языке, тем самым фактически запретив использование русского языка. Этому русскоязыковое население, конечно, воспротивилось. Дальнейший ход событий хорошо известен.

Конечно, эти происшествия имели свою предысторию, длившуюся намного больше чем этих несколько лет, и свои корни, выходящие, хоть одной частью, вне пределов современной Украины. Более тщательное изучение современной украинской действительности показывает, что языковая проблема является только одной стороной кризиса на Украине, наряду с религиозной, политической и другими. При этом, ясно, выделение только одной из них, сколь ни важной, представляет значительное упрощение сложных общественных явлений. Всё-таки, мы в нашей статье сделаем именно это, считая языковую проблему достаточно важной, хоть и не важнейшей, но конечно учитывая при этом её связи с другими проблемами. Конечно, у нас нет ни намерений, ни возможностей давать сколько нибудь целостное рассмотрение проблемы, такие попытки значительно превосходили бы

только одну статью. Для этого была бы, всё-таки, нужна особая студия.

УКРАИНСКАЯ ДИГЛОССИЯ

Существование языковой проблемы на Украине не является новой вещью, но она особенно обострилась в период независимости, с 1991 года. Фактически двуязыковой состав населения Украины (см. рис. 1 и таблицу 1), с концом существования СССР, в котором русский язык имел статус государственного языка, сам по себе стал проблемой и предметом многих несогласий и споров. На Украине, в действительности, русский язык такой статус потерял непосредственно перед распадом СССРа. Именно, вплоть до 10 августа 2012 года действующим был Закон Украины «О языках в Украинской ССР» (Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР») от 28 октября 1989 года, с маленькими и несущественными изменениями 1995–2003. В этом законе украинский язык провозглашен официальным государственным языком (ст. 2), а русский был, наряду с украинским и другими языками, одним из языков межнационального общения (ст. 4), знание которого было необходимо для официальных лиц наряду со знанием украинского (ст. 6). Украинский, русский и другие языки были также языками междусобного общения республиканских органов власти, органов местного самоуправления, предприятий, учреждений и организаций и государственных служащих (ст. 10–14 закона). На конце, акты высших органов принимались на украинском языке, но должны были быть опубликованы на двух языках (украинском и русском).

Этот закон, по общему мнению, считался значительным достижением национально-демократических сил. Но, очевидным кажется то, что он был на линии усиления националистов в республике. Это в СССР в то время, впрочем, не было характеристикой только Украины. В действительности, этот закон в каком-то смысле мог бы считаться одним их окончательных актов процесса «коренизации», которого большевики с маленькими отступлениями реализовывали в

целый период после революции 1917 года, и интервенции и гражданской войны, которые ей последовали.¹

Согласно общеприятому мнению, коренизация проводилась где-то до конца 1930х, но мы свободны ставить вопрос: является ли это размежёвывание хоть отчасти спорным, и действительно ли процесс коренизации когда-либо был покинута. При этом, мы не отрицаем факты, что в какие-то периоды после 1930х протекал и противоположный процесс, именно процесс русификации², несмотря на формы в которых он проявлялся. Обыкновенное толкование процесса коренизации достаточно упрощено, якобы большевики тем способом (т.е. вообще своей национальной политикой) пытались привлечь нерусские народы для борьбы против соперников и позднее для своих проектов построения нового общества. Всё-таки, им может быть можно было бы приписать и более благородные намерения, именно желание более справедливого решения национального вопроса, имея в виду то, что они государство, которое развалили, считали «тюрмой народов». Между тем, даже если это так, их можно подозревать в невежестве и дилетантизме, которые совсем проявились в многих акциях и кампаниях, но также в абсолютно несоответствующем «рисовании» междунациональных границ.³ И не только.

1 Официально, коренизация истолковывается как политическая и культурная кампания советских властей в национальном вопросе в течение 1920х и начале 1930х годов, имевшая целью смягчить противоречия между центральной властью и населением национальных республик, т.е. автономий. Она реализовывалась через подготовку и продвижение на руководящие места представителей национальных меньшинств, создание национально-территориальных автономий, введение языков национальных меньшинств в хозяйство и образование, поощрение публикаций средств массового информирования на местных языках. Другими словами, была это политика, которая в значительно большей степени поддерживала культуру, язык, элиты и территории национальных меньшинств, чем население представляющее большинство, русский народ. (См: [Мартин 2011].)

2 Под русификацией подразумевается комплекс мер, которые осуществляют официальные власти, направленных на обрусение жителей какой-либо территории в языковом и в культурно-религиозном плане. Это понятие обычно относится к политике царской России, особенно к периоду с половины XIX века до Первой мировой войны. Мы здесь имеем в виду период СССР.

3 Посмотрим только один эпизод, который это ясно иллюстрирует: 26 августа 1920 года была основана Киргизская АССР в составе РСФСР (с центром в Оренбурге, сегодня в России), которая охватывала и территорию сегодняшнего Казахстана – казахов большевики тогда считали киргизами! Потом Киргизская АССР в 1925 году была переименована в Казахскую АССР, чтобы наконец в 1936 году принятием новой Конституции СССР она была выведена из РСФСР и превращена в особую, Казахскую Советскую Социалистическую Республику. См: (Жданко 1984: 328).

Как подчёркивает Андрей Марчуков, советская власть десятилетиями «предпочитала заниматься созданием новых наций и их государственностей путём раздробления общерусского национального и политического пространства» (Марчуков 2014). Именно такое можно сказать и про власти в СФР Югославии в отношении сербского национального и политического пространства. Но, с другой стороны, один из и не так малочисленных народов, русины, во весь период СССР не был удостоен признания, как мы увидим позднее.

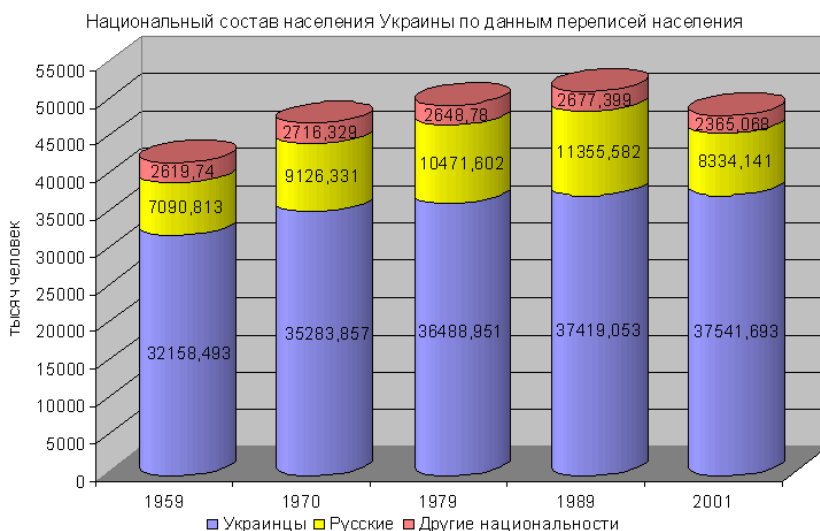

Рис. 1. Национальный состав населения Украины 1959–2001 (согласно переписям) Источник: Национальный состав населения Украины по данным переписей населения (до фактической утраты Крыма), Vd437 - Self made using data from page http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/nationality_population/graphic, Общественное достояние, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4229171>

Впрочем, окончательные результаты большевистской национальной политики оказались катастрофическими, при этом не только в настоящем взрыве национализмов и межнациональной ненависти во время распада СССР (здесь тоже свободна и совсем адекватна параллель и с СФР Югославией, даже этого можно было бы сказать и про

Югославию в период между мировыми войнами). А что вообще надо сказать про одно заметно более позднее происшествие, про пресловутый «перенос» Крыма из России на Украину в 1954 году, чьи последствия длятся уже более чем полвека. Если бы мы и могли бы принять, хоть и с большой натяжкой, что национальная политика советских властей руководилась благородными намерениями, тогда могли бы прийти к выводу, который уже давно сделан – «Путь в ад выложен благими намерениями».

Хотя закон о языках формально оставался в силе до 2012 года, его значение и применение были в большой степени уменьшены после принятия Конституции Украины в 1996 году. В переходных положениях Конституции, именно, сказано, что «Законы и другие нормативные акты, принятые к вступлению в силу этой Конституцией, действуют в части, что не противоречит Конституции Украины» (раздел XV, п. 1). Борьба вокруг языкового вопроса, особенно статуса русского языка, в период независимости была одной из (основных) причин того, что принятие и применение Европейской хартии о региональных языках или языках меньшинств (European Charter for Regional or Minority Languages) из 1992 года были спорными, и что продолжились на много лет. Наконец, Хартия вступила в силу 1 января 2006, после повторной ратификации соответственного закона. В законе, ратифицировавшем Хартию, приводятся 13 региональных языков: белорусский, болгарский, гагаузский, грецкий, еврейский, крымско-татарский, молдавский, немецкий, польский, румынский, русский, словацкий и венгерский (Закон України Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 2003, п. 2).

Кроме приведённой Хартии, Украина подписала и ратифицировала (1997) и Рамочную конвенцию о защите национальных меньшинств (Framework Convention for the Protection of National Minorities, на укр. Рамкова конвенція про захист прав національних меншин) из 1995 года. Принятием Конвенции также приняты и определённые обязанности в связи с национальными меньшинствами, включая и их языки.

Таблица 1. Национальный состав населения Украины (Перепись 2001)

Национальность	Число (в 000)	Доля в %		Индекс 2001/1989
		2001	1989	
украинцы	37541,7	77,8	72,7	100,3
русские	8334,1	17,3	22,1	73,4
белорусы	275,8	0,6	0,9	62,7
молдоване	258,6	0,5	0,6	79,7
крымские татары	248,2	0,5	0,0	
болгары	204,6	0,4	0,5	87,5
венгры	156,6	0,3	0,4	96,0
румыны	151,0	0,3	0,3	112,0
поляки	144,1	0,3	0,4	65,8
евреи	103,6	0,2	0,9	21,3
армяне	99,9	0,2	0,1	
греки	91,5	0,2	0,2	92,9
татары	73,3	0,2	0,2	84,4
цыгане	47,6	0,1	0,1	99,3
азербайджанцы	45,2	0,1	0,0	122,2
грузины	34,2	0,1	0,0	145,3
немцы	33,3	0,1	0,1	88,0
гагаузы	31,9	0,1	0,1	99,9
другие	177,1	0,4	0,4	83,9

Источник: Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Национальный состав населения Украины, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>

Как можно увидеть в таблице 2, на уровне административных областей как родные языки на Украине самими далеко распространёнными были украинский и русский языки, в то время как крымско-татарский, венгерский, румынский, болгарский и молдавский были ограничены на одну до двух областей, и только в некоторых случаях (именно два) представлены с более чем 10 %. На более низких уровнях

того, что закон обозначил как регион, конечно, ситуация для меньшинств и их языков была более благоприятная. В целом, украинский язык в 2001 году (согласно результатам единственной пока переписи после приобретения независимости Украины!) был родным языком для 67,5 % населения Украины, русский для 29,6 %, а всех остальных языков для 2,9 %. Украинско-русское двуязычие, т.е. диглоссия, с перевесом украинского на западе и русского на востоке и юге, является одной из самых значимых характеристик языковой (и политической) ситуации на современной Украине.

Таблица 2. Языковая ситуация в административных областях Украины: доля (%) населения, приведшая как родной один из следующих языков (Перепись 2001)*

Область	украинский	русский	крымско-татарский	венгерский	румынский	болгарский	молдавский
АР Крым	10,1	77,0	11,4				
Виницкая	94,8	4,7					
Волынская	97,3	2,5					
Днепропетровская	67,0	32,0					
Донецкая	24,1	74,9					
Житомирская	93,0	6,6					
Закарпатская	81,0	2,9		12,7	2,6		
Запорожская	50,2	48,2					
Ивано-Франковская	97,8	1,8					
Киевская	92,3	7,2					
Кировоградская	88,9	10,0					
Луганская	30,0	68,8					
Львовская	95,3	3,8					
Николаевская	69,2	29,3					
Одесская	46,3	41,9				4,8	3,7
Полтавская	90,0	9,5					
Ровенская	97,0	2,7					
Сумская	84,0	15,6					
Тернопольская	98,3	1,2					
Харьковская	53,8	44,3					

Херсонская	73,2	24,9					
Хмельницкая	95,2	4,1					
Черкасская	92,5	6,7					
Черновицкая	75,6	5,3			11,5		6,7
Черниговская	89,0	10,3					
Киев	72,1	25,1					
Севастополь	6,8	90,6					

** Области в которых русский язык получил статус регионального согласно закону из 2012 года приведены жирным шрифтом
Источник: Всеукраинская перепись населения (2001), www.2001.ukrcensus.gov.ua*

Закон № 5029-VI «О основах государственной языковой политики» (Закон Украины „Про засаді державної мовної політики”, известный как закон Колесниченко-Кивалова) был принят 3 июля 2012, и вступил в силу 10 августа 2012 года. В законе (ст. 7) приведены 18 региональных языков: русский, белорусский, болгарский, армянский, гагаузский, идиш, крымско-татарский, молдавский, немецкий, новогреческий, польский, ромский (цыганский), румынский, словацкий, венгерский, русинский, караимский и крымчакский. Особое внимание заслуживает статус русинского языка, поскольку на Украине со стороны официальных властей и украинской академической науки русины не признаны как отдельный народ, они считаются этнической группой Украинцев («субэтнос украинской нации»), а их язык диалектом украинского языка. Такая политика является продолжением советской политики по вопросу русинов, корни которой можно найти прежде всего в решении Коминтерна и КПСС из 1924 года о их насильственной и плановой украинизации (Сидор 2006: 94). Эта политика своё практическое воплощение нашла после присоединения Карпатской Рутении к Украинской ССР в 1944 году и провозглашения русинов украинцами.⁴ После приобретения независимости, эта политика только усилилась и относится не только к русинам, проживающим в границах нынешней Украины, но и к всем остальным.⁵

4 В переписях населения СССР не существовали русины, см. обзор результатов за 1959, 1970, 1979 годы в: (Борисов 1989: 422–428).

5 По неофициальным данным, которые приводит Магочий, в Европе (Украина, Словакия,

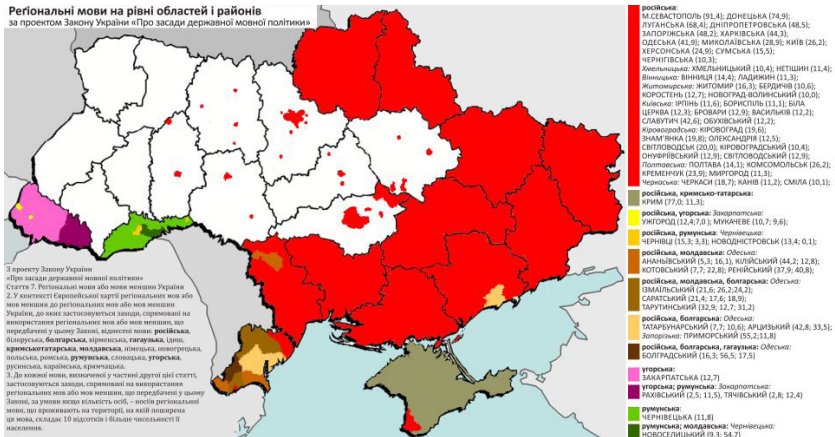

Рис. 2. Региональные языки на Украине, согласно Закону «О основах государственной языковой политики» из 2012 года

Согласно закону Колесниченко-Кивалова, русский язык получил статус регионального там, где он родной для не менее 10 процентов населения, а это было случай в 13 из 27 административно-территориальных единиц Украины, преимущественно на юго-востоке страны, включая конечно и Крым, тоже и два города республиканского значения – Киев и Севастополь (см. таблицу 2). Кроме русского, как самого распространённого, статус региональных языков с большим распространением имели согласно этому закону и румынский, крымско-татарский, венгерский, молдавский, болгарский, гагаузский (см. рис. 2⁶). Надо подчеркнуть, что закон предполагал утверждение статуса регионального языка на уровне региона, причём под регионом подразумевались область, Автономная Республика Крым, район, город, деревня или поселение, так что таблица 2 и рис. 2 представляют результаты значительного обобщения.

Польша, Румыния, Венгрия, Сербия, Хорватия, Чехия) проживают около миллиона русинов (которые говорят одним из диалектов, язы были классифицированы в тій книжці як русинські»), ещё около 620.000 в США и 20.000 в Канаде. От этого числа на Украину относится 740.000. (Магочій 2008: 7–8.) При этом у русинов нет своего государства, а Украина является единственной из всех стран, не признающей их национальность.

6 Иллюстрации в дальнейшей части текста, если не приведено иначе, взяты с сайта: Україна мова — browse images. <https://yandex.com/images/search?text=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&stypе=image&lr=10522&source=wiz>, и их источники мы не будем особо приводить.

Сам закон вызвал различные реакции. Среди официальных лиц Европейского Союза – отрицательные, Венецианская комиссия подчеркнула и его положительные стороны, но выдвинула и ряд критических примечаний, пока положительные оценки выдвинуты в реакциях Русской Федерации, тоже и Румынии и Венгрии. И на Украине реакции были различными, некоторые государственные органы высказались против ещё в ходе принятия закона, а оппозиция, которая неполных два года после этого путчем взяла власть, остро противилась и покинула парламент до окончания сессии. Позднее, между прочим было и случаев непризнания языка как регионального (например, в городе Измаил, раньше Тучков, в Одесской области) вопреки исполненности законом предусмотренного критерия, потом отказа применения закона (Тернопольская, Ивано-Франковская, Львовская области), также и непризнания и непользования официального (украинского) языка в деловой коммуникации (как это сделала Компания Hewlett-Packard).

В актуальных политических происшествиях на Украине сложная языковая проблема дополнительно была очень быстро обострена, поскольку под ударом новых властей после путча среди первых попал именно приведённый закон о основах языковой политики. 23 февраля 2014 года Верховная рада этот закон отменила, что вызвало протесты на востоке страны, где преобладает русскоязыковое население. В таких условиях президент Верховной рады, тем самым и исполнитель обязанностей президента Украины Александр Турчинов (Олександр Валентинович Турчинов), являющийся баптистским священником, отказал позволить решение Рады. Судьба закона после того очень иллюстративна. С 2016 года он был предметом рассматривания в Конституционном суде, который наконец 28 февраля 2018 года провозгласил, что процедура его принятия не соответствовала Конституции (именно это было одним из примечаний, высказанным Штефаном Филе /Štefan Füle/, еврокомиссаром по вопросам расширения и европейской политики, в процессе принятия закона). После того, языковой вопрос на Украине попал в своего рода вакуум: он или фактически регулирован ст. 10 Конституции, согласно которой государственным языком является украинский, а русскому и другим языкам меньшинств

гарантируется свободное развитие, использование и защита, или же в силу снова вступает предыдущий закон из 1989 года (Конституционный суд Украины об этом не изъяснялся).

С 2016 года в Верховную раду привнесено несколько новых предложений закона о языке, но ни один из них не успел обеспечить достаточную поддержку депутатов. В январе 2017 года Раде представлено предложение закона № 5670 «О государственном языке», предусматривавшее отмену пока действующего закона о основах языковой политики, введение исключительного использования государственного (украинского) языка в сфере образования, в государственных учреждениях и судах, в кино, рекламе и на телевидении, также и обязывание всех средств массового информирования на введение версии на украинском языке.

В результате поправок (особую критику вызвал контроль исполнения закона со стороны службы языковых инспекторов), 9 июня 2017 года в Верховной раде зарегистрирован проект закона № 5670-д «Об обеспечении функционирования украинского языка как государственного», которого депутаты приняли в первом чтении 4 октября 2018 года. Проект предусмотрел, что единственным государственным официальным языком будет украинский (ст. 1 п. 1), и что попытки введения многоязычия будут рассматриваться как активности направленные к насильственному изменению или разрушению конституционного порядка (ст. 1 п. 7). Официальным государственным (значит, украинским) языком должны владеть и им пользоваться в исполнении своих должностей все представители органов власти, депутаты, судьи, врачи, учителя (ст. 7). До принятия закона в другом чтении, норма относящаяся к депутатам была отменена.

Наконец, 25 апреля 2019 года Верховная рада приняла закон № 5670-д «Об обеспечении функционирования украинского языка как государственного» (Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної»), в другом, окончательном чтении. Закон утвердил 15 мая 2019 года уходящий украинский президент Петро Порошенко.

ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМЫ

Мы уже констатировали, что украинское общество в своей основе двунациональное, и тем самым и двуязыковое. Между тем, если сравнить пока представлены данные, тогда можно заметить, что существует значимое различие между долей Украинцев в национальном составе населения (77,8 %) и тех, кто объявили украинский как свой родной язык (67,5 %). В отношении к совокупному населению Украины (48.052,3 тысяч в 2001 году), это означает, что это различие представляет почти 5 миллионов человек (точнее, 4.949,4 тысяч). Откуда происходит это различие? И что оно значит? Не показывает ли оно, что языковая проблема является более сложной, чем это кажется на основе обзора законов и их применения? Попробуем в этом разобраться.

Языковая проблема появилась, в действительности, в то время когда началось возникновение украинской нации. В период государствообразного создания, известного под именем Киевская Русь, которого историки помещают в период с объединения восточно-славянских племён под Рюриковичами в 862 год до монгольского (или монгольско-татарского) завоевания 1240 года, восточно-славянские племена пользовались одним, (древне)русским языком, и несмотря на существование каких-то диалектических различий, никакие переводчики на многих встречах князьям и дипломатам Киева, Новгорода, Суздаля, Смоленска не были нужны. Разговорный русский язык, который был в общем пользовании, был ещё более понятным, как эксплуататорам, так и эксплуатируемым массам населения, при этом во всех окраинах России. Языковое единство древнерусских земель подтверждается фактом, что в период 12–13 веков происходил процесс завоевания и поселения суздальско-залесского края, в котором участвовали жители Южной России (киевской, черниговской, переяславской и других земель). Они, между тем, са собой не принесли языковые характеристики, позднее характеризующие украинское Подднепровье, откуда логично следует, что в то время украинский язык (или наречие) всё ещё не был оформлен.⁷

7 Всё приведено по: (Толочко 1987: 186–187).

Начало языкового раскола падает в 14 столетие, оно было вызвано политическими причинами, именно установлением польско-литовской власти в юго-западной России, что привело к медленной полонизации населения в этих землях. Так возникли наречия малорусское и белорусское, различные от разговорного языка жителей северо-восточной России. В толковании сторонников украинского сепаратизма это означало особый язык, в то время как сторонники русского единства считают, что язык остался единственным, и что после объединения наречия содействовали созиданию общего, единственного литературного языка, обогащенного всеми особенностями и московского и южно-русского разговора.

Ещё в течение 19 века украинский язык и украинская литература развивались в рамках русского языка, независимо от попыток «украинизаторов» создать особый язык и отдельную литературу. Уже во время СССР-а, в 1926 году, один из выдающихся большевистских вождей Николай Алексеевич Скрипник (Микола Олексійович Скрипник), которого никак не могли бы зачислить к противникам украинского национализма и сепаратизма, даже наоборот – он считается одним из главных инициаторов украинизации, написал что во времена: «... котляревщини, гулак-артемовщини тощо – українська література була лише провінційною літературою, ніби додаток до російської; це була літераура гопака, горілки, дяка й куми. (...) Цього характеру українська література не позбулася навіть за Шевченка, Куліша, Марка Вовчка й інших.»⁸ Скрипник правильно считал, что самостоятельная украинская литература возникла на конце 19 века, благодаря усилиям галицких писателей.

В течение 19 столетия, которое на территории Украины (Малороссии) прошло в сопротивлении и борьбе двух культур, русской и польской, в основе было сохранено единство русского государства и языка. Но, перед 20 веком ситуация

8 Микола Олексійович Скрипник, Підсумки «Літературної дискусії», *Більшовик України*, 1926, № 1, стр. 31. Цитировано по: (Скрипник 1974: 73). В приведённой цитате речь идёт о малорусских (украинских) писателях и историках: Иван Петрович Котляревский (Иван Петрович Котляревський, 1769–1838), Пётр Петрович Гулак-Артемовский (Петро Петрович Гулак-Артемовський, 1790–1865), Пантелеймон Александрович Кулиш (Пантелеймон Олександрович Куліш, 1819–1897) и Марко Вовчок (Марко Вовчок, псевдоним Марии Александровны Вилинской, Марія Олександрівна Вілінська, 1833–1907).

существенно изменилась. После неуспешной открытой колонизации в течение предыдущих веков, когда не успела превратить малоруссов у польских, Польша теперь ставила другую цель – отделить малоруссов от (велико)руссов. Новое идеологическое направление получило название украинофильство, и превратилось временем в «украинское национально-освободительное движение». Его ядро сочиняла интеллигенция, при этом в начальном этапе оно состояло преимущественно из поляков, поддержанных маленьким числом малоруссов (Владимир Антонович, Włodzimierz Antonowicz; Тадей Рыльский, Tadeusz Ryłski; Борис Станиславович Познанский, Борис Станіславович Познанський; Костянтин Петрович Михальчук, Костянтин Петрович Михальчук) (Каревин 2006: 11).

Среди малоруссов из этого круга был и Пантелеймон Кулиш, по происхождению из дворянской семьи Кулеш (на дореформенном русском Кулъшь) из Черниговской губернии, поэт, прозаист, фолклорист, этнограф, переводчик, критик, историк. Кулиш создал одну из первых версий украинской азбуки (кулишивка), он автор первого перевода Библии на украинский язык (который всё-таки и украинофилы признали неуспешным). Позднее Кулиш удалился от этого движения, и своими произведениями и активностью стал практически на противоположную сторону. Своей книгой *Історія возсоединенія Руси* (Кулішъ 1874–1875) он показывает, что Малая и Великая Россия представляют единственный организм и защищает право малорусских детей учить в школах на русском языке а не на местных диалектах. В то время это было одним из спорных вопросов, которые привели в 1863 году к Валуевскому циркуляру и позже в 1876 году к Эмскому указу, о которых позднее будет идти речь.

Перед концом 19 и в начале 20 столетия центр украинизации практически переместился на северо-запад Малороссии, в Галицию.⁹ В то время жители Галиции, как и других западнорусских земель (Буковина, Закарпатье), которые как и Галиция были в составе Австро-Венгрии, не считали

9 Более широкую картину развития украинского национального и особенно языкового вопроса в Галиции в течение 19 и начале 20 столетия см. в шестой главе в: (Magocsi 2002: 83–98).

себя в национальном смысле отделенным в отношении к русским и признавали родным русский язык. О последнем открыто в своей *Грамматике* писал Семён Юрьевич Бендасюк, подчёркивая, что «русский литературный языкъ различается отъ нашего галицко-русского нарѣчія (говора) единственно немногими меньше понятными словами и иннымъ выговоромъ где-якихъ буквъ»¹⁰. И всё это после почти целого столетия антирусской пропаганды, запретов и гонений русского языка и русских книг.¹¹ С другой стороны, из-за высказывания таких оценок и положений Бендасюк провозглашён фанатически-идейным москвофилом в официальном органе Украинского института марксизма-ленинизма (значит, практически со стороны государства), при этом именно упомянутым Николаем Скрипником, который в то время (1927–1933) был наркомом просвещения Украинской ССР (Скрипник 1928: 213).

О ГОНЕНИЯХ И ЗАПРЕТАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

На сегодняшней Украине считается неопровержимым фактом, что Украина и во время Российской Империи, но также и во время СССР была подвергнута русификации, систематически осуществляемым набором мероприятий, целью которого было укрепление русского национально-политического и языкового преимущества в отношении к другим народам Империи, т.е. Союза, особенно к украинскому народу и языку. Такие соображения не являются никаким результатом возрождённого национального (или националистического) сознания Украинцев после приобретения независимости в 1991 году. В многих публичных выступлениях, говорах, статьях, книгах их высказывали большевики, до¹², и после завоевания власти, но также и многие другие, с большевистской революцией не

¹⁰ Цитировано в: (Скрипник 1928: 213).

¹¹ Ещё в 1822 году австрийское правительство запретило ввоз русских книг, значит более чем полвека раньше известного, и намного эксплуатируемого, Эмского указа Александра II (1876) (Каревин 2006: 25).

¹² См., например, статью Ленина «Украина», опубликованную в Правде 6 июля 1917 года, как реакцию на объявление Первого универсала Центральной Рады УНР (Украинской Народной Республики), которым была провозглашена украинская автономия: «Проклятый царизм превращал великороссов в палачей украинского народа, всячески вскармливал в нём ненависть к тем, кто запрещал даже украинским детям говорить и учиться на родном языке.» (Ленин 1981: 342).

имевшие непосредственного или посредственного отношения¹³. Большевики после завоевания власти и на практике осуществляли совсем различную национальную политику (мы уже упомянули коренизацию), а когда речь идёт о Украине, это между прочим можно увидеть и в территориальных переменах этой республики в советское время (см. рис. 3). Настолько более странным может показаться отношение современной Украины к социалистическому наследию, и конкретно к Ленину и другим большевистским вождям. Но, это является слишком обширной темой, выходящей вне рамок нашей работы.

Когда речь идёт о репрессии в отношении украинского языка, в основном выдвигаются два грубых примера: Валуевский циркуляр и Эмский указ, хотя в работах некоторых современных украинских авторов говорится даже о двадцати его запретах¹⁴. Посмотрим вкратце о чём здесь идёт речь.

Валуевский циркуляр представляет инструкцию, направленную 18 июля 1863 года цензорским комитетам (Киевскому, Московскому и Петербургскому) министром внутренних дел Петром Александровичем Валуевым о прекращении печатания на украинском языке (малорусском наречии, как тогда говорилось) религиозной, учебной и литературы предназначенной обучению письменности (буквари, грамматики), также об одобрении печатания произведений изящной литературы. Циркуляр, значит, не говорит о запрете, но о прекращении печатания произведений определённого содержания, имея в виду, как в нём сказано, волнующую ситуацию в обществе, вызванную возмущением большинства малоруссов попытками введения малорусского наречия, значит политическими происшествиями, также имея в виду факт, что вопрос обучения письменности на местных наречиях не получил окончательного решения в законном поступке.¹⁵ Конечно, надо учитывать, что циркуляр появился

13 См. статью известного учёного Владимира Ивановича Вернадского, опубликованную много лет после его смерти (Вернадский 1990).

14 Светлана Ермоленко подчёркивает, что было всего 22 запрета украинского языка, среди которых 8 в советское время. (Світлана Яківна Ермоленко, Нариси з української словесності: стилістика та культури мови, Київ: Довіра, 1999. Приведено в: (Fuderer 2011).) Но, оказывается, даже этого для ярых представителей «украинофильства» недостаточно. Так, Соколов приводит, что: «На данный момент украинские пропагандисты насчитывают только в XVIII — XIX веках 173 запретительных указа, касающихся украинского языка.» (Соколов 2011).

15 Полный текст Валуевского циркуляра см. в: (Калашников и Бунтовский 2009: 100–102).

в течение Польского (Январьского) восстания, длившегося с 10 (22) января 1863 по 6 (18) июня 1864 года, имевшего целью обновление Речи Посполитой в границах 1772 года, перед её первым разделом, и охватыввшего значительные части сегодняшней Украины (земли бывшей Речи Посполитой, отошедшие к Российской империи, а именно Царство Польское, Северо-Западный край и Волынь).

Рис. 3. Территориальные перемены Украинской республики в советский период (1921–1991)

Источник: [Заставний 2011: карта 3.9. между сс. 32–33]

Более известным чем Валуевский циркуляр является Эмский указ царя Александра Освободителя (Александра II), которым якобы окончательно запрещён украинский язык.¹⁶ Но, Эмский указ в действительности представляют лишь примечания записанные царём на документах работы Особого совещания для всестороннего обсуждения проявлений

¹⁶ Автор термина «лингвоцид» Ярослав Богдан Рудницький считал Эмский указ наряду с Валуевским циркуляром и другими ограничительными мерами властей Российской империи по отношению к разным языкам «лингвоцидальными актами царской России» (Rudnyuskyj 1976: 154).

украинофильской деятельности, привнесенных ему, пока он побывал в германском курорте Бад-Эмс весной (18 мая) 1876 года. Они позднее использованы для принятия выводов Совещания. Эти Выводы составляют 11 точек, в которых содержатся рекомендации министерствам внутренних дел (1–5) и народного просвещения (6–10), также и Третьему отделению Личной канцелярии Его величества (жандармерии, 11). Среди этих рекомендации к запретам относятся т. 1–3 и 5.¹⁷

Этот «документ» вызывает ещё больше недоумений, чем Валуевский циркуляр. Первое, в каком-то строго формальном смысле возникает вопрос существует ли вообще то, что называется Эмским указом, это воистину и не есть указ. Другое, это рекомендации, отнюдь не запреты, тем более «окончательные», как обыкновенно говорят. Наконец, может быть и не без значения, надо подчеркнуть, что одним из непосредственных предлогов для этого «указа» был перевод «Тараса Бульбы» Николая Гоголя на малорусское наречие (или украинский язык). В этом переводе слова Россия, русская земля, Рус были смещены на слова Украина, украинская земля, Украинец (Каревин 2006: 16; Миллер 2000: 176; Савченко 1930: 379). Может быть, этот последний момент кто-то оценит по другому. Конечно, он сам по себе не является и не должен быть причиной какого-либо гонения и запрета. Но, если бы мы могли перенести себя во время о котором идёт речь, и если бы могли понять политическую и общую общественную ситуацию, может быть мы происшедшее оценили бы по другому.

17 Полный текст «Эмского указа» см. в: (Калашников и Бунтовский 2009: 103–105). Приведём эти точки: 1. Не допускать ввоза в пределы империи, без особого на то разрешения Главного Управления по делам печати, каких бы то ни было книг, издаваемых за границей на малорусском наречии. 2. Воспретить в империи печатание, на том же наречии, каких бы то ни было оригинальных произведений или переводов, за исключением исторических памятников, но с тем, чтобы и эти последние, если принадлежат к устной народной словесности (каковы песни, сказки, пословицы), издаваемые были без отступления от общерусской орфографии (т. е. не печатались так называемой «кулишовкою»). 3. Воспретить равномерно всякие па том же наречии сценические представления, тексты к нотам и публичные чтения (как имеющие в настоящее время характер украинофильских манифестаций). 5. Запретить газету «Киевский телеграф» на том основании, что номинальный ее редактор Снежко-Блоцкий слеп на оба глаза и не может принимать никакого участия в редакции, которой заведуют постоянно и произвольно лица, приглашаемые к тому издательницею Гогоцкою из кружка людей, принадлежащих к самому неблагоприятному направлению.

СУРЖИК: ДИГЛОСИЈА ИЛИ ТРИГЛОСИЈА

Согласно Переписи 2001, украинский язык считали родным 67,5 % населения Украины, т.е. на 2,8 процентных пункта больше чем в переписи 1989 года. Русский язык выбрали как родной 29,6 %, что в сравнении с предыдущей переписью представляет уменьшение на 3,2 процентных пункта. Доля других языков, као родных, в период между переписями, увеличилась на 0,4 процентных пункта и была 2,9 %.¹⁸ Доля населения, в Переписи 2001 выбравших украинский, т.е русский для родных языков, по административным областям, показана на рис. 4.

Между тем, что показывает, и что означает эта статистика? Здесь уже подчеркнуто, что число тех кто украинский считают своим родным языком гораздо меньше чем число тех, кто высказался как Украинцы. Хотя мы не будем рассматривать все возможные импликации этого различия, ни когда речь идёт об Украине, ни в каком-либо другом случае¹⁹, всё-таки эта разница очень показательна и требует какого-то объяснения.

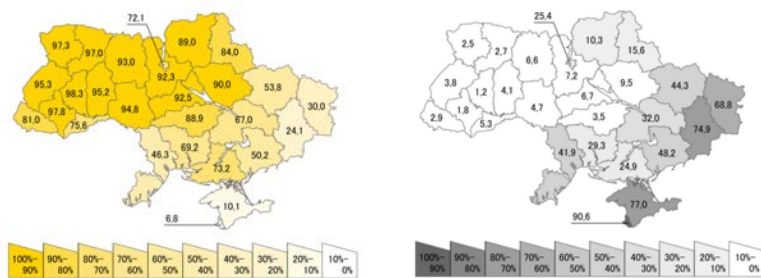

Рис. 4. Украинский (слева) и русский (справа) как родные языки в административных областях Украины, согласно Переписи 2001.

18 См: Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Языковой состав населения Украины, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/#>.

19 Мы могли бы выдвинуть Черногорию, в которой согласно Переписи населения в 2011 году отношение Черногорцев и Сербов по национальному составу было 44,98:28,73 а по родному языку 36,97:42,88 процентов (Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinaма u Crnoj Gori, 2011).

Но, настоящая глубина проблемы не только в таком несовпадении. Оказывается, оно значительно занижено. Так, в своей авторской радио-программе практически непосредственно в канун переписи (в мае 2000 года) известный украинский писатель Владимир Яворивский (Володимир Олександрович Яворівський) жаловался, что на многомиллионной Украине лишь несколько десятков тысяч человек по-настоящему владеют украинским языком.²⁰ Яворивский, наверно, не принадлежит к противникам украинской независимости и государственности, даже наоборот. Он стал прославленным ещё в течение 1980х, книгой о погроме, сделанном немецкими нацистами и их украинскими пособниками (бандеровцами) в волынском селе Кортелисы.²¹ Эта книга во время «незалежности» стала нежелательной и её не можно было найти ни в книжных магазинах, ни в интернете, даже в библиотеках. И лишь в 2015 году книга была переиздана, при этом фактически в подпольных условиях.²² Тем временем, Яворивский основательно переменял идеологию, от коммуниста времён когда приобретал литературное имя и славу (член КПСС 1981–1990) он потом стал одним из самых горячих сторонников украинства, придя через разные переходные ступени до Батьківщини²³. И будучи таковым, в период 2001–2011 он был президентом Украинского союза писателей. Имея всё это в виду, его цитированные слова не могут быть поняты с позиций отрицания украинства. Может быть, скорее как преувеличение, с противоположных позиций, из-за заботы за украинство. Во всяком случае, разница между тем, что сказал Яворивский и тем, что непосредственно после

20 Приведено в: (Каревин 2006: 3).

21 «Вічні Кортеліси» («Вечные Кортелисы»). Книга вышла в 1980 году в журнале «Вітчизна» («Отчизна»), а в 1981 году - отдельной книгой, переизданной потом в 1988 году. Издавалась она в Киеве, в издательстве ЦК ЛКСМУ «Молодь». Кортелисы вместе с 20-ю ближайшими хуторами в сентябре 1942 года были полностью уничтожены гитлеровцами при пособничестве украинских полицаяв (расстреляли 2875 жителей, из них - 1620 детей, сожгли дотла 715 домов). В книге удостоенной Госпремии УССР им. Т. Г. Шевченко, на основе документальных материалов и свидетельств чудом выживших очевидцев, рассказывается о трагедии этого села. (Шкода 2017).

22 См.: (Шкода 2017).

23 Батьківщина (Батьківщина) – украинская политическая партия, основанная в 1999 году, в её главе находится Юлия Тимошенко (Юлія Володимирівна Тимошенко).

этого появилось как официальная статистика оказалась более чем великой.²⁴

Рис. 5. Использование суржика, 2003, данные для макрорегионов Украины (Анкета Киевского международного института социологии)

Очевидно, возникает важный вопрос: где искать разгадку этой сложной языковой проблемы на Украине? Цель которую мы ставили в этой статье, но не только это, конечно, не делает возможным исследовать проблему глубже, также стремиться окончательному ответу. Вместо этого, приведём лишь основательное рассматривание проблемы одного автора, не являющегося каким-то русским украинофобом, но настоящим украинцем (Каревин 2006). Согласно ему, жители современной Украины, несмотря на это, изыясняются ли они украинцами

²⁴ Несколько различные результаты приводит в своих исследованиях Центр Разумкова. Так, в 2016 году украинский как родной приводят 55 % а русский 19 %. (См.: 55% українців вважають рідною мовою українську, – Центр Разумкова, 7 червня 2016, <https://dyvys.info/2016/06/07/55-ukrayintziv-vvazhayut-ridnoyu-movoyu-ukrayinsku-tsentrazumkova/>.) Всё-таки, и здесь очевидна большая разница в отношении к результатам официальной статистики.

или русскими, между собой общаются или на русском языке или на, своего рода, нелитературной смеси двух языков (см. рис. 5 и 6). Следовательно, русско-украинская диглоссия проявляется в большей части Украины в действительности в виду параллельного использования русского языка (язык Н) и упомянутой смеси русского и украинского (язык L), в терминологии Чарльза Фергюсона (Charles Albert Ferguson), которому принадлежит термин диглоссия (Ferguson 1959), прежде чем в использовании русского и украинского языков. Этот нелитературный язык называется суржик.

Первое упоминание суржика произошло ещё в 18 столетии, но как литературного языка заметно позднее. Первое произведение написанное на суржике появилось в 1798 году на левобережной Украине, где он и сегодня наиболее распространён. Само название суржик известно в литературе ещё с 1920х лет (Ларин 1928: 198).

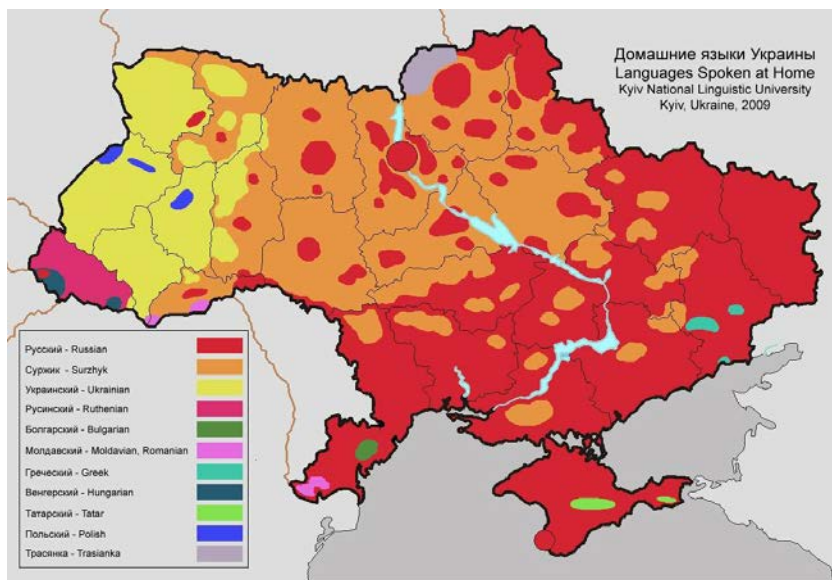

Рис. 6. Распространённость языков на Украине, 2009 год

Что такое суржик²⁵? Сам термин, конечно, не является лингвистическим – он позаимствован от названия особого вида хлеба (суржик – название хлеба из смеси муки различных зерновых, например пшеницы и ржи). В лингвистическом смысле он означает идиом (разговорный, значит нелитературный язык), который содержит элементы украинского и русского языка, и которым говорят на Украине, но также в Молдавии и в соседних с Украиной (южных, т.е. юго-восточных) областях России. Согласно исследованиям Киевского международного социологического института, доля взрослого населения Украины, говорящего суржиком в 2003 году была 10,7 %, что составляет 5,1–8,3 миллионов человек (Хмелько 2004). Другие исследования показали ещё большее число пользователей суржика.²⁶ Наконец, Википедия²⁷ оценивает, что суржиком говорят между 10 и 20 миллионов человек. Большое число говорящих суржиком было ключевой причиной из-за которой Олег Царёв, тогда депутат Партии регионов, непосредственно в канун возникновения актуального кризиса, в июне 2013 года, выступил с предложением провозгласить суржик государственным языком Украины.²⁸ Теперь, суржик на Украине не имеет никакого официального статуса. Власти Украины считают его украинским языком, испорченным русизмами.

Итак, очевидным оказывается, что речь идёт о смеси двух языков, конкретно русского и украинского. Суржик распространён преимущественно на Украине, при этом, как видно на рис. 5 и 6, гораздо больше в северо-восточных и центральных частях, менее на юге и востоке, а на западе практически символично (за запад, в частности Львов, характеристичным является другой смешанный язык – гвара,

25 Это слово не можно найти во всех русско-сербских/хорватских/сербско-хорватских словарях. В известном словаре Полянца, который имел несколько изданий, под «суржик» или «суржа» приведено: посев пшеницы и ржи (вместе) (Poljanec i Madatova-Poljanec 1973: 1146).

26 По данным всеукраинского исследования, которое провел центр социологических исследований Киево-Могилянской академии в 1998 году, на суржике отвечали 15–16 % респондентов. (Суржик, <https://wiki2.org/ru/Суржик>)

27 Суржик, <https://wiki2.org/ru/Суржик>

28 «Вообще было бы правильно для того, чтобы уйти от языковой проблемы на Украине, выбрать язык, на котором говорит большинство населения и сделать его государственным. На Украине это суржик.», сказал в интервью *Украинской правде* Олег Царёв (Лещенко 2013).

пока в области прилегающей к крайней восточной части границы с Белоруссией распространённая трасянка). Суржик используют даже в Приднестровской Молдавской Республике, где украинский является, наряду с молдавским и русским, одним из равноправных государственных языков. Но, в быту вместо него встречается именно суржик. Но, несмотря на относительно большую распространённость, суржик пока не кодифицирован.

Специфичность суржика не позволяет, зачислить его в пиджины (англ. pidgin) – упрощенный язык, возникающий и развивающийся в крайних ситуациях межэтнических контактов, как средство общения между двумя или более этническими группами, говорящими неродственными, т.е. междусобно непонятными языками. Очевидно не существовала никакая крайняя ситуация, в которой происходили контакты украинцев и русских (хотя в предыдущих годах какой-то вид крайней ситуации всё-таки создан, при этом именно по поводу проблемы языка). С другой стороны суржик родствен и украинскому и русскому языку, и как таковой похож на портуньол, или портуньоль (исп. *Portuñol*, порт. *Portunhol*), смешанный разговорный язык на границах ареалов распространения испанского и португальского языков (Латинская Америка, особенно северный Уругвай, Бразилия, а также Португалия), так что суржик и портуньол могут считаться аналогами. Также, суржик не можно зачислить ни в креольские языки, возникающие в процессе усваивания пиджина. Поэтому и принято, что суржик является смешанным языком, в котором, как и в других смешанных языках, лексика и грамматика взяты из обеих языков (в большей или меньшей степени, конечно). Всё-таки, поскольку все смешанные языки возникали, как и пиджины, в контакте неродственных языков, выше приведённая классификация не может быть неспорной.

Появление суржика и его массовое использование приводят к ситуации, где вместо о диглоссии, в контексте современной украинской языковой ситуации надо говорить о триглоссии.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЯ

На концу остаётся вопрос: какими теперь кажутся перспективы развития языкового вопроса на Украине, включая региональные и языки меньшинств, и в тех рамках особенно какими выглядят перспективы суржика. Вероятным кажется, что не только с аспекта автора сей статьи, ответ не может быть однозначным. Так, Тетяна Фудерер приводит много фактов, подтверждающих, что в украинском языковом просторе происходят процессы, которые не только дестабилизируют украинский язык, но и угрожают его функционированию. Но, с другой стороны, она подчёркивает, что украинский язык пока показывал достаточно устойчивости, несмотря на все давления и/или запреты, которыми подвергался (Фудерер 2011: 69). Между тем, кажется очень спорным, может ли, именно поэтому, его будущее быть обеспеченно похожими, менее или более насильственными средствами, как это был случай не только в происшествиях, вызвавших актуальный украинский кризис. Тем более, что стремление к языковому пуризму часто ведёт к ослеплению, так что гибридные формы и русизмы в «суржикизмах» усомнятся и там где их объективно нет, как предупреждает Дель Гаудио (2015: 238). В этом смысле, как типичный пример мы могли бы привести книгу *Антисуржик* (Сербенська 1994), название которой уже само по себе говорит достаточно. Некоторые из наугад выбранных примеров могут даже у доброжелательных вызвать удивление, т.е. подтвердить предположение, что речь идёт не о создании собственного языка (даже не в смысле как-нибудь понятого языкового пуризма), но просто о каком-то «анти», что впрочем находится и в названии книги.²⁹

В этом смысле, априорное отрицательное отношение к суржику, возросшее на Украине с начала 1990х, не может привести ни к его объективному изучению, ни к объективному определению места, которое он может, возможно и надо бы, занять на современной Украине, т.е. в областях в которых он используется. Это отношение пока отрицательно, в действительности это — сопротивление. Оно было результатом

29 Так, в этой книге можно прочитать, между прочим, в парах неправильно – правильно: загранична мебель – імпорتنі меблі; на покрасці – на фарбуванні. Коментарии, кажется, совсем излишни.

идеологии, согласно которой сопротивление суржику является воистину сопротивлением русификации, поскольку в суржике усматривалось влияние русского языка («порча» украинского языка)³⁰. Такой подход является результатом, между прочим, соображений значительной части украинцев, что суржик украинско-русский смешанный говор (УРС), т.е. украинский язык с прибавлением русских элементов. Между тем, как подчёркивает Дель Гаудио (2015: 221, 223), кроме того существуют и другие формы суржика, начав с индивидуальных (идиолекты), которые часто ассоциируются с низким образовательным уровнем своих говорящих, до так называемого русского суржика (РС), в котором русский язык является базовым, а украинский адстратом. Этот вид суржика возник в фабриках, шахтах, среди низко-образованного населения и военных лиц на востоке Украины, и распространён в крупных индустриальных городах – Харьков, Днепропетровск, Запорожье и др.

Кажется, непризнание других наций и их языка (русины), проблемы с другими национальными меньшинствами (болгары, гагаузы, румыны, венгры, поляки, молдаване, цыгане, белорусы, сербы, евреи, даже русские-старообрядцы), о чём мы здесь не хотели и не могли писать, поиск и видение в других врагов, болезней, зла, всё это не сулит больших надежд на мирное сосуществование украинского и других народов и их языков. Время покажет, будет ли Украина, и прежде всего её власти, способна преодолеть политические, и вернуться этническим и лингвистическим началам.

ЛИТЕРАТУРА

55% українців вважають рідною мовою українську, – Центр Разумкова, 7 червня 2016, <https://dyvys.info/2016/06/07/55-ukrayintsiv-vvazhayut-ridnoyu-movoyu-ukrayinsku-tsentr-razumkova/>.

Борисов, В.А. (сост.) (1989) Население мира, Москва: Мысль.

30 См: [Скварча 2013: 114, 115], где подчёркивается борьба против суржика, трудная, поскольку «борьба с суржи́ком будет у нас тяжелой и долгой», ибо «наши призывы хранить и беречь свой язык, культуру и обычаи еще долго не достигнут цели», суржик должен исчезнуть, потому что «суржик – болезнь», суржик даже „тяжёлая болезнь языка», или «суржик – зло».

Всеукраинская перепись населения (2001), www.2001.ukrcensus.gov.ua

Вернадский, Владимир Иванович (1990). Украинский вопрос и русское общество, Дружба народов (Москва: Союз писателей СССР), 3, с. 247–254.

Дель Гаудио, Сальваторе (2015). Украинско-русская смешанная речь “суржик” в системе взаимодействия украинского и русского языков, Slověne (Москва: Институт славяноведения Российской академии наук), № 2, с. 214–246.

Заставний, Федір Дмитрович (2011). Україна. Природа, населення, економіка, Львів: Видавництво «Апріорі».

Жданко Т. А. (Отв. ред.) (1984). Советский Союз. Республики Закавказья. Республики Средней Азии. Казахстан, Страны и народы. Издание в 20-ти томах, Москва: Мысль.

Калашников, Максим и Сергей Юрьевич Бунтовский (2009). Независимая Украина. Крах проекта, Москва: Фолио, 2009.

Каревин, Александр Семёнович (2006). Русь нерусская (как рождалась «рідна мова»), 2-е изд., Москва: Имперская традиция.

Кулішъ, Пантелеймонъ Александровичъ (1874–1875). Исторія возсоединенія Руси, 1–3, С.-Петербургъ – Москва: Изданіе Товарищества «Общественная польза».

Ларин, Борис Александрович (1928). Мовний побут міста, Червоний шлях (Харків: Державне видавництво України), № 5–6, 190–198.

Ленин, Владимир Ильич (1981) Украина, Полное собрание сочинений, пятое издание, том 32, Москва: Издательство политической литературы, с. 341–342.

Лещенко, Сергій (2013). Олег Царев: Вилкул - один из кандидатов в премьер-министры после Азарова, интервью, Українська правда, Середя, 12 червня 2013, <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/06/12/6992098/>

Магочій, Павел Роберт (2008). Карпатська Русь і карпатські Русини: етно-географічний і історичний перегляд, в: Михаїло Фејса (гл. ур.), Русини=Руснаци=Ruthenians 1745–2005 II, Нови Сад: Прометеј, стр. 7–22.

Мартин, Терри (2011). Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939, Москва: РОССПЭН и Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина».

Марчуков, Андрей Владиславович (2014). Мифы федерализации: почему РФ цепляется за “единство Украины”?, Военное обозрение, 17 апреля 2014, <https://topwar.ru/44196-andrey-marchukov-mify-federalizacii-pochemu-rf-ceplyaetsya-za-edinstvo-ukrainy.html>

Миллер, Алексей Ильич (2000). «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века), Санкт-Петербург: Алетейя.

Национальный состав населения городов УССР в 1925, Artemka - Власна работа, CC0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=14587376>

Национальный состав населения Украины по данным переписей населения (до фактической утраты Крыма), Vd437 - Self made using data from page http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/nationality_population/graphic, Общественное достояние, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=4229171>

Російська мова як рідна в Україні по областях за переписом 2001. Автор: Alex Tora - Data from Ukrainian census 2001, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5382958>

Савченко, Федір (1930). Заборона українства 1876 р., Харків – Київ: Державне видавництво України.

Сербенська, Олександра Антонівна (1994). Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити, Львів: Видавництво «Світ».

Сидор, Дмитрий (2006). Русини – ест таки народ у Закарпат’ю, в: Михаїло Фејса (гл. ур.), Русини=Руснаци=Ruthenians 1745–2005 I, Нови Сад: Прометеј, стр. 94–97.

Скварча, Ольга Николаевна (2013). К вопросу о психолингвистических и социальных аспектах употребления суржика, Конотопський краєзнавчий збірник, Вип.1. Уклад. Н.О. Леміш, В.Б. Звагельський, Суми-Конотоп : СумДУ, с. 110–116.

Скрипник, Микола Олексійович (1928). Національне відродження в сучасних капіталістичних державах на прикладі Закарпатської України, Прапор марксизму (Харків: Державне видавництво України), № 1(2), стр. 208–231.

Скрипник, Микола Олексійович (1974). Підсумки «Літературної дискусії», Статті й промови з національного питання, Мюнхен: Видавництво «Сучасність», с. 57–81.

Соколов, Леонид (2011). Валуевский циркуляр и Эмский указ. Правда и вымыслы, <http://alternatio.org/articles/item/118>

Суржик, <https://wiki2.org/ru/Суржик>

Толочко, Пётр Петрович (1987). Древняя Русь, Киев: Наукова думка.

Україна мова—browse images. <https://yandex.com/images/search?-text=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0&s-type=image&lr=10522&source=wiz>

Українська мова як рідна в Україні по областях за переписом 2001. Автор: Alex Tora - Data from the 2001 Ukrainian census , données du recensement de 2001., CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5383022>

Фудерер, Тетяна (2011). Мовна ситуація України в категоріях концепції Клода Ажежа, Мова і суспільство (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка), № 2, стр. 62–71.

Хмелько, Валерій Євгенович (2004). Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності, Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки, Т. 32, С. 3-15.

Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Национальный состав населения Украины, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>

Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Языковой состав населения Украины, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/language/#>.

Шкода, Оксана (2017). «Вечные Кортелисы»: документ фашистско-бандеровских злодеяний и «чернильная душа» Владимира Яворивского, 25 сентября 2017, <https://cont.ws/@dima62m74/724519>.

Ferguson, Charles A. (1959). Diglossia, Word (New York: International Linguistic Association), 15(2), 325–340.

Fuderer, Tetyana (2011). Jezična situacija u Ukrajini: pogled izvana, Dubravka Sesar (ur.) Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II, Zagreb: FF-press, str. 85-96.

Magocsi, Paul Robert (2002). The roots of Ukrainian nationalism. Galicia as Ukraine's Piedmont, Toronto - Buffalo - London, University of Toronto Press.

Poljanec, Radoslav F. i Serafima M. Madatova-Poljanec (1973). Rusko-hrvatski rječnik, Zagreb: Školska knjiga.

Rudnyckyj, Jaroslaw B. (1976) The Ems Ukase of 1876 and the problem of linguistic, Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 4(2), pp. 153–155.

Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori (2011), Saopštenje br. 83, 12. jul 2011, Podgorica: Zavod za statistiku.

Rajko M. Bukvić

**FROM POLITICS TO LINGUISTICS AND
RETURN: LANGUAGE PROBLEM IN
UKRAINE**

Abstract

The paper considers a language problem in Ukraine, which escalated in the still ongoing crisis and has been one of basic grounds for the uprising and armed conflict in the south-east of the country. It presents the development of the problem in the context of the independent Ukraine, as well as its genesis and development in the period that preceded it. Finally, it considers *suržyk*, a specific mixed language phenomenon, which has appeared and develops like other communication tools in places of contact between two or many language communities (such as pidgin and creole languages, for example). In the context of the current political climate, the possibility of resolving the status of Russian language and *suržyk* seems uncertain. Future will answer, can Ukraine and its government leave political and accept ethnic and linguistic principles in relationship with other nationalities, not only Russians and Russian language and *suržyk*.

Keywords: Language problem, Russian and Ukrainian language, diglossia, *suržyk*

УДК 327(73):929 Tramp D.

Велько Благојевић*

Игор Пејић*

Београд

РЕТОРИКА ПРЕДСЕДНИКА ТРАМПА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Сажетак

Рад се бави разматрањем реторике председника Сједињених Држава Доналда Трампа од предизборне кампање до успостављене рутине његовог јавног наступа као председника. По много чему председник Трамп представља специфичну појаву у америчкој политичкој историји. Он је једноставно одбацио клише политичке коректности и дозволио себи да своју личност и особине постави испред традиције и устаљене политичке праксе, путем популистичких изјава и отвореног говора мржње. На унутрашњем плану му је такав однос недвосмислено донео једну победу на председничким изборима и он има права да се нада и другом мандату, о чему ће одлучивати амерички грађани. Основно питање овог рада је на који начин се специфичан наратив председника најмоћније државе на свету одражава на поузданост и функционалност америчких партнера и савезника на међународном плану. Будући да ниједна светска сила још није показала политичку вољу да изазове хегемона и преузме

* Научни сарадник Института за стратегијска истраживања, veljko_blogojevic_55@hotmail.com

** Докторанд Факултета политички наука, amon.sum@gmail.com

његово глобално лидерство, ово питање може да буде посебно актуелно уколико Трамп буде реизабран на предстојећим председничким изборима у САД, јер он очигледно не намерава да промени своју реторику.

Кључне речи: Сједињене Државе, популизам, говор мржње, савезништво, партнерство, стратешка култура

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Говор мржње можемо дефинисати као говор у коме се намерно напада одређена личност или група са циљем да им се нашкоди или наруши углед на основу њиховог идентитета.¹ Друга дефиниција говора мржње истиче да овакав говор може да утиче на стварање осећаја инфериорности код одређене групе, коме је упућен, што даље може да проузрокује шире негативне последице по групу у односу на остатак друштва. Говор мржње као такав може да се протумачи и као историјски инструмент помоћу кога се одржава субординација појединих група у друштву.² Говор мржње такође може да исказује, промовише или охрабрује мржњу према одређеним групама или појединцима у друштву. У овом случају осећај мржње је централан аспект који разликује говор мржње од сличних појава којима се можда само исказује нетрпељивост или омаловажавање других лица. Штавише, у овом случају група која пласира говор мржње највероватније има јасну намеру да повреди или елиминише претњу тј. мету на коју се говор односи.³ Говор мржње можемо дефинисати и као вербално изражавање мржње, шовинизма, ксенофобије, расизма и других колективних негативних емоција. Овакав говор је чешће усмерен према некој групи, пре него према

1 Naganna Chetty and Sreejith Alathur, Hate speech review in the context of online social networks, *Aggression and Violent Behavior*, 2018, p. 5 (DOI: 10.1016/j.avb.2018.05.003).

2 Clay Calvert, Hate Speech and Its Harms: A Communication Theory Perspective, *Journal of Communication*, 47(1), Winter 1997, p. 6

3 Bhikhu Parekh, Hate speech Is there a case for banning?, *Public policy research*, February 2006, p. 214

појединцу, што га уједно смешта у поље јавне комуникација и политичког дискурса. Како поједини аутори истичу, говор мржње је дискурзивно насиље усмерено према одређеним идентитетима, па га је стога неопходно сагледати у оквиру дискурса моћи и одређеног политичко-друштвеног контекста.⁴

Калев Јанг (Caleb Young) говор мржње разврстава у неколико категорија. Клеветање (Vilification) представља прву категорију која подразумева да се говором повреди, увреди или заплаши одређена група, чији је покретач нетрпељивост њиховог расног, културолошког или верског идентитета. Политике искључења су наредна категорија којом се одређене групе систематски искључују из друштва чиме им се ускраћују грађанска права. Тежи облик оваквог вида говора мржње, како аутор наводи, јесу “елиминационе” политике чији је циљ да се поједине групе на основу религијских, расних или културолошких разлика у потпуности искључе из друштва, што врло често води и ка физичком насиљу или етничком чишћењу.⁵

Важан аспект говора мржње јесте емоција мржње која се обично везује за мотив самоодржања односно опстанка. За неке психологе, попут Фројда, мржња настаје управо онда када се субјект осећа рањиво, односно када је нагон за самоодржањем доминантан. Други психолози, истичу да емоције које представљају главни покретач за говор мржње чине појаву доста ирационалном. Мржња заправо наводи на превентивну акцију, не због конкретног чина већ због саме чињенице постојања другог који се разликује од нас.⁶ Ако се говор мржње базира на осећањима која су ирационална, питање које можемо поставити јесте да ли говор мржње може да послужи као политичко средство у остваривању неких конкретних и рационалних циљева? Кратак одговор на ово питање је позитиван. Као друштво које је преживело ратове деведесетих и распад Југославије имали смо прилике да се и сами уверимо како су политичари са ових простора вешто

4 Domogoj Kostanjevac, Politčka korektnost i govor mržnje u hrvatskom političkom diskursu, jun OST - Beiträge zur ersten Schweizerischen Konferenz junger Slavistinnen und Slavisten, 2014, str. 250.

5 Caleb Yong, Does Freedom of Speech Include Hate Speech?, *Res Publica* (2011) 17, pp 396-398

6 Predrag Nikolić, Govor mržnje, zločin iz mržnje i nasilni ekstremizam u Srbiji, Provincial Ombudsman Yearbook “Hate Crime”, IKSI, Beograd, 2019, str. 6.

манипулаисали овим дискурсом у циљу освајања власти или зарад покретања међуетничких сукоба. Проблематика која се надовезује на ову констатацију јесте, колико је говор мржње самостална појава, а колико прелази у политику популизма у оном тренутку када постане део свакодневног политичког дискурса?

Популизам као политички наратив можемо разумети у контексту мобилизације људи који имају сличну или исту перцепцију непријатеља. Савремени популизам најчешће се базира на колективним идентитету између “чисте популације” (*the pure people*) и “корумпиране елите” (*corrupted elite*) који подразумева харизматично вођство појединца.⁷ Популизам као идеологија базира се на односну антагонизма између два ентитета, између обичног народа и елите, и појављује се увек када се створе услови за стварање такве дихотомије у оквиру неког друштва. Популисти често представљају себе као «мегафоне» обичног човека, који покушавају да се дистанцирају од елите и приближе народу.⁸ Маргарет Канован (Margaret Canovan) у савременој политици такву појаву описује као «нови популизам», који је углавном десничарског карактера, а настаје у либералним и западним државама као начин супростављања тренутном политичком естаблишменту. За ову ауторку савремени популизам је агресивног карактера који тежи конфронтацији, при чему популистички покрети или партије себи преписују легитимност која потиче од народа, са којим се ови покрети поистовећују.⁹ Савремени популизам можемо, уопштено, дефинисати као политички покрет који подржава народ и његове жеље, али је суштински против система и системских вредности које се перцепирају као део владајуће елите и уједно део проблема.¹⁰

7 Karin Wahl-Jorgensen, Media coverage of shifting emotional regimes: Donald Trump’s angry populism, *Media, Culture & Society*, 2018 p. 2

8 Ben Stanley, The thin ideology of populism, *Journal of Political Ideologies*, 13:1, p 96

9 Margaret Canovan, Populism for political theorists?, *Journal of Political Ideologies* (October 2004) 9(3), p. 242.

10 Margaret Canovan, Trust the People! Populism and the two faces of Democracy, *Political studies* 1999, XLVII, p. 3.

НАРАТИВ ПРЕДСЕДНИКА ТРАМПА

Долазак Доналда Трампа (*Donald Trump*) на чело највеће силе XXI века представљао је “чудан” догађај који је за неке био пријатно, а за остатак америчке популације врло непријатно изненађење. Иако се рад неће директно бавити изборном процедуром нити изборном кампањом америчког председника, свакако је неопходно да скренемо пажњу на неколико сегмената који су блиско везани за долазак Трампа на власт и концепт говора мржње који се њему често преписује.

Успех Трампа на америчким председничким изборима 2016. године везује се за неколико ствари. Једна од најслушанијих прича које демократе често пласирају, јесте да се Русија умешала и осигурала да Хилари Клинтон (*Hillary Clinton*) не дође на власт. Иако ова прича варира између апсолутно легитимне оптужбе пред којом је био и сам председник па до велике теорије завере, Хилари Клинтон као државни секретар током првог мандата председника Обаме је иначе испољила доста лоших особина које је дисквалификују за председничку функцију. Следећа чињеница која се често провлачила кроз медије, а могло се чути и у академским круговима, јесте дефицит квалитетних против-кандидата. Ово такође може да представља убедљив аргумент за образложење како је Трамп дошао на власт. Ако погледамо предизборна истраживања за председничке изборе 2016. године нико од републиканских кандидата није уживао подршку, нити је био “симпатичан” бирачком телу Америке као Трамп.¹¹ Код Демократа ситуација је била релативно слична. Берни Сандерс (*Bernie Sanders*) који је за многе, а поготово младе генерације, представљао фаворита на изборима није успео да победи Хилари Клинтон која је иначе била компромитована разним аферама.¹² Не треба губити из вида такође и интерес америчке елите, која очигледно не жели председника који има социјалистичка убеђења и концепте како би требало променити либерални капитализам на коме почива америчка економија и друштво у целини. На крају неуспех Клинтонове, треба видети и у самом надимку

11 <https://www.people-press.org/2018/08/09/an-examination-of-the-2016-electorate-based-on-validated-voters/> (присупљено 31.03.2020)

12 https://www.realclearpolitics.com/epolls/2016/president/democratic_vote_count.html (присупљено 30.03.2020)

који је Трамп осмислио „Непоштена Хилари“ (*The crooked Hillary*).

Успех Доналда Трампа на изборима може да се сагледа и као производ целокупне структуре савремене глобалне политике. Пораст популарности ауторитарних режима у Евроазији, јачање популистичких партија у Европи, као и интензивни процеси глобализације одразили су се на економске и друштвене промене у бројним државама што је на крају утицало и на перцепцију бирачког тела. У Сједињеним Државама бирачко тело увидело је спас у људима који су спремни да глобалне процесе преусмере и успоре како би се спречило даље погоршавање социо-економског стања у земљи. Иако је Трампов наратив који се појављује у медијимима, а поготово на друштвеним мрежама, окарактерисан као говор мржње, суштински представља дискурс популизма са јасним циљем да придобије што већу подршку бирача. Наиме, сагледавање Трамповог наратива и начина на који се обраћа медијима и појединим друштвеним групама не може се окараткерисати искључиво као говор мржње с обизом да долази од личности која са друге стране остварује одређену добит оваквим понашањем.

Раст популизма протеклих неколико година у свету за неке ауторе представља одговор незадовољног становништва тренутном политичком елитом у бројним западним државама. Наиме, долазак Трампа на власт у Сједињеним Државама не представља изолован пример председничког кандидата који се користио политиком популизма и успео да дође на власт. Штавише, ако погледамо европске државе можемо да приметимо релативно сличну ситуацију. Раст популизма у Европи уочљив је у Великој Британији са појавом Бориса Џонсона (Boris Johnson), у Француској се то види код Мари Ле Пен (*Mary Le Pen*), у Мађарској код Виктора Орбана, у Немачкој са партијом “Алтернатива за Немачку”, у Холандији код кандидата Герт Вилдерса, у Аустрији са политичком партијом слободе, а раст популизма је уочљив и у Турској чији председник мења политички наратив у складу са тренутним проблемима друштва.¹³ Штавише, популистички наратив може

13 Ruth Wodak and Michał Krzyżanowski, Right-wing populism in Europe & USA Contesting politics & discourse beyond ‘Orbanism’ and ‘Trumpism’, *Journal of Language and Politics* (Pub-

се видети и код већег броја владајућих политичких партија у земљама бивше Југославије.

Заједничка одлика политичара популизма јесте у експлоатацији страха као политичког средства у циљу веће мобилизације бирача. С обзиром на распрострањеност савремених медија изградња наратива који истиче одређене претње, а које иначе уопште не морају да буду утемељене на чињеницама, врло ефикасно покреће бирачко тело које такву претњу може да перципира као егзистенцијалну. Пример популизма у виду експлоатације миграција је најочљивији у Европи и Америци. Популистичке политике бројних европских партија и популизам Доналда Трампа, за који му многи пребацају да је заправо и говор мржње, управо се односи на изградњу претећег наратива о мигрантима; било да они долазе са Блиског истока или из централне и латинске Америке. Овакав вид популизма враћа нас на концепт говора мржње који се базира на “другоме” односно непознатом туђину који потенцијално може да угрози тренутно стање у друштву. Нит која раздваја популистичку политику од обичног говора мржње, иако често није јасна, јесте у контексту у коме се пласира односно реалности која стоји иза тога. Проблем миграната у овом случају опет представља врло добар пример. Иако бројни политичари указују на проблеме прилива мигранта из далеких земаља чиме директно увећавају страх и претњу, а такође увећавају и свој рејтинг, са друге занемарују реалне потребе привреде која захтева увећање обима неквалификоване радне снаге. Већ поменуте партије и политичари који су се уздигли на таласу популизма у Европи и Сједињеним Државама живе и раде у земљама у којима постоји реална потреба за неквалификованом радном снагом, било да су то Мексиканци у Америци или Авганистанци у Немачкој.¹⁴

Три факотра која су Трампу ишла на руку, а који су касније експлоатисани у његовим твитовима и обраћању нацији, јесу

lished online: 13 Sep 2017), doi 10.1075/jlp.17042.krz pp. 3-4

14 Потражња за радницима у Немачкој: <https://www.dw.com/en/study-germany-needs-260000-immigrants-a-year-to-meet-labor-demand/a-47470731> ; <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/germany-needs-a-quarter-of-a-million-migrant-workers-a-year/> (присупљено 31.03.2020) Потражња за радницима у Сједињеним Државама за више погледати у ILO global estimates of migrant workers: Results and methodology, special focus on domestic migrant workers, Labor Migration Branch Department of Statistics, 2015.

увћање економске нејаднакости у друштву, увећање приватног и јавног дуга, и опште безнађе које је видљиво код средњих и нижих слојева у америчком друштву.¹⁵ Популистички наратив Трамп је наставио да гради на овим премисама, што је било уочљиво у његовим изјавама које су биле усмерене на то: да је он “оутсајдер” политичке елите у Вашингтону, самоизграђени милијардер који се бори за обичног човека против корумипране елите, неспособних шпекуланата са Вол Стрита, неспособних политичара, арогантних интелектуалаца, и политички коректних либерала. Не треба изгубити из вида и да тренутна либерална политика млађих генерација која је заступљена у Сједињеним Државама такође представља ослонац на коме је конзервативни популизам може да се пласира. Наиме, заговарање права хомосексуалаца и ЛГБТ популације, отвореније политике миграције, космополитиски стил живота и све већа подршка коју су међународне институције почеле да уживају, били су основа на коме је Трампов алтернативни поглед на свет задобио велику подршку дела становништва који не дели либералне ставове.¹⁶ Наиме, популисти теже да привуку пажњу оног дела становништва који је искључен из “мејн-стрим” политичког дискурса. Док се велике партије усресређују на бирачко тело које је релативно либералног карактера, високо образовано, финансијски обезбеђено у погледу зараде и посла; популистичке опције са друге стране теже мобилизацији маргинализованих група које у западним државама најчешће деле заједничке вредности у погледу порекла, културе и перцепције претње која долази са променама у етничкој структури друштва.¹⁷

Популисти се најчешће појавују у кризним временима, када је неопходно заштитити државу и народ од реалне или измишљене претње. Популисти наиме, имају тенденцију да креирају претње чиме увећавају страх код друштва и уједно мобилишу бирачко тело. Сагледавање миграната као озбиљне претње америчкој приверди у Трамповом наративу заправо

15 Kevin Slack and Thomas Hobbes, *Defense of Liberalism, Populism and the Rise of Donald Trump*, in “Trump and Political Philosophy: Patriotism, Cosmopolitanism, and Civic Virtue” Eds. M. B. Sable, A. J. Torres, Palgrave Macmillan; 1st ed. 2018 edition (April 17, 2018). p. 118

16 Ronald F. Ingelhard and Pippa Norris, *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, *Harvard-Kennedy School* 2016, p. 5- 13

17 Steve Corbett, *The Social Consequences of Brexit for the UK and Europe Euroscepticism, Populism, Nationalism, and Societal Division*, *International Journal of Social Quality* 6(1), Summer 2016: 11–31, p. 17

представља изједначавање латиноамеричких мигранта са криминалицима. Ово идентификовање миграната са илегалним стварима продубљује осећај претње и дискурс туђина који, а како амерички председник наводи у неким својим твитовима, долазе да пљачкају, убијају и силују. Наглашавајући ове лоше особине Трамп осим тога што гради негативни наратив, истовремено одваја домаће становништво од ових људи чиме продубљује разлику између миграната и америчког народа. Овде можемо видети да популизам америчког председника прелази у говор мржње с обзиром да директно одређује групу коју треба “елиминисати” из друштва. Ова група осим што представља потенцијалну претњу за америчке раднике, у Трамповом наративу представља и безбедносну претњу свим америчким грађанима.¹⁸

Трампови твитови у којима се уочава популизам и говор мржње:

- Да није било мене ви не би сте ни причали о илегалној миграцији.¹⁹
- Када Мексико шаље људе, они не шаљу своје најбоље. Они шаљу људе који имају много проблема, а ти проблеми долазе са њима код нас. Они са собом носе криминал. Носе дрогу. Они су силоватељи. А претпостављам да међу њима има и добрих људи.²⁰
- Прво што морамо да урадимо је да обезбедимо нашу јужну границу – и то морамо урадити одмах. Морамо да зауставимо тај прилив, а најбољи начин за то је да изградимо зид.²¹
- Чињеница је да од тада много убистава, криминала и дроге се улива у нашу земљу. Док наш новац иде напоље, дрога улази код нас.²²

18 Massimiliano Demata, “A great and beautiful wall” Donald Trump’s populist discourse on immigration, *Journal of Language Aggression and Conflict* 5:2 (2017), 274–294. pp. 277–282

19 <https://www.politifact.com/factchecks/2015/aug/07/donald-trump/trump-illegal-immigration-wasnt-anyones-mind-he-en/> (присупљено 29.03.2020)

20 <https://time.com/4473972/donald-trumpmexico-meeting-insult/> (присупљено 29.03.2020)

21 <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-vice-president-pence-members-c-oronavirus-task-force-press-briefing/> (присупљено 29.03.2020)

22 <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/republicans/11788975/Republican-presidential-candidates-debate-Quotes-of-the-night.html?frame=3400482> (присупљено 29.03.2020)

- Нажалост велика количина насилног криминала која се одвија у нашим великим градовима почињена је од стране црнаца и латиноамериканаца, врло незгодна тема која мора да се реши.²³
- Мексички правни систем је корумпиран колико и сам Мексико. Платите ми оно што ми дугујете – и престаните да нам шаљете криминалце преко границе.²⁴

Наведене изјаве су из периода 2015. Године и предизборне кампање за председничке изборе у Америци 2016. године. Обраћање бирачима Доналд Трамп је концентрисао на релативно просту тематику која је разумљива великом делу становништва, поготово онима који се иначе осећају угроженим због врсте послова којима се баве. Карактеристике наведених изјава могу се разврстати у неколико група. Прво, већина изјава Доналда Трампа у овом периоду биле су релативно кратке и просте реченице у којима скоро да нема компликованих или мање познатих речи. Наиме, Трамп се труди да користи језик свакодневнице како би био разумљив свим бирачима Америке. Друго, у својим предизборним изјавама Трамп се углавном фокусирао на једну мету односно, на проблем миграната који долазе из Мексика и других латиноамеричких држава. Иако, ово само по себи не мора да буде лоше нити нужно да представља говор мржње, комбинација миграната са економским и безбедносним проблемима ствара опасан политички дискурс који очигледно има велику моћ да мобилише широке народне масе. Штавише у својим предизборним говорима Трамп се и није задржавао превише на стратешким питањима попут међународне економије, спољне политике нити америчког ангажмана као светске силе. Изјаве тог типа би се сводиле на то како је он искусан бизнисмен и да зна како треба поступати са другим политичарима, како у Америци тако и у иностранству. Његово пословно искуство је требало да буде гарант будуће америчке стабилности док је фокус предизборне кампање премештен на популизам који се у појединим аспектима

23 https://twitter.com/realDonaldTrump/status/342190428675796992?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E342190428675796992&ref_url=https%3A%2F%2Ftime.com%2F4473972%2Fdonald-trump-mexico-meeting-insult%2F (присупљено 29.03.2020)

24 <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/570384640281870337> (присупљено 29.03.2020)

претварао и у говор мржње против специфичне националне групе и друштвеног идентитета латиноамеричке популације.

У предизборним изјавама говор мржње је релативно тешко одвојити од популизма којим се политичари служе. Наиме, не можемо бити сигурни да ли је то само представа за широке народне масе у циљу стицања гласова или кандидат стварно мисли то што говори. Називати одређену групу криминалцима и људима који доносе проблеме, свакако представља говор мржње јер директно утиче на остатак популације да промени мишљење према субјекту о коме се говори. Овим путем тадашњи кандидат за председника, а сада председник Америке директно је утицао на положај латиноамериканаца у држави, потенцијално их доводећи у опасност од остатка популације која је почела да их перципира као претњу не само у економском већ и у безбедносном погледу. С обзиром да је Доналд Трамп успео да победи на изборима и постане 45. Председник Сједињених Држава, који се ускоро спрема за други мандат, свакако је неопходно погледати његове изјаве током протеклих неколико година и видети да ли постоје промене у погледу коришћења говора мржње.

- Имам осећај да илегални мигранти нису задовољни са смештајем у казним центрима, који су на брзину саграђени, само престаните да долазите. Проблем решен.²⁵
- Не можемо допустити да ови људи освајају нашу државу. Када неко уђе у земљу ми морамо одмах, без судова и судија да их вратимо одакле су дошли. Наш миграциони систем је шарада за озбиљну и добру политику миграције.²⁶
- Мексико се обогатио од НАФТА. Имају озбиљне миграционе законе, док су наши врло јадни. Надам се само, да од новца који зараде од нас да ће престати да шаљу људе у нашу земљу.²⁷

25 <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1146514575048790019?lang=en> (присупљено 29.03.2020)

26 <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1010900865602019329> (присупљено 29.03.2020)

27 <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/980794173279342592> (присупљено 29.03.2020)

- Мексико врло слабо ради на спречавању миграција људи којима се сливају у њихову државу, а затим у Сједињене Државе. Они се смеју нашим миграционим законима. Мексико мора да заустави проток људи и дроге или ћу ја зауставити проток новца који им дајемо.²⁸

Изјаве које су уследиле након победе на изборима председника Трампа нису се значајније промениле. Иако је реторика расизма која је била врло приуствна у предизборној кампањи сада ублажена, говор мржње према одређеним деловима друштва је присутан. Одређени делови друштва су и даље на мети оптужба за лоше ствари које се дешавају у држави, само овог пута проблем могу да представљају и читаве државе које очигледно раде против њега и Америке. Реченичне конструкције којима се председник служи су и даље исте структуре. Кратке, просте и често формулисане на начин као да се њима издаје команда. Чињенице које се износе у његовим изјавама представљају уједно и разлог и закључак његовог говора. У својим обраћањима председник избегава да има посредника између њега и народа чиме смањује дистанцу, али уједно и увећава ефекат који његови говори могу да имају на шире јавно мњење. Симптоматично је и то што се лоше ствари скоро никада не везују за домаћу групу, односно за оне које он предводи, док све што не ваља углавном се сваљује на противнике који покушавају да му отежају посао или да га склопе са власти.²⁹

Реторика којом се служи садашњи амерички председник може да се дефинише као популизам, при чему говор мржње који је присутан у његовим изјавама може да буде одраз његових личних убеђења или начин да задржи свој имиџ контраверзног политичара. Друштвене мреже у савременом дигиталном добу представљају одличне платформе преко којих политичари и утицајне личности могу, без много труда, да ступе у контакт са публиком која их прати и сматра да њихове изјаве имају реалну вредност за друштво на које се односе. С обзиром да овде причамо о председнику Сједињених Држава несумњиво је да

28 <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/980451155548491777> (присупљено 29.03.2020)

29 Mohammad Mohammadi, A Critical Discourse Analysis of Donald Trump's Language Use in US Presidential Campaign, 2016, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Vol. 6 No. 5; September 2017 pp. 9-10.

његови “твитови” не само да изазивају реакцију од либералног спектра гласача, већ имају и реалну тежину за његове стварне пратиоце. Проблематика која се овде развија односи се на поларизацију друштва у коме је иначе присутан велики број миграната и људи који нису чистокрвни Американци, ако тако нешто уопште постоји. Председников карактеристичан стил да ствара “аутсајдере” и тиме их аутоматски дистанцира од остатка становништва показало се као успешна тактика с обзиром да је таква реторика била најинтензивнија током изборне године 2016.³⁰ Ипак, не можемо рећи да се амерички председник разликује од осталих с обзиром да сличне појаве можемо уочити и у другим државама света, па чак и у Европи која често истиче свој либерално-демократски карактер.

МОГУЋЕ ПОСЛЕДИЦЕ НАРАТИВА ПРЕДСЕДНИКА ТРАМПА НА МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

Иако на први поглед овај поднаслов може изледати претенциозно, треба имати у виду да је реч о лидеру најмоћније светске силе и глобалног хегемона, чији се говор председника са посебном пажњом слушао и анализирао широм света у последњих неколико деценија, али и у хладноратовском периоду, као и пре тога. Да се подсетимо, америчка идеолошка подлога спољнополитичког наступа током хладног рата је била заснована на демократији, слободи говора и другим загарантованим личним правима, за разлику од аутократске и тоталитарне власти Совјетског Савеза. Дакле, реч и ставови председника Сједињених Држава се, у најмању руку, током XX века имала велику тежину и утицај на међународне односе.³¹

Председник Вудро Вилсон (*Woodrow Wilson*) је крајем Првог светског рата представио свету идеје које су кључно одређивале америчку идеалистичко-либералну мисао. Био је централна фигура на преговорима у Версају, иако је Америка

30 Ramona Kreis, The “Tweet Politics” of President Trump, *Journal of Language and Politics*, Volume 16, Issue 4, Jan 2017, p. 615.

31 И пре тог периода су Сједињене Државе значајно утицале на међународне односе. Довољно је да се присетимо Монроове доктрине, усвојене још 1823. године, којом су се САД супротставиле европском интервенционизму на Америчком континенту. Истовремено, наведеним документом се исти простор означио као интересна сфера Вашингтона. Ипак, може се рећи да Сједињене Државе током XIX века нису имале амбицију, а ни потенцијал, да буду активни на глобалном плану.

била неутрална већи део рата и покушавала да буде медијатор за постизање мира. Она се тек 1917. године укључила у ратна догађања, али је битно утицала на његов исход. Ипак, ставови председника Вилсона, изнети у чувених четрнаест тачака, представљају утемељење основних вредности америчке спољне политике међу којима је слобода половидбе међународном акваторијом, слободне трговине, права народа на самоопредељење, деколонизација и друго.

И у Другом светском рату су се појавиле сличне идеје и реторика код председника Френклина Рузвелта (*Franklin Delano Roosevelt*) у Атлантској повељи усвојеној 1941. године.³² У преамбули овог значајног документа, који је постао основа за формирање Уједињених нација, стоји „...потпуна победа над њиховим непријатељима од битног значаја за одбрану живота, слободе, независности и верске слободе, као и за очување људских права и правде у њиховим земљама, и будући да сада воде заједничку борбу против сурових и бруталних сила које покушавају да подјарме свет“.³³

Хантингтон је, с правом, истакао да су терористички напади на САД од 11. септембра 2001. године ујединили Запад у погледу поновног верификовања заједничких основних вредности.³⁴ Стратешка култура Сједињених Држава се ни тада није суштински променила, иако је у првом реаговању била превасходно заснована на унилатералном деловању администрације председника Џорџа Буша млађег (*George Herbert Walker Bush*) уз подршку само проверених савезника³⁵. У доба администрације председника Барака Обама је процес борбе против међународног тероризма добио шири мултилатерални оквир, али је задржан основни вредносни оквир и устављена пракса политичке коректности. Реторички наступ америчке администрације је био заснован на већ успостављеним вредностима западних демократија, основним људским правима и слободама и слободној размени

32 Majkl Maldemblaum, *Ideje koje su osvojile svet*, Filip Višnjić, Beograd, 2004, str. 25-30.

33 <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/40-deklaracija-un-1942?lang=сyr> (присупљено 24.04.2020)

34 Samjuel Hantington, „Nije reč o sukobu civilizacija i kultura“, u Mladen Vesković (ur.) *Senka Rima nad Vašingtonom*, Filip Višwić, Beograd, 2002, str. 65-66.

35 За више видети: Majkl Maldemblaum, *Treba li svetu Golijat- Kako Amerika deluje kao svetska vlada u 21. veku*, Filip Višnjić, Beograd, 2006.

роба, људи и идеја. О томе убедљиво говоре прве реченице Стратегије националне безбедности Сједињених Држава из 2002. године „Велике борбе двадесетог века између слободе и тоталитаризма завршиле су се одлучујућом победом снага слободе - јединственим одрживим моделом националног успеха: слобода, демократија и слободно предузетништво. У двадесет првом веку само ће нације које деле посвећеност заштити основних људских права и гарантовање политичких и економских слобода бити у стању да ослободе потенцијал својих људи и осигура њихов просперитет“.³⁶

Реторика председника Трамп се не може разматрати само као пуко напуштање националне традиције политичке коректности председника Сједињених Држава чији се значај може и треба сагледавати само у националним оквирима. Импликације на свеукупне међународне односе су више него значајне, поготово ако се присетимо мреже савезништва и партнерства које су Сједињене Државе израдиле умешним дипломатским ангажовањем широм света. Сва та савезништва су стварана на вредностима које подразумевају политичку коректност, гарантовања слободе избора, кретања и разумевања различитости.

Присетимо се само колико је пута америчка администрација указивала на недопустивост говора мржње код званичника у разним државама и то не само у кризним ситуацијама, већ и током уобичајених политичких кампања широм света. На томе су инсистирали и амерички савезници и партнери, који су се такође утркивали у критикама појава говора мржње и навођења примера добре праксе у својим друштвима или међу савезницима. Оваква пракса је добро позната и не треба је посебно доказивати, али остаје питање какав маневарски простор на идеационом плану се оставља америчким савезницима за деловање на међународном плану? На ово питање је тешко дати рационалан одговор, али треба размотрити могуће опције развоја догађаја и стратегијског одговора савезника и партнера на нову политичку реалност.

36 *The National Security Strategy of the United States of America*, The White House, Washington DC, 2002, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf> (присупљено 24.04.2020)

Наставак досадашње праксе америчких савезника да се критикује говор мршње и негује политичка коректност има својих практичних предности и унутрашњу логику коју следи и сама основа на којој су наведена савезништва и партнерства успостављена. Надаље, ту је и успостављена вишедеценијска пракса која је значајна за све међународне послове на коме се ангажује већи број субјеката, у овом случају савезника. Постоје добро успостављени механизми за њихову реализацију на дипломатском и медијском плану који су поуздано давали позитивне резултате уз најмање политичке и сваке друге негативне ефекте по америчке партнере.

Ипак, на дуже стазе биће веома тешко за америчке савезнике и партнере да одрже досадашњу праксу и наставе „посао као и обично“ (*business as usual*). Управо због ове чињенице је председник Трамп изложен великом притиску не само на унутрашњем плану, већ и од великог броја савезника и партнера који желе поузданост партнерства на основама на којима она почивају. Овде то није случај, јер се администрација предводника савеза и најмоћнијег партнера, без великих консултација и преговора, „добровољно“ одрекла политичке коректности и у своју реторику претежно усмерила на сопствене националне интересе, не презајући и од говора мржње.³⁷ Инсистирати на политичкој коректности када се њихов највећи партнер и савезник ње одриче нема много смисла. Овде свакако није реч о поштовању етичких норми и бојазни да ће инсистирање на критикама говора мржње трампова реторика бити искоришћена као очигледан аргумент који им не иде у прилог. Међународна политика је давно ослобођена великих моралних скрупула, а утицај и моћ снага западних медија је више него довољна да неутралише многе критике и супротстављене ставове и аргументације. Овде је суштински реч о основним вредностима на којима је играђивано партнерство и савезништва. Уколико их администрација САД не поштује не треба очекивати да ће поштовати ни интересе савезника нити ће испуњавати обавезе које из тих и таквих савеза проистичу. Да се послужимо метафором по којој су савезници одабрали да „свој брод прикључе великом и модерном америчком носачу

37 Јасно је да је то легитимно право и обавеза сваке државе и то је апсолутно неупитно, али остаје проблем како ће се савезници прилагодити трамповој предизборном слогану који је он наставио да примењује и после председничких избора „Америка на првом месту“ (America First).

авиона“, остаје питање смера његовог кретања на који они готово да нису у прилици да утичу.

Уз сва ограничења и опасности које оваква врста апстраховања са собом носи, не треба искључити могућност да се многи савези која су мукотрпно и пажљиво успостављана деценијама поступно почну да се доводе у питање. Многи лидери савезничких држава и даље настоје да јавно не коментаришу изјаве председника Трампа, али је чињеница да то неће моћи да избегну, уколико он буде изабран и за други председнички мандат. Они се, за сада и крајње релативно, успешно суздржавају да коментаришу реторику актуелног председника Сједињених Држава, а мишљења смо да то чине управо због чињенице да већина жели да настави „посао као и обично“, јер алтернативе за већину њих нема, барем не поуздане и добитне.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Долазак председника Доналда Трампа у Белу кућу је по многим параметрима необичан и може се рећи да је сам по себи преседан у америчком политичкој традицији. Ипак, када се узму у обзир политичка кретања на глобалном плану, то и не би требало да буде велико изненађење. Наиме, сведоци смо пораста популарности ауторитарних режима широм света, као и јачање популистичких партија у Европи. Већина политиколога то приписује последицама интензивирањем процеса глобализације и њеног негативног утицаја на економске и друштвене промене у бројним државама што је резултирало променом ставова и перцепције бирачког тела.

Ипак, чињеница је да долазак популистичке партије на власт у некој држави централне Европе нема исти утицај на међународне односе, као што је то случај са Сједињеним Државама, које још увек и неспорно држе хегемонску позицију у међународним односима. И сама чињеница да је председник Трамп преузео власт у Сједињеним Државама не би била од посебног значаја да није наставио са предизборном реториком и након доласка у Белу кућу. Наиме, реторика председничког кандидата има сасвим другу тежину, која је узрокована

природом и самим контекстом председничких избора у САД, у односу на реторику председника најмоћније државе на свету и, до скоро, неприкосновеног глобалног хегемона.

Председник Трамп је наставио са популистичком реториком, која често поприма и класичне елементе говора мржње и након преизимања власти. Тиме су се стекли и формални услови за њихов утицај на међународну политику. У том смислу, треба схватити значај ове промене на традицију Сједињених Држава у политички коректној реторици њених председника на чијој основи и вредностима почивају многи савези и партнерства са другим државама широм света.

У недостатку једнозначне и недвосмислене политичке воље неке велике силе која располаже довољним капацитетима моћи да у актуелном тренутку преузме улогу изазивача америчкој хегемонији, настојали смо да анализирамо утицај реторике председника Трампа на савезнике и партнере у међународној политици. Закључци анализе указују на постојање дихотомије у односу на могуће понашање савезника и партнера Сједињених Држава. Прва опција представља донекле већ успостављену праксу прећутног наставка досадашње праксе и традиције неговања политичке коректности, без обзира на реторику председника Трампа, чије се изјаве и реторика ретко јавно помињу и још ређе јавно анализирају од стране званичника партнерских држава. Међутим, уколико Трамп буде реизабран за председника, тешко је замислити наставак досадашње политике америчких савезника која се у најкраћем може описати као „посао као и обично“. Друга опција, која се може очекивати за време евентуалног другог мандата Трампа, је извесно преиспитивање основних вредности на којима почивају савезништва Сједињених Држава на глобалном плану. Чињеница је да би таква разматрања већина америчких савезника настојала да избегну, јер они немају моћнијег партнера на међународној сцени од САД, али је поузданост заједничких вредности за које се залажу доведена у питање реториком председника Трампа.

Стратешка култура Сједињених Држава је подразумевала неговање политичке коректности, гарантовање основних људских права и слобода, међу којима су се издвајале слобода

кретања и размене људи, идеја и добара. Реторика председника Трампа у многоме представља дисконтинуитет за ту и такву стратешку културу, која америчким непријатељима не доноси нарочиту штету, али представља проблеме њеним савезницима и партнерима, па чак и оним најоданијим. Чињеница је да, уколико нема заједничких вредности, нема ни поузданог савезништва и одрживог партнерства, а Америка је реториком њене администрације, можда и недовољно промишљено довела до тога да се о оваква питања уопште и разматрају, поготово ако се има у виду дуготрајност и успешност већине америчких савезништва.

ЛИТЕРАТУРА

- Calvert Clay, Hate Speech and Its Harms: A Communication Theory Perspective, *Journal of Communication*, 47(1), Winter 1997.
- Canovan Margaret, Populism for political theorists?, *Journal of Political Ideologies* (October 2004) 9(3).
- Canovan Margaret, Trust the People! Populism and the two faces of Democracy, *Political studies* 1999, XLVII.
- Chetty Naganna and Sreejith Alathur, Hate speech review in the context of online social networks, *Aggression and Violent Behavior*, 2018. (DOI: 10.1016/j.avb.2018.05.003).
- Corbett Steve, The Social Consequences of Brexit for the UK and Europe Euroscepticism, Populism, Nationalism, and Societal Division, *International Journal of Social Quality* 6(1), Summer 2016: 11–37.
- Demata Massimiliano, “A great and beautiful wall” Donald Trump’s populist discourse on immigration, *Journal of Language Aggression and Conflict* 5:2 (2017).
- Hantington Samjuel, „Nije reč o sukobu civilizacija i kultura“, u Mladen Vesković (ur.) *Senka Rima nad Vašingtonom*, Filip Višvić, Beograd, 2002.
- Ingelhard Ronald F. and Pippa Norris, Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash, *Harvard-Kennedy School* 2016.

Kreis Ramona, The “Tweet Politics” of President Trump, *Journal of Language and Politics*, Volume 16, Issue 4, Jan 2017.

Kostanjevac Domogoj, Politčka korektnost i govor mržnje u hrvatskom političkom diskursu, jun OST - Beiträge zur ersten Schweizerischen Konferenz junger Slavistinnen und Slavisten, 2014.

M. B. Sable, A. J. Torres, Trump and Political Philosophy: Patriotism, Cosmopolitanism, and Civic Virtue, Palgrave Macmillan; 1st ed. 2018 edition (April 17, 2018).

Maldemblaum Majkl, *Ideje koje su osvojile svet*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.

Maldemblaum Majkl, *Treba li svetu Golijat- Kako Amerika deluje kao svetska vlada u 21. veku*, Filip Višnjić, Beograd, 2006.

Mohammadi Mohammad, A Critical Discourse Analysis of Donald Trump’s Language Use in US Presidential Campaign, 2016, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Vol. 6 No. 5; September 2017.

Nikolić Predrag, „Govor mržnje, zločin iz mržnje i nasilni ekstremizam u Srbiji“, Provincial Ombudsman Yearbook “Hate Crime”, IKSI, Beograd, 2019.

Parekh Bhikhu, Hate speech Is there a case for banning?, *Public policy research*, February 2006.

Stanley Ben, The thin ideology of populism, *Journal of Political Ideologies*, 13:1.

The National Security Strategy of the United States of America, The White House, Washington DC, 2002, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf> (присупљено 24.04.2020)

Wahl-Jorgensen Karin, Media coverage of shifting emotional regimes: Donald Trump’s angry populism, *Media, Culture & Society*, 2018.

Wodak Ruth and Michał Krzyżanowski, Right-wing populism in Europe & USA Contesting politics & discourse beyond ‘Orbanism’ and ‘Trumpism’, *Journal of Language and Politics* (Published online: 13 Sep 2017), (doi 10.1075/jlp.17042.krz).

Yong Caleb, Does Freedom of Speech Include Hate Speech?, *Res Publica* (2011) 17.

Интернет извори:

<https://www.people-press.org/2018/08/09/an-examination-of-the-2016-electorate-based-on-validated-voters/> (присупљено 31.03.2020)

https://www.realclearpolitics.com/epolls/2016/president/democratic_vote_count.html (присупљено 30.03.2020)

<https://www.dw.com/en/study-germany-needs-260000-immigrants-a-year-to-meet-labor-demand/a-47470731> (присупљено 31.03.2020)

<https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/germany-needs-a-quarter-of-a-million-migrant-workers-a-year/> (присупљено 31.03.2020)

<https://www.politifact.com/factchecks/2015/aug/07/donald-trump/trump-illegal-immigration-wasnt-anyones-mind-he-en/> (присупљено 29.03.2020)

<https://time.com/4473972/donald-trumpmexico-meeting-insult/> (присупљено 29.03.2020)

<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-vice-president-pence-members-c-oronavirus-task-force-press-briefing/> (присупљено 29.03.2020)

<https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/republicans/11788975/Republican-presidential-candidates-debate-Quotes-of-the-night.html?frame=3400482> (присупљено 29.03.2020)

https://twitter.com/realDonaldTrump/status/342190428675796992?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwitter-m%5E342190428675796992&ref_url=https%3A%2F%2Ftime.com%2F4473972%2Fdonald-trump-mexico-meeting-insult%2F (присупљено 29.03.2020)

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/570384640281870337> (присупљено 29.03.2020)

<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1146514575048790019?lang=en> (присупљено 29.03.2020)

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1010900865602019329> (присупљено 29.03.2020)

<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/980794173279342592> (присупљено 29.03.2020)

<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dipl-tradicija/istorijski-diplomatski-dokumenti/40-deklaracija-un-1942?lang=cyr> (присупљено 24.04.2020)

Veljko Blagojević

Igor Pejić

PRESIDENT TRUMP RETORIC AND INTERNATIONAL RELATIONS

Summary

The presidency of Donald Trump certainly came as a surprise to many, though we cannot say it was an unexpected event if we look at contemporary global politics and its actors. We are witnessing a global rise of populism and politicians that are trying to „cash in“ on this global trend. Although on a regional scale this isn't a concerning matter, when a similar phenomenon occurs in the US as a global power, politics of populism can echo on a different magnitude. The main problem of this populistic conundrum is that President Trump continued with his well-established narrative even after the election year, which is in sharp contrast with the United States' traditional liberal-democratic discourse. The consequences of such naratives are clear on the domestic field of politics however, such rhetoric can resonate badly among American wide spectrum of allies. This is not to say that other countries are preoccupied with the political correctness of current

American administration, but other countries do perceive this as a sharp discontinuity with already established policies and obligations that the hegemon should follow. United States' strategical culture implies political correctness, democracy, liberalism, and other institutions that are highly regarded by all in the West. In that manner when these institutions begin to crumble and lose on their value other actors will question the legitimacy and leadership capabilities of the hegemon, as the holder and main guarantee of these institutions. The fact remains that if common values start to fade reliable partnership and trust between the allies will fade with it, mainly because of the trust that was built on the common values that were overtime transformed into some of the contemporary institutions of the international order. Hate speech and populism, which go hand in hand, were unrepresented phenomena in the rhetoric of any US official; however, when President Trump managed to build his political carrier on these narratives the US political structure shifted in the direction that wasn't welcomed by its close allies.

Keywords: United States, populism, hate speech, alliance, partnership, strategic culture

II
КУЛТУРА ПАМЪЕНЪА

УДК 930.1:316.75

Милош Јевтић

Институт за политичке студије, Београд

ПРОГЛАС О КОЛЕКТИВНИМ СЕЋАЊИМА: ЗНАЧАЈ И ПРОБЛЕМИ ЗА КУЛТУРУ ПАМЋЕЊА

Сажетак

Уколико се култура памћења односи на целокупну друштвену активност у циљу одржавања одређеног погледа на прошлост, колективна сећања представљају њен социопсихолошки аспект. С тим у вези, тема рада јесте упознавање читаоца са овим феноменом. Шта су колективна сећања и која је њихова улога су питања која ће бити детаљније размотрена у првом делу рада. Након тога, аутор ће указати на начине њиховог неговања и дељења унутар групе. На крају, пажња ће бити скренута на општија питања улоге колективних сећања у друштву и начине на који њихово неговање може допринети изградњи бољих унутаргрупних, као и међугрупних односа.

Кључне речи: Колективна сећања, култура памћења, историјски наративи, социјални идентитет, међугрупни односи

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Прошлост у себи садржи један парадокс... Она представља врхунски аргумент у заступању одређеног става јер подразумева позивање на садржај који се не може променити. Истовремено, ниједан опис прошлости заправо није опис прошлих времена – није могуће вратити се у прошла времена и проверити тачност нашег описа. Он представља актуелно тумачење и предмет је жустре полемике. Дакле, позивати се на прошлост је могуће само до одређеног степена. Сваки историјски догађај је последица тадашњих околности и разматрање тог чина у садашњости нужно води његовом убацивању у (неодговарајући) актуелни контекст. Самим тим, парадокс прошлости се огледа у томе што се одређени историјски догађај користи као основа за актуелно тумачење које ни на који начин није могуће директно повезати са историјским контекстом датог догађаја. Другим речима, прошлост као констелација ранијих дешавања је неприступачна. Она бива константно реконструисана и редефинисана у зависности од актуелних потреба друштва и његових тежњи у будућности. Они који нису свесни датог проблема, у прошлости виде кристално јасну и неуништиву потврду њиховог гледишта, не знајући да њихова позиција нема никакву директну основу у ранијим временима.

У неку руку, нико нема прошлост... Преостаје само њено тумачење око којег постоји (не)слагање у одређеном степену.

2. ЗНАЧАЈ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА ЗА ПОЈЕДИНЦА

Предуслов постојања сваке групе јесте идентификација појединца са њом – особа мора створити слику о себи као члану групе који је у одређеном степену сличан другим члановима. Међутим, због чега појединац ствара слику о себи која је обухватно тј. социјално дефинисана? Један од основних разлога јесте боље разумевање себе, других и реалности. Припадност групи није сводљиво на „етикету“ или заједничку именицу (Србин/Српкиња, пензионер, давалац крви итд.). Свака група има одређен број социјеталних уверења – когниција које су

дељене између чланова групе о стварима од великог значаја за групу и које доприносе доживљају њене посебности тј. јединствености.¹ Социјетална уверења пружају основу за заједничко разумевање реалности, смислену комуникацију и координисану акцију између чланова без којих ниједна група (а нарочито нација) не би постојала.

Појединац, постајући члан групе, улази у већ постојећи систем значења, уверења и интерпретација који поседује његова група – социјетална уверења (укључујући и интерпретације прошлости) увек претходе појединцу. Међутим, он није пасиван и равнодушан прималац, већ дате интерпретације активно поунутрује, обрађује и лично проживљава – интерпретације догађаја из прошлости (којима он најчешће није ни присуствовао) бивају афективно шаржиране, *као да је у питању лично искуство*. Штавише, психолошки процеси чланова показују висок степен унутаргрупе хомогености. На пример, подсећање на историјску епизоду нације води појави одређене емоције код великог броја чланова групе, при чему је њено изражавање је мање-више исто. Из тог разлога се често говори о колективној емоционалној оријентацији² као афективном пандану социјеталним уверењима. И когнитивни и афективни аспект воде међусобном *усличњавању* мишљења и понашања чланова групе, чиме се разумевање реалности, комуникација и координисана акција олакшавају, а социјално дефисана слика о себи потврђује.³ Поједностављено, колективна сећања истовремено представљају и психолошки и социолошки феномен, јер подразумевају идентификацију појединца са групом – дефинисању слике о себи као мање-више типичном члану групе и интернализацији њених атрибута.⁴ Зато се колективна сећања и дефинишу као систем заједничких (тј. међусобно успостављених и дељених) тумачења о прошлости базиран на припадности одређеној групи.⁵

1 Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.

2 Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society?. *Political Psychology*, 22(3), 601-627. doi: 10.1111/0162-895X.00255

3 Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69-126. doi:10.1016/S0065-2601(06)39002-8

4 Turner, J., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell. doi:10.2307/2073157

5 Licata, L., & Klein, O. (2005). Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et

3. ЗНАЧАЈ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА ЗА НАЦИЈУ

У претходном тексту је указано на улогу коју колективна сећања имају у формирању појединчеве социјално дефинисане слике о себи. Даљи текст ће указати на подједнак значај колективних сећања, овог пута на нивоу нације.

Свака нација настоји да пружи одређену слику своје историје њеним члановима. Разлог неретко централне улоге историје нације у њеној дневној агенди јесте чињеница да колективна сећања, као приче, омогућавају нацији да разуме шта је она била, шта јесте и шта може бити, чинећи их драгоценим за формирање групног идентитета, њених норми и вредности. Укратко, колективна сећања представљају једну од епистемолошких основа смисла националног идентитета.⁶ Лиу и Хилтон сажимају овај потенцијал у појму скрипта (*eng. charter*).⁷ Скриптови представљају мит о настанку групе, дефинишу права и дужности групе и оправдавају њене социјалне и политичке акције. Поједностављено, они описују безвремену суштину групе, која се преноси будућим генерацијама, али и онима који тој групи иницијално нису припадали (нпр. имигрантима). Колективна сећања имају неколико сржних функција неопходних за нормално функционисање нације. Она омогућавају дефинисање граница нације (ко јој припада, а ко не), стварају групне вредности и норме, појачавају кохезију између припадника и спремност на групну акцију, утичу на актуелно психолошко стање припадника, помажу у вредносном поређењу своје и других нација, легитимишу прошло, садашње и будуће понашање чланова итд.⁸

Имајући у виду централност колективних сећања за слику коју нација формира о себи, не чуди што историја једне нације не представља веран опис прошлих збивања,

anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. *L'Autre: regards psychosociaux*, 241-277.

6 Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895x.00192

7 Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537-556. doi:10.1348/014466605x27162

8 Páez, D., Bobowik, M., De Guissmé, L., Liu, J. H., & Licata, L. (2016). Mémoire collective et représentations sociales de l'Histoire. *Les représentations sociales: Théories, méthodes et applications*, 539-552.

већ интерпретацију која се непрестано одвија на свим нивоима друштва. На пример, поједини садржаји се изостављају из наратива, док се пожељније теме наглашавају, некад до те мере да изгледа као да „ничег другог нема да се каже“.⁹ Самим тим, ова интерпретација је нужно пристрасна, јер се не смеју довести у питање основа социјетална уверења по питању тога „ко смо ми“, континуираности нације кроз време¹⁰, њеној позитивној слици о себи¹¹ и слично. Поменута пристрасност је макар делимично заснована на узајамном подржавању социјеталног (групног) и психолошког (личног) нивоа анализе. С једне стране, психолошки фактори утичу на конструкцију прошлости и осталих аспеката свакодневице – тумачење је производ базиран на жељама, вредностима и проблемима идентитета људи који (ре)креирају. Другим речима, за колективна сећања се каже да су вођена тј. да су одабрана и створена у складу са актуелним потребама људи у вези са тим шта је добро или истинито. Истовремено, социјетални фактори дефинишу психолошко искуство. То значи да питања памћења или идентитета (на личном и социјалном нивоу) нису стерилни феномени, већ да своју „форму“ добијају кроз културалне потенцијале и могућности. Тако, за колективна сећања се каже и да усмеравају тј. да утичу на активност појединца, најчешће у циљу очувања постојеће слике о себи.¹²

3. ЗНАЧАЈ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА ЗА МЕЃУНАЦИОНАЛНЕ ОДНОСЕ

Као што је напоменуто, у оквиру когнитивно-афективног система интерпретација који карактерише одређену групу, увек постоји и склоп социјеталних уверења која се односе на прошлост – колективна сећања. Такође, указано је на

9 Pavlović, S. (2010). Odsustva: o osporavanju prošlosti i konstrukciji društvenog zaborava. *Istorija 20. veka*, (2), 117-134.

10 Sani, F., Bowe, M., Herrera, M., Manna, C., Cossa, T., Miao, X., & Zhou, Y. (2007). Perceived collective continuity: Seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1118-1134. doi:10.1002/ejsp.430

11 Roth, J., Huber, M., Juenger, A., & Liu, J. H. (2017). It's about valence: Historical continuity or historical discontinuity as a threat to social identity. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 320-341. doi:10.5964/jsp.v5i2.677

12 Mukherjee, S., Adams, G. E., & Molina, L. E. (2017). A cultural psychological analysis of collective memory as mediated action: Constructions of Indian history. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 558-587. doi:10.5964/jsp.v5i2.705

пристрасност колективних сећања, имајући у виду њихов основни задатак – пружање смислене и кохерентне слике историје групе, поткрепљујући централна социјетална уверења попут оних о позитивној слици о групи или њеној посебности. Заправо, описане правилности се најбоље уочавају на нивоу међугрупних односа, а нарочито у интернационалним сукобима и несугласицама.

У тим ситуацијама, нације формирају антагонистичке наративе о томе како и зашто је конфликт почео. Најчешће теме овог етоса конфликта¹³ су образложења (уз оправдавање) појаве конфликта, формирање црно-беле слике међугрупних односа („ми“ – добри, „они – лоши“), опажање своје групе као жртве, инсистирање на патриотизму, јединству нације и слично. Поново, спој система социјеталних уверења (уз колективна сећања као његовог дела) и колективне емоционалне оријентације имају поткрепљујући ефекат на идентификацију појединца са групом. Описани склоп представља општу интерпретативну структуру за разумевање и лакше подношење недаћа кроз које пролази појединац чије је друштво у конфликту (материјални и људски губици, неизвесност и слично).¹⁴ Имајући у виду да овај когнитивно-афективни систем значења помаже у ношењу са продуженим стресом, свака група улаже значајне ресурсе у његово ширење међу члановима. То се може чинити кроз институционалне социјеталне канале (систем образовања, средства масовног информисања), али и истовремено одвијати кроз неформалне медије (волонтерске организације, интернет форуми итд.).

Основни проблем се огледа у томе што друштво само краткорочно успева да се носи на континуираним стресом – конфликт је рационализован, слика о групи није угрожена, жртве се величају, а солидарност између чланова расте. Међутим, призма кроз коју свака нова информација пролази је пристрасна. Когнитивно-афективни систем се самопотврђује, антагонистичка порука се даље шири, понашања чланова дугорочно воде погоршању конфликта, а

13 Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22–50. doi:10.1108/eb022803

14 Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004). The nature of reconciliation as an outcome and as a process. In Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From conflict resolution to reconciliation* (pp.11–38). Oxford, UK: Oxford University Press.

све веће жртве представљају додатни аргумент исправности опште интерпретативне структуре.¹⁵

Велики број истраживања пружа јасну емпиријску подршку описаним претпоставкама. Неке од најснажнијих потврда описаног потенцијала колективних сећања јесу истраживања која говоре о тзв. изабраној трауми. У питању је једно од најјачих колективних сећања – дељено и кроз генерације преношено схватање велике трауме кроз које су прошли преци групе од стране противника. У ситуацијама конфликта, одабрана траума може бити један од кључних механизма заштите групног идентитета у садашњости и „моралног“ усмерења даљих групних акција.¹⁶ На пример, подсећање на одабрану трауму служи као оправдавање за недела сопствене групе у садашњости.¹⁷ Овај ефекат се делом објашњава тиме што се, подсећањем на изабрану трауму, актуелни противник опажа као оваплоћење „архинепријатеља“ групе. Штавише, њен утицај је толико снажан да уважавање изабране трауме од стране актуелног противника у садашњости повећава поверење према супарничкој групи и спремност за опроштај.¹⁸

Међутим, утицај колективних сећања се не може свести на поткрепљивање тзв. етоса конфликта. Чланови друштва на свим нивоима могу заузети другачији став према прошлости и реконструисати колективна сећања тако да превазиђу дисфункционална социјетална уверења о делегитимизацији противника уз наглашавање сопствене исправности и моралности. Ипак, треба бити свестан да процес редефинисања колективних сећања није једноставан подухват услед вишеструких препрека. Још једном, колективна сећања представљају неке од централних садржаја који осмишљавају припадност групи. Значење било које етничке и националне

15 Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430-1453. doi:10.1177/0002764207302462

16 Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34(1), 79-97. doi:10.1177/05333160122077730

17 Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988-1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988

18 Andrighetto, L., Halabi, S., & Nadler, A. (2018). Fostering trust and forgiveness through the acknowledgment of others' past victimization. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 651-664. doi:10.5964/jssp.v5i2.728

групе се заснива и на разумевању њене прошлости. Уколико је та прошлост дефинисана као борба кроз епохе између добра и зла (а „наша“ група је, по правилу, отеловљење добра), заузимање другачијег става према прошлости за чланове истовремено значи и нежељену промену социјално дефинисане слике о себи. Такође, колективна сећања су социјетални психолошки процеси. То значи да су различите друштвене институције попут система образовања, средстава масовног информисања, културалних производа (музејске поставке, филмови) и слично, укључене у успостављање и дељене одређене интерпретације прошлости. Самим тим, велики број чланова групе ће гајити жељену верзију. Проблем је утолико већи уколико се покушаји критике јављају након дужег времена, на пример тек кроз смене генерација. На крају, не треба изгубити из вида је колективно сећање и политиколошки феномен. Државници, други политичари и друге структуре моћи могу бити, идеолошки или интересно, оријентисани према неговању специфичних колективних сећања.¹⁹

4. НЕГОВАЊЕ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА

Колективна сећања, али и друга социјетална уверења нације представљају симболичке процесе. Њихова срж је интерпретација, а основни циљ разумевање (себе, сопствене прошлости, међугрупних односа итд.). Међутим, њихови производи могу бити врло конкретни. Испоставља се да најважнија колективна сећања имају бројне материјализације које служе у педагошке и идеолошке сврхе.²⁰ На пример, споменици и гробља су специјализовани и (најчешће) трајни локалитети који служе неговању одређеног схватања прошлих догађаја. Јасан пример још једног оваплоћења колективних сећања су и различити ритуали и церемоније – говори, параде, значке, одређени датуми итд. То су активности које великом броју чланова групе комуницирају значење неког историјског догађаја. Штавише, испоставља се да су и музејске поставке

19 Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895x.00192

20 Bar-Tal, D. (2003). Collective Memory of Physical Violence: its Contribution to the Culture of Violence. In *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, 77-93. Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/9781403919823_5

(заступљеност одређених епоха, историјских ликова и сл.) неретко у функцији одржавања постојећег система колективних сећања.²¹

Различите материјализације колективних сећања и социјетални канали њиховог преношења делују истовремено. На пример, одређеног датума, средства масовног информисања широком аудиторiju омогућавају тренутан приступ комеморацији неке историјске епизоде: венац се полаже на споменик и говор се држи у његовој непосредној близини пред окупљеном публиком. Ови ритуали, одиграни у специфично време и на специфичном месту, су „засићени“ колективним сећањима – говор челника је испуњен „поукама“ прошлости, док окупљени чланови групе афективно проживљавају догађаје из прошлости којима (најчешће) нису ни присуствовали. Оваква координисана акција несумњиво поткрепљује сржна социјетална уверења групе и идентификацију са њом, али учвршћује и тумачења „због чега смо се данас овде окупили.“ Најчешће, описани круг бива затворен од стране тих истих средстава масовног информисања јер је, након описаног обележавања, „дневни ред“ јавног мњења испуњен подсећањима на поруке са комеморације и њиховим импликацијама за будуће акције.²² Другим речима, још једном се испоставља да колективна сећања и њихове материјализације не омогућавају само разумевање прошлости, већ и усмеравање будућих акција тј. да је у питању комбинација ретроспективног и проспективног разумевања реалности.

Наравно, колективна сећања се не одржавају искључиво кроз специјализоване локалитете и календарске манифестације. Систем образовања је један од најзначајнијих социјеталних канала за неговање колективних сећања. У питању је дуготрајан (траје годинама), интензиван (заузима велики део дневних активности) и обухватан (знања и вештине који чине садржај школовања се односе на већину животних ситуација у којима

21 Barreiro, A., Wainryb, C., & Carretero, M. (2017). Power struggles in the remembering of historical intergroup conflict: hegemonic and counter-narratives about the Argentine "Conquest of the Desert". In *History Education and Conflict Transformation* (pp. 125-145). Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-54681-0_5

22 Tenenboim-Weinblatt, K. (2013). Bridging collective memories and public agendas: Toward a theory of mediated prospective memory. *Communication Theory*, 23(2), 91-111. doi:10.1111/comt.12006

се особа може наћи) међусобни утицај између социјеталних порука и појединчевих значења и потреба. Другим речима, ученици активно приступају настави и садржај који им се преноси нити бива потпуно асимилован у постојећи систем уверења, нити га у потпуности редефинише. С тим у вези, истраживања јасно указују на потенцијал система образовања (а нарочито наставе историје) да редефинише дисфункционална колективна сећања, али и истовремени ризик да садржај који се преноси буде злоупотребљен као потврда антагонистичких и често политизованих социјалних идентитета.²³

Ипак, у највећем броју случајева, историјски наратив који појединац гради представља манифестацију институционализованог наратива – колективна сећања која негује систем образовања бивају мање-више усвојена од стране ученика. Овај налаз не треба да чуди јер се испоставља да је централни садржај тј. оса око које се историјски наративи организују – нација. Она се дефинише као протагониста наратива, при чему се задатак историјске анализе најчешће своди на повезивање националне прошлости, садашњости и будућности. Не само што ученици кроз школовање ступају у већ изграђене историјске наративе на *националној* основи, већ је и анализа метанаратива у школским уџбеницима (структура националних наратива независних од садржаја)²⁴ указала на неколико правилности:

- укључивање-искључивање као логичка операција (границе историјског субјекта тј. нације се утврђују тако што се дефинише ко припада, а ко не; упоредо са дефинисањем граница, „наш“ опис је пружен у позитивним цртама, док је „њихов“ опис базиран на негативним особинама);
- идентификација са нацијом садржи и когнитивне и емотивне аспекте;
- честа појава митских и херојских личности;

23 Barton, K. C., & McCully, A. W. (2005). History, identity, and the school curriculum in Northern Ireland: an empirical study of secondary students' ideas and perspectives. *Journal of Curriculum Studies*, 37(1), 85-116. doi:10.1080/0022027032000266070

24 Carretero, M., López, C., González, M. F., & Rodríguez-Moneo, M. (2012). Students' historical narratives and concepts about the nation. *History education and the construction of national identities*, 153-170.

- потрага за територијом или слободом је чест мотив;
- историјски наративи садрже имплицитне моралне поруке (нпр. право одређеног народа на територију и оправдавање поступака у циљу остварења тог права);
- нација се дефинише есенцијалистички (акцент је на непроменљивој „суштини“ историјског субјекта).

Поменута анализа пружа помало песимистичан поглед на наставу историје јер се испоставља да једино историјски наративи који се не тичу нације (нпр. лекције о праисторији) могу избећи међуигру друштвено успостављених базичних претпоставки о групи и социјално дефинисане слике о себи карактеристичну за колективна сећања. Срећом, поједина истраживања указују на могућност будућих генерација да се критички односе према институционализованим наративима, под условом да настава историје буде базирана на активном учешћу ученика и усвајању вештине аргументовања.²⁵

5. ОГРАНИЧЕНОСТ УТИЦАЈА КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА

Захваљујући претходном одељку, постаје јасно да је утицај колективних сећања вишеструк и непрестан. Здружени утицај различитих социјеталних канала умањује опасност од истовременог постојања различитих тумачења прошлости унутар нације (стање тзв. когнитивне полифазije²⁶), формирању сукобљених подгрупа на тој основи и помаже у томе да се, скоро искључиво, доминантном наративу излажу следеће генерације које догађајима нису лично сведочиле.

Међутим, описани налази могу навести на погрешно схватање колективних сећања као социопсихолошког феномена чији је утицај неминован и неуништив. Колективна сећања, као и сви други симболички процеси, су предмет дељења и полемике. Не постоји ниједна верзија историје која, макар

25 Goldberg, T., Schwarz, B. B., & Porat, D. (2011). "Could they do it differently?": Narrative and argumentative changes in students' writing following discussion of "hot" historical issues. *Cognition and Instruction*, 29(2), 185-217. doi:10.1080/07370008.2011.556832

26 Jovchelovitch, S. (2008). The rehabilitation of common sense: Social representations, science and cognitive polyphasia. *Journal for the theory of social behaviour*, 38(4), 431-448. doi:10.1111/j.1468-5914.2008.00378.x

једном, није доведена у питање. Такође, колективна сећања се не морају савршено поклопити са епизодама из прошлости које историја као дисциплина сматра изузетно значајним. Штавише, бројност колективних сећања је увек мања од знања које нуди историјска анализа. Да није тако, сваки члан би био „експерт“ за историју своје групе у мери у којој је то историчар. На крају, највећа претња утицају колективних сећања јесте новоформирано колективно сећање. Заборав, као постепено нестајање, заправо не постоји. У питању је стална борба између наратива, при чему усвајање једног нужно имплицира порицање других.²⁷

Другим речима, колективна сећања не морају увек и нужно бити у складу са актуелном ситуацијом друштва. На пример, неки догађаји се не опажају као политички релевантни, а други бивају заташкани. Исто важи и за различите манифестације колективних сећања: називи улица се мењају, одређене историјске епизоде се изостављају из наставног плана, датуми државних празника се мењају и слично. Поједностављено, колективна сећања пролазе кроз постепен и мукотрпан процес формирања и ширења у оквиру групе, при чему постоји сталан ризик од прекида било које фазе овог процеса. Ограниченост утицаја колективних сећања и потешкоће које се налазе на путу њиховог успостављања ће бити разумљивији уколико се илуструју кроз пример једне скорашње историјске епизоде – у питању је рат на Косову и Метохији који је кулминирао НАТО бомбардовањем СРЈ 1999. године.

Имајући у виду недавни завршетак рата, али и огромне последице и актуелне нестабилности до којих он довео, може се претпоставити да је у питању историјски догађај који „завређује“ да се формира као пример колективног сећања. У прилог оваквој претпоставци говоре налази о значају Косова и Метохије за Србију и Србе у контексту ЕУ интеграција. Наиме, испитаници сматрају КиМ „колевком“ тј. местом настанка српског идентитета (КиМ служи стварању континуираности српског идентитета јер се опажа као његова временски стабилна тачка), уз истовремено уважавање политичке реалности и тензије услед чињенице да је данас КиМ *de facto* независна држава, при чему се процес ЕУ интеграција опажа

27 Cohen, S. (2013). *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*. John Wiley & Sons.

као избор између уласка у ширу социоекономску заједницу или очувања територијалног интегритета Србије.²⁸ Другим речима, тема каква је КиМ имплицира снажну психолошку, али и геополитичку инвестираност.

Међутим, испоставља се да поједини грађани Србије не интерпретирају рат на територији КиМ у контексту њиховог националног идентитета, сржних уверења о Србији или позиције КиМ у симболичком систему нације. Тако, у сећањима Београђана на НАТО бомбардовање доминирају проблеми везани за „обичног човека“. У питању су теме попут иницијалне конфузије и неверице да ће се бомбардовање заиста десити, страха услед немогућности да гарантују безбедност својих ближњих, дилеме да ли да напусте Београд (и Србију) или да остану у престоници, као и питање који став заузети према самом бомбардовању (нпр. против било каквог оружаног сукоба, за ограничену интервенцију, против ње и слично).²⁹

Такође, различита обележавања овог историјског догађаја нису заступљена у мери у којој друге нације то чине приликом сећања на њихову скорашњу војну историју (нпр. парада поводом Дана победе над фашизмом у Русији). Тако, у периоду од 2000. до 2014. године, обележавање годишњице НАТО бомбардовања се вршило без централне церемоније, кроз њено истовремено обележавање широм земље. Поред политичких челника, иницијатори обележавања су били СПЦ, Војска Србије, али и групе грађана кроз чију је локалну иницијативу направљено неколико спомен обележја (плакета, споменик итд.).³⁰ Штавише, претпоставља се да различити споменици посвећени ратовима 90их (укључујући и рат на КиМ) у Београду, услед њихове ограничене величине и/или маргиналне локације у граду, заправо доприносе замагљивању скорије историје Србије.³¹

28 Obradović, S. (2019). Who are we and where are we going: From past myths to present politics. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 53(1), 57-75. doi:10.1007/s12124-017-9410-x

29 Fridman, O. (2016). Memories of the 1999 NATO Bombing in Belgrade, Serbia. *Südosteuropa*, 64(4), 438-4 59. doi:10.1515/soeu-2016-0041

30 Mandić, M. (2016). Official Commemoration of the NATO Bombing of Serbia. A Case Study of the Fifteenth Anniversary. *Südosteuropa*, 64(4), 460-481. doi:10.1515/soeu-2016-0042

31 Bădescu, G. (2016). 'Achieved without Ambiguity?' Memorializing Victimhood in Belgrade after the 1999 NATO Bombing. *Südosteuropa*, 64(4), 500-519. doi:10.1515/soeu-2016-0044

На крају, треба напоменути да чак и најважнији социјетални канали попут система образовања не морају имати теоријски очекивану улогу у ширењу одређеног колективног сећања.

Тако, показано је да средњошколци имају рудиментиране историјске наративе о НАТО бомбардовању СРЈ (значајан број их уопште нема), при чему поједини ученици тумаче овај историјски догађај ослањајући се на актуелне геополитичке односе (прошлост и садашњост се мешају). Уз то, испоставља се да млађим генерацијама недостаје разумевање НАТО бомбардовања кроз призму њиховог националног идентитета, као и снажан и систематичан утицај институционализованих емистемолошких „ауторитета“ у формирању њиховог колективног сећања (испитаници извештавају о генерално слабој упознатости са НАТО бомбардовањем, при чему систем образовања није доминантни канал информисања).³²

У прилог налазима описане студије говори истраживање које је покушало да одговори на питање на који начин школски систем помаже у борби против поједностављених тумачења прошлости која стоје у основи предрасуда и немогућности да се превазиђу „заоставштине“ тешке прошлости. Резултати указују на то да је распад СРФЈ (тема која обухвата и рат на КиМ) историјска епизода која је наставницима историје најтежа за предавање. Њена снажна афективна шаржираност, као и чињеница да је овај историјски догађај један од последњих у наставном курикулуму, наставнике најчешће наводи на потпуно избегавање. Уколико ипак покушају да предају нешто више о овој историјској епизоди, то чине сведено, уз избегавање било којих „тешких тема“.³³

Описани налази воде закључку да одређени догађај из прошлости постаје део система колективних сећања једино уколико задовољава критеријуми њиховог формирања. Другим речима, ако историјска епизода поткрепљује појединчеву

32 Јевтић, М.(2019). Колективна сећања средњошколаца на НАТО бомбардовање СРЈ 1999. године. *УДвадесет година од НАТО агресије на СРЈ - поводи и последице*, 129-151. Институт за политичке студије, Београд. doi:10.22182/srj1999

33 Maric, D., & Jovanovic, R. (2017). Teachers On Teaching: How Practitioners See The Current State And Future Developments. In *History Education Across The Western Balkans* (Rep.). Hague, The Netherlands: EUROCLIO.

идентификацију са групом, чини неизоставни део агенде јавног мњења и бива снажно представљена кроз различите културалне артефакте, постоји велика вероватноћа да ће она постати саставни део склопа социјеталних интерпретација прошлости.

6. ШТА СЕ ЗАПРАВО ПАМТИ?

У претходним редовима, колективна сећања су детаљно појашњена и указано је на значај овог феномена за било какву анализу социјалне реалности. Међутим, треба рећи нешто више о односу између колективних сећања и разматрања прошлости уопште.

У историји, као дисциплини, постоје два основна приступа прошлости.³⁴ Први је познат као стратегија јединственог наратива. Друштво формира (једно) обухватно тумачење ранијих догађаја, при чему систем образовања и други социјетални канали комуникације даље шире и учвршћују исту поруку. Јединствени наратив је вероватно најлакше формирати у мањим заједницама, које су у довољној мери хомогене да се сваки члан групе може „пронаћи“ у формираној верзији прошлости. Међутим, у већим групама какве су нације, конфесионална, расна или етничка хетерогеност не дозвољава једноставно формирање обухватне верзије прошлости јер поједине групе нужно бивају искључене из хегемонског наратива. Штавише, постоје бројни историјски примери у којима су друштва упадала у конфликт управо због неговања искључивог и дисфункционалног погледа на прошлост (нпр. нацистичка Немачка и Јевреји). Насупрот њој, друга стратегија је заснована на мултиперспективности и подразумева истовремено неговање различитих (неретко и сукобљених) историјских наратива унутар групе.

Две стратегије имају различито схватање прошлости. Док приступ јединственог наратива прошлост дефинише као „археолошки“ процес у коме је потребно трагати довољно „дубоко“ за *истином*, мултиперспективни приступ дефиницију прошлости приближава схватању колективних сећања, где

34 McCully, A. (2012). History teaching, conflict and the legacy of the past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7(2), 145-159. doi:10.1177/1746197912440854

се разумевање прошлости везује за процесе формирања социјалног идентитета. У дубоко подељеним друштвима, прихватање супарничке верзије прошлих збивања нужно подразумева и прихватање њихове општије позиције, а тиме и (ин)директно угрожавање социјално дефинисане слике о себи. Уважавајући речено, друштво (а нарочито систем образовања) мора опажати прошлост као констелацију перспектива, при чему нове генерације имају централну улогу у критичком преиспитивању различитих тумачења, њиховом уважавању и развоју осетљивости на контекстуалне чиниоце.

Међутим, парадокс прошлости описан на почетку рада указује на то да се различита схватања о прошлим збивањима неминовно преносе у политички домен, у ком политичке вође и остали државници преузимају на себе улогу представника групе и боре се (макар у начелу) за верзију историје у складу са групним интересима. Прошлост постаје „арена“ у којој се нације сукобе на симболичком плану – историјски наратив бива политизован, било у правцу ревизионизма историјских чињеница зарад очувања позитивне слике о себи тј. о сопственој групи³⁵, појачавања солидарности и везаности за нацију³⁶ или стварања атмосфере неповерења и страха у циљу припреме за отворен конфликт.³⁷

Уважавајући ове напомене, култура памћења подразумева интензиван и непрестан однос према прошлости – очување историјских локалитета, отварање музеја и стварање научне литературе, вођење дебата, учење о ранијим збивањима кроз систем образовања итд. Ако се ове акције спроводе одговорно, чланови групе ће развити тзв. историјску осетљивост³⁸ – прошлост ће бити уважена и критички упоређена са актуелном ситуацијом и импликацијама за будућност. Другим речима, ранија збивања ће се разматрати и као склоп чињеница и као

35 Mammone, A. (2006). A daily revision of the past: Fascism, anti-Fascism, and memory in contemporary Italy. *Modern Italy*, 11(2), 211-226. doi:10.1080/13532940600709338

36 Wang, Z. (2008). National humiliation, history education, and the politics of historical memory: Patriotic education campaign in China. *International Studies Quarterly*, 52(4), 783-806. doi:10.1111/j.1468-2478.2008.00526.x

37 Oberschall, A. (2000). The manipulation of ethnicity: from ethnic cooperation to violence and war in Yugoslavia. *Ethnic and racial studies*, 23(6), 982-1001. doi:10.1080/014198700750018388

38 Haste, H., & Bermúdez, Á. (2017). The power of story: Historical narratives and the construction of civic identity. In *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (pp. 427-447). Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/978-1-137-52908-4_23

извор поука о томе како се негативна епизода могла избећи („шта би било да...“) и како да се не понове њене грешке.³⁹

Уколико се прошлости приступи на описани начин, појединац ће напokon имати моћ да превазиђе избор између два зла – тврдокорног заступања антагонистичких колективних сећања које неминовно води погоршању међугрупних односа, или бекства од било каквог социјеталног дефинисања прошлости зарад (бесмисленог) порицања социјалног у себи.

ЛИТЕРАТУРА

Јевтић, М. (2019). Колективна сећања средњошколаца на НАТО бомбардовање СРЈ 1999. године. У *Двадесет година од НАТО агресије на СРЈ - поводи и последице*, 129-151. Институт за политичке студије, Београд. doi:10.22182/srj1999

Andrighetto, L., Halabi, S., & Nadler, A. (2018). Fostering trust and forgiveness through the acknowledgment of others' past victimization. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 651–664. doi:10.5964/jspp.v5i2.728

Bădescu, G. (2016). 'Achieved without Ambiguity?' Memorializing Victimhood in Belgrade after the 1999 NATO Bombing. *Südosteuropa*, 64(4), 500-519. doi:10.1515/soeu-2016-0044

Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22–50. doi:10.1108/eb022803

Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895x.00192

Bar-Tal, D. (2000). Shared beliefs in a society: Social psychological analysis. Thousand Oaks, CA: Sage.

Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society?. *Political Psychology*, 22(3), 601-627. doi: 10.1111/0162-895X.00255

39 Galtung, J. (2001). After violence, reconstruction, reconciliation, and resolution. In *Reconciliation, justice and coexistence: Theory and practice*, 3-23. Lexington books, Lanham.

Bar-Tal, D. (2003). Collective Memory of Physical Violence: its Contribution to the Culture of Violence. In *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, 77–93. Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/9781403919823_5

Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004). The nature of reconciliation as an outcome and as a process. In Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From conflict resolution to reconciliation* (pp. 11–38). Oxford, UK: Oxford University Press.

Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430-1453. doi:10.1177/0002764207302462

Barreiro, A., Wainryb, C., & Carretero, M. (2017). Power struggles in the remembering of historical intergroup conflict: hegemonic and counter-narratives about the Argentine “Conquest of the Desert”. In *History Education and Conflict Transformation* (pp. 125-145). Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-54681-0_5

Barton, K. C., & McCully, A. W. (2005). History, identity, and the school curriculum in Northern Ireland: an empirical study of secondary students' ideas and perspectives. *Journal of Curriculum Studies*, 37(1), 85-116. doi:10.1080/0022027032000266070

Carretero, M., López, C., González, M. F., & Rodríguez-Moneo, M. (2012). Students' historical narratives and concepts about the nation. *History education and the construction of national identities*, 153-170.

Cohen, S. (2013). *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*. John Wiley & Sons.

Fridman, O. (2016). Memories of the 1999 NATO Bombing in Belgrade, Serbia. *Südosteuropa*, 64(4), 438-459. doi:10.1515/soeu-2016-0041

Galtung, J. (2001). After violence, reconstruction, reconciliation, and resolution. In *Reconciliation, justice and coexistence: Theory and practice*, 3-23. Lexington books, Lanham.

Goldberg, T., Schwarz, B. B., & Porat, D. (2011). “Could they do it differently?”: Narrative and argumentative changes in students' writing following discussion of “hot” historical issues. *Cognition and Instruction*, 29(2), 185-217. doi:10.1080/07370008.2011.556832

- Haste, H., & Bermúdez, Á. (2017). The power of story: Historical narratives and the construction of civic identity. In *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (pp. 427-447). Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/978-1-137-52908-4_23
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69-126. doi:10.1016/S0065-2601(06)39002-8
- Jovchelovitch, S. (2008). The rehabilitation of common sense: Social representations, science and cognitive polyphasia. *Journal for the theory of social behaviour*, 38(4), 431-448. doi:10.1111/j.1468-5914.2008.00378.x
- Licata, L., & Klein, O. (2005). Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. *L'Autre: regards psychosociaux*, 241-277.
- Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537-556. doi:10.1348/014466605x27162
- Mammone, A. (2006). A daily revision of the past: Fascism, anti-Fascism, and memory in contemporary Italy. *Modern Italy*, 11(2), 211-226. doi:10.1080/13532940600709338
- Mandić, M. (2016). Official Commemoration of the NATO Bombing of Serbia. A Case Study of the Fifteenth Anniversary. *Südosteuropa*, 64(4), 460-481. doi:10.1515/soeu-2016-0042
- Maric, D., & Jovanovic, R. (2017). Teachers On Teaching: How Practitioners See The Current State And Future Developments. In *History Education Across The Western Balkans* (Rep.). Hague, The Netherlands: EUROCLIO.
- McCully, A. (2012). History teaching, conflict and the legacy of the past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7(2), 145-159. doi:10.1177/1746197912440854
- Mukherjee, S., Adams, G. E., & Molina, L. E. (2017). A cultural psychological analysis of collective memory as mediated action: Constructions of Indian history. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 558–587. doi:10.5964/jspp.v5i2.705

Oberschall, A. (2000). The manipulation of ethnicity: from ethnic cooperation to violence and war in Yugoslavia. *Ethnic and racial studies*, 23(6), 982-1001. doi:10.1080/014198700750018388

Obradović, S. (2019). Who are we and where are we going: From past myths to present politics. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 53(1), 57-75. doi:10.1007/s12124-017-9410-x

Páez, D., Bobowik, M., De Guissmé, L., Liu, J. H., & Licata, L. (2016). Mémoire collective et représentations sociales de l'Histoire. *Les représentations sociales: Théories, méthodes et applications*, 539-552.

Pavlović, S. (2010). Odsustva: o osporavanju prošlosti i konstrukciji društvenog zaborava. *Istorija 20. veka*, (2), 117-134.

Roth, J., Huber, M., Juenger, A., & Liu, J. H. (2017). It's about valence: Historical continuity or historical discontinuity as a threat to social identity. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 320-341. doi:10.5964/jsp.p.v5i2.677

Sani, F., Bowe, M., Herrera, M., Manna, C., Cossa, T., Miao, X., & Zhou, Y. (2007). Perceived collective continuity: Seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1118-1134. doi:10.1002/ejsp.430

Tenenboim-Weinblatt, K. (2013). Bridging collective memories and public agendas: Toward a theory of mediated prospective memory. *Communication Theory*, 23(2), 91-111. doi:10.1111/comt.12006

Turner, J., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell. doi:10.2307/2073157

Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34(1), 79-97. doi:10.1177/05333160122077730

Wang, Z. (2008). National humiliation, history education, and the politics of historical memory: Patriotic education campaign in China. *International Studies Quarterly*, 52(4), 783-806. doi:10.1111/j.1468-2478.2008.00526.x

Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988–1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988

Miloš Jevtić

**PROCLAMATION ON COLLECTIVE
MEMORIES:
THE IMPORTANCE AND ISSUES
REGARDING THE CULTURE OF MEMORY**

Summary

If the culture of memory refers to the entire social activity in order to maintain a certain view of the past, collective memories represent its sociopsychological aspect. Therefore, the main goal of this paper is to familiarize the reader with this phenomenon. What are collective memories and what is their role represent questions that will be discussed in detail in the first part of the paper. In the second part of the article, the author will examine the ways they are maintained and shared within the group. Finally, attention will be drawn to the more general questions about the role of collective memories in society and the ways in which their nurturing can contribute to building better intragroup as well as intergroup relationships.

Keywords: Collective memories, culture of memory, historical narratives, social identity, intergroup relations

УДК 271.22(497.11)-523-9(495.631)

Александар Митић

Лебане

НЕКАДАШЊА ТРИ СРПСКА МАНАСТИРА НА ПРОСТОРУ СВЕТЕ ГОРЕ – ЗАБОРАВЉЕНА СРПСКА КУЛТУРНА БАШТИНА

Сажетак

У раду анализирамо присуство српских монаха у три светогорска манастира: Свети Пантелејмон, Свети Павле и Кастамонит у дугом временском интервалу од готово 4 века, од средине 14. до средине 18. века. Приказујемо укратко пре свега заслуге наших средњовековних династија на обнови и изградњи тих манастира, након њиховог осиромашења или напуштања које се дешавало стицајем различитих околности. Такође покушавамо да дамо разлоге напуштања тих Манастира од стране Срба и прелажења Манастира, углавном под управом Грка.

Кључне речи: Света Гора, Свети Пантелејмон, Свети Павле, Кастамонит, Срби

УВОД

Света Гора или Атос, треће је и најисточније полуострво повезано са Халкидикијем, а име добило по истоименој планини која се налази на њему. Ова просторно

невелика област, дужине 45 километара, ширине између 5 и 10 километара, имала је веома значајну улогу у духовној историји хришћанства у средњем веку. Због тога се назива Светом Гором. Према хришћанској традицији Богородица се током путовања из Јопе на Крит зауставила на Атосу. На месту данашњег места манастира Ивирона зачуо се глас: „Ово место биће твој удео и твој перивој и врт, и пристаниште спасења онима који хоће да се спасу“. Због тога се Света Гора назива и перивојем Богородице. Од тада је овај простор постао свет у свести хришћана. Поштовање Богородице је једно од обележја духовности Светој Гори.

Помени Свете Горе у најранијем средњевековном периоду су веома ретки. Две водеће личности за успостављање монаштва на Светој Гори су били Петар Атонски (+734)¹ и Јефтимије Солунски (+889).² Петар је био оснивач пустињачког монаштва на Светој Гори, док се Јефтимије залагао за општељитељно или манастирско монаштво. За време владавине ромејског цара Василија I (867-886) бивши митрополит Кипра, Василије Исповедник изградио је манастир у близини данашњег српског манастира Хиландара. Хрисовуљом цара Василија I из 885. године Света Гора је проглашена за самоуправну монашку територију.³ Ово је потврђено повељама ромејских царева Лава VI Мудрог (893) и Романа Лакапина (943). Највиша црквена администрација на Светој гори била је Протат са седиштем у Кареји, који се помиње у 958. години. На њеном челу је прот, кога је потврђивао цар и који је уз административне, судске имао и дисциплинску власт. Прот се бира сваке године из редова првих пет манастира, међу којима се налази и српски Хиландар.

Постоји велики број докумената који показује присуство Срба монаха на простору Свете Горе, не само у Хиландару, већ и у другим манастирима. Не само да је српско племство помагало те манастире, већ су били и ктитори неким од њих и подизали их из беде у коју су запали стицајем разноразних околности,

1 Јустин Поповић - Житија светих за јун; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1996. стр.270-283

2 Јустин Поповић - Житија светих за октобар; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1977. стр. 304-312.

3 Драгутин Аврамовић - Света Гора између аутономности и државности; Зборник радова правног факултета у Новом Саду 2, Нови Сад, 2013, стр. 433

неретко их поново изградивши из темеља. Не постоји ни један живи манастир на Светој Гори данас, а да се српски владари и племство нису уписали као ктитори или дародавци. Наш циљ у овом раду није да изнесемо све те чињенице, јер би то превазишло обим нашег рада и морало да се публикује као посебно дело. Циљ нашег рада је да покажемо, три манастира на Светој Гори који су од 14. века па надаље били српски, поред већ познатог и данас српског манастира Хиландара.

1. МАНАСТИР СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН (РУСИК)

Почетком 11. века започиње формирање руске заједнице на Светој Гори.⁴ Руски монаси су првобитно основали манастир Успења Пресвете Богородице, који је био познат као Клисург. По пропадању Клисурга руски монаси, предвођени игуманом Лаврентијем, формирали су 1169. године манастир Светог Пантелејмона.⁵ Овај манастир је од тог времена био познат као Русик. Ова руска заједница је имала велики утицај на духовна кретања у Србији. Управо за време владавине српског великог жупана Стефана Немање (1166-1196) дошло је до првих забележених контаката српске владарске породице са руским духовницима са Свете Горе. Најближи контакт са овом духовном заједницом имао је Немањин најмлађи син, Растко, који ће у монаштву бити познат као Свети Сава. Према наводима његовог биографа Теодосија, Растко је противно жељи родитеља, побегао на Свету Гору у пратњи руског монаха и то у јесен 1191. године. Овај руски духовник је највероватније посетио Немањин двор како би затражио милостињу од српског владара и то вероватно за обнову манастира Светог Пантелејмона.⁶ У жељи да спрече Расткову одлуку да се замонаши његови родитељи су послали потеру, која је Растка затекла у горе поменутом манастиру, где се српски принц замонашио.

4 Владимир Мошин - Рускије на Афоне и руско-византијске одношения в XI-XII веке - Byzantinoslavica, XI; Academia, Prague 1950. стр. 32-60

5 Aleksandar Soloviev- Histoire du monastere russe au Mont Athos - Byzantion, VIII; Peeters Publishers, Bruxelles 1933, стр. 213-228

6 Теодосије - Житија; приредио Димитрије Богдановић, Просвета, Београд 1988. стр. 105

Русик је уживао код Срба после Хиландара, највећи углед. Он и данас чува у својој ризници четрнаест хрисовуља разних српских владара и властеле из 14. и 15. века, по којима је добијао велика властелинства и повластице по разним српским областима.⁷

Након заузимања Свете Горе 1345. године,⁸ српски цар Душан је убрзо након тога, већ 1348. године даровао манастиру Св. Пантелејмона четири села у области доње Струме.⁹ Годину дана касније јуна 1349. примио се цар Душан да буде нови ктитор манастира, видећи наима како сам каже „да је манастир остао без најнужнијих потреба и скоро опустео сасвим, напуштен од Русије.“ Том приликом Душан је обдарио манастир са девет нових села у областима Валандова, Струмице и Брегалнице, а сем тога даровао му је још једну кућу у Серу и право да годишње узима бесплатно по „Двадесет кошница соли“ од града Хрисопоља и да прима по 200 перпера венецијанских од хрисопољског трга.¹⁰ Покровитељство цара Душана нарочито је допринело материјалном опоравку манастира. Цар Душан 1349. године на чело овог манастира доводи угледног српског духовника Исаију,¹¹ који је на старословенски превео дела Светог Дионисија Ареопагита. У периоду после Душанове смрти он је био носилац идеје помирења српске и цариградске Цркве до којег је дошло 1375. године.¹²

7 Радослав М. Грујић - Руска властелинства по српским земљама - Историјски часопис, 5; Историјски институт, Београд, стр. 53-77

8 Душан Кораћ - Света Гора под српском влашћу (1345-1371) - Зборник радова Византолошког института, 31; Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 1992. стр. 45-122.

9 Стојан Новаковић - Законски споменици српских држава средњег века; Српска краљевска академија, Београд 1912, стр. 504-506

10 Радослав М. Грујић - Светогорски азили за српске владоце и властелу после Косовске битке - Гласник Скопског научног друштва, 11. Скопско научно друштво, Скопље 1932. стр. 69

11 Владимир Мошин - Житие старца Исаии, игумена русског манастира на Афоне - Сборник Русског Археологическог общества в Королевстве Югославии, III; Русског Археологическог общества в Королевстве Югославии, Београд 1940, стр. 125-167.

12 Димитрије Богдановић - Измирење српске и византијске цркве - зборник: О кнезу Лазару; Филозофски факултет, Београд: 1975, стр. 81-91

Манастир Стари Русик (Свети Пантелејмон)

Душанов пример следили су и потоњи српски владари. Тако су краљ Вукашин и његов брат деспот Угљеша 1366. године потврдили Русику село Копривљане.¹³ Браћа Јован и Костадин Драгаш 1377-78. године обдарили су манастир новим поседима око Струмице, Штипа, Тиквеша, Брегалнице и Злетова. Кнез Лазар му је 1381. године даривао властелинство „Св. Спаса“ у старом Хвосну - данашњој Метохији и властелинство „Мати Божје Бучанске“ код Трстеника, а његов зет Муса са синовима Стефаном и Лазаром са пет села у области Лаба.¹⁴

Удовица кнеза Лазара, Милица (у монаштву Јевгенија) такође помаже манастир Светог Пантелејмона. Поклањањем поседа овом манастиру кнегиња Милица је осигурала прибежиште својој породици на Светој Гори. Њен поклон овом манастиру помогла је и њена властела.¹⁵ Припадници српске династије Бранковића наставили су да помажу светогорске заједнице. Са даривањем манастира Свете Горе наставио је и деспот Ђурађ Бранковић (1427-1456). Он сходно

13 Стојан Новаковић - Исто, стр. 508-510

14 Радослав М. Грујић - Исто, стр. 69.

15 Стојан Новаковић - Исто, 515-527

делима претходника потврђује добра и поседе манастиру Св. Пантелејмона.¹⁶

Између 1346. и 1500. године у манастиру је највише било грчких и српских монаха. Нема сумње да је у то време Свети Пантелејмон био под покровитељством српских владара, владало је опште уверење да Пантелејмон припада Србима. Да је Пантелејмон сматран српским манастиром, говори и писмо деспотице Ангелине, удовице српског деспота Стефана, руском кнезу Василију Ивановичу, послато око 1510. године у коме тражи да под своју заштиту узме манастир „као њено добро“.¹⁷ Руски кнез Василије је као одговор на Ангелинино писмо послао помоћ за изградњу храма.

Руски калуђери су на Атос почели да пристижу у већем броју тек када је Русија збацила татарски јарам. Након 1500 године у манастиру поново преовлађују монаси словенског порекла тј. Срби и Руси. И поред тога је братство манастира је и даље пролазило кроз велика искушења. Манастир је једно време толико био економски пропао па је био ослобођен плаћања доприноса Светогорској општини. Када је учени калуђер Василије Барски први пут дошао у Русик, 1725, затекао је само два руска и два бугарска монаха, а 1744. само неколико Грка.¹⁸

2. МАНАСТИР СВ. ПАВЛЕ

На стеновитој тераси у самом подножју Атоса, на југозападном делу полуострва, између Дионисијата и скита Свете Ане, двадесет минута удаљен од мора, лежи манастир Светог Павла. Готово четири столећа, од осамдесетих година 14. до средине 18. века, био српски и задужбина српске господе, пре свега, из рода Бранковића и њихових сродника у Влашкој и Молдавији.

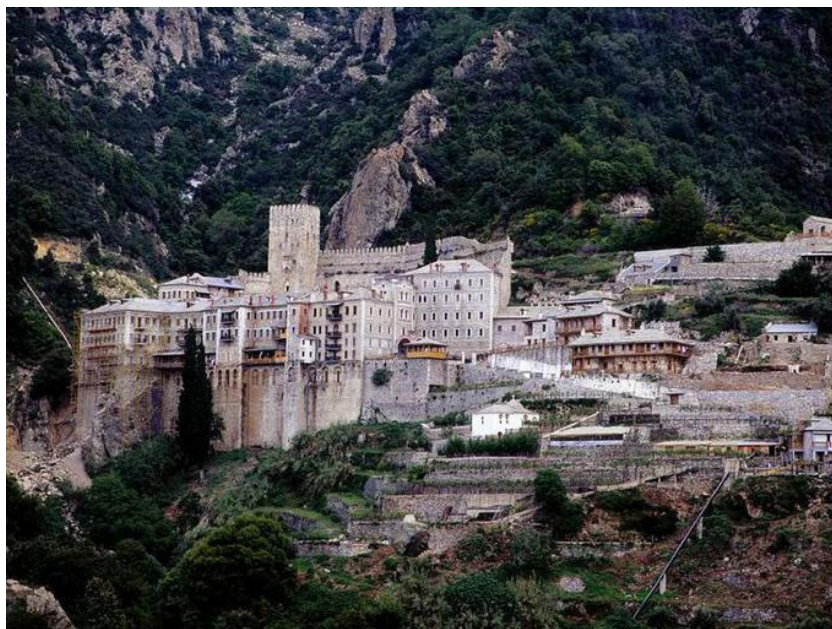
Скромна сведочанства о почецима живота у манастиру Светог Павла, крајем 10. века сачувана су, првенствено, у

16 Стојан Новаковић - Исто, стр. 527-528

17 С. М. Димитријевић - Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку, стр. 18

18 Странствованія Василя Григоровича-Барскаго по сватымъ мѣстамъ востока съ 1723 по 1747 г. С. Петербургъ 1885. стр. 247

исправама других светогорских манастира. На месту данашњег манастира, на западној страни атонског полуострва, братство манастира Ксиропотама образовало је метох, у настојању да обезбеди своја права на јужном делу полуострва. Убрзо се новооснована заједница осамосталила, можда већ око 1035. године, мада је званично и даље била потчињена Ксиропотаму. Манастирски живот је замро већ почетком 12. века, а Манастир је запустео, највероватније услед разбојничких напада са мора. О дугом временском периоду од почетка 12. па до осамдесетих година 14. века, најпоузданије сведочи документ из 1329. године, који описује жалосно стање светогорских манастира, међу којима је и манастир Светог Павла.¹⁹

Манастир Светог Павла

Око 1383–1384. године, двојица српских монаха властелинског порекла – Герасим Бранковић и Антоније Багаш започели су обнову Манастира који је био у рушевинама.

¹⁹ Момчило Спремић - Бранковићии СветаГора – Друга казивања о Светој Гори; Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1997. стр. 82-83

Поштовани на Светој Гори због истакнуте улоге у животу целокупне монашке заједнице и залагања на дворовима српске властеле за интересе и права свих светогорских манастира, добили су дозволу да из основа обнове овај древни манастир.²⁰

Први ктитор Манастира монах Герасим био је најстарији син охридског севастократора Бранка Младеновића и брат Вука Бранковића. Рођен као Никола Радоња, световни живот провео је у Охриду у браку са Јеленом, сестром краља Вукашина и деспота Угљеше. Без супруге и две кћери остао је, највероватније, током епидемије куге, 1363. године, јер се већ следеће, а најкасније 1365. године, замонашио у Хиландару и узео име Роман. У великој схими променио је име у Герасим, како се помиње већ од 1376/77. године. Након више од деценије и по проведене у манастиру Свети Павле, умро је 1399. године.²¹ По свему судећи, и брата Вука Бранковића је, 1397. године сахранио у манастиру Свети Павле, у коме је живео, а не у Хиландару, као што се понегде може чути.

Други ктитор, монах Арсеније, као великосхимник Антоније, био је пореклом из властелинске породице Багаш, која је имала у свом поседу Врање и околину. Сведочанства о његовом световном животу нису сачувана. Као монах живео је у Ватопеду, пре обнове манастира Светог Павла. Због духовног ауторитета, који је уживао на Светој Гори, био је први игуман обновљеног манастира Светог Павла, све до смрти, 1405-6. године.²²

Нови ктитори су настојали да Манастиру прибаве имања и приходе, разјасне његов правни положај и одреде границе земљишта које су га делиле од поседа суседних манастира. Први велики поклон стигао је већ у пролеће 1385. године, када је Антонијев брат, властелин Никола Багаш, даровао манастиру Светог Павла стари Манастир Богородице Месонисиотисе у близини Водена у Беломорској (Егејској) Македонији. О томе је издао исправу, у којој се набрајају бројна села, виногради,

20 Гојко Суботић - Обнова манастира Светог Павла у XIV веку; Зборник радова Византолошког института бр. 22, Београд, 1983, стр. 211-225

21 Татјана Суботин Голубовић - Словенски манастири на Светој Гори као књижевни и преписивачки центри; трећа казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 2000, стр. 202-203

22 Ђорђе Сп. Радојичић - Феудална породица Багаш из Врања; Врањски гласник 1, Врање, 1965. стр. 21

млинови, куће, стока, рибари и занатлије у Водену, као и мали манастири и храмови са светим стварима. Био је то почетак стварања манастирског властелинства, чији се један не мали део налазио изван Свете Горе.²³

Српски владари из куће Бранковића помагали су братство Светог Павла до краја самосталности српске средњовековне државе. Гргур Бранковић је, заједно са мајком Маром и браћом Ђурђем и Лазаром, највероватније 1403. године, поконио Манастиру више села и доделио му стални годишњи приход од двадесет литара сребра. Неколико година касније, Манастиру је даровницу издао и деспот Ђурађ, заједно са мајком Маром и братом Лазаром. Ктиторство деспота Ђурђа Бранковића, поред потврде осталих породичних давања, посведочено је 1446-7. године подизањем новог католикона (саборне цркве) посвећеног Светом Георгију. До тада је постојао и старији католикон који су саградили Герасим и Антоније. Први је славио Богородицу, чија је култна представа означавана епитетом Агиопавлиотиса, а други деспотовог заштитника светог Ђорђа.²⁴

И после пада српске средњовековне државе припадници династије Бранковић су наставили са бригом о монашким заједницама Свете Горе. Посебно је високу заштиту задужбини своје породице на Светој Гори пружала султанија Мара, супруга султана Мурата II и маћеха моћног Мехмеда II Освајача, чију је посебну наклоност уживала. Наиме њен посед Жежево (данас Дафни) се налазило у непосредној близини Свете Горе. Главна тежишта њене ктиторске делатности су били Хиландар и Свети Павле. Уз ове манастире она је помагала манастир Ватопед и Ивирон.²⁵ Као бивша султанија, имала је велики утицај на османском двору, па је утицала на избор васељенског патријарха Дионисија I (1466-1471).²⁶

По питању цркве Мара Бранковић је, као раније и цела њена породица, следила политику Немањића. Тако је

23 Гојко Суботић - Манастир Свети Павле; Казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1995, стр. 118-122

24 Гојко Суботић - Исто, стр. 129-130

25 Михајло Поповић - Мара Бранковић, жена између хришћанског и исламског културног круга 15. века; Академска књига, Нови Сад, 2014, стр. 207-220; 225.

26 Михајло Поповић - Исто, стр. 234-238.

она од 1457. године преузела ктиторство над манастирима Хиландаром и Светим Павлом на Светој Гори. Њој је пошло за руком да трибут, који је град Дубровник плаћао од времена када је полуострво Стон (данас Пељешац) добио од српског цара Душана 1333. године, пренесе са напуштеног манастира Светих Арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму на горепоменуте манастире на Атосу.²⁷

Наиме цар Душан је 8. марта 1350. године у једној повељи одредио да трибут треба да се исплаћује у корист српског манастира Светих Арханђела Михаила и Гаврила у Јерусалиму једном годишње на Васкрс. Тај манастир је основао краљ Милутин 1313/15. године, а опремио га је краљ Стефан Дечански. Све до почетка 17. века тамо су живели српски монаси.²⁸

Због економске кризе у коју је запало Османско царство, од друге половине 16. века исплаћени износ све се више обезвређивао, све док на крају током 17. века није спао на трећину своје првобитне вредности. Године 1792. монаси манастира Хиландара и Светог Павла су последњи пут дошли у Дубровник да би подигли додељени прилог. По освајању града од стране француске војске 1806. године, та стотинама година стара традиција је окончана.²⁹

Задужбину својих предака наставили су да помажу млађи Бранковићи и њихови сродници у тадашњој јужној Угарској, као и њихови потомци у Влашкој и Молдавији. Деспотица Ангелина, заједно са синовима Јованом и Ђорђем, доделила је Манастиру, повељом од 11. новембра 1495. године, годишњу помоћ од 500 златника.³⁰

Влашки и молдавски владари који су се ородили млађим члановима породице Бранковић такође су обилато помагали манастир. Молдавски војвода Стефан Велики је

27 Александар Фотић - Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век), Српска академија наука и уметности, Београд, 2000, стр. 189–193;

28 Нићифор Дучић - Српски Арханђелски манастир у Јерусалиму. Задужбина краља Милутина - Годишњица Николе Чупића, Књ. 9; Краљевско-Српска државна штампарија, Београд, 1887, стр. 235–242;

29 Сима Ћирковић - Хиландарска свећа у Дубровнику; Настава историје 4/8, 1998, стр. 6–19;

30 Душан Синдик - Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла; Мешовита грађа бр. 6, 1978, стр. 202–203

у манастир Светог Павла довео воду 1500. године, а затим са сином Богданом, изградио фонтану и крстионицу. Као самосталан владар, Богдан III Слепи је, 1518. године, испред Храма деспота Ђурђа дозидао припрату. Влашки војвода Јован Нагоје, муж Милице Деспине Бранковић, са сином Теодором, започео је градњу куле која и данас доминира комплексом. Довршио га је војвода Петар IV Рареш, чија је друга супруга била Јелена Бранковић, такође кћи деспота Јована Бранковића, сина деспотице Ангелине. Пре тога, војвода Јован Владислав са женом Аном, даровао је Манастиру велику икону светог Атанасија, оковану позлаћеним сребром. Обнављање живописа у Храму Св. Ђорђа, највероватније 1552. године, могло би да укаже на наставак старања влашких и молдавских господара о овом манастиру. Александар IV Лапушњану, ожењен Роксандом, кћерком Петра IV Рареша и Јелене Бранковић, наставио је да помаже ову српску светињу. Током своје владавине, влашки војвода Константин, из рода Бранкована (1688–1714), био је ктитор манастира Светог Павла, а молдавски војвода Константин, са супругом Маријом, подигао је овде, 1750. године, параклис посвећен светом цару Константину и светој царици Јелени.³¹

Српски карактер манастира Светог Павла и српско порекло његових монаха се у првим вековима након обнове не доводи у питање, али важно је истаћи да је такво стање задржано и у другој половини 17. века. О томе најречитије говори запис на Псалтиру у библиотеци Јерусалимске патријаршије, остављен као сведочанство о ходочашћу на Христов Гроб, 1661-2. године. У свом запису проигуман Христифор каже да долази из „манастира Светог Павла, велике лавре српске”³²

Међутим, веома тешко финансијско стање задесило је Манастир почетком 18. века. Немајући чиме да измири бројне дажбине, братство је 1717. године дало у залог сребрне ствари, као и једно оковано јеванђеље и митру. Након тога, у Манастиру је почело да долази и грчко монаштво. Приликом своје прве посете 1722. године манастиру Светог Павла Василиј Григорович Барски каже да су у њему монаси Срби, али већ

31 Гојко Суботић - Исто, стр. 136-138

32 Александар Фотић - СветаГораи Хиландар, стр. 100.

приликом своје друге посете Светој Гори и овом манастиру, 1744. године, у њему је затекао само грчке монахе.³³

Промена етничког карактера Манастира, од српског ка грчком, најнеповољније се одразила на манастирску библиотеку, односно на њен српски корпус. Брижљиво чуван вековима, део некадашњег великог фонда, који је преживео и пустошење турске војске током устанка на југу данашње Грчке (1821–1829), дочекао је најтежи период у свом скоро полумиленијумском трајању. Немајући довољно осећаја за вредност српских рукописа и њихов значај за свеколику баштину, не само српску и словенску, грчко монаштво је дозвољавало посетиоцима различитих намера и побуда да односе најдрагоценије књиге из фонда његове библиотеке.³⁴

Када је Димитрије Аврамовић 1848. године посетио Свету Гору и манастир Светог Павла, он је о њеној библиотеци записао да је углавном састављена од српских књига и приказао неколико десетина докумената писаних на српском језику из библиотеке манастира.³⁵ Некада богат фонд рукописа данас је расејан по библиотекама Лондона, Париза, Беча, Берлина, Москве и Петрограда. Енглески путописац Роберт Керзон оставио нам је сведочанство како је дошао до неких вредних рукописа на Светој Гори, између осталог и о неким српским рукописима из манастира Светог Павла.³⁶

Није само библиотека Манастира претрпела „разарање“ од стране грчког свештенства. То се догодило и саборној цркви која је подигнута још 1446-7 године за време деспота Ђурђа и као што смо већ рекли била посвећена Светом Ђорђу. Она је срушена 1839. године до темеља и на њеном месту подигнута нова цркве, која је завршена 1844, а посвећена је Сreteњу Господњем. Храм није живописан, иако је католикон деспота Ђурђа, у чијем је рушењу имала удела и ксенофобија једног грчког националисте, имао изванредне фреске. На левој и десној страни ове цркве су параклиси посвећени

33 Странствованија Васиља Григоровича-Барскаго по сватѣмъ мѣстамъ востока, стр. 241.

34 Љиљана Пузовић - Библиотека Манастира Светог Павла на Светој Гори; Читалиште бр. 25, 2004. стр. 49

35 Димитрије Аврамовић - Света Гора са стране вере, художества и повеснице; Београд, 1848, стр. 115-120

36 Robert Curzon - Visitsto Monasteries in the Levant; H. Milford, London, 1916, str. 396-398.

Светом Павлу, односно Светом Николи. Манастир има још седам параклиса, од којих је најпознатији онај у северном крилу бедема, посвећен такође св. Ђорђу, са живописом који је довршен 30. новембра 1552. Не зна се ко је њихов ктитор, јер је стари ктиторски натпис на српском језику замрљан. У овом параклису насликани су и ликови српских светитеља Симеона и Саве.³⁷

Манастиру припадају и два скита – Нови скит, пола сата хода на југ, и скит Светог Димитрија, у подножју североисточне стране врха Атос, два и по сата хода од манастира, преко планинског превоја, према кули Морфино, између Ивилона и Велике Лавре. У овом другом скиту су до половине 18. века живели Срби, сменили су их влашко-молдавски калуђери, који и данас у њему обитавају.

3. МАНАСТИР КАСТАМОНИТ

У хрисовуљи цара Јована V Палеолога из 1351. године манастир се помиње под именом Кастамонит. Почетком четрнаестог столећа манастир је после једног пожара обновила племкиња Ана Филантропина. Пожари који су уследили донели су калуђерима нове невоље. Тако се међу ктиторе ове обитељи уписао 1430-31. године и српски велики челник Радич Поступовић. Радич Поступовић је био велики челник за време кнеза Лазара, деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића). Радич се хрисовуљом из 1430-31. обавезао да манастиру Кастамонит дарује 20 литара сребра годишње за живота. По његовој смрти храму је имало припасти седам његових села. Даровао је манастиру такође и половину прихода од својих рударских јама на Руднику и од топионице у Каменици.³⁸ Његова ктиторска повелја се и данас чува у манастирској архиви. Поступовићев поклон потврдио је 1433. године деспот Ђурађ Бранковић, приложивши и сам одређену суму новца.³⁹

37 Гојко Суботић - Манастир Светог Павла, стр. 138-141

38 Љубомир Стојановић - Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др, Споменик Српске Краљевске Академије 3, Београд 1890. стр. 33

39 М. Lascaris - Actes serbes de Vatopedi, стр. 184

Радич Поступовић је био китор и манастира Св. Павла као и манастира Ватопеда. Највећу пажњу Радич је ипак посвећивао манастиру Кастамониту. Како се види из повеље издате 22. маја 1433, обновио је овај храм, који је, по његовим речима, био разрушен и запуштен. То му је дало за право да пропише и манастирски типик. Тим поводом посаветовао се са ариљским митрополитом Марком, његовим рођаком. Прописавши општежиће у манастиру, челник је предвидео и могућност да сам дође на Свету Гору. У том случају он је лично имао бити старешина свог манастира. Предвиђао је и могућност да се ту једног дана закалуђере и његови братанци и сестрићи.⁴⁰

Своју намеру да се повуче у манастир Кастамонит он је и остварио између 1435, када се последњи пут среће на положају челника, а пре 1439. године. Тада већ више није била жива ни његова супруга Ана. Замонашивши се узео је име Роман, а уз њега је био и некадашњи ариљски митрополит Марко.⁴¹

До када је манастир Кастамонит остао под управом Срба, не може се тачно одредити. Оно што можемо са сигурношћу да тврдимо је то да је и после смрти Радича Поступовића и његовог рођака митрополита Марка, он и даље био у српским рукама. Занимљиво је да је игуман Кастамонита јануара 1449. био извесни Василије, који се српски потписао на једном документу.⁴² То значи да је и он највероватније потицао из српске средине. Узимајући у обзир одредбе из Радичевих повеља Кастамониту, које су предвиђале да он или митрополит Марко буду игумани док су живи, рекло би се да су они пре 1449. године преминули. Сачуван је један турски документ из 1459. који говори о судском спору у коме је монах „Мисаил син Радича“ сведочио у корист манастира Кастамонита.⁴³ То значи да је сигурно до 1459. године, а вероватно и касније манастир Кастамонит био под српском управом. До када тачно, не можемо знати, као ни то када су у њему превагу однели Грци.

40 Љ. Стојановић - Стари српски хрисовуљи, 34–36.

41 М. Živojinović, Le grand čelnik бв Radič: in Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides; Athens–Thessaloniki 2005, str. 391-392.

42 Nikos Oikonomides - Actes de Kastamonitou, 7; Paris 1978. str. 33

43 М. Živojinović, Le grandčelnik Radič, 394

Манастир Кастамонит

У овом манастиру очувано је и неколико српских повеља, од тога две Радича Поступовића. Једном одређује манастиру помоћ од 20 литара сребра годишње, после пожара од 1424; другом је после своје смрти завештао братству за издржавање седам села. Он је прописао и типик кога ће се калуђери држати, који се и данас чува у архиви. Две даровнице су са потписом деспота Ђурђа Бранковића, једном се потврђује Радичево право својине над завештаним селима.⁴⁴

ЗАКЉУЧАК

Српских монаха је током 15. века и надаље било, поред горепомнутих и у другим светогорским манастирима. Крајем 1444. познати пустолов Ђирјако из Анконе забележио је присуство Срба у манастиру Каракалу.⁴⁵ Постоје подаци да их је било и у Ксенофонту, Лаври Св. Атанасија, Симонопетри,

44 Димитрије Аврамовић - Света Гора са стране вере, уметности и повеснице, стр. 162-163

45 И. Ђурић - Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу, Зборник Филозофског факултета у Београду XIV-1, Београд, 1979, стр. 212-213

Григоријату, Есфигмену⁴⁶ и Филотеју.⁴⁷ Такође, манастири Кутлумеш и Дохијар су били под патронатом владара Влашке и Молдавије, а њихово свештенство састављено од Срба и Влаха.⁴⁸ Сви ови примери указују нам о угледу у најширем смислу, који је Света Гора уживала код Срба тог времена. Као што смо већ на почетку рекли, описивање свих тих манастира и трагова који су оставили Срби у њима током векова, изискује много шири рад од овога. Највероватније да ћемо у неком од будућих радова више посветити пажње тим манастирима (колики је био утицај Срба у њима, колико дуго је трајао и у ком периоду је био?), као што смо показали са манастирима Светог Пантелејмона, Светог Павла и Кастамонита у овом раду.

Дакле из анализе присуства Срба као монаха и утицаја српских владара и властеле на обнову и изградњу манастира Светог Пантелејмона, Светог Павла и Кастамонита, можемо извести неколико закључка. Први је тај, да српски утицај почиње да расте на Светој Гори од 1345. године, односно од уласка Свете Горе у оквиру српског царства. Други је, да тај утицај не престаје смрћу цара Душана 1355. године и постепеном распаду царевине, већ да његово дело настављају његови наследници, тј. династије познате у науци као Мрњавчевићи, Драгаши, Лазаревићи, Бранковићи, а видимо и да је било примера нединастичке, али ипак крупне властеле, какав је случај Радича Поступовића. Утицај и доминација Срба на Свети Пантелејмон трајала је дуже од 160 година (1346-1510), на Свети Павле, око 360 година (1384-1744), а на Кастамонит бар 30 година (1430-1459), а вероватно и знатно дуже. Наравно, престанком патроната српске властеле над тим манастирима, не значи да је истог тренутка престало да обитава српско монаштво у њима.

Зарад будућих поколења дужни смо да и даље трагамо и што боље расветлимо утицај српских владара, властеле и монаштва на светогорске манастире. Из сазнања која до сада имамо, а која ћемо изложити у будућим радовима, можемо тврдити да су Срби оставили највећи траг у светогорским

46 Радослав М. Грујић - Светогорски азили, стр. 87-95

47 И. Ђурић - Податак из 1444, стр. 215

48 Срђан Новаковић - Црквено народна историја Срба, Руса и Влаха, Књига Прва; Историјски архив, Крушевац, 2019.

манастирима, већи и од самих Грка, којима данас припада већи део светогорских манастира. Немамо право да ускратимо наше потомство тог сазнања, како нам се не би дешавале грешке кроз историју, које нам се стално дешавају, због наше небриге и „културе заборав“ којој смо склони као народ.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић, Димитрије: *Света Гора са стране вере, художества и повеснице*; Београд, 1848, стр. 115-120

Аврамовић, Драгутин: *Света Гора између аутономности и државности; Зборник радова правног факултета у Новом Саду бр. 2*, Нови Сад, 2013, стр. 431-447

Богдановић, Димитрије: *Измирење српске и византијске цркве; Зборник о кнезу Лазару*; Филозофски факултет, Београд: 1975, стр. 81-91

Грујић Радослав: *Руска властелинства по српским земљама; Историјски часопис, бр. 5*, Историјски институт, Београд, стр. 53-77

Грујић, Радослав: *Светогорски азили за српске владоце и властелу после Косовске битке; Гласник Скопског научног друштва, бр. 11*, Скопско научно друштво, Скопље 1932. стр. 65-96

Димитријевић, С. М.: *Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку*.

Дучић, Нићифор: *Српски Арханђелски манастир у Јерусалиму. Задужбина краља Милутина; Годишњица Николе Чупића, Књ. 9*, Краљевско-Српска државна штампарија, Београд, 1887, стр. 235-242.

Živojinović, Mirjana: *Le grand čelnik Radić; Κλητόριον in memory of Nikos Oikonomides*, Athens-Thessaloniki 2005, str. 391-392.

Кораћ, Душан: *Света Гора под српском влашћу (1345-1371); Зборник радова Византолошког института, бр. 31*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд 1992. стр. 45-122.

Curzon, Robert: *Visits to Monasteries in the Levant*; Н. Milford, London, 1916.

Lascaris, M.: *Actes serbes de Vatopedi*;

Мошин, Владимир: Житие старца Исаии, игумена русског манастира на Афоне; *Сборник Русског Археологическог общества в Королевстве Югославији, бр. III*, Русског Археологическог общества в Королевстве Югославији, Београд 1940, стр. 125–167.

Мошин, Владимир: Русские на Афоне и русско-византийские отношения в XI–XII веке; *Byzantinoslavica, XI*, Academia, Prague 1950. стр. 32-60

Срђан Новаковић - *Црквено народна историја Срба, Руса и Влаха, Књига Прва*; Историјски архив, Крушевац, 2019.

Новаковић, Стојан: *Законски споменици српских држава средњег века*; Српска краљевска академија, Београд 1912.

Oikonomides, Nikos: *Actes de Kastamonitou, 7*; Paris 1978.

Поповић, Јустин: *Житија светих за јун*; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1996. стр.270-283

Поповић, Јустин: *Житија светих за октобар*; Београд-Ваљево-Манастир Св. Ђелије, 1977. стр. 304-312.

Поповић, Михајло: *Мара Бранковић, жена између хришћанског и исламског културног круга 15. века*; Академска књига, Нови Сад, 2014.

Пузовић, Љиљана: Библиотека Манастира Светог Павла на Светој Гори; *Читалиште бр. 25*, 2004. стр. 45-53.

Радојичић, Ђорђе: Феудална породица Багаш из Врања; *Врањски гласник бр. 1*, Врање, 1965. стр. 21

Синдик, Душан: Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла; *Мешовита грађа бр. 6*, Београд, 1978.

Soloviev, Aleksandar: *Histoire du monastere russe au Mont Athos; Byzantion, VIII*, Peeters Publishers, Bruxelles 1933, str. 213-228

Спремић, Момчило: Бранковићии СветаГора; *Друга казивања о Светој Гори*, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1997. стр. 82-83

25. Стојановић, Љубомир: *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др*; Споменик Српске Краљевске Академије 3, Београд 1890.

26. *Странствованія Василья Григоровича-Барскаго по сватѣмъ мѣстамъ востока съ 1723 по 1747 г.* С. Петербургъ 1885.

27. Суботин Голубовић, Татјана: Словенски манастири на Светој Гори као књижевни и преписивачки центри; *Трећа казивања о Светој Гори*, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 2000, стр. 202-203

28. Суботић, Гојко: Манастир Свети Павле; Казивања о Светој Гори, Просвета-Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 1995, стр. 118-122

29. Суботић, Гојко: Обнова манастира Светог Павла у XIV веку; *Зборник радова Византолошког института бр. 22*, Београд, 1983, стр. 211-225

30. Теодосије: *Житија*; приредио Димитрије Богдановић, Просвета, Београд 1988.

31. Ћирковић, Сима: Хиландарска свећа у Дубровнику; *Настава историје бр. 4/8*, Београд, 1998, стр. 6–19;

32. Фотић, Александар: *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*; Српска академија наука и уметности, Београд, 2000.

Aleksandar Mitić

**FORMER THREE SERBIAN MONASTERS
IN THE HOLY MOUNTAIN ATHOS - THE
SERBIAN CULTURAL HERITAGE**

Summary

In the article we analyze the presence of Serbian monks in three monasteries of Holy Mountain Athos: St. Panteleimon, St. Paul and Kastamonite monastery, over a long period of almost four centuries, from the mid/14th to the mid-18th century. In first we show briefly the merits of Serbian medieval dynasties in reconstruction and construction of these monasteries, after their impoverishment or abandonment, which happened under various circumstances. We are also trying to discover reason for the abandonment of these Monasteries by Serbs and the overthrow under the authority of the Greeks.

Key words: Holy Mountain Athos, St. Panteleimon Monastery, St Paul Monastery, Kastamonite Monastery, Serbs

УДК 821.163.41.09 Ćokrljan J.

Душан Ковачев

Београд

ЈОВАН ЧОКРЉАН ЗАБОРАВЉЕНИ НАРОДНИ ОТПАДНИК

Сажетак

Јован Чокрљан је припадао раној генерацији српских писаца модерног доба. Био је члан угледне српске фамилије, православни војни свештеник, прашки академик. Након 1848. године је доживео потпуни морални слом. Напустивши православну веру, постао је римокатолички апологета и синоним народног издајника. Личност Јована Чокрљана је парадигма српског превртљивца XIX века. Епски настројена српска култура XIX века је његово презиме, све до почетка XX века, сматрала синонимом издајника.

Кључне речи: Јован Чокрљан, народни отпадник, опортунизам, издаја

Стварност је живописнија од књижевности. У српској историјској стварности је постојала личност која је свим својим бићем изразила појам помодарског и улизичког *шлајбера*^{*}, а завршила живот као изрод и отпадник од свог народа. Пример овакве личности био је Јован Чокрљан.

Одмах по гушењу Мађарске буне 1849. г, генерал Фердинанд Мајрхофер фон Гринбиел је укинуо Српску

* [Ковачев• 2020]

Војводину, а у доба Баховог апсолутизма је формирана територијална целина Српско Војводство и Тамишки Банат. Формирана у доба Баховог апсолутизма, та целина је функционисала као полицијско управно подручје, без обзира на формално цивилну организацију власти. Већ тада су се међу Србима јавили носиоци правно немогућег става да је ова територија некаква „круновина“. На овој територији Срби су били мањина, а ван ње су остали Срби у Војној граници.

Много озбиљнији проблем је било општеноародно осећање безнадежне пропасти српског народног идеала Војводине. У српском друштву су се тада јавили они који су своје личне, па и народне амбиције, покушавали да остваре кооперативношћу са царским, касније угарским властима¹. Против народних одрода, али и против сопствене „господе“, српски родољуби су бурно реаговали сматрајући их издајницима и изродима, презриво их називајући *бугерима*². Стање се погоршавало отпадништвом од православне вере, појавом чанколиза, ласкаваца, шпијуна и помодара који су чинили недостојна дела ради сопствене користи. Парадигма таквог карактера је био Јован Чокрљан.

Јован Чокрљан је био син Вукадина Чокрљана из Великог Бечкерека, рођен 1802. г. Имао је брата Максима, Стевана и Мату. Јован Чокрљан је био свештеник, ожењен и имао је сина Светозара. О његовој породици сазнајемо из једног записа у књизи *Житија светих* коју је 1845. г. приложио цркви у селу Пардањ³ (данас Јаша Томић). Фамилија Чокрљан је била велика и разграната банатска православна српска фамилија која је дала писце, публицисте и бројне службенике општинских и жупанијских власти током XVIII и XIX века. Ова фамилија је потпуно неправедно изашла на зао глас у јавности због Јована Чокрљана.

Јован Чокрљан се школовао у Бечкереку, Темишвару, Сегедину и Сремским Карловцима (где је завршио богословију). Након завршетка школовања, 1821. г. био је учитељ у Белој Цркви⁴, а затим од 1827. г. војни свештеник (капелан) у

1 [Јерић • 2015]

2 [Поповић • 1886, 678-679]

3 [Ердељановић • 1992, 371]

4 [Вошњак • 2016, стр. 44-56]

Темишвару⁵, па преводилац и војни свештеник Дајчбанатске регименте⁶ којој је посветио једну песму⁷. Још 1827. г. је забележен под именом Јоан Чокрљан као учитељ из Беле Цркве у списку пренумераната Славенске граматике Димитрија П. Тирола⁸. За почетак његовог књижевног рада свакако је имала значаја сродничка веза са угледним српским родољубом Василијем Чокрљаном, уредником алманаха *Србски родољубац* (1832) и Георгијем Чокрљаном, сарадником темишварског *Банатског алманаха* (1827-1829) којег је уређивао Димитрије П. Тирол. Јован Чокрљан је објављивао новинарске радове у *Пештанско-будимском скоротечи* и *Летопису Матице српске*⁹.

Према духу времена, а ради популарности својих књижевних дела, Јован Чокрљан је постигао сентиментализам¹⁰. Извесну популарност је стекао „чувствителним“ стилем свог јединог романа *Огледало добродетељи и верности или Жалосна прикљученија Драгољуба и Љубице* (1826)¹¹. Тај роман је у оно доба постигао популарност.

Од писања романа је Јован Чокрљан брзо одустао. Почетком доба *бидермајера* радије је објављивао улизичке хвалоспеве знаменитим личностима свог доба надајући се да ће стећи њихову пажњу и наклоност: митрополиту Стефану (Станковићу)¹², Јосифу I (Рајачићу)¹³, рођенданску оду ћесару Фердинанду¹⁴, војводи Стефану Шупљикцу¹⁵, руском императору Николају I¹⁶, итд.

Срби XIX века никако нису трпели ласкавце какав је био Јован Чокрљан. Најстарије српске дневне новине (*Новине Србске* Димитрија Давидовића) су још 1821. г. објавиле чланак

5 [Вошњак • 2016, Ibidem]

6 [Гавела•1871, 118] [Вошњак]

7 [Чокрљан• 1831]

8 [Тирол•1827]

9 [Крестић• 1996, 134]

10 [Roth]

11 [Чокрљан, 1829]

12 [Чокрљан• 1938]

13 [Чокрљан•1849, *Приветствије...*]

14 [Чокрљан• 1835]

15 [Чокрљан•1848]

16 [Чокрљан• 1849, *Благодарственаја...*]

под називом „Ласкаатељство“, а тај чланак је 1827. г. преузео *Банатски алманах* Димитрија П. Тирола¹⁷. Јован Чокрљан ову важну поуку свог доба није узео у обзир.

Слао је Чокрљан 1833. и 1834. г. писма и Вуку Караџићу¹⁸, али нам нису познати Вукови одговори Чокрљану¹⁹. Занимљиво, 1834. г. је објавио поздравну беседу на латинском посвећену римокатоличком апостолском викару Београда и Смедерева Јохану Михаелу Вагнеру²⁰. Издавач овог дела му је била штампарија прашке римокатоличке архиепископије. Вагнер је пре службе апостолског викара био главни духовник хабзбуршке војске (*Apostolischer Feldvikar*, односно *Oberste römisch-katholische Geistliche für die Armee*), а Чокрљанова поздравна беседа је антологијски споменик улизичког књижевног дела неподношљиве сладуњавости.

Књижевно улизивање бившем *фелдвикару* хабзбуршке војске је Чокрљану мало вредело. Војну службу је Чокрљан напустио исте 1834. г.²¹. Потом се у изворима јавља као парох у Турском Бечеју (Нови Бечеј), где је био један од подстрекача буне против локалног спахије 1837. г.²² Године 1839. је Чокрљан постао професор православне богословије у Шибенику и Задру, али се тамо кратко задржао²³. Никодим Милаш га у Православној Далмацији²⁴ уопште не помиње, што је на први поглед чудно, пошто је Чокрљан објавио једно поетско дело поводом свог доласка у Далмацију²⁵. У том делу пореди своју мудрост са мудрошћу Доситеја Обрадовића. Као присталица „Илирског покрета²⁶“ дописивао се исте године са Лудвигом Гајем и слао му своје стихове као прилог за штампу. Постао је и члан Прашке академије наука²⁷.

17 [Ласкаатељство•1827, 140-144]

18 [Вошњак• 2016, 1б]

19 [Караџић•1919, VIII]

20 [Csokerlyan • 1934, *Declamatio illustrissimo..*]

21 [Вошњак• 2016, 1б]

22 [Рајков•1968, 16-19]

23 [Врцељ • 1971, 119] [Олуић • 1971, 44] [Радека • 1971, 130]

24 [Милаш • 1901]

25 [Чокрљан • 1939, *Поздрав богоукрашеној Далмацији...*]

26 [Муџић• 1969, 6] [Bogdanov • 1958, 170]

27 [Klátik•1968, 121]

Чокрљан се врло кратко задржао у Далмацији. Већ 1841. г. је поново у Турском Бечеју²⁸ где је 1842. г. промовисао Матицу Српску²⁹, али се ни у овом месту није дуго одржао, јер га извори од 1843. г. помињу као пароха у Тарашу³⁰. Постоји могућност да је његово писање ласкаве оде 1843. г. жупану Торонталске жупаније Лалсу Карачоњију³¹ имало резултата, пошто се име Јован Чокрљан јавља као жупанијски приседник у Великом Бечкереку - „торонталске међе аксесор“ 1847. г.³² Ипак, није јасно да ли је „торонталске међе аксесор“ био он или друга личност истог имена. У доба Мађарске буне 1848. г, Јован Чокрљан се свакако налазио на месту пароха у селу Тараш.

У доба Српске Војводине, одбор села Тараш хапси пароха Јована Чокрљана због сумње да је издајник и спроводи га Правитељству Војводства Српског у Сремским Карловцима, јер је „дао кројити стихаре на шокачку форму“. У „арешту“ (хапсу), у Сремским Карловцима упознаје га Јаков Игњатовић који у *Рапсодијама из прошлог српског живота*³³ бележи колико је био згађен Чокрљановим срамним држањем, одвратним карактером и пренемагањем, а нарочито очигледном заљубљеношћу у свог црквењака са којим је послат у интернацију. Чокрљан је, по Игњатовићевом сведочењу, био изразито феминизиран, а током интернације уживао је у кулинарству. Након пуштања на слободу, Игњатовић сазнаје да је Чокрљан покушавао да га денунцира код власти Српске Војводине. Године 1849. нашао се Чокрљан у избеглиштву у Београду, па је том приликом написао и једну оду „Сервијанцима“. Јавно је изражавао ту захвалност и након повратка из избеглиштва: „По повратку кући из Србије, избеглице су се захвалиле свима који су им помогли. У име избеглица посебно признање изразио је свештеник из банатског села Тараш, члан Прашке академије наука, Јован Чокрљан. Рекао је: `У захвалност за добра дела

28 [Вошњак• 2016, 1b]

29 [Милисавац, 1986, 412]

30 [Вошњак• 2016, 1b]

31 [Крчмар• 2019, 40-41]

32 [Vorgić•2013]

33 [Игњатовић•1988, 186-198]

поставићемо им златни споменик и поставити заоставштину у сећању наших унука и праунука³⁴.

Тарашким родољубима служи на част то што су пре свих осетили да у Јовану Чокрљану имају посла с *неверијом*. Село је веома пострадао током мађарске буне. Године 1849, након пораза српских трупа у Боју на Иљеу код Башаида, Тарашани су се супротставили „Кошутској војсци“, којом приликом је погинуо један мађарски коњаник који је упорно хтео да уђе у ово село. Потом су мађарске трупе заузеле село нападом из правца Меленаца, пошто су га претходно бомбардовале топовима, поубијале и разјуриле браниоце. Чокрљан је почетком 1849. г. већ био у избеглиштву у Београду, где је нарочито србовао³⁵, а његови поетски изливи осећања према Мађарима би се данас сасвим могли сматрати „говором мржње“. Њему су Мађари „глупи, холил, мађарски Татари“ и „дивљи Мађари“.³⁶ Тек након слома Мађарске буне и пропасти Српске Војводине, Јован Чокрљан се 1849. г. вратио на место парохијског свештеника у Тарашу. Тамо је већ 1850. г. ушао у сукоб са новопостављеним учитељем Димитријем Давидовићем, јер је непосредно пред његов долазак отуђио усев школске њиве намењене за издржавање учитеља, а њиву је неовлашћено издао у закуп³⁷. Иако су тарашки сељаци једнодушно стали на страну учитеља, Чокрљан га је пред властима нападао називајући га „лажовом“, „неспособним“ и изјавио да његову учитељску „асигнацију нулом сматра“³⁸. Након оваквих поступака, Јован Чокрљан више није могао да обавља парохијску свештеничку службу.

Пошто је након 1850. г. као православни свештеник пензионисан, у његовом животу је наступио потпуни преокрет. Јован Чокрљан је, захваљујући темишварском полицијском агенту Атанасу Јовановићу, 1853. г. успешно врбован за полицијског шпијуна. Јовановић је смењен врло брзо пошто је постављен, по свему судећи управо због тога што је врбовање шпијуна попут Чокрљана било крајње штетно по углед полиције.

34 [Petrov, 254]

35 [Чокрљан • 1989, *Невен цвеће...*]

36 Чокрљан • 1989, *Невен цвеће...*]

37 [Вошњак • 2016, Ib]

38 [Вошњак • 2016, Ib]

Из полицијских докумената сазнајемо да је Чокрљан између 1850. и 1853. г. боравио у Новом Саду. Новосађани су били згрожени Чокрљановим понашањем и преварама, а открили су и да је полицијски шпијун. Из сачуваног извештаја начелника надлежног полицијског одсека Лудвика Ванског познато је мишљење полиције о Јовану Чокрљану као Јовановићевом агенту: „Његов агент, пензионисани православни српски парох Јован Чокрљан Вукадиновић, уцењиван је у Новом Саду због тога што је тајни агент, хапшен је због превара, а затим је често разоткривана позадина његовог рада, лоша репутација, непристојне и сплеткарошке особине ове личности. Лично сам одговоран за одабир и запошљавање људи од поверења и обавезујем се да ћу осигурати све како се слични неугодни догађаји који потресају кредибилитет полиције убудуће неће догодити³⁹“.

Јован Чокрљан је пропао као писац, песник, војни свештеник, вероучитељ, парох, родољуб, па чак и као полицијски шпијун. Потом је пропао и као православац. Напустио је православну веру ради римокатоличке, па чак постао и римокатолички апологета против православља. Чувени новосадски лист *Даница* га је отворено назвао „опадник Чокрљан⁴⁰“. Када је 1860. г. Чокрљан објавио књигу *Православије или Која црква правије учи источна или западња*⁴¹, против ове *неверије* се огласио београдски митрополит Михајло (Јовановић) објављујући *Одговор Чокрљану*⁴². Јован Чокрљан је већ на почетку своје књиге забележио сведочанство како је дословно *продао веру за вечеру* код прелата Рутгенштока у граду Херцогенбургу⁴³. Србима је одавно било познато да су гламурозне вечере у друштву „папежника“ биле добра прилика да с римокатоличком вером сједине „источно-несједињене“ хришћане. Милош Црњански је у *Сеобама* описао како је изгледала једна таква вечера⁴⁴. Чокрљан је у аустријској војсци убрзо постао војни капелан, али је још брже то место изгубио због неморалног живота, па чак осуђен на годину дана затвора.

39 [Deák •2013, 275-276]

40 [Даница • 1861, 254]

41 [Чокрљан • 1860]

42 [Јовановић • 1860]

43 [Чокрљан • 1860, III]

44 [Црњански • 1973, 42-47]

Сам Чокрљан у својој књизи износи да је пре писања и објављивања књиге *Која црква правије учи источна или западна* чак шест година провео проучавајући богословну грађу по римокатоличким библиотекама⁴⁵. Пошто је на крају рада оставио белешку да је писање књиге завршио у Бечу 1858. г. као „Јоан Чокрљан јошт несједињени свештеник⁴⁶“, то значи да је рад на књизи која разоткрива „смутњу Марка Ефескога“ и „Фотијеваца“, подстакнут вечером код прелата Рутгенштока, започео 1852. године. Дакле, Чокрљан је рад на својој књизи против православља започео у доба када је обављао посао аустријског полицијског шпијуна, а у Новом Саду се бавио преварама и интригама. Чокрљан својим сународницима у књизи дословно поручује: „Сви и свако, врло размислите и савесно испитајте, па онда моралног и **материјалног** (sic) **добитка ради**, особито пак за љубав фамилије, пружите руке и реците: Волим својим светим телом које циљ свети поштује у вероучењу следовати, него следовати Фотију и његовим грешним друговима⁴⁷“. Потом је православним Србима препоручио да се приволе римској цркви по примеру Руса („Русинцима названих“) и Романа („т.ј. Влаха“). Чокрљан Србима у својој књизи поручује: „**Патријарх Града Рима школоваће Синове ваше без најмањег трошка вашег**⁴⁸“. Заборавио је да помене да га је за свештеника о сопственом трошку школовао, па током обављања свештене службе плаћао а потом и пензију обезбедио његов убоги „несједињени“ православни српски народ. На крају, као један од аргумената *ad hominem*, препоручивао је Србима да следе пример руског грофа Ивана Сергејевича Гагарина који је 1842. г. под утицајем Софије Петровне Свечине, у Паризу прешао у римокатоличку веру, па ступио у језуитски ред.

Јован Чокрљан није издржао рафинирани психолошки притисак високог друштва римокатолика попут Вука Исаковича као књижевног лика. Чокрљанов пропали идентитет се топио и у личном имену. Име Јована Чокрљана је доживљавало преображаје, зависно од извора у којима се јављало: Јоан, касније Јован Чокрљан (српски), Ivan Čokrljan (хрватски),

45 [Чокрљан • 1860, VII]

46 [Чокрљан • 1860, 317]

47 [Чокрљан • 1860, 301]

48 [Чокрљан • 1860, 312]

Johann Csokerlyan (немачки), Jan Csokerlyan (чешки), Csokerlyan János (мађарски), Joann Cokerlzan (латински). За разлику од Павла Исаковича који је тонући у „грозни, мутни бездан прошлости“ очувао сопство упркос различитим туђинским интерпретацијама личног имена⁴⁹, Јован Чокрљан је остатак живота наставио по оријенталним махалама османлијског света.

Чокрљан се најзад, након објављивања наведене књиге, коначно „сјединио“ с Римокатоличком црквом. Пошто је пропао као римокатолички војни капелан у Бечу, покушао је да постане римокатолички мисионар. Године 1862. упућен је у Битољ где је пар година пре тога основана мисијска жупа француских Лазариста. Загребачки католички лист је исте 1862. објавио кратку вест о Михајлу Поповићу из Зенице који је, подстакнут Чокрљановом књигом, напустио православље па чак постао римокатолички свештеник⁵⁰. Две године након објављивања Чокрљанове књиге *Која црква правилније учи источна или западна* управо су се међу Србима у војној граници појавили први отпадници од православља, али нису прихватили римокатоличку веру, већ назаренство⁵¹.

Ни у Битољу Чокрљан није могао да се одржи. Турске власти су га из Битоља брзо протерале у Цариград, где је умро 1862. г, у престоном граду султана за којег је тврдио да и он „поштује патријарха старог Рима⁵²“. Римокатолици су брзо престали да се поносе Чокрљановим радом чим је показао своје личне особине услед којих је изгубио место војног капелана у Бечу. *Загребачки католички лист* је 1864. г, поводом напада православних публициста на Чокрљанову књигу, дао узгредну оцену да је Чокрљанова књига „сбиља веома површно и несвршено списана, ал уз то не вријеђа и не грди никога⁵³“.

Јован Чокрљан је био црна овца угледне српске фамилије, њен срамни изданак. Због њега је презиме Чокрљан постало синоним изрода и народне издаје, о чему је оставио посредно

49 [Lompar • 2016, 253-273]

50 [D. M • 1862, 87]

51 [Димитријевић • 1898]

52 [Чокрљан • 1860, 313]

53 [Загребачки католички list • 1864, 59]

сведочанство Иво Андрић. Он помиње професора латинског језика сарајевске гимназије Василија Чокрљана у приповетки *Црвен цвет* (1949). Радња приповетке се одиграва у Сарајеву 1906. г. Андрић бележи да је професор Василије Чокрљан био родом из Војводине, да је своје презиме сматрао издајничким, па га је променио у Васиљевић. Јован Чокрљан је, потом, као народни изрод у свом народу пао у потпуни заборав. У савремено доба стваралаштво Јована Чокрљана помиње Маријана Јелисавчић у раду *Елементи хорор фантастике у роману српског предромантизма*⁵⁴, три деценије пошто је ово дело Сава Дамјанов категорисао у класику српске фантастике⁵⁵. Тек у XXI веку су се Јована Чокрљана сетили писци његовог завичаја Иван Бошњак⁵⁶ и Филип Крчмар⁵⁷.

Рођен и одрастао у знаменитој српској породици XIX века, стекавши веома пристојно образовање свог доба, стабилну службу и приход, Јован Чокрљан је имао одличну почетну прилику да постане угледна личност свог народа на почетку епохе просветитељства и модернизације народне културе. Слабог карактера, превртљив и склон интригама, Чокрљан је преокренуо своју велику улогу у потпуну супротност. Већ почетком свог књижевног рада јавила се сентименталност и декоративност као најупадљивија особеност његовог стваралаштва. Ове китњасте особине његовог рада су се брзо преобратиле у ласкавост, особину коју су веома презирали образовани припадници српског народа XIX века. Веома је занимљива чињеница да је Чокрљанова склоност националној издаји уочена међу необразованим Србима пре него међу образованима. По слому Српске Војводине, Јован Чокрљан се врло брзо потпуно компромитовао имовинским злоупотребама, интригама и недоличним животом. Као полицијски шпијун је успео да компромитује своје старешине и углед аустријске полиције уопште. Напустивши православну веру, постао је римокатолички апологета, али је затим пропао и као римокатолички мисионар. Овај превртљивац је краткотрајно успевао да се домогне угледа или служби у Будиму, Задру, Прагу и Бечу. Стабилност свог положаја је успевао да упропасти и

54 [Nagrađen rad... • 2017]

55 [Дамјанов • 1988, 122]

56 [Вошњак • 2016, 1b]

57 [Крчмар • 2019, 38-42]

у родном Банату, па је потом свој животни пут преко Битоља завршио у Истамбулу. Његов живот и дело су заборављени, али се деценијама презиме Чокрљан међу Србима сматрало синонимом народног издајника. Народни заборав је тек почетком XX века избрисао љагу коју је Јован Чокрљан за собом оставио својој угледној фамилији. Јован Чокрљан је био пример срамног народног отпадника који се јавио у освит модерног доба, први у низу сличних чију биографију можемо скоро у потпуности да реконструишемо, за наук и ради сећања савременим генерацијама.

ЛИТЕРАТУРА

Штампани непериодични извори:

Врцел, Љубомир, 1971, *Клирикална школа у Шибенику и Задру*, Загреб, Срби и православље у Далмацији и Задру, Алманах, Савез удружења православног свештенства СР Хрватске.

Вукадиновић Јевтимије, *Обрана православља (против Чокрљана)*, Нови Сад 1861.

Дамјанов, Сава, 1988, *Корени модерне српске фантастике: фантастика у књижевности српског предромантизма*, Нови Сад, Матица српска.

Димитријевић, Владимир, 1898, *Зашто се назарство код нас шири и како би то могли спречити*, Нови Сад, Браћа Поповић.

Ердељановић, Јован, 1992, *Срби у Банату*, Нови Сад, Матица српска, „Прометеј“.

Игњатовић, Јаков, 1988, *Мемоари 1*, Нови Сад, Матица српска.

Јовановић, Михаило, 1860, *Одговор Чокрљану сведочећи да је источна црква истинито православна*, Београд, Књажеско српска књигопечатња.

Крестић, Петар В, 1996, *Пречани и Шумадинци*, Београд, Нови Сад, Историјски институт, Матица српска.

Крчмар, Филип, 2019, *Ласло Карачоњи и његово доба: торонталска биографија у светлу новинарских натписа 1854-186*, Ново Милошево, Банатски културни центар.

Ласкателство, 1824, Темишвар, Банатски алманах, ур. Димитрије П. Тирол,

Милаш, Никодим, 1901, Православна Далмација, Нови Сад, Издавачка књижарница А. Пајевића.

Милисавец, Живан, 1986, *Историја Матице српске: део. Време националног буђења и културног препорода, 1826-1864*, Нови Сад, Матица српска.

Олуић, Петар, 1971, *Свештенство епархије далматинске*, Срби и православље у Далмацији и Задру, Алманах, Загреб, Савез удружења православног свештенства СР Хрватске.

Радека, Милан, 1971, *Грађа о српским школама у СД*, Срби и православље у Далмацији и Задру, Алманах, Загреб, Савез удружења православног свештенства СР Хрватске.

Рајков, Миливој, 1968, *Иберландска земља у Великокикиндском дистрикту*, Кикинда, Историјски архив Кикинда.

Тирол, Димитрије П, 1827, *Славенска граматика, сад први ред на српском језику најасњена*, Беч, Трошком Аћима балана, Штампарија Јерменскога манастира.

Црњански, Милош, 1973, *Сеобе I*, Београд, Нолит.

Чокрљан, Јован, 1831, *Песњ при отходу славне дајчбанатске регементе из града Будима у Аустрију*

Чокрљан, Јован, 1829, *Огледало добродетељи и верности или Жалосна прикљученија Драгољуба и Љубице*, Будим, Jugend Spiegel.

Чокрљан, Јован, 1835, *Песњ на дењ рожденија јего цесаро-краљевског величества Фердинанда I*, Будим, Писмени Кр. свеучилишта пештанског.

Чокрљан, Јован, 1938, *Всерадосни поздрав господину Стефану Станковичу, православному архиепископу Карловачкому*, Нови Сад, Ц. Кр. привилегована типографија Павла Јанковића.

Чокрљан, Јован, 1939, *Поздрав богоукрашеној Далмацији при уходу у град Задар и Шибеник*, Карлштат, Јоан Н. Претнер.

Чокрљан, Јован, 1848, *Радосни поздрав његовом превосходитељству Стефану Шупљикцу от Витез*, Београд, Правитељствена књигопечатња.

Чокрљан, Јован, 1849, *Благодарственаја чувствованија сербскога народа государју Николају*.

Чокрљан, Јован, 1849, *Привестије његовој свјатости у ћесаро-краљевским државама православном митрополиту Јосифу I*, Београд.

Чокрљан, Јован, 1860, *Православије или Која црква правије учи источна или западња*

Чокрљан, Јован, 1989, *Невен цвеће при наступку нове године*, Беорад, Типографија књажевине Србије

Andrić, Ivo, 1947, *Crveni cvet*, Zagreb, Pripovijetke, 1947, Matica hrvatska.

Bošnjak, Ivan, 2016, *Životopis znamenitih melenačkih porodica 18. i 19. veka* (knjiga druga), Melenci.

Bogdanov, Vaso, 1958, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918*, Zagreb, Novinarsko izdavačko poduzeće.

Csokerlyan, Joann 1934, *Declamatio ilustrissimo, reverendissimo, ad magnifico domino Joanni Mih. Wagner, vicario apostolico casrensi, Episcopo belgradiensi et semendrensi*, Pragaе, Typis Achioepiscopalibus

Klátik, Zlatko, 1968, *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov: sborník prác z vedeckej konferencie v Smoleniciach od 30.10. do 1.11.1966*, SAV.

Lompar, Milo, 2016, *Ime Pavla Isakoviča*, Viteška kultura, god. V, Chivalrous culture, Београд, Велики приорат Витезова ТEMPLARA Србије.

Mužić, Ivan, 1969, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split, Franjo Kluz, Omiš, Split.

Штампана периодика:

Карацић, Вук Стефановић, 1919, *Вукова преписка*, Књ. VI, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Гавела, Ђуро, 1871, *Ковчежић*, Београд, Том IX, Народни музеј.

Даница, 10. јуниј 1861. *Подлистак, књижевност*. Број 16. Г. II, Нови Сад.

Поповић, Панта, 1886, *Живео Радаја!* Нови Сад, Стражилово, год II, бр. 21, 22. 5. 1886.

D. M , 1862, *Dopis*, Zagrebački katolički list, Nar. tiskarna dra. Ljutovida Gaја br. 11, тећај XIII, 13. оџјка.

Електронски извори:

Јерић, Кристиан М, 2015, *Срби „владиновци“: Српски политичари у ужој Угарској, присталице угарске владе (1867-1905)*, Београд, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

Ковачев, Душан, 2020, *О слајберима – бедним пискаралима или књижевним бедницима*, Балканска геополитика, блог Зорана Милошевића, 10. 5. 2020. г. <<https://balkanskageopolitika.com/tag/slajberi/>>

Deák Ágnes, 2013, *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, < http://real-d.mtak.hu/649/7/dc_588_12_doktori_mu.pdf str. 275-276 >

Petrov, Milan - *Vajdasági menekültek az 1848-49-es szerb-magyar háború idején*, <http://adattar.vmmi.org/cikkek/16283/hid_1998_03_17_milan.pdf>

Poth, Istvan, *Iz kulturne i književne prošlosti Srba u Mađarskoj (Pešta i Budim kao kulturna središta srpska u prvoj polovini 19. veka)*, Projekat Rastko, Budimpešta – Sentandreја <https://www.rastko.rs/rastko-hu/umetnost/knjizevnost/studije/istvan_poth.html>

Nagrađen rad o hororu u delima srpskog predromantizma, 2017, Art/Anima, 24. 4. 2017. <<http://www.art-anima.com/vesti/nagradjen-rad-o-hororu-u-srpskom-predromantizmu>>

Vorgić, Dejan, 26. 5. 2013, *Popis bečkerečkih Srba u upravi Austrougarske monarhije* (XVIII-XIX vek), Banateka. <<http://banateka.blogspot.com/2013/05/popis-beckereckih-srba-u-upravi.html>>

Zagrebački katolički list, 1864, Zagreb, Nar. tiskarna dra. Ljutovida Gaja, tečaj XV, br.7.<https://archive.org/stream/zagrebacki_katolicki_list_tecaj_petnaesti_1864/zagrebacki_katolicki_list_tecaj_petnaesti_1864_djvu.txt>

Dusan Kovacev

JOVAN ČOKRLJAN THE FORGOTTEN PEOPLE'S WASTE

Summary

Jovan Čokrljan belonged to the early generation of Serbian writers of the modern age. He was a member of a prominent Serbian family, an Orthodox military priest, and an academic from Prague. After 1848, he experienced a complete moral breakdown. Leaving the Orthodox Church, he became a Roman Catholic apologist and he became a synonym of a national traitor. The personality of Jovan Čokrljan is the paradigm of the Serbian turner of the 19th century. The epic Serbian culture of the 19th century considered his surname to be synonymous of traitor until the beginning of the 20th century.

Key words: Jovan Čokrljan, apostate, opportunism, betrayal

УДК 391.1(497)

Милан Николајевић

Неготин

СТАРОБАЛКАНСКА БЕЛА КАПА – КЕЧЕ: ДЕЛИЋ ЗАБОРАВЉЕНЕ ПРАСРПСКЕ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Сажетак

Кроз рад низом аргумената, како кроз писану грађу, тако и сликовним приказима показујемо да традиционална бела капа, познатија као кече, није албанска већ прасрпска-пелашка културна баштина, која је због незнања и уврежених стереотипа данас омражена код Срба и код околних Србо-Словена: Македонаца, Црногораца, Бугара... Такође у раду дајемо и разне називе које је ова капа носила и које и данас носи у разним крајевима Балкана. У раду показујемо начин израде ове капе, као и све присутне облике на ширем простору Балкана и износимо хипотезу да је капа била прихваћена од данашњих Албанаца, тек у чвршћем мешању са Србима на простору данашње Северне Албаније, Косова, Метохије и Западне Македоније. Управо на овим просторима све до прве половине 20. века ова капа је коришћена и даље код српских племена у Црној Гори (Васојевићи, Ровци, Дробњаци, Кучи, Морачани...) у Гори и Средачкој жупи код Призрена у Метохији, као и код Мијака и Брсјака у Западној Македонији, што додатно

потврђује наше уверење да се ради о прасрпском традиционалном народном елементу.

Кључне речи: Бела капа, кече, фес, плис, ћулав, ћелепуш, пустина, Срби, Словени, Власи, Албанци

УВОД

Народна ношња је део народа и представља национално, културолошко и традиционално обележје једног народа на одређеном простору. Она је део етничког идентитета и у себи садржи велику естетску вредност. Један народ може имати разноврсне народне ношње у зависности у којем терену живи (планине, брда, равнице, реке, мора...), вери којој припада (православље, ислам, јудаизам, католичанство и протестантизам...), климатском пределу (топлом или хладном), и народима са којима се граничи или живи заједнички живот (утицаји једне културе на другу). Тако је и код балканских народа, поготову код Срба.

Срби су вековима живели у различитим деловима Балканског (Хумског) полуострва и прилагођавали су се различитим условима живота што се одразило и на културу и традицију, и на менталитет. Тако имамо различите ношње са разновразним украсима и бојама. У народу постоји и изрека: „Свако село има свој обичај“ тако да и свако село, макар било удаљено и 500 метара има своју ношњу, макар се разликовала у неком украсу, облику или некој другој ситници.

Српске народне ношње су подељене у више група поред поделе на мушке и женске, свечане и свакодневне. Тако имамо и групу ношњи подељене на различите области нпр. ношње у: Шумадији, Босни, Босанској крајини, Јужној Србији, Македонији, Војводини, Славонији, Косову и Метохији, Далмацији, Лици, Црној Гори, Херцеговини, итд. односно свуда где живе Срби. Али се поставља једно велико и кључно питање. Шта је са ношњама Срба у Албанији, Беломорској Македонији, Румунији, Молдавији, Бугарској, Мађарској,

Словенији и другим земљама где макар и као мањина живи српски народ?? Одговора још увек нема. Зато је и циљ овог рада да се покрене питање шта је са нашом народном ношњом у овим крајевима, да ли уопште постоји, да ли је неко присвојио или украо, да ли смо се ми одрекли ње... Да би се добио одговор на ово питање, овај рад ће почети од једног малог делића, од једне старе капе која је распрострањена свуда по свету, а која је од Балканских Словена и Срба због разних догађаја кроз историју, заборављена па потом и омражена. Реч је о **Кечету**.

1. ПОРЕКЛО БЕЛЕ КАПЕ

Познато је да је **кече** традиционална албанска (шиптарска) капа и албанско национално обележје као што је код Срба шајкача. Нажалост, Срби од ове горе поменуте констатације више не знају баш ништа. Ништа бољи нису ни њихове комшије Црногорци, Македонци, Грци, Горанци, Власи и други Славеносрби на овом српском трополу.

Ова бела капица је јако стара, била је ношена од разних народа али је остала углавном највише код балканских народа, али се може наћи и код Бербера, на Блиском истоку и код народа Кавказа. Њено порекло је у неку руку непознато управо из разлога што су је у давна времена носили скоро сви. Верује се да је са простора **Леванта**, али због распрострањености код балканских Словена сматра се да је настала код протобалканских **Словена - Пелазга**, али то треба подробније истражити. Прикази оваквих врста капа могу се наћи и на грчким античким киповима, вазама или приказима античких филозофа, уметника, проналазача...

Слика 1. Птоломеј Слика 2. Патрокло вида ране Ахилу 500. г.п.н.е.

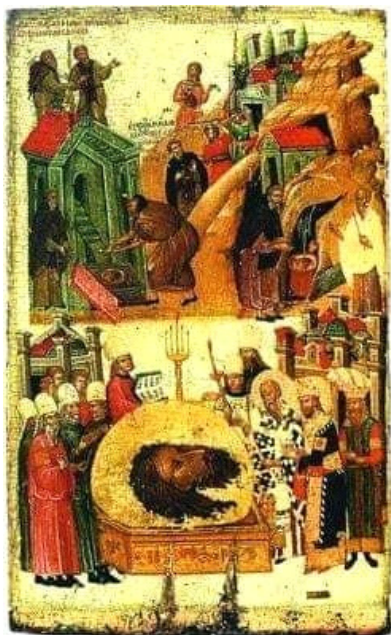
Да кече није био део ношње Албанаца (као ни цела ношња) говоре многе иконе и фреске, антички споменици Илира, Трачана, Хелена... као и историјски подаци и чињенице да Албанци нису Балкански народ и да са старим народима, а и садашњим суседима немају заједничких тачака и особина. Предео данашње Албаније се некада звао Епир, Срби су га тако називали до 16. века. Албанци су у тај предео насељени 1042. године током војног похода. Наиме, Ромеји су се у то време сукобили са Србима и у више наврата су губили битке, што је проузроковало грађанске немуре по Ромејском царству. „Један од побуњеника био је Ђорђе Манијак, који је командовао византијском војском на Сицилији и јужној Италији. Пошто су га без разлога сменили одлучио се на побуну и кренуо да узме власт у Цариграду. Са собом је као помоћне трупе повео Албанце са Сицилије, па се искрцао преко Драча и код места Острово сукобио са ромејском војском и на том месту погинуо. Албанце који су се предали су протерали су на српске земље, и ту су остали до данашњег дана. Од тог догађаја пролазиле су године и долазили су нови господари којима су Албанци били врло одани, а за своју оданост су добијали нове земље на штету Срба, тако да су се временом проширили и пресељавали на Косово и Метохију, Македонију, Пчињску и Топличку област,

Црну Гору... Тако су и асимиловали нека српска племена, а самим тим и народне ношње су присвојили за себе, јер своје нису имали.

Код православних Хришћана ова капа има дубоко укорјењену традицију и употребу. Тако ову капу имамо приказану на иконама и фрескама, црквеним књигама и записима...

Слика 3. и 4. Свети српски мученик Ђорђе Кратовац

Слика 4. Православна икона Слика 5. Крунисање Стефана Дечанског

Следеће фотографије су из грчких црквених књига и представљају животопис ромејског цара Константина 7. Порфирогенита. На тим цртежима и украсима могу се видети свештеници и цивили са белим капама налик кечету.

Слика 6. Крунисање Порфирогенита

Слика 7. Крунисање Порфирогенита 908. године

Слика 8. Смрт Порфирогенита

Иако имамо овакве доказе за постојање кечета код Православаца, то код Словена, а поготову код Срба не умањује презир и незнање о овој нашој капи која је свуда распрострањена. Зато посебну пажњу Срби треба да обратe на фреске и иконе из Пећке Патријаршије на Косову и Метохији.

Слика 9. Сахрана Архиепископа Саве 2. у Цркви Св. Апостола у Пећкој Патријаршији

„У старија времена, данашња традиционална албанска, је била српска народна ношња. Иван Јастребов је записао да је ношња Фанда тј. уопште Дукађинаца, готово сасвим иста као ношња Маћана, Шаљана и Црногораца... уске гаће, беле капице... то је чисто српска одећа из старих времена. У такву ношњу је била одевена цела српска војска када је против побуњене Србије кренуо цар Манојло (према сведочењу Кинама којег цитира Панта Срећковић). Кинам је записао: Приближивши се реци Тари, пре сунчаног заласка, византијска војска увиде безбројну множину наоружаних Срба... Одело им је било: доламе, уске гаће и беле капе...“

2. РАЗЛИЧИТИ НАЗИВИ ЗА БЕЛУ КАПУ

За кече постоје различити називи односно имена, али је занимљиво да је корен речи од сваког тог имена, српски - словенски. Тако имамо следеће називе:

ПИЛЕУС (Greek: πῖλος, pîlos; also pilleus or pilleum in Latin) - од корена речи „плиш“, влашки (цинцарски) и грчки

назив за плиш односно албанизовани пљис. Капа од плиша тј. филца, носила се у древној Грчкој, Етрурији, Илирији, Панонији и околним регионима, касније такође уведена и у Древни Рим. Доста је подсећала на садашњу капу али је била облика купе а не полусфере. Може се наћи на грчким киповима и цртежима античких вазни, као и на кованицама.

Слика 10. и 11.- Пилеус на цртежу грчке вазне и на кипу.

СКАДАРСКИ ФЕС - капа са равним теменом односно фес беле боје илити капа равњача. Може се наћи на фотографијама четничког војводе Василија Трбића, Горанаца са Косова и Метохије, као и код Албанаца из Скадра и Кукеша, као и код Албанаца Тоски на југу, мало вишег облика. Овакву врсту капе носе Горанци, а носио је српски четнички војвода Василије Трбић у Македонији за време комитске акције.

КЕЧЕ - Долази од имена “кеч” или „ћеч“ који је влашког-цинцарског, а по некима грчког порекла. Кеч је нека посебна врста вуне или памука од којег се праве ове капе. Код Македонаца постоји и надимак Кеч, а код Срба и презиме Кечић. Ова врста капе је најраспрострањенија и најпознатија. Временом је доживела многе модификације и промену облика тако да јој се данас облик доста изменио и не личи на оригинал.

ПЉИС (алб. *plis*)- албанизовани назив за ПЛИШ односно вунени материјал од кога се добија филц за израду кече капе.

ЋУЛАВ- односно ЋЕЛА(В), основа је опет “ћела”. Данас у Србији поједине породице имају надимак Ћулавци јер су се бавили производњом капа. „Ћулав се сматра једном од најстаријих српских народних капа, која је настала у народној средини, од домаћих материјала. Под утицајем других несловенских народа, ова капа је претрпела промене, како у изгледу, тако и у називу.“ Капа је била део униформе српске војске за време Карађорђевог устанка и Милошеве буне све до првих правих униформи налик на оне у аустријској војсци.

Слика 12. Униформа српског војника, Војни музеј Слика 13. Српски војник, Крајишник

ЋЕЛЕПУШ - ћелепуш или ћелемпош је назив за црну монашку капу која је истог облика као и ова бела капица. У основи ове речи је “ћела” односно глава, теме лобање.

Слика 14. Монашка капа ћелепуш или ћелемпош

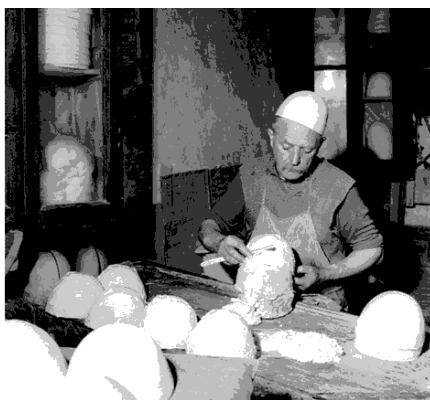
ЋЕЛЕШЕ (алб. *qeleshe*)- синоним за ПЉИС. Основа речи је словенска као код Ћелепуша/Ћелемпоша и ЋУЛАВА.

ПУСТ (Пустина) - односно српска пустена капа. Назив је добила по ПЛАСТУ или ПЛАСТИТИ јер се ова капа прави тако што се памук или филц пласти тј. обликује и својим изгледом подсећа на пласт сена.

3. НАЧИН ИЗРАДЕ БЕЛЕ КАПЕ

Израда ове врсте капа се врши ваљањем вуне. „Ваљање је извођено ногама, рукама и разним помагалима уз додавање воде. Природна масноћа вуне као органске материје, често још и уз додавање сапуњаве воде, ваљањем је од вунених влакана стварала чврсто сабијену и пунију тканину отпорну на кишу, снег, ветар и хладноћу“, односно пуст. Таква смеша се потом ставља на калуп-маљицу, равномерно се распореди, обликује и суши, а потом се врши завршно обликовање и уређивање. Од истог материјала су се правиле простирке за спавање, народне ношње, обућа.

Иако је овакав начин прављења овог материјала и ових капа јако дуг, још од античких времена, по званичној историји пуст или пустина се прво пут у писаним изворима „јавља у Доментијановом опису живота Светог Саве, у делу које је завршено 1253. године, затим у повељи Цара Душана манастиру Хиландару из 1348. године.

Слика 16. Албански мајстор занатлија.

4. РАСПРОСТРАЊЕНОСТ БЕЛЕ КАПЕ КОД СРБА И ДРУГИХ СЛОВЕНА

Ову капу су израђивала многа српска и славеносрпска племена, што за своју употребу, што за продају. Тако су ове беле капице правили:

- 1) у **Црној Гори**: КУЧИ, ВАСОЈЕВИЋИ, РОВЦИ (или Ровљани), ДРОБЊАЦИ, МОРАЧАНИ.
- 2) на **Косову и Метохији**: ГОРАНЦИ, Средачка жупа код Призрена,
- 3) у **Македонији**: србо-македонска племена МИЈАЦИ и БРСЈАЦИ
- 4) племена у **Полимљу**.
- 5) поред Срба може се наћи и код **Бугара** на Деспотским планинама и Тракији.
- 6) код **Влаха-Цинцара**

Тито Бугарин — изстул из Српских Ризница.

Тито Бугарин из јаворј. Арми из Српских Ризница.

Слика 17. и 18. Бугарски сточари на Деспотским планинама 19. Власи-Цинцари

Мија Пушевски

Српски четници из Македоније и Стари Србији, окупирани од Југословенске војске, војна држава Југославија 1941 г.

Слика 20. Пушевски, Мија Слика 21. Српски четници у Македонији, битољска тамница

5. ОБЛИЦИ КАПА

Постоје неколико облика ових капа које се сада израђују једино на Косову и Метохији и у Албанији у граду Кроја или Круја. Некада се највише производила у Косовској Митровици и Новом Пазару.

За Косово и Метохију је типична класична капа која је облика полусфере односно полулопте. Такав облик капе је карактеристичан и за северни део Албаније осим Кукеша и Скадра, као и Горе где је облик капе при врху скраћен чиме има облик феса, нпр. Скадарски фес је носио војвода Василије Трбић. Типичан облик код албанских племена Гега.

Слика 22. Разне врсте и облици кече-капа

У јужној Албанији, капа је виша него у северној Албанији, посебно у регионима Ђирокастра и Валоне тј. области где су албанска племена Тоске. Као украс на центру крова капе је мали украсни репић. По неким непровереним изворима и разговорима са мештанима албанских села, сваки облик капе уствари представља предео на коме људи живе. Тако нпр. кече са равним врхом означава људе који живе у равничарском пределу, кече са полусферичним врхом означава брда и планине.

6. ПРИКАЗИ БЕЛЕ КАПЕ У УМЕТНОСТИ КРАЉЕВИНЕ СХС (ЈУГОСЛАВИЈИ)

У последње време друштвене мреже су пуне чуђења и лоших мисли о Мештровићевом Победнику на Калемегдану. Мештровић је био хрватски уметник и вајар који је добро познавао историју народа и то је овековечио у својим радовима. Два најзанимљивија вајарска рада која имају приказ кечета су Победник на Калемегдану и заборављени српски косовски јунак Срђа Злопоглеђа.

Слика 23. Победник

Слика 24. Срђа Злопоглеђа

ЗАКЉУЧАК

Бела капа, позната као кече, је традиционална капа свих балканских народа. Њено порекло је делимично познато, али се тумачењем њених разноврсних имена може утврдити да има српско-словенско или тачније протосрпско-пелашко порекло. Та имена су се одржала до данашњих дана, као и начин израде. У корену свих имена за ову капу је иста српска или словенска реч „ћела“ што означава лобању. Енглески израз за ову капу је и Skull hat односно капа која прекрива лобању.

Капа је широко распрострањена, од Балканског полуострва и њених брда, планина и равница, па све до обала

Белог мора, простора Леванта, Кавкаских планина итд. Носили су је разни народни разних вера, и хришћани и муслимани и мојсијевци. Код Срба има јако дугу традицију, од писаних трагова за време Светога Саве и Цара Душана, преко времена Карађорђа и Милоша Обреновића, до србо-македонских и црногорских устаника, комита и четника за време Четничке акције против Турака на простору Старе Србије и Македоније.

Кече је имало разноврсне облике, и они се могу најчешће видети код данашњих Албанаца. Албанија је као територија подељена на делове где живе Геге и Тоске, тако да је и ношња та два племена различита. Тако је и са овим капама.

Код Срба, у послератној Краљевини СХС и потоњој Краљевини Југославији, своје место ова капа је нашла и у уметности. Познати хрватски вајар и уметник је успео да је заувек овековечи у својим делима Победник и Срђа Злопоглеђа.

ЛИТЕРАТУРА

Бјеладиновић, Јасна - Српска народна ношња у Сјеничко-пештерској висоравни: Гласник Етнографског музеја у Београду, књига 45; Београд, 1981.

Вадић-Крстић, Братислава - Народна култура Срба у XIX и XX веку: водич кроз сталну поставку; Етнографски музеј, Београд.

Деретић, Јован И. - Срби и Арбанаси; Ганеша клуб, Београд, 2013.

Јастребов, Иван - Стара Србија и Албанија; Службени Гласник, Београд, 2018.

Скок, Петар - Етимолгијски рјечник хрватскога и српскога језика; Загреб 1973.

Срећковић, Пантелија - Историја српског народа књ. 1, Београд, 1884.

Milan Nikolajević

**OLD BALKAN WHITE CAP - QUELESHE
SMALL PART OF FORGOTTEN SERBIAN
CULTURAL HEREDITARY**

Summary

In this article, through a series of arguments, both through written material and through pictorial representations, we show that the traditional white hat, better known as queleshe, is not an Albanian but an ancient-Serb-Pelast cultural heritage, which today is hated due to ignorance and common stereotypes by Serbs and the surrounding Serb-Slavs: Macedonians, Montenegrins, Bulgarians... Article also contains various names that this cap wore and which it still bears in different parts of the Balkans. In the article, we show how this cap is made, as well as all the forms this cap present in the wider Balkans, and hypothesize that the cap was accepted by the Albanians of today, only in closer contact with the Serbs in the territory of present in Northern Albania, Kosovo, Metohija and Western Macedonia. In these areas until the first half of the 20th century this cap was still used, also by the Serbian tribes in Montenegro (Vasojevic, Rovca, Drobnjak, Kuch, Moracani...), in Gora and Sredachka parish near Prizren in Metohija, as well as in Mijak and Brsjak in Western Macedonia, which further confirms our belief that it is a traditional Serbian folk element.

Keywords: White hat, queleshe, fes, plis, qulav, qelepup, pustina, Serbs, Slavs, Vlachs, Albanians

УДК 342.228(478)

Николај Вадимович Бабилунга

*Професор, Тираспољ, Молдавија
(Придњестровска Молдавска Република)*

ПРОМЕНА ДРЖАВНИХ СИМБОЛА ССР МОЛДАВИЈЕ И ФОРМИРАЊЕ ПРИДЊЕСТРОВСКЕ МОЛДАВСКЕ РЕПУБЛИКЕ

Сажетак

У чланку се разматра проблем замене молдавске совјетске државне симболике – румунском у 1990. години и улога, коју је она одиграла у процесу раскола Молдавске Совјетске Социјалистичке Републике. Аутор долази до закључка да су плашљива и неодлучна политика власти МССР, њихова тежња да задовоље захтеве прорумунских национал-екстремистичких снага, одбијање тражења компромиса и узајамно прихватљивих одлука у многонационалној републици довели до настанка оружаног конфликта на Дњестру и раскола републике, која је постојала 50 година у саставу Совјетског Савеза. Промену државне симболике становништво земље схватило је као пут ка рушењу молдавске државности и аншлусу од стране Румуније. Тај пут није одобравао велики део становништва и он је закономерно довео до обнове државности у Придњестровљу, која је изгубљена 1940. године. Молдавска ССР се расцепила на Републику Молдавију с румунском заставом и Придњестровску Молдавску

Републику, која је сачувала совјетску симболику. Конфликт није разрешен до данашњег дана.

Кључне речи: Државна симболика, застава и грб, Република Молдавија, Придњестровска Молдавска Република, Румунија, непризнате државе, узроци Придњестровског оружаног конфликта.

Постоји таква наука о којој и не знају сви, па и није свима интересантна, иако се свако с њом среће у свом свакодневном животу, може се рећи, на сваком кораку. Она се појавила пре много векова, у временима античног Рима или Грчке, а могуће је и раније. Зове се **хералдика** и бави се стварима, рекло би се, веома удаљеним од наше свакодневице – проучавањем и тумачењем различитих државних (а неретко – и приватних, родовских, породичних) симбола, пре свега грба и заставе.

Свет је тако уређен да на Земљи нема ни једног народа, ни једне државе, који нема своју заставу, свој грб. Од канибалских племена Африке или Океаније, до савремених урбанистичких цивилизација Америке или Европе – сви су прихватили неке симболе и чврсто их се држе. Сваки народ има своју заставу, свој знак (тотем, фетиш), утиснут на његовом грбу.

То је најчешће нека животиња или птица – лав, медвед, вук, соко, орао, царски орао, морски орао, пантер, а понекад чак фантастична бића попут змаја или двоглавог орла. Понекад то могу да буду биљке – либански кедар, на пример, или љиљан; понекад оружја војничког јунаштва – мач, сабља, штит, топ, аутомат Калашњикова; оруђа за рад – мотика, плуг, срп, чекић, трактор; астрономски објекти – земаљска кугла, месец, сунце, звезда. Боје застава и њихова конфигурација код различитих народа, по правилу, такође су различити.

Ти симболи или њихове одређене комбинације, с којима се обичан човек и сам не примећујући сусреће свакодневно, добијају сакрално значење као неки код, тајна подсвесна информација, која у многome одређује нашу свест и руководи нашим свесним дејствима. Јер хералдички симболи садрже

не само информацију о прошлости народа, већ и о његовој будућности, о томе каквим народ виде себе, како осећа себе у свету, који га окружује. И стога ти симболи добијају за човека најважнији значај у облику светиње, чија цена често премашује вредност и самог живота.

Ради чега су ми потребна таква опширна разматрања? Тим пре, у нашим временима пандемије вируса корона и потпуне самоизолације држава, породица, индивида. Па, само за то да би подсетио нашег читаоца од чега је све почело пре неколико деценија и до чега смо, као резултат, дошли. А почело је све код нас када је пре тридесет година, 27. априла 1990. године Врховни Совјет Молдавске ССР, који се сада зове Парламент Републике Молдавије, одбацио без било каквог разматрања совјетску симболику (при тада још постојећем Совјетском Савезу) и прихватио као државну заставу републике тробојну румунску заставу, у народу звану триколор.

Тачније говорећи, **све** је почело нешто раније. Мислим да читаатељу не треба разјашњавати да под том обухватном речју „све” ја разумем: долазак на власт у Кишињеву умоболних нацистичких пропалица агресивног прорумунског усмерења, психолошки и физички терор који су они подстакли против многонационалног становништва Молдавије, споразумашку политику врха компартије, нужност обнове државности Придњестровља, агресију полуфашистичког кишињевског режима против мирног становништва Придњестровља, прави широкообухватни рат, реке крви, море суза, патњи и несреће за становништво обеју обала Дњестра. И, наравно, имам у виду потпуну немогућност да се и данас врати у пређашњи облик, тада разбијена у парчиће, драгоцен ваза нашег претходног и сигурног живота, која је остала само у сећању старијих покољења.

А рушење тог живота почело је такозваним „Писмом 66”, у коме је неколико десетина представника интелигенције истакло, септембра 1988. године, ултиматум са захтевом да се молдавски језик преведе на латинску графику, да се начини румунским и да буде признат као државни језик, без обзира на то што њиме нису владали не само представници различитих етноса, већ ни огромни део „насловне нације”. Затим је, у

фебруару 1989. године, Савез писаца Молдавије предложио пројекат закона о функционисању језика на територији МССР, у коме се негирало право човека на слободно коришћење матерњег језика и право родитеља да бирају језик учења своје деце. Зато су писци предвидели кривичне казне за сва службена лица која покушају да користе ма који језик осим државног. Такав закон, узгред буди речено, донели су румунски окупатори у губернијама „Бесарабија” и „Транснистрија”; он је заиста беснео у нашим земљама од 1941. до 1944. године.

Талас протеста против обнављања нацистичких закона, који је прохујао по републици у марту-априлу 1989. године, веома негативно су схватили партијски врхови Молдавије и није наишао ни на какву подршку у горбачовском руководству земље. У августу 1989. године у Придњестровљу је био створен ОСТК (Уједињени савет радних колектива) и одржан је највећи политички штрајк у историји. Па ипак, Врховни савет МССР прихватио је све захтеве предложене у ултиматуму аутора и, без обзира на противљење народа, озваничио законе о државном језику, о функционисању језика и преласку молдавског језика на латинску графику. На тај начин власти су учврстиле скицирани раскол друштва и одбациле било какво тражење компромиса у име очувања мира и спокојности у републици.

Већ на крају децембра 1989. године руководство Молдавије заузело је курс изласка из састава СССР и прикључења Румунији. Заменик председника Врховног совјета МССР, И. Хадирке (), изјавио је да односи Молдавије с Румунијом „подсећају на односе између две Немачке”. У Кишињеву су биле организоване масовне манифестације с паролама „Доле граница на Пруту”, а затим је био изведен демонстративни шоу рушења државне границе СССР на Пруту, с преласком гомила људи с једне стране на другу. У Придњестровљу се, као одговор, родила идеја аутономизације региона, која се све више учвршћивала у свести људи. Прошли су тада и први референдуми о сврсисходности образовања Придњестровске Аутономне Совјетске Социјалистичке Републике у саставу Молдавске ССР.

Политички чир у друштвеном организму ширио се и постајао је све болеснији, све опаснији, а кукавичко-

пасивно партијско руководство Молдавије повлађивало је у свему екстремистичким групама, распаљујући тиме у њиховој средини осећај некажњивости и сведозвољености. Када се 96% житеља Тираспоља изјаснило на спроведеном референдуму за целисходност уласка њиховог града у састав Придњестровске АССР у случају њеног стварања, у средствима масовних информација Молдавије као по команди покренута је антипридњестровска кампања, са свим, како то бива, „сапутницима” – увредама, заплашивањима и претњама, звецкањем оружја. Околности су се усијавале, не из дана у дан, већ из часа у час.

Могућност дијалога и тражења компромиса отварала се с изборима депутата у Врховни Совјет МССР у фебруару 1990. године. Од 394 депутата 60 је представљало Придњестровље. При чему ти људи никако нису били кандидати градског комитета, прошли су не по налогу партијских органа, већ су стварно представљали интересе и вољу становништва, које их је изабрало. Национал-радикали Народног фронта чинили су тек трећину депутата Молдавије. То је савршено јасно указивало да су се појавиле шансе за мирне и искрене разговоре, говоре поверења, дискусије и спорове, али и налажење узајамно прихватљивих решења, да се не би допустио раскол републике и њен суноврат у ужасе грађанског рата.

Историја је дала прекрасну могућност политичком руководству Молдавије да испољи уздржаност и мудрост, да саслуша све стране, да оцени могуће ризике, да узме у обзир оштрину супротстављености, како би одстранило узроке конфликта и смирило страсти. Сећам се тадашњих бурних дебата у градском комитету и у ЦК партије, у другим организацијама, на које су ме позивали као једног од организатора Интерпокрета „Унитатеа“ (Јединство). Сећам се до промуклости жарких спорова. Усијаност страсти била је таква да се чинило да ће лампе у сали почети да експлодирају.

Али, проницљивих и мудрих људи у руководству партије, како се показало, било је сувише мало, ако их је тамо уопште и било. У недостатку мудрих и толерантних људи за председника парламента Молдавије припремао се недавни секретар ЦК КПМ М, Сњегур (), који је тежио што бржем споразуму с

национал-екстремистичким снагама под свим, с њихове стране предложеним, условима. А на чело владе је неочекивано стао М. Друк, који се појавио ко зна откуда, слично ђаволу из табакере.

Прва сесија Врховног Совјета МССР, која је отворена 17. априла 1990. године у Кишињеву, пролазила је у околностима оштрих разногласја, диктата председавајућег и појединих преко мере недисциплинованих депутата, уз стална искључивања микрофона, опструкције и терор гомиле, која је беснела под зидовима парламента, у атмосфери увреда и чак пребијања народних изабраника од стране пропалица који су правили изгреде при апсолутној равнодушности чувара реда. Са сваким даном постајало је све јасније да Придњестровцима, свим интернационалистима, у том органу власти просто неће дати да раде. Олуја нацистичке хистерије и милитаристичке психозе, раширивана од средстава масовних информација по иницијативи „неформалиста” и њихових партијских куратора, завртела је и подигла у свом мутном пориву најразноврсније слојеве друштва од доле до врха.

Сл. 1. Застава Молдавске ССР 1952–1990

А сада о хералдици, најзад. Управо у том периоду фронтисти су у средствима масовних информација (а у њиховим рукама налазила су се готово сва републичка СМИ) покренули нову кампању. Овог пута ултиматуми су се тicali не језика, већ промене државне симболике републике. Захтевали су најскорије одбацивање заставе Молдавске ССР

(црвено-зелено-црвеног платна, сл. 1) као симбола „проклете тоталитарне прошлости комунистичких времена”. Захтевали су најскорије утврђивање румунске заставе (плаво-жуто-црвеног платна, сл. 2), као старе националне заставе Молдаваца, под којом је Штефан Велики и Свети рушио, наводно, и лево и десно све своје непријатеље.

Сл. 2. Застава Румуније

Зачуђујуће, али управо у том кошмарном периоду свеопште психозе, претњи и моралног терора мој колега Петар Шорњиков (и ја (међу историчарима се није нашло више оних који желе да нас подрже) успели смо неколико пута да наступимо по питању „хералдичких” проблема на телевизији и у штампи, у новинама „Омладина Молдавије”, такође на скуповима бирача, као и увек бучних и непредвидивих. Ми смо говорили о томе да је симболе уопште боље не дирати, да је то врло суптилна, обострано оштра и експлозивна материја. А ако их већ треба мењати, онда све треба учинити сто пута размисливши и премеривши, учинити то филигрански прецизно и безболно за друштво, узимајући у обзир све историјске тананости и нијансе националне симболике. Важно је не нанети штету.

Ми смо говорили да румунски триколор нема уопште никаквог односа према молдавском знамењу феудалних времена, па и не може да има, да се он појављује иза Прута тек у периоду европских револуција, средином 19. века. Све

је било узалудно, наши опоненти нас нису слушали. Или су наводили некакве аргументе, пуне апсурда и глупости – наводно, на знамењу средњовековног молдавског кнежевства биле су присутне и плава, и црвена боја, а пошто је дршка (дрво) била жута, нужност триколора самим тим убедљиво је доказана...

Стварна историја средњовековне молдавске симболике наше опоненте из фронтистичких редова уопште и није интересовала. Важно је било одбацити совјетске симболе и прихватити румунске. И, како је рекао тај исти Хадирке, „кроз насиље ми смо дошли до прогреса”. А 27. априла 1990. године за председника Врховног Совјета Молдавске ССР био је изабран Сњегур. Већ у току првих 15 минута на својој новој дужности формалног руководиоца републике, он је учинио оно што су од њега захтевали.

Без било каквих разматрања, тоном који није дозвољавао никаква противљења, не слушајући никога од народних изабраника, не саветујући се ни са народом, ни са стручњацима, демонстративно и без церемонија, Сњегур доноси одлуку о промени државног симбола Молдавије, о утврђивању румунског триколора као државне заставе. У том моменту румунска застава подиже се над парламентом Молдавије уз организовано ликовање гомиле код здања највишег органа државне власти републике. Очевидно, сећајући се своје пионирско-комсомолске прошлости (истина, без особите носталгије), окупљени су скандирали унапред припремљене слогане: „Мирча Сњегур ши попор!” (Мирча Сњегур и народ). И чак на руском језику викали су „Мирча Сњегур, Мирча Друк до победе ће нас довести!”.

Потпуно другачије промену симбола прихватили су у Придњестровљу. Овде су добро памтили под којим бојама какве заставе су убијани учесници антирумунског устанка код Црне оgrade у Бендерима. Сећали су се које су боје заклањале целате при зверском гушењу Татарбунарског устанка, при масовним убиствима учесника Хотинског устанка. Овде нису заборавили, какве су заставе развијане над Транснистријом, коју су фашисти претворили у место најжешћег геноцида, у огромно гробље братских гробова за Јевреје, Цигане, Словене,

за све житеље те многострадалне земље, натопљене крвљу и сузама. Неочекивана и демонстративно-безобразна одлука кишињевских политичара о промени симболике изазвала је код Придњестроваца шок.

На проширеном заседању ОСТК у Тираспољу поводом румунског триколора, као државног симбола Молдавије, одржан је буран разговор. Било је прихваћено обраћање депутата Врховног Совјета Молдавије, које разјашњава мишљење и политичку позицију у односу на заставу, од стране житеља Придњестровског региона, грађана МССР, бирача депутата свих нивоа. Кроз два дана, 30. априла, градски савети Тираспоља и Бендера на својим седницама одбили су да признају румунску заставу као државни симбол, прихваћену у Кишињеву без било каквог разматрања. А 3. маја аналогну одлуку доноси седница Рибницког градског савета.

Цео мај 1990. године прошао је за житеље Придњестровља под знаком некакве фантазмагорије, привидне нереалности догађаја који су се дешавали: нико ништа није схватао. Било је то слично апсурдном сну – у Совјетској Молдавији при Совјетској власти, уз знање владајуће Комунистичке партије и при њеном непосредном учешћу, одбацују се уобичајени, и тако сродни народу, симболи изградње праведног друштва слободног рада и једнакости свих људи. Прихватају се симболи друге државе, па још и симболи под сенком којих су се заједно са свастиком неколико деценија пре тога чинили кошмарни злочини на нашој земљи. То просто није улазило у главе. Људима се чинило да заједно са симболима хоће да им промене и душу. А придњестровски Молдавци с горчином су се сећали старе молдавске пословице – „Скимбаря домнилор – букуррия небунилор“ („Смена господе – радост залудника“).

Очевидно, под командом из Кишињева подигле су главу и активирале се у Придњестровљу и овде немногбројне прорумунске снаге. У првим данима маја неколико стотина студената Тираспољског педагошког института (у основи родом с десне обале Дњестра) предузели су јуриш на Тираспољски градски савет да би скинули црвене заставе. С узвицима „Трэяскэ триколор!“ (Живео триколор) они су покушали да се пробију у градски савет и подигну на његово

здање румунске заставе. Провалнике је предводио руководилац Тираспољског одељења Народног фронта Молдавије (НФМ), учесник кишињевских пикета (стража) код здања Врховног Совјета МССР, И. Илашку. Неће проћи тако много времена, и он ће уместо заплашивања и претњи, састављања спискова људи, непријатеља „румунског препорода” Молдавије, који под претњом смрти морају да напусте републику, почети да испуњава наредбе специјалних служби Молдавије. Убрзо ће у Придњестровљу завести терор против мирних људи, активиста радничког покрета, и врло брзо упрљати своје руке невином крвљу. Али, већ тада је провокација тираспољских фронтиста изазвала одбијање и револт хиљада и хиљада Тираспољчана – простих радника за машином, инжењера, домаћица, учитеља, омладине.

Уочи празника Велике Победе, 8. маја 1990. године на тргу Совјетског Устава у Тираспољу окупио се митинг са више хиљада људи у част 45-годишњице победе над фашизмом. Тужно сећање на јунаке погинуле на фронтима Велико отаџбинског рата мешало се у душама људи с гневом поводом обнове нацизма пред њиховим очима, у родној републици, у Совјетској Молдавији. За окупљене на тргу најочигледнији доказ те ужасавајуће нацистичке ренесансе у својој кући била је промена симболике са совјетске интернационалистичке на симбол друге државе, уз то криве за нечувене злочине, масовна мучења и убиства људи на молдавској земљи. Сви говорници подизали су свој глас протеста против прихватања румунске заставе као државног симбола Молдавије од стране кишињевских власти.

Страсти су се усијале до тог степена, да је дошло време не само лампама, већ и уличним светиљкама да експлодирају. Власти Кишињева, Врховни Совјет МССР, захтевао је од придњестровских локалних совјета да одбаце одлуке о неприхватању румунске заставе и да је истакну свугде за 9. мај 1990. године. Једва да је неком у престоници Молдавије дошла до главе мисао о потпуној апсурдној бесмислици такве одлуке. Јер 9. маја народ је празновао победу совјетских армија под црвеним знамењем над фашистичким војскама под тробојном заставом. Уосталом, не може се искључити да се и у том језуитском захтеву, да се знамење победника

смени знамењем побеђених, крила подла жеља да се распали тињајући угаљ грађанског конфликта, да се уздигне конфликт до степена грађанског рата.

На сесији Врховног Совјета у Кишињеву егзалтирани говорници узвиковали су проклетства на адресу Придњестровља, тврдили су да „окупатори” и „манкурти” вређају молдавски народ својим неуважавањем румунске заставе. Позиви да се Придњестровци удаве петљом економских санкција од стране Кишињева звучали су у тој атмосфери чак некако умерено и меко на фону позива да се упадне у придњестровске градове и села, да би се тамо силом поставили законски симболи законске власти. Депутат Константин Оборок изјавио је осорно, без било каквих дипломатских смицалица: „Све који иступају против симболике Молдавије ухапсићемо, затвора за све има довољно!”

Да би створили законску базу за масовна хапшења становништва, депутати су по хитном поступку приступили припреми законских пројеката о кажњавању за непоштовање правила коришћења нове симболике. Почели су да пишу и одговарајућа упутства милицији, тужилаштву, државној безбедности. Међутим, није само највиши орган државне власти Молдавије био забринут припремом мера за законски обрачун с непокорним суграђанима. Нису спавали ни „практичари”, мало упознати с финесама совјетског законодавства, а који су већ стекли искуства у организацији свемогућих стража, јуриша, погрома, изазивања пожара и масовних изгреда. Жеља да баце на колена све Придњестровце пред новом симболиком, дословно, није давала сна професионалцима провокаторских дела.

2. маја под Бендерима, у приградском селу Варница, господа из руководства Народног фронта Молдавије и локални национал-активисти сазвали су „Велико национално сабрање” под паролом „Тврђава Штефана ћел Маре Тигина била је, јесте и биће румунска!” У загради ћу приметити да та тврђава на месту старих остатака словенске тврђаве Тјагин (Тигин) никада није припадала Молдавском кнежевству, а тим пре Румунији. Њу су изградили Турци и они су њоме владали неколико столећа. Затим су се у њој око два века налазиле руске

војске. Румуни су заиста у њој боравили у годинама 1918–1940 и 1941–1944. И сваки пут наврат-нанос бежали из те тврђаве при појави Црвене армије, једва извлачећи живу главу. Ко ме ће тврђава припадати у будућности, показаће време. И тешко да је „Велико национално сабрање” у Варници могло да реши то питање. У шта су се окупљени могли да увере врло брзо, дословно у току неколико часова.

Када су говорници позвали митингаше да хитно пођу „на Тигину” и поставе триколор над градским саветом, узбуђена гомила је кренула у град. Истина, улаз у Бендере преграђивала им је железничка композиција. Најразумнији су се тада разишли кућама. Али истински приврженици панрумунске идеје, наравно, нису могли тако једноставно да одступе. Раздвојивши вагоне они су кренули у град у неуређеним редовима под својим триколором.

Овде код градског савета чекали су их раднички одреди силне половине бендерског становништва заједно са снажним тираспољским момцима, који су поштовали част својих отаца и дедова и који су поштовали њихову симболику. У бескрвној (тада још бескрвној!) тучњави присталица совјетског стега и љубитеља триколора последњи су били примирени и свезани. А затим предани приспелим милиционерима. Темељно припремљена провокација са променом симбола и њиховог наметања локалним житељима није успела.

Ова конфузија тако је разбеснела потомке Великог Штефана и Михаја Храброг да су они разјурили скромни протест кишињевских жена после сахране 18-годишњег младића Диме Матјушина, кога су ногама утукли активисти НФМ у центру града. Убили су га само за то што је говорио на руском. А жене су само молиле републичке власти да заштите њихову децу од насиља и убистава – само то изазвало је бес национал-екстремиста. И тада, 22. маја 1990. године гомила фронтиста почела је да пребија и покушала да линчује депутате Интерпокрета и депутате из Придњестровља. Спасевајући животе народних изабраника-интернационалиста, војници Совјетске Армије тајно су их изводили из здања парламента и одвозили у аутомобилима под оружаном пратњом. Дивљи

зверски обрачун с парламентарцима био је осујећен не вољом власти, већ упркос њој.

Кишињевске власти нису ни мислиле да спасавају нити децу, нити народне депутате. Чувши сличну молбу, Сњегур је одговорио: „А ви се понашајте тако да не љутите народ. Ето, мене не бију!” Око 40% депутата, у условима разузданог насиља и некажњеног терора, одрекло се депутатских пуномоћја. Њихова места одмах су предата присталицама фронтиста. Један од њих, испуњен победничким одушевљењем, прогласио је на седници: „Најзад можемо све да решимо. Све ћемо их бацити на колена!”

Од тог момента Врховни Совјет Молдавске ССР у суштини је престао да буде представнички орган који одражава вољу становништва, који га је изабрало. Сада је он изражавао интересе и вољу више партијске бирократије, која је прихватила страну крајњег национал-екстремизма, као и маргиналних декласираних слојева градског дна и његових периферија, оних слојева који брзо реагују на погромашке позиве, који не размишљајући испуњавају одговарајуће команде и лако поверују било каквим измишљотинама о „совјетској империји”, „тоталитарном режиму” и „комунистичкој диктатури”.

Професор Виктор Боршевич, амбасадор Републике Молдавије у Кини, човек оштроуман и без предубеђења, запазио је готово савршено истинито: „Разуздани национализам и неприкривени неонацизам увек се појављују тамо где послови корумпираних националних елита иду лоше, тамо где се једина њихова нада на спас састоји у конверзији дубоког осећања очајања осиромашених и понижених маса (посебно обесправљене и неискусне омладине), у зверским осећањима ксенофобије (мржње ка „странцима”) и ретрофобије (мржње ка прошлости). Такође, у безумној вери очајног човека у то да је решење свих његових сложених актуелних питања врло просто – узети и све срушити! Ето, од таквог „расула у главама” почиње расуло и у држави”.

Још у старој Кини мислиоци су схватали значај симбола за самосвест поједине личности и целог народа. Тако, Конфуције је говорио о важности познатог принципа „исправљања имена”. Промени имена – и ефекат добијен од тога биће једнак дејству

многобројних армија; промени имена – и твоји преци постаће мојим прецима; промени имена – и моја воља потчиниће се твојој вољи! Сопствено име народа, његова застава, његов грб, његова државност – показатељи су животно способних снага нације.

Смена симбола у априлу 1990. године није била просто покушај да се замени душа, замени суштина нашег народа. Она је остала најважнији корак на ђаволском путу распиривања етничких и политичких конфликта, на путу клизања друштва у крваву мочвару грађанског рата. Али, у условима тада још постојећег Совјетског Савеза било је још увек могуће да се не дозволи развој догађаја по најужаснијем сценарију. Ипак, руководство земље, руководство Молдавије, руководство свих других република водила су своје народе управо на тај пут. Смена државних симбола, смена застава и грбова, оличавала је нагли историјски заокрет државе ка расколу друштва, ка хаосу, несрећности, крвопролићу, небројеним несрећама и жалости обичних људи.

Придњестровци су категорично одбацили замену молдавске совјетске заставе румунским триколором. Већ следећег дана, после пропасти „Великог националног сабора“ у Варници и покушаја да се подигне триколор над Бендерима, у тим истим Бендерима одржан је сусрет представника градова и рејона Придњестровља. Кроз неколико дана румунски триколор био је скинут и у Каменки – практично цело Придњестровље сачувало је верност совјетској застави. И при томе је ауторитет компартије у региону пао до нуле. Горкоми и рајкоми заједно с ауторитетом изгубили су и сваку власт, претварајући се у бескорисне и никоме потребне бирократске канцеларије. Али, постајала су Већа радних колектива са реалном снагом.

На Бендерском сусрету представника градова и рејона 21. маја 1990. године делегати су разматрали насталу ситуацију. Разговор о симболици логично је прешао у практичну раван – каква форма државности ће омогућити заштиту становништва региона од нацизма који се у Молдавији обнавља? Било је одлучено да се заузме курс стварања Слободне економске зоне у Придњестровљу у оквирима постојеће Молдавске ССР, што апсолутно није противречило законодавству СССР

и Молдавије. Најчудније је да та одлука није разбијала ни Молдавију, у општим цртама она је била корисна и Кишињеву. Али главно да је био начињен следећи важан корак на путу обнове државности Придњестровља.

Тачка бесповратка још није била пређена, још увек је постојала могућност да се сачува јединство Молдавије у оквирима њеног цивилизованог реформисања с потпуном гаранцијом свих права и слобода личности. Али, политичара таквог калибра, који би могли да то схвате, у Молдавији се није могло наћи. Или они нису поседовали реалну политичку власт. Република је, увећавајући брзину, срљала у неминован раскол и крвави оружани конфликт. Промена заставе, промена државних симбола постала је по себи важан путоказ и симбол катастрофалног слома молдавске совјетске државности, која је постојала тачно пола века, од 1940. до 1990. године.

И последње, што не могу да прећутим. Шта је, на крају крајева, представљао по себи тај триколор, који је у Молдавији сменио молдавску совјетску симболику? Какав однос он има према старом молдавском кнежевству? Да ли је он повезан барем у неком степену с традицијама нашег молдавског рода? Дајте да се опет обратимо хералдици.

Почнимо од тога, да се Румунија као држава појављује средином 19. века, путем уједињења Влашког (Валашког) кнежевства (Валахија) и Запрутске Молдавије. Отприлике тада појављује се и плаво-жуто-црвени триколор као симбол уједињења (унире). До тада, од 1310. године застава Валахије била је плаво платно с црним орлом и крстом у кљууну, на чијим боковима су се налазили сунце (шестокрака звезда) и полумесец.

У периоду европских револуција 1848. године румунска омладина, која се школовала на универзитетима Париза, Беча, Берлина и других градова Западне Европе и учествовала у њиховој борби за слободу, вративши се кући донела је и у Валахију тај дух. А заједно с њим и тробојни симбол француске револуције. Истина, с малом променом – бела боја француске заставе била је замењена жутом. Те три боје (плава, жута, црвена), које су тако подсећале немирне омладинце на пожељни симбол француске слободе и европске цивилизације, биле су

карактеристичне за Трансилванију, на румунском – Ердељ, друго Дунавско кнежевство, у коме је такође живело много источних Романа и са којим су букурешки револуционари тако желели уједињење.

У време револуције 1848. године у Валахији та застава је и била прихваћена као национални румунски симбол. Истина, пруге на њој биле су положене не вертикално, већ хоризонтално и на жутој прузи биле су написане две речи: „ДРЕПТАТЕ” (Правда) и „ФРЭЦИЕ” (Братство), при томе ћириличним словима (сл. 3) На латинску графику Румуни ће превести свој језик знатно касније. Али, свеједно, триколор је постао знамење унире, посебно после гушења револуције.

Сл. 3. Застава Валахије 1848. године

Када су се 1859. године Влашко (Валашко) и Молдавско кнежевство ујединили, триколор с хоризонталним пругама постао је званична застава нове државе. У 1866. години пруге су обрнули у вертикалан положај, и триколор је примио савремени завршни облик. Он као и раније симболизује јединство свих Румуна у јединственом, како они воле да кажу, „румунском простору”.

Овај „румунски простор” је доста неодређен појам, сасвим мутан и веома, веома растегљив. Он укључује у себе не само Мунтенију, Олтенију, Јужну Добруцу, Ердељ, Молдову, Банат, већ и многе друге територије и чак целе

државе. У периоду фашистичког диктатора Антонескуа румунски историчари су доказивали да „Транснистрија” мора да се протеже на исток не до Јужног Буга, већ до Дњепра, или, боље, до Волге. Не тако давно Румуни су издали књигу у којој се „румунски простор” представља од Мурманска до Каспијског мора. И то нипошто нису болесне фантазије умоболних романтичара националне идеје: румунски триколор већ се вијори над острвом Змеиниј у Црном мору с његовим богатим рудним налазиштима, румунске пасоше добијају грађани Украјине, Молдавије, Придњестрвоља... Растегљивост „румунског простора” у усијаним главама њихових политичара једноставно је бесконачна.

Али, каквог односа ка румунском триколору има средњовековна молдавска симболика? Одговарам: никаквог! Никада влашки (валашки) орао с крстом у кљуну није присуствовао на молдавском грбу. Никада плаво-жуто-црвено знамење није било атрибут молдавске државности, никада влашка (валашка) атрибутика није била део молдавске.

Сл. 4. Грб Молдавског кнежевства 15. Век

Током много stoleћа молдавски грб представљао је слику главе бизона, између чијих рогова се налазила петокрака звезда, а по боковима полумесец и ружица (сунце) (сл. 4). Слика бизона, или, можда, козорога, бивола, протеже се до древних култова влашких пастирских племена, предака Молдаваца. Он је и знаковна фигура у народној представи о оснивању молдавске државе – легендарни војвода Драгош у лову за бизоном спушта се с Карпатских планина у чудесну долину реке Молдова, где среће пчелара Русина Јацка, а затим доводи из Мурамареша своје људе и насељава их на тој благодатној земљи, где су Молдавци почели да живе уз Словене.

На првом молдавском бакарном новцу из 1377. године представљен је тај симбол, као и на свим наредним молдавским монетама (сл. 5). И већ тада, при господару Петру Мушату бизон се налази на државном печату. Бизон с роговима, сличним лири, представљао се и на знамењима молдавске средњовековне војске. Каква су била та знамења, ми врло добро знамо – нека од њих сачувала су се до наших дана.

Сл. 5. Монета Стефана Великог 1500. година

У 1500. години Стефан Велики испољио је наклоност и уважавање ка православном бугарском манастиру на Светој гори Атон и поклонио му је два знамења, под којима су молдавски војници бранили своју земљу од Турака, Мађара и Пољака. Оба знамења су црвене боје, по крајевима оба знамења извезен је златом натпис на словенском језику, наравно,

ћирилицом. На оба знамења извезена је фигура светог Георгија, који пробада копљем змаја. У почетку молдавске заставе биле су црвене боје.

На Стефанова времена односи се и први писмени опис молдавске државне заставе. У том документу говори се о заклетви молдавског господара пољском краљу, при чему је застава описана као „велико платно црвене боје, на којем је лепо представљен грб Земље Молдавске”. Тај грб – глава бизона – непрестано је украшавао заставу и државни печат, ма који господари управљали кнежевством током векова.

На крају 16. века може се срести у описима путника (на пример, у записима Италијана А. Гвањинуса, ()) и молдавско знамење плаве боје, али глава бизона остала је сталан атрибут грба. У 17–18. веку молдавске заставе, у различитим изворима, обележавају се и као црвене, и као плаве. У 19. веку господар Запрутске Молдавије, Скарлат Калимаки (1812–1819) користио је црвену заставу с представом бизона. А у 1832. години руски генерал П. Д. Кисељов (), челник локалне администрације после закључења Адријанопољског мира, утврдио је „Органски регламент” (нешто попут својеврсног уставног закона) за Молдавску кнежевину иза Прута, који је одредио њену државну заставу. На црвено-плавом платну обавезно је присуствовала глава бизона.

Молдавска државна симболика иза Прута коначно ишчезава тек после уједињења Запрутске Молдавије с Валахијом у 1859. години. У јединственој Румунској држави, у процесу асимилације етноса и изградње јединствене румунске нације, древни атрибути молдавске државности показали су се као сувишни. Заменио их је румунски триколор и влашки (валашки) грб, стилизован као римски орао (сл. 6).

Сл. 6. Грб Румуније

На тај начин, триколор, који су у Молдавији прихватиле екстремистичке снаге у 1990. години као државну заставу, нема никаквог односа ни према средњовековној симболици Валашког кнежевства (Валахији), тим пре ни према историјској симболици кнежевства Молдавског. Он је био наметнут Молдавији без било каквог разматрања као симбол унире. Наметнут од оних политичара који су као свој циљ поставили присаједињење Молдавије Румунији и ликвидацију Молдавске државности као такве.

Ти политичари не признају постојање молдавског етноса и његову својеврсност, не признају молдавски језик, молдавску историју и културу, молдавски менталитет. Значајно је да су то управо они политичари који су пре 30 година громогласно изјављивали да својим неуважавањем румунске заставе Придњестровци вређају молдавски народ. Вређају народ, који, по мишљењу тих политичара, уопште не постоји!

Сл. 7. Грб Придњестровске Молдавске Републике

Прошле су године. Време је све поставило на своје место. Они који су наметали молдавском народу румунску симболику, гурнули су га у крвави конфликт, разорили његову економију и поотимали, под Совјетима створена, богатства. Они сада громогласно вапе о надолазећој евроинтеграцији, о свом благородном румунском пореклу, при чему, презриво фркћу на страну својих земљака, „примитивних молдовениста”. А у Придњестровској Молдавској Републици Молдавци су били и остали једна од главних етничких компоненти придњестровског заједништва. Овде Молдавце не презиру, не вређају због нехтења да себе признају за Румуне. Овде се они осећају једнаки међу једнакима у јединственој породици Придњестроваца, за које су молдавски, украјински и руски језик равноправни, као што се између осталог види и на грбу ПМР (сл. 7). Зато се и нису сагињали. А залог те националне равноправности је молдавска симболика совјетских времена (вид. сл. 1 и 7).

Ето, таква је код нас хералдика.

ЛИТЕРАТУРА

История Молдовы. Том III. Молдавия в Новейшее время (1917 – начало XXI века). Кишинев, 2016. 747 с.

История Приднестровской Молдавской Республики. Том 2. Вторая часть. Тирасполь: РИО ПГУ. 2001. 511 с.

«Натиск на восток»: агрессивный румынизм с начала XX века по настоящее время (Сборник статей, документов и воспоминаний) / Под ред. проф. Н.В. Бабилунги. Тирасполь-Бендеры: Полиграфист, 2011. 607 с.

Феномен Приднестровья. Изд. 2-е. Тирасполь: РИО ПГУ, 2003. 336с.

Бабилунга, Н.В., Бомешко Б.Г. Приднестровский конфликт: исторические, демографические, политические аспекты. Тирасполь: РИО ПГУ, 1998. 88 с.

Бабилунга, Н. Приднестровье: шаги истории. Тирасполь, 2015. 71 с.

Бабилунга, Н.В. Раскол Молдавии и конституционные акты Приднестровской Молдавской Республики. // В кн.: Н.В. Бабилунга. Повторение пройденного: феодализм как светлое будущее Республики Молдова. Тирасполь-Бендеры, 2012. Сс. 159-185.

Бабилунга, Н.В. Русская национальная идея и Приднестровье. // Культурологический журнал. Электронное периодическое рецензируемое научное издание. 2018. № 4. URL: http://cr-journal.ru/rus/journals/459.html&j_id=37#up

Бомешко, Б.Г. Создание, становление и защита приднестровской государственности. 1990-1992 гг. Бендеры: Полиграфист, 2010. 519с.

Бомешко, Б.Г. История Приднестровской войны 1992 года. Тирасполь: Полиграфист, 2015. 496 с.

Стати, В. История Молдовы. Кишинев, 2003. 478 с.

Шорников, П. Общинное дело. Материалы к истории русского этнокультурного движения в Молдавии. Тирасполь, 2019. 222 с.

Шорников, П. Споры смутных времен. Страницы политической истории Молдавии. 1989-1990 гг. Тирасполь, 2019. 423 с.

КОРИСНИ САЈТОВИ

Геральдический портал. URL: <https://f-gl.ru/гербы-стран-мира/гербы-европы/герб-румынии>

История флагов Румынии. URL: https://ru.qwe.wiki/wiki/History_of_the_flags_of_Romania

Герб Румынии. URL: <https://geraldika.ru/region/204>

Флаг Молдовы. URL: <https://geraldika.ru/symbols/1786>

Исторические гербы Молдавии. URL: <https://f-gl.ru/гербы-стран-мира/гербы-европы/герб-молдавии>

Флаг Молдавии. URL: https://flagof.ru/flagi_stran/moldaviya/

Флаг Молдавии. URL: <https://yandex.ru/images/search?text=флаг%20молдавии&stype=image&lr=10522&source=wiz>

Приднестровье. URL: <http://www.vexillographia.ru/moldova/dnestr.htm>

Флаги Молдовы. <http://www.vexillographia.ru/moldova/index.htm>

Nikolay Vadimovich Babilunga

*Professor, Tiraspol, Moldavia (Pridnestrovian
Moldavian Republic)*

**THE REPLACEMENT OF THE STATE
SYMBOL OF THE MOLDAVIAN SSR
AND THE FORMATION OF THE
PRIDNESTROVIAN MOLDAVIAN REPUBLIC**

Abstract

The problem of replacement of the Moldovan Soviet state symbols of the Romanian in 1990 and the role that it has played in the process of division of the Moldavian Soviet Socialist Republic. The author concludes that the timid and indecisive policy of the authorities of the MSSR, their desire to satisfy the requirements of pro-Romanian nationalist-extremist forces, the rejection of compromises and mutually acceptable solutions to multi-national republic led to the emergence of armed conflict on the Dniester and the split of the republic, which existed 50 years in the Soviet Union. The change of state symbols of the country's population was seen as a way to destroy the Moldovan state and the Anschluss with Romania. This course is not frowned upon, and a big part of the population naturally led to a revival of statehood in Pridnestrovie, lost in 1940, the Moldavian SSR was split into the Republic of Moldova with Romanian flag and the Pridnestrovian Moldavian Republic, to preserve the Soviet symbolism. The conflict is not resolved to this day.

Keywords: State symbols, flag and coat of arms of the Republic of Moldova, Trans-Dniester Moldavian Republic, Romania, the unrecognized states, Transnistria causes of armed conflict.

УДК 75.071.1 Predić U.

Душан Ковачев

Београд

СОЦИЈАЛНИ РАСКОЛ СРПСКОГ ДРУШТВА У ЛИКОВНИМ ДЕЛИМА УРОША ПРЕДИЋА

Сажетак

Модернизација и индустријализација су нарушиле традиционални начин живота нашег народа. Иако је Аустроугарска била држава до свог нестанка конзервативно привржена меркантилистичкој економској политици ослоњеној на аграрну производњу, тешко се одупирала модернизацији. Српски народ у Угарској се већ половином XIX века потпуно раслојио на „господу“ привржену вредностима помодног градског живота и сељаштво које је остало привржено патријархалном аграрном животу, а у доба модернизма се тек отварало романтичним националним вредностима. Слика Урош Предић је оставио важна ликовна сведочанства којима је упозорио на растући социолошки друштвени раскол. Од доба Другог светског рата до 2017. г. ова његова ликовна дела у домаћој јавности била су заборављена.

Кључне речи: Друштво, Војводина, идентитет, сељаштво, скоројевићи, сликарство, Урош Предић, модернизација

„СКОРОЈЕВИЋ И СРПСКИ СЕЉАК“

Мудри Гаврил Стефановић Венцловић је још почетком XVIII века у својим проповедима опомињао на погубност класног раскола у народу. Јован Стерија Поповић, Стеван Сремац, Радивој Симоновић, Јован Јовановић Змај, Ђорђе Натошевић, Вељко Петровић, Богдан Чиплић и многи други писци су у својим књижевним радовима оставили успомену на растуће неповерење и одвајање богатих од сиромашних, грађана од сељака. Појавом одрода и скоројевића се то одвајање већ половином XX века претварало у класни сукоб, а класни сукоб је потом расејавао мржњу. Урош Предић је овај процес приказао у два ликовна дела. Прво је вероватно Предићев рад, друго је неспорно његово дело.

Прво ликовно дело је цртеж¹ који приказује варошког скоројевића у разговору са српским сељаком пуним неповерења - илустрација рубрике шаљивих дијалога „Шука и Ђука“ о политичким питањима Змајевог хумористичког листа *Стармали*²- почев од 1882. г.³, редовно је седам година објављиван, све до обустављања издавања *Стармалог* 1889. г.⁴. Уз илустрацију рубрике *Ђира и Спира* био је најпрепознатљивије ликовно обележје овог хумористичког листа. Аутор илустрације за рубрику *Шука и Ђука* (цртеж са обележјима карикатуре) је вероватно био млади Урош Предић. Илустрација показује растуће неповерење које је владало између градског „господског“ сталежа и аграрног „сељачког“ сталежа. Израз скоројевић сам употребио условно јер је најупадљивија социолошка особина ових људи био скуп туђинских животних манира и навика, чији смисао је био подражавање вармеђског племства и господства угарских *центрија*. Савременици су говорили о скоројевићком *билдунгу* или *гебилдет човеку* (Ј. Игњатовић⁵, Змај⁶), *селбстбилднису*⁷ (Б.

1 Слика1.

2 [Иванић •2005].

3 *Аб – Шука и Ђука*, 1883, Стармали, Нови Сад, бр. 5, год. VII, 20. 2 1883, стр. 37 за 1883. г.

4 *Шука и Ђука*, 1899. Стармали, Нови Сад, бр. 35-36, год. XII, 31. 12. 1899, стр. стр. 219 за 1899. г.

5 [Игњатовић • 1863, стр. 94; Игњатовић • 1969, стр. 214]

6 [Јовановић •1871, стр. 193-194]

7 [Чиплић • *Рембрантов селбстбилднис*]

Чиплић), *ноблесу* (Стерија⁸, Сремац⁹, Змај¹⁰). Народ их је биготно називао *капуташима*. У намери вређања су изроде на простору Војводине XIX века називали *бугерима*¹¹, чак *бугер-капуташима*¹², на шта је своје читаоце особито подстицао Змајев хумористички лист *Стармали*¹³. Иако је *билдунгсроман* у српској књижевности био познат још почетком века, израз *билдунг* је у Војводини компромитован употребом међу скоројевићима и користио се нарочито ради подсмевања помодарима. Стање је у том погледу почело да се мења тек у XXI веку¹⁴.

Телесни став скоројевића према сељаку на цртежу из *Стармалог* је офанзиван, мада није насилан. Његова фигура бије надменошћу. Скоројевић је гојазан, сељак није. Гојазност је битно обележје и понос бидермајерског скоројевића. У антологијском филму Јозефа фон Штернберга *Der blaue Engel*¹⁵, 1930. г, јавља се сцена у којој скоројевић поносно објашњава познанику зашто је гојазан: „Богат сам и добро ми иде, зашто да не будем дебео?“. Сељакова фигура одише снагом. Положај сељака је затворен, а положај скоројевића је делимично отворен. Иако су у комуникацији, њихов однос одише неповерењем. Скоројевић је боље прикрио неповерење. Он говори, гестукулира левом руком, док му је десна шака скривена у џепу. Под пазухом те руке му је јахаћи корбач. Лева нога му је истурена, а на десну, затурену, ослања се. Сељак је пасиван, слуша скоројевића ослоњен на затурену леву ногу, преко које је нехајно прекрстио десну. Скоројевић је одевен помодарски, по укусу угарских *центрија* с краја XIX века. Он је у рекли (кратки танки летњи капутић који је такође статусни симбол богатог човека), носи јахаћу

8 [Поповић • 1832]

9 [Сремац • 1898]

10 [Јовановић • 1899, стр. 33]

11 Поповић, Панта, 1866, *Живео Радаја! Приповетка са села* (наставак), Нови Сад, Стражилово, бр. 21, год. II, 22. 4. 1886, стр. 678-679.

12 Др Казбулбуц, 1889, *Иш, не праши*, Нови Сад, Стармали, 20. 11. 1889. г, бр. 32 за 1889, стр. 262.

13 Аб, 1879, *Из Шајкашке*, Нови Сад, Стармали, бр. 2, 20. 1. 1879, стр. 4; Аб, 1870, *Шетња по Новом Саду*, Нови Сад, Стармали, бр. 22, 10. 8. 1879, стр. 2; *Уштитци*, 1884, Стармали, бр. 16, 1884, стр. 122.

14 [Оцић • 2006; Dobrijević • 2007]

15 [Sternberg • 1930]

спортску опрему: панталоне, чизме, шешир и корбач, симболе скоројевићког статуса. Сељак је у опанцима и народној ношњи, огрнут кабаницом, а ослоњен је на земљу пастирским штапом, симболом привржености српског сељака сточарству. Обе шаке је прекрстио под брадом, леву преко десне. Осим што изражава неповерење према саговорнику којег пажљиво разматра, овим ставом је постигао да се његова кабаница што више рашири. Кабаницом је широко закрилио скоројевића. Тим ставом сељак свом саговорнику показује надмоћ, али постиже и да закљони фигуру скоројевића од погледа иза својих леђа. Није му баш угодно да га други виде са оваквим саговорником.

Урош Предић је скоројевиће сликао због *новаца*, а сељаке је сликао из љубави према свом народу. Већ сам писао о кратким неокованим запрежним ратарским колима и начину на који су богате газде и „господа“ при вожњи окованих кола сурово понижавали сиротињу која је кратка неокована кола возила по путу¹⁶. Оваквих кратких „сиромашких кола“ одавно више нема, а ником није пало на памет да их сачува. Разумљиво, људи нису желели да чувају историјску успомену на ратарску сиротињу. Ни фотографија таквих кола нема. Успомену на „сиромашка кола“ је, колико знамо, сачувао само Урош Предић једном својом скицом¹⁷.

Скоројевићи су личним стилем, одећом и манирима подражавали *вармеђско* племство Угарске којим је у XIX веку овладао мода *центризма*. Лазар Кнежевић је у Змајевом *Стармалом* 1878. г. описао лик Футошког Бабе, сеоског шерета који се за потребу своје духовите друштвене улоге, при одласку на пијацу, одевао у одећу којом је карикирао костиме скоројевића неуспешно одевених, с жељом да наликују на угарске провинцијалне *центрије*, па изгледају клоновски: „Баба се носи ни просто ни ћифтански, управо футошки. Јер и Футок нит је село ни варош. Он има чизмеса високим сарама; гдекад стрија панталоне у саре, други пут опет пребаци панталоне преко сара, па само што му се виде врхови од лепо извиксани чизама. Има и носи кад икад „браун“ свечани ни лајбер ни капут са великим коштаном дугмадима, а панталоне су црно штрафасге од штофа, од кога у господара

16 [Ковачев • 2019]

17 Слика2.

Мите Цинцара и нема бољега. Господар Мита бегенише Бабу због његови лакрдија, па га неће за Бога преварити, макар што и фалило од 20 процената. Разуме се по себи, да таки еспап неће до крпе избелити, — а не као Мојсиловићев капут, што за три недеље није га могао познати; био вишњикаст а за три недеље покулашио, да га не би никад ни сам господар познао који га је кројио. Баба лети не носи мараму на врату, али зими не жали трошка, него купи црну свилену, па је среже на три шпица, тако је намести под огрљицу све да дивани, па кад говори два шенута све лају што дркћу. На глави носи астраганску капу, која се блиста из далека, па кад Баба у јесен на леји купус продаје, знанци га но капи познају па иду к њему, макар да му је купус лошији од других купусара.¹⁸

Војин Матић је описао стил, изглед, одећу, чак и упадљиво необични телесни став и гестове угарских *центрија* Великог Бечкерека какве је памтио из доба своје ране младости¹⁹. У наше време је још само Ласло Вегел чланком „Господствујући центри“ подсетио на некадашње угарске *центрије*, као историјски симбол ултраконзервативизма²⁰. Ради схватања политичке улоге српских скоројевића који су подржавали владајући режим Краљевине Угарске након Аустро-угарске нагодбе, ваља се упознати са одличном студијом Кристијана Јерића²¹. Малобројне сународнике, који су подршку владајућем угарском режиму оправдавали политиком непостојећег „компромиса“ према Србима, сви остали Срби су презирали. Сматрали су их изродима који су се ради личне користи ставили у службу непријатељског режима.

Милоје Чиплић је у свом једином а незавршеном роману *Тамнице*²² описао лицемерни живот декадентних вармеђских *центрија* из доба краја Аустроугарске, окупљених око једне српске скоројевићке породице велепоседника на имању Соколац крај Новог Бечеја. У данашњој помами за „европским вредностима“, историје фамилија скоројевића и велепоседника Војводине се идеализују, романсирају и патетизују. Данас

18 Кнежевић, Лазар, 1878. *Футошки Баба*, Нови Сад, Стармали, бр. 8, 25. 9. 1878, стр. 86. за 1878.

19 [Матић •1985, стр. 236-237]

20 [Vegel • 2015]

21 [Јерић •2017]

22 [Чиплић •1956]

је већ развијено велико интересовање у помодарском делу јавности за историје породица племића и велепоседника са простора Војводине. Данашње помодаре нарочито занимају велепоседнички дворци. Они не желе да знају да су власници тих „двораца Војводине“ били шпекуланти који су се обогатили народним кулуком, преварама или зеленашењем. У испољавању ових малограђанских манира, у циљу потраге за средњоевропским „господством“ као културним узором, предњаче данашњи војвођански аутономаши и њима наклоњени аутори.

ПАСТИР КАО ЛИКОВНИ МОТИВ

Фигура сточара ослоњеног на штап код Предића ће се наћи поново 1926. г. када је сликао чича-Милића, свињара свог родног Орловата. О појединостима у вези са овим радом, Предић је наручиоца слике известио поштанском картом²³. Податке о овој слици је објавила Љиљана Божић²⁴. На поштанској карти Предић је чак забележио стихове које су Орловаћани певали о свом свињару:

*У нашег Милића
кућа од листића.*

И ови стихови захтевају додатно објашњење. „Листићи“ су врста пецива од бесквасног теста прженог на масти која је у свакој српској сељачкој кући почетком XX века била чест јутарњи оброк, а за сиромашне једина посланица. Често су се у торбама носили на њиву или ливаду ради ужине током предаха. Најамни радници би често испросили *рестлове* оваквих посланица од својих газдарица. Ако се не поједу одмах, листићи би се стврднели. Ако се иста маст користила за пржење или ако су пржени на *олају*, листићи од црног пшеничног брашна веома су бојом и обликом подсећали на плочице дрвене шиндре којом су у старо доба облагани кућни кровови. Шиндра је била трајнији и скупљи грађевински материјал за покривање крова сеоске куће од уобичајене трске. Стихови које је Предић забележио представљају веома

23 Слика3.

24 [Božić • 2019]

танану иронију разумљиву само онима који добро познају мучни живот на тврдом хлебу сеоске сиротиње.

О овчарима у Војводини је чланак објавила уредница листа Пољопривредник, под насловом *Нема стада без чобана*²⁵. При екранизацији представе *Пенџери равнице*²⁶, по књизи *Село Сакуле а у Банату* Зорана Петровића, појављује се и лик говедара Њоње којег тумачи Ђорђе Јелисић²⁷. У руци држи типични пастирски штап са куком, какав је нарочито требао *чордашима* (говедарима). Сточар је при свом раду увек носио пастирски штап, о чему сведоче бројне документарне фотографије из прве половине XX века. Њих су јавности у наше доба представили љубитељи завичајне старине. У нашем народу је веома типичан вид сточарства било овчарство.

На фотографији меленачке салашарске породице²⁸, коју је објавио Иван Бошњак Боб, виде се двојица момака како леже са оваквим штаповима поред себе. Старији чува говеда, а млађи овце. Мајка је фотографисана крај преслице. Богољуб Цукић је објавио фотографију падејских *чикоша* (коњушара) крај Ђерма на појилу. Сви су у летњој радној панонској ношњи. Коњушар у првом плану ослоњен је на пастирски штап. Ова фотографија је објављена на сајту *Panoramio* 2015. г, али је тај сајт данас недоступан. Стева Самошки је објавио фотографију бечкеречких пастира на одмору крај дрвеног моста²⁹. Ти момци седе с положеним пастирским штаповима поред себе. Један чобанин стоји ослоњен на свој штап и пуши лулу с дугим *камшиом* (чибуком). Стеван Николић је објавио изванредну фотографију сакулских пастира из 1935. г.³⁰ која не бележи само пастирску радну ношњу, већ и радна задужења и њихову хијерархију. Сви су у пуној радној одећи, са кабаницама, али без опаклија. Најмлађи од њих који су, разумљиво, радно најактивнији, ослоњени су на дуге чобанске штапове. Они су нижи у пастирској хијерархији, то су *бојтари*. Пастире су пригрлили овчарски пси - црни пулини, пси веома оштре нарави

25 [Crnobarac • 2018]

26 [Jovanović • 1971]

27 Слика 4.

28 Слика 5.

29 Слика 6.

30 Слика 7.

који тешко испољавају наклоност према човеку. Вођа ове групе чобана називан је *самадов* и ослоњен је на кратки штап. Најстарији чобанин се фотографисао са металном ведрицом како би остало забележено да је пастирски млекар који обавља превоз млека у село. Сасвим лево, под квалитетнијом шубаром мајсторске израде и одевен тањом одећом, стоји власник стада.

МОТИВ ВАРОШАНИНА У РАЗГОВОРУ СА СЕЉАКОМ СА ВРШАЧКОГ ТРИПТИХА ПАЈЕ ЈОВАНОВИЋА

У вези цртежа приписаног Предићу, који се у *Стармалом* појавио 1889. г, јавља се једна веома чудна подударност. Лево платно³¹ на *Вршачком триптиху* Паје Јовановића, сликано око 1895. г, краси мотив разговора варошанина и сељака на вршачкој недељној пијаци. Љиљана Филиповић Робинсон је узор Јовановићевог *Вршачког триптиха* видела у *Алегорији добре и лоше владавине* Амброђија Лоренцетија³². Историчари уметности се слажу да је *Вршачки триптих* веома идилична слика аграрног живота на југу Баната. Многи су склони да у тој слици виде документарни ликовни запис идиле јужног Баната. Мотиви ношње које је забележио Јовановић немају посебног националног обележја. Велики уметник их је мајсторски осликао тако да Мађар у њима може да види Мађара, Немац Немца, а Србин Србина. Што се тиче Срба, сељак на левом платну триптиха нема на глави *чаков*, нити на плећима *кошуљанку* - типичне националне одевне предмете Срба јужног Баната. Варошанин на слици нема у својој ношњи никаквог националног обележја, а сељак је у типичној панонској сељачкој радној ношњи која је такође без посебних обележја.

Много је занимљивији мотив комуникације варошког господина и сељака на Јовановићевој слици. Гојазни варошанин је својим ставом веома налик на скоројевића са цртежа објављеног у *Стармалом*. На Јовановићевој слици варошанин држи у десној руци цигару, а сељак лулу на дугачком камишу. Варошанин се смеје, а сељак му левом руком показује мерицу коју је тачно до врха напунио кукурузним брашном из цака

31 Слика8.

32 [Filipovitch-Robinson• 2014]

нехајно баченог поред мерице. Цак у којем је било то брашно сељак је бацио у пијачну прашину. Да се народни хранитељ тако односи према цаку у којем се пакује храна било је незамисливо, нарочито за сељака чија одећа је чиста, уредна и бљешти попут снега. Чини се да је бацање цака у прашину израз гнева којим он као продавац показује варошанину бес због сумње да закидана мери. У том смислу се чини да је широки осмех варошког купца у ствари надмоћни подсмех. Колико год ова слика на први поглед деловала идилично, она показује стварни социолошки јаз варошанина од сељака. Надмоћ варошанина над сељаком и међусобно неповерење као ликовна идеја левог платна *Вршачког триптиха*, врло је налик идеји цртежа објављеног у *Стармалом*.

Много је занимљивије питање: да ли је Јовановићев мотив на слици, уствари, развијени мотив цртежа објављеног у *Стармалом*. Цртеж из *Стармалог* је пар година старији од Јовановићевог *Вршачког триптиха*. Уколико је Јовановић у овом цртежу нашао мотив, он га је знатно развио. Било би веома необично да Јовановић преузме мотив од свог великог ликовног такмаца. Решење ове недоумице је на историчарима уметности. Паја Јовановић је веома уважаван управо због својих оригиналних и непонављаних ликовних мотива. Мотив разговора варошанина са сељацима у живописном пијачном окружењу се често и упадљиво указивао по нашим варошима. Преплитање мотива великих српских а банатских сликара узбудљиво је и после више од једног столећа.

СЕЉАЦИ ПРЕД АДВОКАТОВИМ ВРАТИМА

*Сељаци пред адвокатовим вратима*³³ је скица Уроша Предића из 1938. г. која је красила просторије Удружења Војвођана у Београду између два светска рата. Ову скицу је Предић израдио према оригиналној слици ранијег настанка, коју је задржао у свом кабинету, слици чија судбина је непозната³⁴. Скица је касније названа именом *Ране наших сељака*, према наслову којим је након Другог светског рата заведена у Народном музеју Зрењанин, где се чува до данашњих

33 Слика9.

34 [Јованов • 1998, стр. 278, 229]

дана³⁵. Уметник је ликовно забележио потпуни раздор господе од сељака који су, у обостраној нетрпељивости, једни друге подругљиво називали *капуташима* и *паорима*³⁶.

На Предићевој скици видимо двојицу банатских српских сељака који излазе из канцеларије адвоката Мора Кона, очигледно незадовољни. Обојица су у сељачкој ношњи. У првом плану је српски сељак обучен у кошуљу и гаће снежно белог платна и у опанцима, под јагњећом шубаром и кабаницом. То је стасит, млад човек. Сељак је писмен на шта указује писаљка у његовој левој руци. Штапом који му је у десној руци упро је у плочник пред каменом плочом пурпурне боје и чини се да не жели да стане на њу. Две троугаоне плоче поред оне пурпурне дискретно подсећају на мотив клиндре, троугаоне њиве парцелисане међу ленијама, која је у традиционалној пољопривреди Војводине имала нарочити значај за престиж ратара који је њен власник.

Други сељак стоји иза претходног, старији је и ситније грађе. Овај сељак је застао погрбљен пред пурпурном плочом да истресе нос, ради чега је извадио марамицу. Без кабанице је, у дужем кожном ћураку, а обувен је у круте nelaкиране црне кожне чизме високих сара, што показује да је бољег имовинског статуса од претходног сељака. Оба сељака имају дугу косу, што је било типично за српске сељаке оног доба. Различите су грађе и не делују као сродници.

Оба сељака су окренута леђима према варошком господину који прилази вратима адвоката. Уз истресање носа, њихов став и гест представља израз презира сељака према грађанској вишој класи. Оседели варошки господин је у дугом црном капуту, рашчешљаних бркова, неговане косе и у грађанској ношњи. Такве су наши сељаци биготно називали „капуташима“. Његове црне чизме са високим сарама су лакиране, а у руци му је свилена бела марамица. Две такве марамнице је претходно бацио на плочник пред сељацима, као директни израз презира према њима, али и богаташке бахатости. Одложио је свој шешир на зелену полицу припремљену пред вратима и сељаке који су му окренули леђа гледа с гађењем.

35 [Vorgić•2014]

36 [Ковачев • 1919]

Крај његовог шешира, на чобанском штапу је сељакова шубара, која веома подсећа на мотив фригијске капе, симбол древности идеала слободе. Куцајући на врата канцеларије десном руком варошки господин упућује сељацима врло непристојан, ласциван гест.

Ко је адвокат Мор Кон чија адвокатска фирма је јасно назначена? Истини за вољу, не знамо. У Ђули је постојао адвокат овог имена и презимена, о чему сведочи мађарски часопис Бекеш³⁷ јануара 1903. г. Овај траг додатно збуњује, пошто у Ђули тада уопште није било Срба. Осим тога, Ђула није варош у Банату. У Великом Бечкереку је постојала јеврејска фамилија Кон. Не знамо какав догађај описује мотив са Предићеве слике, нити зашто је он био толико значајан Предићу да га ликовно забележи и оригиналом ове слике украси свој сликарски кабинет.

Невероватно, али истинито, оба наведена Предићева ликовна дела су заборављена скоро читаво једно столеће, иако слика *Сељаци пред вратима адвоката* има значај националне иконе XX века, нарочито за Србе у Војводини, пре свега за Предићеве Банаћане. Велики уметник је својим ликовним радовима на време упозорио да ће класни раздор постати гориво ината којим ће се супротстављене класе вратити у примитивне културне обрасце и развити међусобну мржњу. Давно је оставио ликовно сведочанство о томе да *од ината нема горег заната*.

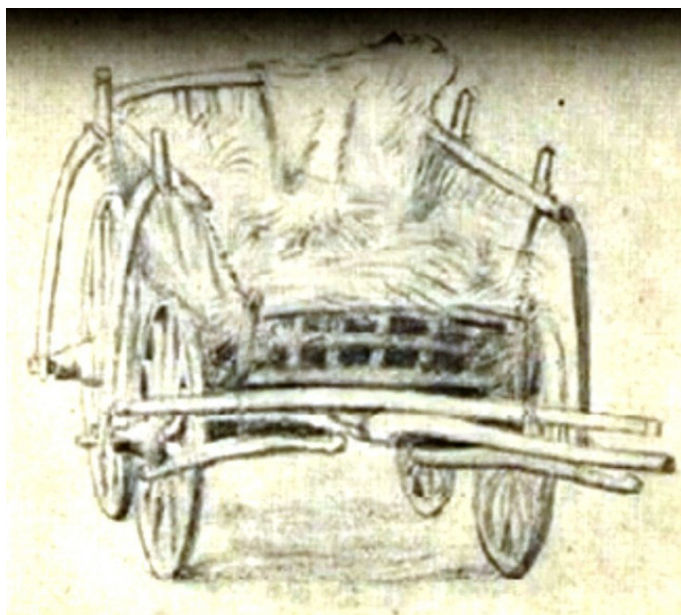
Данас се „грађанско друштво“ своди на фразеологизам политиканата, а селу прети изумирање. Некритичко одушевљење атрактивним формама стране културе родило је некритичку безосећајност према домаћим вредностима, без обзира на њихов практични квалитет. Култ малограђанина се генерацијама намеће као „успешан“, јер се медијски представља као социолошки пожељан модел. Отуд се развио став јавног мњења да је престижно бити *епигон* страних форми, а занемарити аутентичну суштину домаће културе. Чини се да ће малограђанштина и примитивизам испратити у заборав и село и грађанско друштво ако се настави обезвређење културе народног сећања.

37 Békés, 1903, Könyvtár Hungaricana, 35. évfolyam, 1903, 1-52. szám,

СЛИКЕ ДОКУМЕНАТА ФОТОГРАФСКЕ И ФИЛМСКЕ
ГРАЂА

СЛИКА 1. Скоројевић и српски сељак, редовна илустрација шаљиве рубрике „Шука и Ђука“ у листу Стармали Јована Јовановића Змаја. Вероватно је аутор цртежа Урош Предић. Аб – Шука и Ђука, 1883. Стармали, Нови Сад, бр. 5, год. VII, 20. 2. 1883, стр. 37 за 1883. г.

СЛИКА 2. Кратка ратарска запрежна кола без металног окова названа „сиромашка кола“. Скица Уроша Предића. [Stamatović • 2006]

СЛИКА 3. Чича Милић. Дописна карта са снимком слике орловатског свињара Милића, објашњење мотива слике својеручно, Уроша Предића. [Vožić • 2019]

СЛИКА 4. Борђе Јелисић тумачи лик Сакулског говедара Њотје у Пенџерима равнице. [Јовановић • 1971]

СЛИКА 5. Меленачки салашари, прва половина XX века, објавио Иван Бошњак Боб, лични профил на Facebook. Увид: 5. 7. 2015. г.

СЛИКА 6. Бечкеречки пастири на одмору, прва половина XX века, објавио Стева Самошки, Лични профил на Facebook. Увид: 10. 10. 2016. г.

СЛИКА 7. Сакулски пастири, 1935. г, објавио Стеван Николић, Facebook. Увид: 9. 11. 2016. г.

**СЛИКА 8. Варошанин и сељак на вршачкој пијаци, Лево платно
Вршачког триптиха Паје Јовановића, рад на слици око 1895. г.**

СЛИКА 9. Сељаци пред адвокатовим вратима, скица коју је Урош Предић израдио 1938. г. по узору на ранију слику о којој немамо јасних обавештења. Предић је ову скицу најпре изложио у просторијама Удружења Војвођана у Београду, а потом је чувана у Народном музеју Зрењанин под називом Ране наших сељака. Фото: Зоран Међо, децембар 2017. г.

ЛИТЕРАТУРА

Штампана непериодична литература:

Иванић, Душан, 2005. *Стармали Јована Јовановића Змаја*, Београд, Библиотека града Београда.

Игњатовић, Јаков, 1863. *Милан Наранџић*, Нови Сад, Трошком Светолика Лазаревића.

Игњатовић, Јаков 1969. *Чудан свет*, Нови Сад, Матица Српска.

Јерић, Кристијан, 2017. *Срби „владиновци“: Српски политичари у јужној Угарској, присталице угарске владе (1867-1905)*, Београд, Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

Јованов, Миодраг, 1998. *Урош Предић (1857-1953), Монографија*, Нови Сад, Галерија Матице српске.

Јовановић Змај, Јован. 1871. *Све дојакошње песме Змај-Јована Јовановића I*, Нови Сад, Српска народна задружна штампарија

Јовановић Змај, Јован, 1899. *Змајованка у славу педесетогодишњице песника Змај Јована Јовановића*, Сомбор, Штампарија Фердинанда Битермана и сина, Сомбор.

Ковачев, Душан, 1919. *Паор – крајње несчастије и срамота на вјечноје поруганије наше*, Зрењанин, ГНБ „Жарко Зрењанин“.

Матић, Војин, 1985. *Моји Животи*, Нови Сад, Матица српска.

Оцић, Ђорђе, 2006. *Шума и друм: Билдунгсроман*, Филип Вишњић, Београд

Поповић, Јован Стерија, 1832. *Покондирена тиква*, Писмени Павла Јаковљевића, Нови Сад, Ц. к. привилегована типографија.

Сремац, Стеван, 1898. *Поп Ђира и поп Спира*.

Чиплић, Милоје и Љубиша Јоцић *Тамнице*, 1956. Зрењанин, ГНБ „Жарко Зрењанин“, Зрењанин, ГНБ Нови Бечеј.

Штампана периодика:

Стармали, годишњи зборници листа за 1883-1899. г, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“.

Стажилово, годишњи зборник часописа за 1886. г, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“.

Békes, годишњи зборник за 1903. г, Könyvtár Hungaricana.

Dobrijević Aleksandar, 2007. *Bildung – pojam, koncepcija, ideal*, Beograd, Filozofija i društvo, str. 101-119.

Електронска грађа:

Чиплић, Богдан, „Рембрантов сељостбилднис“, Малограђанске баладе, из необјављене књиге песама „Малограђанске баладе“, Поља, стр. 9. <<https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/07/selection2-17.pdf>>

Amanuensis Balkanicus, 2016., „Vršac triptych“, Wikipedia, 11. may 2016. <https://en.wikipedia.org/wiki/Vr%C5%A1ac_triptych#CITEREFFilipovitch-Robinson2014>

Božić, Ljiljana, 2016. „Uroš Predić, slikar čija su djela čuvari istorije“, Impuls.net, 24. 11. 2019. <<https://impulsportal.net/index.php/kultura/ostale-umjetnosti/21209-uros-predic-slikar-cija-su-djela-cuvari-istorije>>

Crnobarac, Julkica, 2018. „Nema stada bez čobana“, Poljoprivrednik, 24. 11. 2018. г. <<https://www.poljoprivrednik.net/projekti/2018/pokrajinski-sekretariat-za-kulturu/4501-nema>>

Filipovitch-Robinson, 2014. „From Tradition to Modernism: Uroš Predić and Paja Jovanović“, Bogdanović, Jelena; Filipovitch-Robinson, Lilien; Marjanović, Igor (eds.) - “On the Very Edge: Modernism and Modernity in the Arts and Architecture of Interwar Serbia” (1918–1941). Leuven, Belgium: Leuven University Press. 2014, pp. 31–63; Amanuensis Balkanicus, 2016. „Vršac triptych“, Wikipedia, 11. may 2016. <https://en.wikipedia.org/wiki/Vr%C5%A1ac_triptych#CITEREFFilipovitch-Robinson2014>

Jovanović, Soja, 1971. „*PENDŽERI RAVNICE* – Atelje 212, Beograd, 1971“. RTS Kulturno-umetnički program, - Zvanični kanal, Youtube, 11. 4. 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=DA-PoEctD_-Q> IMDb <<https://www.imdb.com/title/tt0193398/>>

Stamatović, Marko, 2006. „Uroš Predić, život i delo, 1857-1950“, februar 2006, Marko Stamatovic, Youtube, 1. 2. 2017.

<<https://www.youtube.com/watch?v=F3AqYCHf4hI>>

Sternberg, Joseph, von, 1930. „Der blaue Engel“, IMDb <<https://www.imdb.com/title/tt0020697/>>

Vegel, Laslo, 2015. „Gospodstvujući džentri“, Autonomija.info, prevod: Arpad Vicko, 4. 4. 2015. <<https://www.autonomija.info/laslo-veg-el-gospodstvujuci-dzentri.html>>

Vorgić, Dejan, 2014. „Kako se slika Uroša Predića `Banačani pred advokatovim vratima` našla u NM u Zrenjaninu“, Banateka, 10. 11. 2014. <<http://banateka.blogspot.com/2014/11/kako-se-slika-urosa-predica-banacani.html>>

Dušan Kovačev

DISSOCIATION OF THE SERBIAN SOCIETY IN THE ART WORKS OF UROS PREDIC

Summary

Modernization and industrialization have disrupted the traditional way of life of our people. Austro-Hungarian was until its disappearance conservatively committed to a mercantilist economic policy based on agrarian production, and hardly resisted modernization. By the mid-nineteenth century, the Serbian people in Hungary had completely dissociated themselves into a imitating „gents” values of modern city life and a peasantry that remained attached to patriarchal agrarian opened just to

romantic national values. The painter Uros Predic left important visual testimonials to warn of the growing sociological and social discord. From the time of the Second World War until 2017, this works of art were forgotten in the domestic public.

Keywords: Gentry, identity, modernization, painting, peasantry, society, Uroš Predić, Vojvodina

УДК 784.4:785.16(497.11/.17)

Драган Р. Млађеновић

Београд

ЧИЈА ЈЕ ОВО ПЕСМА?

Сажетак

Песма „Русе косе, цуро, имаш“ са различитим текстом се може наћи у мелосу готово свих балканских народа: осим Турака слушали су је и уз њу певали и играли православни и исламизовани Срби, Грци, Бугари и Албанци, а код неких је чак има и у неколико верзија.

Поставља се питање где је настала ова изразито љубавна игра с певањем. Њен источњачки (или прецизније – персијски) карактер и нерв је сасвим препознатљив и за музички необразоване слушаоце.

Кључне речи: Песме, народна музика, Срби, Турци, Персијанци

- Русе косе, цуро, имаш,/ Жалиш ли ги ти? “/
- Ама да ги жалим,/ Не би ти ги дала/ Да ги мрсиш ти! “/
- Бело лице, цуро, имаш,/ Жалиш ли га ти? “/
- Ама да га жалим,/ Не би ти га дала/ Да га љубиш ти! “/
- Црне очи, цуро, имаш,/ Жалиш ли ги ти? “/
- Ама да ги жалим,/ Не би ти ги дала/ Да ги пијеш ти! “*

* Момчило Златановић, *Три старе песме*, у књизи *Традиција и историја*, Врањске-Врање, 2006, стр. 72.

Мелодија ове песме са различитим текстом се може наћи у мелосу готово свих балканских народа: осим Турака слушали су је и уз њу певали и играли православни и исламизовани Срби, Грци, Бугари и Албанци, а код неких је чак има и у неколико верзија.

Поставља се питање где је настала ова изразито љубавна игра с певањем. Њен источњачки (или прецизније – персијски) карактер и нерв је сасвим препознатљив и за музички необразоване слушаоце.

У новије време неколико турских етномузиколога истраживало је порекло ове турције, (у Старој Србији се говорило „турђија“) тј. турске мелодије. Турски етномузиколог **Ајдин Ој** је утврдио да је мелодија персијског порекла, и да је најпре одјекнула у Цариграду одмах после Кримског рата које су водиле Русија и Турска (1853-56). У турској војсци је био чак и један одред Скотланђана, па је неко претпоставио да је мелодија шкотског порекла, али се од ове необичне теорије брзо одустало.¹ Песму је певала девојка заљубљена у углађеног писара, па је добила назив „**Катибим**“ („Мој писар“).² Нилифер Геле (турски Nilüfer Göle) пише да је за време Кримског рата (1853-56) султан **Абдулмецид** (османски турски **آل‌وادی‌جمال‌آداب‌ع** Abdülmecîd-ievvel; 1823 — 1861, владао од 1839—1861) наредио свим својим писарима да носе фрак, јер је хтео да у Османско царство уведе западњачке обичаје и моду. И то је тај фрак који је углађени писар у песми “Katibim” укаљао.³ Ево шта каже изворна турска песма:

На путу за Ишкидар, док кишило је/ Скути писареви
 блатом умрљаху се./ К’о да пробудио се тек, очи још отворио
 сасвим није./ Писар је мој, а писарева сам ја, ој, каква срећа је
 то!/ У уштирканој кошуљи како леп је писар мој!/ На путу за
 Ишкидар ја марамицу нађох/ И слатким ратлуком је напуних./
 Па тражих писара и крај себе нађох њега./ Писар је мој, а
 писарева сам ја, ој, каква срећа је то!/ У уштирканој кошуљи
 како леп је писар мој!⁴

1 Марија Ђукановић, *Кроз турску поезију*, Београд, 1969, стр. 61.

2 Момчило Златановић, *Наведено дело*, стр. 73.

3 Nilüfer Göle, *The forbidden modern: civilization and veiling*, 1996, p.60.

4 Са енглеског превода на српски препевала Емилија Церовић Млађа.

Претпоставља се да су мелодију песме „Катибим“ у Врање донели младићи из овог краја који су учествовали у Кримском рату. Мелодију је знаменити српски писац **Борисав Станковић** (Врање, 31. март 1876 — Београд, 22. октобар 1927), научио у родном Врању још у детињству. Ова песма је у српском преводу „**Русе косе, цуро, имаш**“ доживела велику популарност после премијере Борине „Коштане“ у Народном позоришту у Београду најпре 1900. а затим преправљене и поправљене две године касније. Станковић је „Коштану“ написао као „комад из старог Врања са певањем и пуцањем“, па је у овај (данас бисмо рекли) „мјузикл“ унео око двадесет најлепших врањских песама и чочека.

Песму „Катибим“ су научили и војници који су на Блиски исток дошли за време Првог светског рата из далеког Бенгала. Један од тих бораца био је **Кази Нозрул Ислам** (бенгалски কাজী নজরুল ইসলাম, 1899–1976), национални песник Бенгала и Бангладеша. Песме је писао на бенгалском, урду, персијском и арапском. Педесетих година 20. Века Нозрул Ислам је на незнатно измењену мелодију Катибим испевао стих ове познате као „Tri-bhuboner priyo Muhammad“ и „Shukno patar purur paue“.⁵

Мелодија Катибима је у арапску музичку баштину ушла као „Ya Banat Iskandaria“ (Arabic: “يا بنات ايسكندرية”) што значи „О девојке из Александрије!“.⁶ Друга арапска верзија левантинског фолклора на мелодију Катибима јесте песма “Ghazali Ghazali” (арапски “غزالي غزالي”, српски „Моја газела!“). Мелодија је добила и стихове са духовним садржајем: ينار غوكش امل اط talama ashku gharami,⁷ песма за Пророка Мухамеда, а слична је са јеврејском песмом piyut Yigdal.

Румунска верзија Катибима почиње стихом “De ai ști, sufletelel meu” што значи „Да си знала, душо моја!“, а слична албанска верзија носи наслов “Mu në bashtën tënde”.

5 <https://www.youtube.com/watch?v=dJ0wLCQ-CDY>

6 <https://www.youtube.com/watch?v=GAQSUNoQRxg>

7 <https://www.youtube.com/watch?v=ISwzF8Oz06U>

Драга Спасић (1876-1938), глумица, оперска певачица и редитељ, као Коштана у истоименом комаду Борисава Станковића, око 1914; фотографија је музејска грађа Позоришног музеја Војводине.

О популарности песме „Катибим“ говори се у филму „Чија је ово песма“ (Whose is this song? 2003) Аделе Пееве (Разград, Бугарска, 1947), бугарске уметнице документарног филма.⁸ Адела је вршила истраживање у више земаља, где су сви интервјуисани тврдили да песма потиче баш из њиховог краја. У овом изврсном документарцу од неких 70 минута, који је побрао многе награде на фестивалима документарног филма широм света, јасно је показано да разлике у мелодији турске песме „Катибим“, донете у Цариград после 1856, и свих „националних“ варијанти, које су затим преведене на

8 <http://adelamedia.net/movies/whose-is-this-song.php>

језике „народа и народности“ ондашњег отоманског царства, практично – не постоје. Сви мисле, и спремни су да се око тога убеђују и свађају, да је мелодија настала управо у њиховом крају. Оно што је неспорно, јесте популарност ове мелодије, која је за кратко време (током друге половине 19. века), „освојила“ све кафане левантске (европске) Турске и Анадолије (малоазијског дела Султаната), а данас се у Босни пева и као љубавна севдалинка „Анадолка“ и као борбена (цихадска) муслиманска песма која позива у верски рат.

Арапски играч-кечек

Мелодија, дакле, није спорна. Спорна је игра. У врањском крају и у Старој Србији ова игра с певањем се назива „чочек“ (турски *süçük*, албански *çuček/qvçek*, бугарски кјочек (*kyuchek* or *kyutcheq*). У Стару и Јужну Србију (данашњу Северну Македонију) чочек су почетком 19. века донели Циганилаутари и њихови музички састави - чалгије.⁹ Од тада су у Врању, Куманову, Скопљу, Призрену, Пећи и другим варошима Старе и Јужне Србије овај чочек певале и играле младе Циганке (Ромкиње), а пратили их свирачи окупљени у тзв. чалгију.

Наша измаштана слика о „лудим“ проводима на султановом двору и у његовом харему, са прелепим женама које играју трбушни плес и на све начине угађају господару, никако не одговара стварној историјској слици. Сасвим супротно, у харему је владала досада, јер ова установа владару није служила за забаву, већ за врло озбиљан посао – за зачеће династичког наследника и продужење владарске лозе.

Прави провод је султана чекао на другом месту – у засебном делу харема са младим и лепим мушким играчима–кечецима. Први мушки харем са оваквим играчима нашминканим и обученим у женско руво, ради своје бисексуалне разоноде основао је султан **Мурат Други** (отомански турски *یٰن اشدارم* *Murād-ı s̄anī*, звани Коца — Велики 1404—51, владао од 1421-51).¹⁰ Ови уметници-забављачи били су много популарнији и од правих трбушних плесачица, најчешће арапских робња из Египта и Нубије. Султани су обично држали читаве групе младића-кечека у засебном делу харема, па су одатле бирали љубавнике. Један од познатих султана је био и **Мурат Четврти** (*عبار دارم* *Murād-ı Rābi*, рођен 1601, владао од 1612-40), чији је мушки харем снабдевао лепотанима из Скопља његов дугогодишњи љубавник **Евлија Челебија** (*یٰبل چ اي لو*, *Evliya Çelebi*, 1611–82), касније познат као путописац.

Европска мода, музика и обичаји први пут озбиљније освајају Турску у време владавине султана **Махмуда Другог** (1810-39) и његовог наследника **Абдулмецида Првог** (1823-61). С друге стране, јунаци драма и приповедака српских

9 Виолиниста Гркљан, Коштанин отац у Бориној драми и у животу, био је један од последњих лаутара, односно солиста музичког састава чалгије.

10 Једна од жена овог султана била је Мара Бранковић (1401-87), ћерка српског деспота Бурђа Бранковића (1377-1456).

писаца **Борисава Станковића** (Врање, 1876 — Београд, 1927) и **Стевана Сремца** (Сента, 1855 — Сокобања, 1906) уздишу и жале за протеклим временима у којима је владало „пусто турско“ расположење, а Борин чорбација Митке „болује“ од тзв. карасевдаха. Старосрбијански чочек постаје тада, може се без претеривања рећи, уметнички израз тог карасевдалијског „блуза“ и вапаја.

Dragan R. Mladenović

WHOSE SONG IS THIS?

Summary

The song “Blond Hair, Girl, You Have” whose different lyrics can be found on the melodies of almost all Balkan nations except for the Turks, was listened, performed and used to dance by Orthodox and Islamized Serbs, Greeks, Bulgarians and Albanians listened, and exist in several versions.

The question is, where did this distinctly love singing dance on this song come from? Her Oriental (precisely, Persian) character and nerve is quite recognisable to musical educated listeners, as well musical non educated.

Keywords: Songs, Folk Music, Serbs, Turks, Persians

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.647:316.77(082)
316.75(082)

ГОВОР мржње и култура памћења : тематски зборник / приредили Зоран Милошевић, Милош Кнежевић. - Београд : Институт за политичке студије, 2020 (Житиште : Ситопринт). - 499 стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 100. - Стр. 9-16: Предговор / З. М. [Зоран Милошевић]. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Резюме.

ISBN 978-86-7419-325-9

1. Милошевић, Зоран, 1959- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног текста] 2. Кнежевић, Милош, 1952- [приређивач, сакупљач]
а) Говор мржње -- Зборници б) Култура сећања -- Зборници

COBISS.SR-ID 15853065